

**XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARININ
YAPILANDIRILMASI**

Hazırlayan: Murat ÇEŞME

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nilüfer BAYATLI

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı,
Genel Türk Tarihi Bilim Dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak
hazırlanmıştır.**

**Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
2008**

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARININ YAPILANDIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat Çeşme tarafından hazırlanan bu çalışma, 25. 07. 2008 tarihinde
aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. İbrahim SEZGİN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nilüfer BAYATLI (Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZER

ÖNSÖZ

Bu araştırmamızın konusu, yapmaya niyetlendiğimiz «II. Abdülhamîd Hân devrinde açılan yüksekokulların yapılandırılışının özellikle irâde-i seniyyelerde belirtilen maksatlarının ortaya konup II. Abdülhamîd Hân'ın maârifçilik yönünü tarihî vesîkalar ışığında izah etmeye çalışmak» şeklinde ifade edilebilecek dar kapsamlı bir araştırmanın «XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yükseköğrenim kurumlarının yapılandırılması» şeklinde ifade ettiğimiz geniş kapsamlı bir araştırma tasarısına dönüşmesi ve bu geniş kapsamlı tasarıya bir de «XIX. yüzyılın ikinci yarısında ilk ve ortaöğrenim kurumlarının genel durumunun ele alınması»nın eklenmesi sonucunda oldu. Araştırmamızın konusu, incelenecek kapsam ve süreç bakımından böylece genişleyince doğal olarak, yapılandırılışını incelediğimiz yükseköğrenim kurumlarına dair bazı nizâmname, sâlnâme ve ta'limâtnameleleri de dikkate almamızı gerektirdi.

Bir ülkenin yükseköğreniminin teşkilâtlanışını ve bu teşkilâtlanışının sonuçlarını iyi okuyabilmek ve değerlendirebilmek için o ülkenin yükseköğrenim teşkilâtına öğrenci yetiştiren ortaöğreniminin ve yine o ülkenin ortaöğrenimine öğrenci yönlendiren ilköğretiminin yapısını iyi incelemek kesinlikle gereklidir. Çünkü yükseköğrenimine başlayan öğrenci ortaöğreniminin; ortaöğrenimine başlayan öğrenci de ilköğreniminin derin izlerini zihninde taşıyarak tahsiline devam etmektedir. Bundan dolayı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yükseköğrenim kurumlarının yapılandırılmasının ayrıntılarına geçmeden önce ana hatlarıyla da olsa aynı dönemdeki ilk ve ortaöğrenim kurumlarının da durumunu incelemeyi gerekli gördük. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nden XIX. yüzyıla uzanan süreçte mevcut olan Osmanlı medrese teşkilâtına genel olarak değindik. Bunun ardından XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde ilk ve ortaöğrenim kurumlarına dair kaydedilen gelişmeleri, ilgili kaynaklardan öz bilgi ve yorumlar aktarmak suretiyle yani «ana hatlarıyla» ele almaya çalıştık. 1850-1876 ile 1876-1899 dönemlerine ait genel gelişmeler ışığında incelediğimiz Osmanlı ilk ve ortaöğrenim kurumlarının «hususî okullar (Dârü'ş-Şafaka'nın biraz ayrıntılı incelenmesi hâriç)» ile «azınlık ve yabancı okulları» kısmını konumuzun asıl kapsamı dışında tutmak zorunda kaldık. Bu tutumumuzda, «konumuzun gereğinden fazla uzamasını önlemek ve özellikle Osmanlı Devleti'nin önderliğinde kurulan eğitim teşkilâtının okullarını ağırlıklı olarak dikkate

almak isteyişimiz» etkili oldu. Çünkü asıl konumuzun kurumlarını oluşturan yüksekokullar da bizzât Osmanlı Devleti'nin önderliğinde kurulan okullardı. Son olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yükseköğrenim kurumlarındaki yapılandırmaları ise yine bu dönemde açılan yüksekokullarla ilgili özellikle nizâm-nâme, irâde-i seniyye, sâlnâme ve ta'lîmât-nâmeleri inceleyerek ve esasen söz konusu yüksekokulların XIX. yüzyılın sonuna kadarki gelişimlerini göz önünde tutmak kaydıyla ve «detaylı olarak» ifade etmeye gayret gösterdik.

Şu hususa da önemle işaret etmeliyiz ki; bu çalışmamızın amacı, «Osmanlı toplumuna Selçuklulardan intikal ettiği bilinen ve ilmî-terbiyevî bir teşkilâtlanma biçimi olan medrese sisteminden üniversite sistemine tadrîcen nasıl ve hangi sorunlarla uğraşılarak geçildiğinin irdelenmesi» değildir ve böyle bir amaç bu araştırmanın sınırlarını aşar. Çünkü Maârif Tarihimizin değerli uzmanı Osman Nuri Ergin, İstanbul'da 1977 yılında Eser Kültür Yayınları tarafından yayınlanmış olan ve bu tezimizde de yararlandığımız "*Türk Maarif Tarihi*" adlı eserinin 1-2. cildinin 315. sayfasında, 1773 yılının öncesinde kara ve deniz orduları ile bu orduların levâzımının yenilenmesi gerekliliği çerçevesinde alınan tedbir ve yapılan teşebbüslerin tam anlamıyla Avrupaî olmadığını ve Osmanlı Devleti'nde, Batı'nın eğitim kurumlarının gözlenmesinden sonra oluşan yükseköğretim uygulamalarının ilk olarak ancak 1773 yılında Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un açılmasıyla başladığını belirtmektedir. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un kuruluşunu izleyen süreç Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn (1793), Tıbhâne-i Âmire ve Cerrâhhâne-i Ma'mûre (1826) ile Mekteb-i Ulûm-i Harbiyye (1834) adlı okulların açılmasıyla devam etmiştir. Yani Osmanlı medrese sisteminden üniversite sistemine yavaş yavaş geçiş aşaması, Osmanlı eğitim tarihinde, bu çalışmamızda incelediğimiz zaman dilimi olan XIX. yüzyılın ikinci yarısının ilk yılına (1850'ye) gelmeden yaklaşık üç çeyrek yüzyıl önce zaten başlamış ve 1850'li yıllara gelindiğinde bu geçiş aşaması ile ilgili önemli tecrübeler zaten kazanılmıştı. Nitekim bu çalışmamızda kapsamın «1845 yılında kurulan Dârü'l-Fünûn-i Osmânî Mektebi»nden başlatılıp «açılışı, incelediğimiz dönemin dışında (1900 yılında) gerçekleşmesine rağmen XX. yüzyılın ilk yılında eğitim-öğretime başlayan Dârü'l-Fünûn-ı Şâhâne»yi de içine alacak şekilde ve hattâ 1850-1899 döneminde açılan bazı okulların XX. yüzyıl başındaki son durumunu da izah edecek surette geniş tutulmasının sebebi, «1850 yılı öncesinden 1850 yılı sonrasına ve 1899 yılı öncesinden 1899 yılı

sonrasına geçiş süreçlerinin eğitsel sorunlarını esaslı bir şekilde irdelemek istememiz» değil; «üzerinde durduğumuz dönemin beş-on yıllık hazırlık ve beş-on yıllık sonuç sürecini kısaca ele alarak daha iyi idrak edilebilmesini sağlamak»tır. Kabul etmelidir ki, bir zaman dilimindeki gelişmelere dair daha sağlıklı sonuçlara ancak, o zaman diliminin kısaca da olsa öncesi ve sonrasının ele alınmasıyla ulaşılabilir.

Bu çalışmamızın asıl amacı, «XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki yükseköğrenim kurumlarının yapılandırılmasının bilimsel olarak açıklanması»; bu asıl amacın genel çerçevesi içerisinde dikkatimizi daha çok yoğunlaştırdığımız nokta ise «II. Abdülhamîd devrindeki eğitim-öğretim çalışmaları»dır. Öyle ki, «Giriş» bölümünde de değinmiş olduğumuz gibi «II. Abdülhamîd Hân devrindeki maârif faaliyetlerinin nitelik ve niceliği bağlamındaki tetkikler sonucunda varılan bazı bilgi ve yorumların açıklanmasına katkıda bulunabilmek ve yine bu bilgi ve yorumların bilimsel olarak geliştirilmesini sağlayabilmek» bu tezimizin hazırlanmasının temel hedeflerdendir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı yükseköğrenim kurumlarının isim, teşkilât, amaç ve muhteva bakımından yapılandırılmasında en önemli zaman dilimlerinden biri olmakla birlikte bu elli yıllık süreçteki eğitim-öğretim çalışmalarının II. Abdülhamîd Hân devrinde daha da hız kazandığını söyleyebiliriz. XIX. yüzyılın son çeyreğinde «yani Osmanlı Devleti'nde sosyal, siyasal, stratejik, kültürel ve ekonomik çalkantıların birbirini gittikçe olumsuz etkilediği bir devirde» Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamîd Hân, Osmanlı Devleti'ni, Saltanat ve Hilâfet'in kendisine tanıdığı inisiyatifle uzun yıllar idâre etmiştir. II. Abdülhamîd Hân devrinde (1876-1909) Osmanlı Devleti'nde bir çok alanda olduğu gibi özellikle eğitim alanında da o döneme kadar görülmemiş gelişmeler gerçekleştirilmiş; Batı eğitiminin gelişimi karşısında Osmanlı eğitim sisteminin geri kalmaması ve tüm insanlığa faydalı olabilecek parlak zihinlerin iyi bir şekilde eğitilebilmeleri için İbtidâf, Rüşdiyye, İ'dâdî ve Sultânîlere büyük önem verilmiştir. Bu kurumların geliştirilmesi ve yükseköğrenimin bu kurumlara sağlıklı olarak eklenebilmesi için de Osmanlı eğitim teşkilâtında yeni yükseköğrenim kurumları ve meslek okulları açılması yönünde büyük çaba harcanmıştır. Bundan dolayı XIX. yüzyılın ikinci yarısının başından XX. yüzyılın başına kadar geçen süreçte yükseköğrenim kurumlarının o zamanın bazı ihtiyaçlarına göre nasıl yapılandırıldığını (o devirde yükseköğrenim kurumu olarak ilk defa oluşturulan okulların kurulmasının

sebepleri ile bu kurumların teşkilâtlarını oluştururken izlenen genel hedef ve yolların bilimsel veri ve belgelere dayandırılmasını) ve bu yapılandırmaların Osmanlı toplumuna sağladığı katkıların nicelik ve niteliğini, o günün uluslar arası ilişkileri ve Osmanlı siyaseti dikkate alınarak açıklanması gereken bir konu olarak gördük.

Bu çalışmamızda yer alan şahıs, okul ve ders ismi ile bazı eğitsel kavram ve terimlerin yazımında Osmanlıca imlâ ve kullanımlarına sâdık kalınmaya dikkat edilmiş; yine bu çalışmanın «Dizin» bölümünün, kapsadığı kelimeler itibâriyle Ekler bölümünü de içine alması yararlı görüldüğünden dolayı «Ekler» ve «Kaynakça» bölümlerinden sonra yer alması uygun bulunmuştur. İstanbul'daki Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndan edinip okuduğumuz on altı belgenin her birinin «incelememizde esas aldığımız» tam metni «Ekler» bölümüne konulmuştur. Bu tezimizde kullandığımız doğrudan alıntılar “...” içinde; bazı imlâsı değiştirilen alıntılar veya çoğu kısmı alıntıya yakın bir anlam taşıyan bölümler ise «...» içinde yazılmıştır. Tarih'teki herhangi bir olay, şahıs ve döneme dair kesin yargılara varmanın çok zor olduğunun ve çok zor olduğu kadar da çok büyük sorumluluk gerektirdiğinin bilincindeyiz. Dolayısıyla bu çalışmamızdaki hata, noksan ve yanlış kanaatlerimizin okuyucularımız ve tezimizde zikrettiğimiz şahıslar tarafından bağışlanacağını umuyoruz.

Bu çalışmamızın oluşumunda maddî-manevî yardımlarını gördüğüm Trakya Üniversitesi'ndeki değerli hocalarıma; İstanbul Üniversitesi'ndeki değerli hocalarıma; İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Edirne İl Halk Kütüphanesi ve Havsa İlçe Kütüphanesi'ndeki değerli tüm personele; tahsil hayatımda emeği geçen ve öğretmenlikle görevli olduğum okullardaki değerli tüm öğretmenlerime; canım biricik babacığım; tezimi yazarken daima yanımda olan canım biricik anneciğime; canım ablalarım ve canım ağabeyim ile değerli ailelerine; özellikle bu araştırmama öncülük eden değerli *danışman hocam* Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Bayatlı'ya; tezimin değerli *jüri üyeleri* Doç. Dr. İbrahim Sezgin ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Özer'e; ilmî araştırmalarımda emeği geçen değerli şahsiyetlerin ve isimlerini gönlümde hürmetle taşıdığım değerli *okul ve kütüphane personeli ile*

tarihçi, akraba ve dostlarımın her birine minnettâr olarak sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Murat Çeşme
Edirne

Hazırlayan: Murat ÇEŞME

Tezin adı: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Yükseköğrenim Kurumlarının Yapılandırılması

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yani Osmanlı Sultanları Abdülmecîd Hân (1839-1861), Abdülazîz Hân (1861-1876), V. Murâd Hân (1876) ve II. Abdülhamîd Hân (1876-1909) devirlerinde Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında izlediği genel siyaset çerçevesinde; bu devirlerdeki ilk ve ortaöğrenim ana hatlarıyla ele alınmış, yükseköğrenim kurumlarındaki yeni yapılandırmaların ise sebepleri, mahiyetleri, başarısı ve sonuçları, Dârü'l-Fünûn-i Osmânî Mektebi (1845), Zirâat Mektebi (1847), Encümen-i Dâniş (1851), Orman Mektebi (1858), Mülkiyye Mektebi (1859), Telgraf Mektebi (1860), Lisân Mektebi (1864), Tıbbiyye-i Mülkiyye Mektebi (1866), Eczâcî Mektebi (1866), Ma'den Mektebi (1872), Dârü'l-Fünûn-i Sultânî (1874), İstanbul Dârü'l-Muallimîni (1874), Müze Mektebi (1874), Menşe-i Muallimîn Mektebi (1875), Şehzâdegân Mektebi, Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi (1876), Fünûn-i Mâliyye Mektebi (1878), Hukuk Mektebi (1878), Ticâret Mektebi (1882), Hendese-i Mülkiyye Mektebi (1884), Mülkiyye Baytâr Mektebi (1887), Dilsiz ve Amâ Mektebi (1889), Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu (1892), Gümrük Dârü't-Ta'lîmi (1892), Aşı Me'mûrları Mektebi (1892), Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkatı Mektebi ve Serîriyyâtı (1898) ile Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne (1900)'nin incelenmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekteb-i Âliye, Maârif Islahâtı

Prepared by: Murat ÇEŞME

The name of the thesis: Rebuilding of Ottoman University Institutes in the Second Half of the 19th Century

ABSTRACT

In the second half of the 19th century, in the frame of Ottoman Empire's following general policy in education era for instance in the sultans of the Ottoman Abdülmecîd Hân (1839-1861), Abdülazîz Hân (1861-1876), V. Murâd Hân (1876) and II. Abdülhamîd Hân (1876-1909) eras the primary and secondary learning have been treated by their outlines in these eras, and the new rebuildings' causes, matters, success and results have been explained by observing in the university institutions such as Dârü'l-Fünûn-i Osmânî Mektebi (1845), Zirâat Mektebi (1847), Encümen-i Dâniş (1851), Orman Mektebi (1858), Mülkiyye Mektebi (1859), Telgraf Mektebi (1860), Lisân Mektebi (1864), Tıbbiyye-i Mülkiyye Mektebi (1866), Eczâcı Mektebi (1866), Ma'den Mektebi (1872), Dârü'l-Fünûn-i Sultânî (1874), İstanbul Dârü'l-Muallimîni (1874), Müze Mektebi (1874), Menşe-i Muallimîn Mektebi (1875), Şehzâdegân Mektebi, Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi (1876), Fünûn-i Mâliyye Mektebi (1878), Hukuk Mektebi (1878), Ticâret Mektebi (1882), Hendese-i Mülkiyye Mektebi (1884), Mülkiyye Baytâr Mektebi (1887), Dilsiz ve Amâ Mektebi (1889), Aşîret Mektebi-i Hümâyûnu (1892), Gümrük Dârü't-Ta'limî (1892), Aşı Me'mûrları Mektebi (1892), Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkatı Mektebi ve Serfîyyâtı (1898) and Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne (1900).

Key Words: University, Education Reform

İÇİNDEKİLER:**Sayfa no:**

**XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARININ YAPILANDIRILMASI**

ÖNSÖZ	i
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM:

**XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI İLK VE ORTAÖĞRENİM KURUMLARININ GENEL DURUMU**

A) İLKÖĞRENİM KURUMLARININ GENEL DURUMU	12
1. 1850-1876 Yılları Arasında İlköğrenim Kurumları.....	12
a. Sıbyân Mektepleri / İbtidâîler.....	12
b. Rüşdiyye Mektepleri.....	14
2. 1876-1899 Yılları Arasında İlköğrenim Kurumları.....	17
a. Sıbyân Mektepleri / İbtidâîler	17
a.1. İstanbul'da İlköğretim.....	19
a.2. Vilâyetlerde İlköğretim.....	21
a.3. Vilâyet İlköğretim Programlarındaki Durum.....	24
a.4. Köy İlköğretim Programlarındaki Durum.....	24
b. Rüşdiyye Mektepleri.....	25
b.1. İstanbul Rüşdiyyeleri.....	26
b.2. Vilâyet Rüşdiyyeleri.....	27
b.3. Vilâyet Rüşdiyyelerinin Programlarındaki Durum.....	27

B) ORTAÖĞRENİM KURUMLARININ GENEL DURUMU.....	28
1. 1850-1876 Yılları Arasında Ortaöğrenim Kurumları.....	28
a. İ‘dâdîlerin Kuruluşu.....	28
b. Dârü’ş-Şafaka’nın Kuruluşu.....	30
2. 1876-1899 Yılları Arasında Ortaöğrenim Kurumları.....	31
a. Yeni İ‘dâdîlerin Yapılandırılması.....	31
b. İ‘dâdî Okullarının Programları.....	32
c. Vilâyet Sultânîlerinin Kuruluşu.....	34
ç. Dârü’ş-Şafaka’nın Gelişimi.....	35

İKİNCİ BÖLÜM:

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA

OSMANLI YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARININ YAPILANDIRILMASI

A) ABDÜLMECİD HÂN DEVRİ.....	36
1. Dârü’l-Fünûn-i Osmânî Mektebi (1845)	36
2. Zirâat Mektebi (1847)	38
3. Encümen-i Dâniş (1851).....	40
4. Orman Mektebi (1858)	43
5. Mülkiyye Mektebi (1859)	46
6. Telgraf Mektebi (1860)	51
B) ABDÜLAZİZ HÂN DEVRİ.....	55
1. Lisân Mektebi (1864)	55
2. Tıbbiyye-i Mülkiyye Mektebi (1866)	58
3. Eczâcı Mektebi (1866).....	63
4. Ma‘den Mektebi (1872).....	66
5. Dârü’l-Fünûn-i Sultânî (1874).....	68
6. İstanbul Dârü’l-Muallimîni (1874).....	69
a. «Dârü’l-Muallimîn» İsmindeki Okulun Kuruluşu.....	69

b. İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin Yapılandırılışı.....	71
7. Müze Mektebi (1874)	73
8. Menşe-i Muallimîn Mektebi (1875)	73
C) V. MURÂD HÂN VE II. ABDÜLHAMÎD HÂN DEVRİ.....	76
1. Şehzâdegân Mektebi	76
2. Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi (1876)	77
3. Fünûn-i Mâliyye Mektebi (1878)	78
4. Hukuk Mektebi (1878)	78
5. Ticâret Mektebi (1882)	83
6. Hendese-i Mülkiyye Mektebi (1884)	86
7. Mülkiyye Baytâr Mektebi (1887)	89
8. Dilsiz ve Amâ Mektebi (1889)	90
9. Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu (1892)	93
10. Gümrük Dârü't-Ta'lîmi (1892)	96
11. Aşı Me'mûrları Mektebi (1892)	97
12. Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkatı Mektebi ve Serîriyyâtı (1898)	98
13. Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne (1900).....	102
a. Dârü'l-Fünûn'un Şubelerinin	
"Öğrenim Süreleri" ile "Hoca ve Talebe Sayısı".....	106
b. Dârü'l-Fünûn'un Yönetimi.....	106
c. Dârü'l-Fünûn'un Şubelerinde Görülen Dersler.....	106
ç. Dârü'l-Fünûn'un İlmî Özerkliğe Kavuşması.....	111
d. Dârü'l-Fünûn'un Asayişinin Sağlanması.....	111
SONUÇ.....	113
1. Osmanlı Yükseköğreniminin Yapılandırılış Alanları.....	113
a. Öğretmen yetiştirmek için yapılandırılan yüksekokullar.....	114
b. Çeşitli alanlara personel yetiştirmek için	
yapılandırılan yüksekokullar.....	114
c. Yönetici eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar.....	114

ç. Hukuk eğitimi için yapılandırılan yüksekokul.....	115
d. Maliye-Ticaret eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar.....	115
e. Sağlık eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar.....	115
f. Mühendislik-Mimarlık eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar.....	115
g. Dârü'l-Fünûn kurma amacını taşıyan bir bilim kurulu ile yüksekokullar.....	116
2. Yapılandırılan Osmanlı Yükseköğreniminde Ders Programı, Bina, Bütçe, Öğretmen, Öğrenci ve Personel Temin Edilmesi.....	116
3. Osmanlı Yükseköğreniminin Yapılandırılmasının Temelindeki Asıl Amaç.....	117
4. Osmanlı Yükseköğreniminin İncelenmesinde Dikkate Alınması Gereken Hususlar.....	118
5. Osmanlı Padişahları ve Osmanlı Yükseköğrenimi.....	118
EKLER.....	120
EK-1: Mülkiye Mektebi'nin Nizâmnâme-i Esâsîsi.....	120
EK-2: Cedîd Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Nizâmnâme-i Dâhiliyesi.....	127
EK-3: Telgraf Me'mûrlarının Vezâif-i Me'mûriyyet ve Derecât-ı Hizmetlerine Dâir Nizâmnâme Sûreti.....	133
EK-4: Telgraphâne Muhâberâtını Öğrenmek İçün Telgraphâneye Alınacak Şâkirdân Hakkında Olan Nizâmnâme.....	142
EK-5: Lisân Mektebi'nin Te'sîsine ve Usûl-i Tedrîsiyyesine Dâir Tezkere-i Ma'rûze Sûreti.....	146
EK-6: İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Nizâmnâmesi.....	148
EK-7: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizâmnâmesi.....	156
EK-8: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Nizâmnâme-i Esâsiyyesine Zeyl Olan Fıkra-i Nizâmiyye.....	166
EK-9: Asâkir-i Şâhânedeki Eczâcılıkta İstihdâm Olunmak Üzre Ameliyyât-ı Tıbbiye Mektebi Olan Haydar Paşa Hastahânesinde Güşâd Olunacak Eczâcî Sınıflarına Dâir Nizâmnâme.....	169

EK-10: Beledî İspençiyârlık San‘atının İcrâsına Dâir Nizâmnâme (Fasl-ı Hâmis).....	176
EK-11: İstanbul Dârü’l-Muallimîni’nin ‹Dârü’l-Muallimîn-i Âliye› Nâmiyle Mekâtib-i Âliyeden Add Olunması Hakkında İrâde-i Seniyye.....	179
EK-12: Hukuk Mektebi’nin Nizâmât-ı Dâhiliyyesi.....	181
EK-13: Ticâret Mektebi Nizâmnâmesi.....	188
EK-14: Hendesehâne-i Mülkiyye Nizâmnâmesi.....	192
EK-15: Dilsiz ve Sâğır Mektepleri Nizâmnâmesi.....	202
EK-16: Dârü’l-Fünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme.....	209
KAYNAKÇA	216
A-ARŞİV BELGELERİ.....	216
B. KİTAPLAR.....	217
C. MAKALELER.....	219
DİZİN	221

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen makale
AŞEİÖÜATMOHHGOESDN	: Asâkir-i Şâhânedede Eczâcılıkda İstihdâm Olunmak Üzre Ameliyyât-ı Tıbbiyye Mektebi Olan Haydar Paşa Hastahânesinde Güşâd Olunacak Eczâcî Sınıflarına Dâir Nizâmnâme
BDAGM, OADB, İstanbul	: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul
BİSİDN	: Beledî İspençiyârlık San'atının İcrâsına Dâir Nizâmnâme
b.	: bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CMMŞND	: Cedîd Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Nizâmnâme-i Dâhiliyyesi
Çev.	: Çeviren
Derl.	: Derleyen
DFŞİDN	: Dârü'l-Fünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme
DSMN	: Dilsiz ve Sâğır Mektepleri Nizâmnâmesi
HHMN	: Hendesehâne-i Mülkiyye Nizâmnâmesi
HMND	: Hukuk Mektebi'nin Nizâmât-ı Dâhiliyyesi
İDDANMAAHİS	: İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin «Dârü'l-Muallimîn-i Âliye» Nâmiyle Mekâtib-i Âliyeden Add Olunması Hakkında İrâde-i Seniyye
İTMN	: İdâre-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Nizâmnâmesi
LMTUTDTMS	: Lisân Mektebi'nin Te'sîsine ve Usûl-i Tedrîsiyyesine Dâir Tezkere-i Ma'rûze Sûreti
MMNE	: Mülkiyye Mektebi'nin Nizâmnâme-i Esâsîsi
MTMN	: Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye Nizâmnâmesi
MTMNEZOFN	: Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Nizâmnâme-i Esâsiyyesi'ne Zeyl Olan Fıkra-i Nizâmiyye
No:	: Numara.
s.	: Sayfa.
TMN	: Ticâret Mektebi Nizâmnâmesi
TMÖİTAŞHON	: Telgrafhâne Muhâberâtını Öğrenmek İçün Telgrafhâneye Alınacak Şâkirdân Hakkında Olan Nizâmnâme

TMVMDHDNS

: Telgraf Me'mûrlarının Vezâif-i Me'mûriyyet
ve Derecât-ı Hidmetlerine Dâir Nizâmnâme Sûreti

vs.

: Ve sâire

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Kuruluş Dönemi'nden itibaren yükseköğretim alanında etkinliğini arttırarak hizmet veren en önemli eğitim kurumu medreselerdir. “Medrese” kısaca “Osmanlı toplumunun Selçuklulardan tevarüs ettiği bir akademik ve eğitsel örgütlenme modelidir.”¹ ifadesiyle tanımlanmakta olup «daha çok idari amaçlara matuf medrese üst sistem örgütlenmesinin; *mülkiye-seyfiye-kalemiye-ilmiye* alt bürokrasilerinden oluşan Osmanlı kamu bürokrasisinde imtiyazlı statüye sahip ilmiye (iftâ-kazâ-tedris) bürokrasisinin merkezi otoriteleri durumundaki Şeyhülislâm ile Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri tarafından temsil edilmiş» olduğu² bilinmekte ve Osmanlı medrese sisteminin ana gövdesini oluşturan hiyerarşik basamaklar, «Mahrec-Sıbyân Mektebi, Hâşiye-i Tecrîd Medreseleri, Miftâh Medreseleri, Telvîh Medreseleri, Hâric Medreseleri, Dâhil Medreseleri, Mûsile-i Sahn Medreseleri, Sahn-ı Semân Medreseleri, Mûsile-i Süleymâniyye Medreseleri, Sahn-ı Süleymâniyye Medreseleri, Süleymâniyye Dârü'l-Hadîs Medresesi»; bu ana gövdeye bağlı destek program uygulayan medreseler ise «Dârü'l-Huffâz (Sıbyân Mektebi muâdili), Dârü'l-Hadîs (Sahn öncesi tahsilde Hadis bilimlerinin ağırlıklı olduğu program uygulayan medrese), Dârü'l-Kurrâ (Sahn öncesi Kur'ân bilimlerinin ağırlıklı olduğu program uygulayan medreseler), Dârü's-Şifâ (uygulamalı Tıp eğitiminin yapıldığı yine Sahn öncesi medreseler), Süleymâniyye Dârü't-Tıbbî (Sahn düzeyinde Tıp bilimleri ağırlıklı program uygulayan yüksek medrese)» şeklinde sıralanabilmektedir.³

Osmanlı medreselerinin derecelendirilmesinde «Hâşiye-i Tecrîd, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh Medreseleri» şeklinde kitap adlarına; «Yirmili, Otuzlu, Kırklı, Ellili, Altmışlı» şeklinde müderrise ödenen günlük ücretlere ve «Hâric, Dâhil, Sahn, Altmışlı, Süleymâniyye, Dârü'l-Hadîs» şeklinde medreselerin statüsüne göre, birbiriyle bağlantılı üç ayrı usûl⁴ kullanılmaktadır.

¹ Hasan Akgündüz, (1997): *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç-Yap- İşleyiş)*, Ulusal Yayınları, İstanbul, s. 514

² Hasan Akgündüz, *a.g.e.* s. 520

³ Hasan Akgündüz, *a.g.e.* s. 522

⁴ Mehmet İpşirli, (2003): “Medrese; Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, Ankara, s. 330

Osmanlılar döneminde medrese, Sıbyan Mektebinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitime tekabül eden, İslâmî kimliği nedeniyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim müessesesi özelliği taşımaktadır. Orhan Gazi'nin 1331 yılında kurduğu “İznik Medresesi”, Osmanlı Beyliği'nde kurulan ilk medresedir ve 1326 yılında da Bursa'nın fethinden kısa bir süre sonra Orhan Gazi Medresesi kurulmuştur. Bursa, I. Murâd Hân, Yıldırım Bayezid Hân, Çelebi Mehmed Hân, II. Murâd Hân ve bunların devlet ricâlinin yaptırdığı yirmi bir medrese ile cazip bir ilim merkezi durumuna gelmiştir.⁵

1361'de fethedilen Edirne'de Çelebi Mehmed Hân ve II. Murâd Hân devrinde toplam on bir yeni medrese kurulmuştur ve “Sahn-ı Semân Medreseleri oluşturuluncaya kadar (1463-1470) en yüksek Osmanlı medresesi” olarak kabul gören medrese, II. Murâd Hân'ın “Dârü'l-Hadîs Medresesi”dir. Osmanlı Devleti'nde 1326-1451 devresinde seksen dört medresenin yapıldığı belirlenmekte olup bunların elli üçü Anadolu'da; yirmi dokuzu Rumeli'de ve ikisi ise Kudüs'te bulunmaktaydı.⁶

Fâtih Sultân Mehmed Hân'ın 1453 yılında İstanbul'u fethinden sonra İstanbul'da eğitim çalışmaları Zeyrek Kiliseleri ve Ayasofya'daki bazı keşiş odalarında yapılmış ve ilerleyen süreçte 1459 yılında Eyüp Medresesi, 1470 yılında tamamlanan Fâtih Külliyesi içerisinde sekiz medreseden meydana gelen Sahn-ı Semân (sekiz avlu) ile bunların bir sıra gerisinde sekiz Tetimme Medresesi kurulmuştur. II. Bayezid Hân, biri Amasya'da (1481-1486), biri Edirne'de (1484-1488), biri de İstanbul'da (1501-1505) olmak üzere üç mühim külliye içerisinde medreseler kurup İstanbul'daki medresesinde müderrislik vazifesini Şeyhülislâmlara şart koşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde eğitimde varılan en yüksek noktayı, Sahn-ı Semân'dan bir asır sonra yapılan Süleymâniyye Külliyesi (1551-1557)'ndeki “Medrese-i Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi” adlarıyla dört medrese, bir Tıp Medresesi ve Dârü'ş-Şifâ ile Dârü'l-Hadîs temsil etmekteydi. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin teşvikleriyle, yeni fethedilen yerler dâhil olmak üzere tüm Osmanlı ülkesinde yüzlerce medrese ve mektep yapılmıştır.⁷

⁵ Mehmet İpşirli, *a.g.m.* C. 28, s. 327

⁶ Mehmet İpşirli, *a.g.m.* C. 28, s. 327-328

⁷ Mehmet İpşirli, *a.g.m.* C. 28, s. 328

Osmanlı medrese programında yer alan dersler Hesâb, Hendese, Hey'et, Hikmet, Belâgat, Mantık, Kelâm, Arab Sarf-Nahiv ve Edebiyyâtı, Tefsîr, Hadîs ile Fıkıh'tan meydana geliyordu. Derslerde takip edilen kitapların hemen tamamı Arapça; ancak eğitim dili Türkçe, eğitim metodu da genelde takrîr tarzı idi. Müderris, İslâm dünyasının üstâdlarından “Gazzâlî, Ebû Hafs en-Nesefî, Adududdîn el-Îcî, Sa‘deddîn et-Teftâzânî, Seyyîd Şerîf el-Cürcânî, Kadı Beyzâvî, Zemahşerî ve Râzî” isimli âlimlerin Arapça kitaplarını takrîr eder, tartışma ve soru-cevaplarda Türkçe kullanılırdı. Medrese ders kitapları arasında, Molla Fenârî, Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Ebu’s-Suûd Efendi, Birgivî, İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî isimli Osmanlı âlimlerinin yazdıkları da bulunuyordu. 1728-1741 yılları arasında Reîsü’l-Küttâb Mustafâ Efendi’nin başkanlığında bir heyet tarafından yazılan “*Kevâkib-i Seb‘a*” adlı eserde, Osmanlı medreselerinde sınıfın değil; dersin geçildiği belirtilmektedir ve o dönemin medrese tahsiliyle ilgili değerli bilgiler vardır.⁸

Esasen bir vakıf kurumu olan ve her biri müderrisin yönetimi altında bulunan medresenin işleyişi, malî kaynaklarının kullanım ve denetimi vakıf kuralları dâhilinde gerçekleşirdi fakat toplumun eğitimi söz konusu olduğundan Osmanlı Devleti de bu medrese teşkilâtını sıkı bir denetime tâbi tutuyordu. Tüm medreseler, önceleri Kazaskere bağlı iken XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yüksek dereceliler Şeyhülislâma verilip diğerleri Kazaskerlerde kalmıştı ve XIX. yüzyılda teşkilât, Meşihat Makamına devredilmiş bulunuyordu.⁹

Fizikî yapı olarak her medresede, genelde bir dershâne bulunur, medrese avlusunda ekseriyetle bir kuyu, müstakil suyu olan medreselerde ortada bir şadırvan ya da bir köşede sebîl ile ayrıca çamaşırhâne, gusûlhâne ve abdesthâne için ayrılmış mekânlar yer alırdı. Medreselerde ders haftanın beş gününde verilir; Salı ve Cuma günleri tatil yapılırdı. Dersler, sabah ve ikindi namazı sonrası olmak üzere iki devredeydi; sabah dersleri icâzete esas olurdu. Medresede “hücre” denilen odalar, genellikle icâzet alma seviyesine gelmiş olan kıdemli, kabiliyetli, “dânişmend” denilen talebelere verilirdi. (Medreselerin talebe mevcudu bugünün okullarına oranla daha azdı; XVIII. yüzyılın sonunda Edirne’deki on yedi medresede toplam 224, XIX. yüzyılda Kayseri’deki yirmi iki medresede 593 talebe ders görüyordu.) Çoğu medresede yer dar

⁸ Mehmet İpşirli, *a.g.m.* C. 28, s. 328-329

⁹ Mehmet İpşirli, *a.g.m.* C. 28, s. 330

olduğu için oda sahibi mollanın onayıyla “refik” denilen ikinci bir talebe ve “çömez” ya da “sarf mollası” denilen genç bir talebe de aynı odada kalır; XVIII. ve XIX. yüzyıllarda vakıf gelirlerinin azaldığı döneme kadar medresede hoca, talebe ve diğer personele medresenin bağlı olduğu imâretten genellikle yemek ve yiyecek dağıtılırdı. Medresenin muhtaç talebeleri “cerre çıkma” uygulaması ile yani özellikle Ramazan ayı olmak üzere üç aylarda medresenin tatil olmasını fırsat bilip kasaba ve köylerde imam-hatiplik, vâizlik yaparak elde ettiği kazançla geçinmeye çabalar ve böylece halkı da tanımaya başlamış olurdu.¹⁰

Yapı ve işleyişini kısaca arzettiğimiz bu Osmanlı medrese müessesesinin, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan XIX. yüzyıla dek ilim ve fikir hayatında mühim bir yeri vardı ve bu müessese, devlet ile toplumu belirli seviyelerde yönlendiriyordu. Fakat XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupaî mektepler ve ardından Mülkiyye’nin teşkiliyle teknik, tıbbî, fikrî ve idârî alanlardan uzaklaşmıştır. 1826 yılında Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti oluşturulup tüm vakıf gelirlerinin devlet hazinesine alınması sonucunda medrese ve ulemânın malî imkânları azalmıştır. Medrese, zamanla yargı alanından da uzaklaştırılmış ve sadece din hizmetleri sunan bir yapıya bürünmüştür.¹¹

Osmanlı medrese teşkilâtının bu durumda olduğu bir dönemde, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yani Osmanlı Sultanları Abdülmecîd Hân (1839-1861), Abdülazîz Hân (1861-1876), V. Murâd Hân (1876) ve II. Abdülhamîd Hân (1876-1909) devirlerinde «Osmanlı Devleti’nin eğitim alanında izlediği genel siyaset ile bu devirlerde Osmanlı yükseköğrenim kurumlarındaki yeni yapılandırmaların sebepleri, mahiyetleri, başarısı ve sonuçları» önemle üzerinde durularak dikkatle incelenmesi gereken bir konudur. Bu konunun sürecini oluşturan 1850-1899 döneminin «süre» ve «yükseköğrenim hususunda kaydedilen gelişmeler» açısından en büyük kısmı da, II. Abdülhamîd Hân devridir.

II. Abdülhamîd Hân’ın genel siyasetiyle adeta özdeşleşmiş olan XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın ilk on yılı, devletimizin bugün içinde bulunduğu bazı

¹⁰ Mehmet İpşirli, *a.g.m.* C. 28, s. 331

¹¹ Mehmet İpşirli, *a.g.m.* C. 28, s. 332

sorunların da ilk kez siyaset ortamına yansımaya başladığı bir dönemdir.¹² Aynı zamanda II. Abdülhamîd Hân devri, modern Osmanlı maârifinin yükselişinin en mühim halkalarından birini oluşturur. Bu devirde açılan askerî ve sivil mekteplerde yetişen zâtlar, ileride modern Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti'nden ayrılan diğer devletlerde siyasî, askerî ve ilmî hayatı yönlendirmiştir.¹³

II. Abdülhamîd Hân'a dair hükümlerin pek çoğunun yanlış olduğunun, arşiv belgelerinin kullanılmaya başlamasından sonra yapılan ilmî araştırmalarla ortaya konması¹⁴ ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında, II. Abdülhamîd Hân devrinin özellikle eğitim alanındaki gelişmelerinin “büyük” olarak kabul edilmesi¹⁵ hasebiyle, II. Abdülhamîd Hân'ın «maârif faaliyetleri»ne yönelik, tarihçilerin bugüne kadar yaptığı genel değerlendirmelerin yapısını kısaca belirtmeden söze başlamanın uygun olmayacağını düşünmekteyiz. Öyle ki, II. Abdülhamîd Hân devrinin eğitim yapısına dair bu güne kadar yapılan araştırmalarda, incelediğimiz zaman diliminin (1850-1899) de yaklaşık yarısını kapsayan «II. Abdülhamîd Hân devri»nin maârif faaliyetlerinin nitelik ve niceliği hususu incelenmiş; sonuçta bu devrin eğitim çalışmalarının önemli olduğunu ifade eden görüş ve tespitlerin «bazılarının birbirini tasdik ederek tamamladığı»; «bazılarının ise genel olarak birbirine çok yakın denilebilecek anlamlar da ihtiva ettiği» dikkatimizi çekmiştir. Bu tezimizdeki konular kapsamında II. Abdülhamîd Hân devrinin eğitim yapılandırmalarına ilişkin olarak incelediğimiz görüş ve tespitlerin bütününden biz de genelde şu iki sonuca varabiliyoruz:

1) II. Abdülhamîd Hân devrinin maârif faaliyetlerine dair tarihçilerin vardığı sonuçlar, gün geçtikçe (o devre ait daha çok arşiv belgesinin tetkiki, o devrin çok yönlü - dinî, hukukî, sosyal, siyasal, ekonomik, diplomatik, kültürel vs. - olarak ele alınıp Osmanlı maârif tarihinin çeşitli disiplinlerle bağlantı kurularak yazılması vesilesiyle) gelişip değişebilmektedir.

¹² Cezmi Eraslan, (1995): *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 11

¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu, (1999): *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 35

¹⁴ Ercüment Kuran, (1991): “Tarih Yazıcılığında II. Abdülhamid”, *Prof. Dr. Bekir Küttükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 168

¹⁵ Cevdet Küçük, (1988): “Abdülhamid II; Osmanlı Padişahı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, s. 221

2) II. Abdülhamîd Hân devrinin maârif faaliyetlerine dair tarihçilerin vardığı sonuçların pek çoğunda, II. Abdülhamîd Hân devrinin hem «eğitim faaliyetlerinin çokluğu ve gelişmişliği» hem de «okullaşma açısından oldukça çeşitlilik ve yaygınlaşma dönemi olduğu» kabul edilmiş, o devrin eğitim yapılandırılmalarındaki noksanlıklar ile aksaklıklar yer yer belirtilmiş ve yine bu tarihçiler, II. Abdülhamîd Hân devrinin özellikle «eğitim çalışmaları»nı «dikkate değer» bulmuştur:

“1876-1909 yılları arası, ilk ve orta öğretim alanında, Tanzimat devrinde yapılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilmesi devridir. Yani 1876’dan önceki fikirlerin meyvası II. Abdülhamid zamanında alınmıştır. Böyle olması ise tabîi bir durumdur.

(...) Maârif nezareti bünyesinde iptidâî, rüşdiye ve idâdî müdürlükleri tesis edilmiştir. Bu teşkilât sayesinde taşraya ilk, orta öğretim müesseseleri ve öğretmen okulları, bu dönemde götürülmüştür.

(...) Dikkati çeken diğer bir husûs ise, maârif hizmetlerinde, devrin en iyi maârifçilerine görev verilerek, bunların fikirlerinden yararlanmış olmasıdır. Bunların başında Nazırlık yapmış olan, Kemal, Münif, Ahmet Vefik, Mustafa Nuri paşalar gelmektedir. Ayrıca Selim Sabit ve Emrullah Efendi gibi kimselere Maârif Nezaretinde önemli mevkiiler verilerek, fikirlerinden istifade edilmiştir. Bu arada fikirleriyle ve uygulamalarıyla maârifin her alanında önemli hizmetler yapmış olan Sadrazam Sait Paşa’yı hatırlamak yerinde olur.”¹⁶

“1885-86’ya kadar Edirne, Selânik, Kosova, Manastır, Aydın, Bursa, Halep, Mamuretülaziz, Erzurum, Sivas, Amasya, Musul, Van ve Bolu’da toplam on dört dârülmualimîn-i sıbyan açılmıştır.¹⁷ (...) Sultan II. Abdülhamid Devri’nin (1876-1909) sonlarına doğru, taşra dârülmualimîn-i sıbyanlarının sayısı otuzu geçmiştir.”¹⁸

“Bu dönemde gerçekleştirilen başlıca okullaşma faaliyetleri ise şunlardır: (...) Mekteb-i Hukuk-ı Şahane (17 Haziran 1880), Taşra Darülmualimînleri, Darülameliyât, Sanayi-i Nefise Mektebi (3 Mart 1883), Şemsül Maarif (1882) gibi özel okullar, Beyrut Medrese-i Sultanîye’si (1884), Hamidiye Ticaret Mektebi (28 Ocak 1884), Darülfünûn-ı Şahane (1 Eylül 1900), İstanbul Darülmualimînî’nin yeniden düzenlenerek Darülmualimîn-i Alîye şubesinin açılması (3 Kasım 1891), Memur meslek okulları: Mekteb-i Funûn-ı Maliye (1879), Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi (1891), Gümrük Tariüt-talimi (“Gümrük Dârü’t-

¹⁶ Bayram Kodaman, (1991): *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 163-165

¹⁷ Cemil Öztürk, (1996): *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 31

¹⁸ Cemil Öztürk, *a.g.e.* s. 32

Ta‘lîmi” kastediliyor olmalı. Murat Çeşme) (1892)..., *Sağırlar Mektebi (1889)*.”¹⁹

“(…) Eğitim, bayındırlık ve tarım alanında olumlu gelişmeler görüldü. Bilhassa eğitim alanındaki gelişmeler büyüktür. Kendi gelirleriyle ayakta duramayan medreselerin yeni usullerle eğitim veren okullara dönüştürülmesine hız verildi. (...) Memlekette kültür seviyesini yükselten Abdülhamid, Müze-i Hümayun (Eski Eserler Müzesi), Askerî Müze, Bayezid Kütüphâne-i Umûmîsi, Yıldız Arşivi ve Kütüphanesi gibi kültür müesseselerini de kurmuştur. İmparatorluk içindeki vakıf kütüphanelerinin kitap mevcudunu tespit eden ilk kataloglar da bu dönemde yapıldı. Koyu bir sansür uygulandığı halde, yayın çalışmalarını bizzat desteklediği için kitap, dergi ve gazete sayısında büyük artışlar oldu. Abdülhamid ayrıca, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerinin önemli fotoğraflarını ihtiva eden çok değerli bir albümler koleksiyonu hazırlattı. Bu albümler bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.”²⁰

“(…) 1879’dan sonra Vilayet Maarif İdareleri kurulmaya başlanmıştır. Vilayetlerde Maarif Meclisleri kurulmuştur. 10 yıl sonra Hicaz dışında tüm vilâyetlerde maarif idaresi kurulmuş bulunuyordu. Bu idareler elinde 1869 Maarif Nizamnamesi’nin uygulanmasıyla iptidailer, rüşdiyeler, idadiler ve sultanilerden meydana gelen eğitim sistemi tüm imparatorluğu kaplar hale gelmiştir.”²¹

“Tanzimat dönemi idarecileri bilhassa eğitimde son derece iddialı olagelmışlerdi. Ancak maddî imkânsızlıklar dolayısıyla sistemlerini tam yerleştirdikleri söylenememektedir. Bu dönemin araştırmacılarında genel kanı Tanzimat ve Islahat döneminde atılan tohumların meyvelerinin II. Abdülhamid döneminde toplandığı yolundadır. Halbuki, Tanzimat idarecilerini planladıkları reformu yapmaktan alıkoyan başlıca etken olan maddî yetersizlik II. Abdülhamid dönemi için de geçerliydi. Buna rağmen bu dönemin önde gelen özelliği eğitimin mümkün olduğunca İslâmî ve çağdaş bir hale getirilmesi gayretleri olmuştur. Böylece II. Abdülhamid döneminin bir diğer amacı da ortaya çıkmış oluyordur. Çağdaşlık: II. Abdülhamid için bu ifadeden anladığımız; devletin ve milletin zaman ve zeminin icaplarına uymasını sağlama isteğidir. II. Abdülhamid döneminde yapılanları tam bir taassup eseri olarak fanatik bir tarzda değerlendirmek yanlıştır. Bu dönemde eğitim sahasında görülen çabalar; Osmanlı cemiyetini, İslâmî bir zeminde birleştirmek şeklinde yoğunlaşırken, gerek eğitimde gerekse ziraat, ticaret gibi sosyal hayatı etkileyebilme kabiliyetine sahip hususlarda devleti çağın gereklerine uydurmak ve nimetlerinden istifade ettirmek isteği kuvvetle görülmüyordu.”²²

¹⁹ Osman Kafadar, (1997): *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara, s. 113-114

²⁰ Cevdet Küçük, a.g.m. C. 1, s. 221

²¹ İlhan Tekeli - Selim İlkin, (1993): *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 75

²² Cezmi Eraslan, a.g.e. s. 234-235

“Medreselerin yüksek öğretim kurumu olarak fonksiyonlarını yerine getirmemeye başlaması üzerine, 19. yüzyılda, eski müesseselerin reformu yerine Avrupa tipi yeni bir müessese kurulmasına teşebbüs edilmiştir. Batıdaki Üniversitenin karşılığı olarak tesis edilmeye çalışılan Darülfünun teşebbüsleri, ancak II. Abdülhamid zamanında (1900 yılında) daimi bir hale gelmiştir.”²³

“Bernard Lewis, Tanzimat dönemiyle Abdülhamit dönemi arasındaki süreklilik öğelerine işaret ederek Abdülhamit dönemi hakkındaki aşırı olumsuz değerlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesi gereğine dikkati çeken ilk kişi olmuştur. Bu tema daha sonra başkalarınınca daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bunlar arasında en başta gelen Stanford Shaw Abdülhamit dönemini **Tanzimat’ın en üst noktası** olarak tanımlar.

Kesin olan şey, onun saltanat döneminin Tanzimat döneminin birçok bakımdan devamı olduğudur. Döneminde, eğitim, idare, adalet ve iletişim gibi birçok alanda ıslahat yapıldı ya da yapılan ıslahatlar genişletildi. Eğitim ve iletişim alanlarındaki ıslahatlar özellikle kayda değerdir.

Batı tarzı okulların gerek sayısı, gerek verdikleri mezun sayısı arttı ve 1900’de Darülfünun açıldı. Alt tabakalardan gelen öğrenciler artmış, ve batı etkisi ilk defa yönetici elitin dışındaki kitleye ulaşmıştır.” (Asıl metinde tırnak içinde olarak yer alan bazı kelimeler, bu alıntıda koyu olarak belirtilmiştir. Murat Çeşme.)²⁴

“Sait Paşa’nın görüşünde eğitim reformu, bütün diğer gelişmelerin esas önşartı idi ve Abdülhamit rejimi ilk ve en büyük çabalarını bu alanda gösterdi.

En göz alıcı başarısı, hem okul hem öğrenci sayısının önemli ölçüde arttığı yüksek öğretimde idi. 1859’da devlet memurlarının eğitim merkezi olarak kurulan **Mülkiye Mektebi**, özellikle üst sınıflarda 1877’de yeniden düzenlendi...

Mülkiye gibi, Pangaltı’daki **Harbiye** ve keza önceki reformculardan miras alınan askerî ve sivil tıp okulları, topçuluk, deniz ve kara mühendis (istihkam, makine) okulları gibi bazı diğer kuruluşlar muhafaza edilip genişletildi. Fakat hepsi bu kadarla kalmadı. Mevcut okullara Abdülhamit, sayısı onsekizden aşağı olmayan yeni yüksek ve meslekî okullar ekledi. Bunlardan bazıları kısa ömürlü olduysa da genel olarak etkileri önemliydi. Bunlar arasında maliye (1878), hukuk (1878), güzel sanatlar (1879), ticaret (1882), mülkî mühendis (1884), baytar (1889), polis (1891), gümrük (1892) okulları ve geliştirilmiş bir yeni tıp okulu (1898) vardı.

²³ Ali Arslan, (1995): *Darülfünundan Üniversiteye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 9

²⁴ Erik Jan Zürcher, (1995): *Milli Mücadelede İttihatçılık* (Çev. Nüzhet Salihoglu), Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 37-38

Hepsinden daha büyüğü, bir Türk üniversitesinin kurulmasıydı. (...) Uzun hazırlıklardan sonra, daha sonra İstanbul Üniversitesi diye tanınan Darülfünun, ancak 1900 Ağustosunda kapılarını açabildi. (...)

(...) Orta öğretim sisteminin zirvesinde iki büyük sultanî olan Galatasaray ve Darüşşafaka bulunuyordu. Birincisi devlet, ikincisi de özel bir dernek tarafından kurulmuş olan bunların ikisi de Tanzimat devrinden intikal etmişti. Başlangıcında bir Fransız - Türk teşebbüsü olan Galatasaray okulu, Abdülhamit devrinde daha Türkleşmiş bir nitelik aldı. Lâtince ders programından çıkarıldı (...) Öğretmenleri arasında Türk bilim ve edebiyat önderlerinin bazıları bulunuyordu.” (Asıl metinde italik olarak yer alan bazı kelimeler, bu alıntıda koyu olarak belirtilmiştir. Murat Çeşme.)²⁵

Tarih alanında, aynı dönemdeki aynı uygulamaya dair iki farklı yorumun oluşturabileceği tezatlarda şüphesiz ki, gün geçtikçe daha çok belgeye ulaşabilmemizin sağladığı «tarih telâkkilerimizde ilerlemeye ilişkin değişim»in payı büyüktür.

Bir tarihçi olarak, her hâlükârda üzerimize düşen birinci mükellefiyet, tarihî bir olayı ya da tarihî bir gelişmeyi, söz konusu olan tarihî olay ya da gelişmenin; «hazırlayıcı ve uygulayıcılarının varmak istediği gerçek amaçların doğru tespit edilmesi» ve «meydana geldiği dönemle ilgili hukukî, sosyal, siyasal, ekonomik, diplomatik, kültürel özellik ve bulguların doğru değerlendirilmesi» dâhilindeki temel bazı tetkikler ışığında ve tutarlı bir şekilde açıklayabilmektir ki, bu açıklayış epey sorumluluk gerektiren ve zor bir uğraştır. Dolayısıyla, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yükseköğrenim kurumlarındaki yeni yapılandırma faaliyetlerini ve değişiklikleri inceleyip değerlendirirken de bu mükellefiyetin yerine getirilmesine azamî derecede özen göstermek gerektiğini düşünüyoruz.

Bu çalışmamıza dâhil edilen okulların seçiminde genel olarak «seçilecek bir okulun âlî mektep olarak açılmasına veya âlî mektep tarzında tahsil vermesine» dikkat edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, 1867 yılında kurulan bazı okullar (Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyân Mektebi,²⁶ 1870 yılında kurulan Kaptan ve Çarkçı Mektebi,²⁷ yine 1870 yılında kurulan Dârü'l-Muallimât Mektebi,²⁸ 1874 yılında kurulan Dârü'l-

²⁵ Bernard Lewis, (2004): *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 179-181

²⁶ Osman Nuri Ergin, (1977): *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, C. 1-2, İstanbul, s. 578-579

²⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 664

²⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 668

Muallimîn-i İ‘dâdî Mektebi,²⁹ 1875 yılında kurulan Menşe-i Küttâb-ı Askerî Mektebi,³⁰ 1881 yılında kurulan Sanâyi‘-i Nefîse Mektebi,³¹ 1881 yılında kurulan Dârü‘l-Ameliyyât Mektebi,³² 1887 yılında kurulan Numûne Bağı ve Aşı Ameliyyât Mektebi³³ ve 1889 yılında kurulan Polis Dershânesi³⁴) bu çalışmamızın dâhiline alınmamıştır.

Çünkü bu okullardan Dârü‘l-Muallimîn-i Sıbyân Mektebi, 1874 yılında İstanbul Dârü‘l-Muallimîni Müdürlüğü’ne bağlanmış;³⁵ Kaptan ve Çarkçı Mektebi, 1909 yılında tekrar açılışında «Millî Ticâret-i Bahriyye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Âlîsi» adını alarak «âlî mektep» konumuna gelmiş;³⁶ Dârü‘l-Muallimât Mektebi’nin kuruluşundan 1895 yılına kadarki süreç, bu okulun eğitim-öğretim teşkilâtının intizamını sağlamaya çalışmakla geçmiştir;³⁷ Dârü‘l-Muallimîn-i İ‘dâdî Mektebi, zaten Dârü‘l-Muallimîn-i Rüşdî içerisinde bir İ‘dâdî Şubesi’nin teşkiliyle kurulmuş;³⁸ Menşe-i Küttâb-ı Askerî Mektebi’nin 1875 yılının öncesinde «Seraskerlik Dâiresi’nde ve vilâyetlerdeki ordu hizmetlerinde bulunacak olan memurları okutan bir dershâne» konumunda bulunduğu dönemler olmuş ve bu dershâne 1875 yılında «Rüşdiyyelerden şahâdetnâme alan öğrencilerin alınacağı bir mektep» şeklini kazanmış;³⁹ Sanâyi‘-i Nefîse Mektebi, 1921 yılında «Sanâyi‘-i Nefîse Mekteb-i Âlîsi» adını alarak «âlî mektep» konumuna gelmiş;⁴⁰ Dârü‘l-Ameliyyât Mektebi’nin «İbtidâî mekteplerinde usûl-i cedîde öğrenebilen hocalar yetiştirme amacı» taşımasının yanında ayrıca «vazifelerine devam eden Sıbyân Mektebi hocalarından da bu yeni usûlü tahsil etmek isteyenlerin kabul olunabileceği *hocalık hizmetinin içinde bir eğitim kurumu*» olduğu da belirtilmiş;⁴¹ Numûne Bağı ve Aşı Ameliyyât Mektebi, «bağcılık fenniyle ilgili bir uygulama merkezi» olarak hizmet vermiş;⁴² Polis Dershânesi de «Osmanlı Devleti’ndeki polis memurlarının hukukî ve

²⁹ Cahit Yalçın Bilim, (2002): *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No. 1348, Eskişehir, s. 284

³⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 713

³¹ Osman Nuri Ergin, (1981): *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, C. 3-4, İstanbul, s. 1117

³² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1148

³³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1162

³⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1176

³⁵ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 278

³⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 665-666

³⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 677

³⁸ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 284

³⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 713-714

⁴⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1126

⁴¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1148

⁴² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1163-1164

adlı bilgilerle donatılabilmesi için bir dershâne» olarak açılmıştır.⁴³ Fakat bu çalışmamızda İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin incelenmesi yer almıştır. Bunun sebebi de İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin, «incelediğimiz süreçteki *dârü'l-muallimîne* dair bir çok bölümü içinde barındırdırması», «1891 yılında yeniden düzenlenerek Dârü'l-Muallimîn-i Âliye şubesinin açılması»⁴⁴ ve «1872'de tekrar açılan ve vilâyetlerde kurulacak olan dârü'l-muallimlere öğretmen yetiştirme görevine de sahip olan Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyân Mektebi'nin de 1874 yılında İstanbul Dârü'l-Muallimîni Müdürlüğü'ne bağlanması»dır.⁴⁵ Öyle ki, bu durum İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin «vilâyetlerdeki dârü'l-muallimînlere bile öğretmen yetiştirebilen» bir okulu yönetmeye başladığını göstermektedir. Doğal olarak bu durumda Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyân Mektebi'ni ayrıca incelememize gerek kalmamıştır. «Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî» isimli mektep ise İstanbul Dârü'l-Muallimîni konusunun ilk bölümünde incelenmiştir. Bu araştırmamızda ele alacağımız yirmi altı mektebin seçiminde daha çok «mektebe kaydedilen öğrencinin tahsil süresinde sınırlama olmaması (örnek: *Şehzâdegân Mektebi*)», «mektebin tahsil süresi iki yıl olmasına rağmen personel yetiştirilebilmesi (örnek: *Aştı Me'murları Mektebi*)» ve «mektebin yüksek tahsil bakımından varsa üç ve dört yıllık şubelerinin incelenmesi (örnek: *Menşe-i Muallimîn Mektebi*)» esas göz önünde tutulmuştur.

Bu araştırmamız iki ana bölümden oluşmaktadır:

- Birinci Bölüm'de; XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ilk ve ortaöğrenim kurumlarının genel durumu - hususî okullar (Dârü's-Şafaka'nın biraz ayrıntılı incelenmesi hâriç) ile azınlık ve yabancı okulları konumuzun dışında tutularak - «1850-1876» ile «1876-1899» dönemlerine ait genel gelişmeler ışığında (ana hatlarıyla) belirtilmiş;
- İkinci Bölüm'de de; Abdülmecîd Hân, Abdülazîz Hân, V. Murâd Hân ile II. Abdülhamîd Hân devrinde kurulmuş veya var olan «bir *bilim kurulu*» ile «yirmi altı *yükseköğrenim kurumu*»nun XIX. yüzyılın ikinci yarısında nasıl yapılandırıldığı, ilgili arşiv belgeleri de dikkate alınarak çözümlenip açıklanmaya çalışılmıştır.

⁴³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1178

⁴⁴ Osman Kafadar, *a.g.e.* s. 114

⁴⁵ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 278

BİRİNCİ BÖLÜM:
XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI İLK VE ORTAÖĞRENİM KURUMLARININ
GENEL DURUMU

A) İLKÖĞRENİM KURUMLARININ GENEL DURUMU

1. 1850-1876 Yılları Arasında İlköğrenim Kurumları

a. Sıbyân Mektepleri / İbtidâîler

Tanzîmât Devri'nde Sıbyân okullarının iyileştirmesine dâir ilk teşebbüs Abdülmecîd Hân tarafından yapılmıştır.⁴⁶ 1860'larda yalnız İstanbul'da ve Bilâd-ı Selâse'de 20.000 civarında çocuğun okuduğu (Gayr-i Müslim Sıbyân okulları hâriç olmak üzere) 380 Sıbyân Mektebi bulunuyordu.⁴⁷

1847 Ta'limât-nâmesi sonrasında Sıbyân okullarında atılmak istenen önemli bir adım da, Maârif tarihçesinin Takvîm-i Vakayi'den naklen yazdığına göre, 1862'de;

1) İstanbul mektepleri on iki merkeze taksim edilip her merkezden ikişer mektep ki cem'an 36 mektep seçilerek oralarda okuyan talebeye, Arabistan usûlüne tevfikân "harf şekillerini yazıp bozmak ve kolaylıkla belletmek" için maârif idâresince birer taş tahta ile taş kalem ve birer divit alınıp parasız olarak verilmesi,

2) Mektep hocalarına da - talebenin çok fakir olanından haftalık almamak şartıyla - yüzer kuruş aylık bağlanmasıdır.⁴⁸

Sıbyân okullarındaki yenilik hamlelerinin tatbiki için İstanbul'un on iki semtinde okullar seçilerek çalışmaya başlanmıştır. Bu on iki merkez şunlardır: Aksaray, Sultan Ahmet, Tophane, Eyüp, Sultan Selim, Çengelköy, Üsküdar, Kadıköy, Beşiktaş, Emirgan, Emir Buhari, Fatih.⁴⁹

⁴⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 60

⁴⁷ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 197

⁴⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 464

⁴⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 464

Şûra-yı Devlet Maârif Dâiresi'nce hazırlanan⁵⁰ “Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi” eğitim yönetiminde yine bir dönüm noktası olmuştur.⁵¹ Osmanlı ilköğretiminde en esaslı düzenlemeler 1869'da yayımlanan bu “Maârif Nizâmnâmesi” ile başlamıştır.⁵² Bu nizâmnâmede, kız öğrenciler için «ayrı olan Kız İlkokullarının hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktır.» şeklinde yer alan madde ile söz konusu okullarda sadece kadın hocaların ders okutacağı ifade edilmiştir.⁵³ Yine 1869 Nizâmnâmesi'ne göre Sıbyân okullarının ıslahı çerçevesinde “ibtidâî” adında yeni usûlde öğretim yapan okulların açılması için ilk esaslı teşebbüs, 1870 yılında gerçekleşmiştir. (“İbtidâî”nin kelime anlamı “ilk”, “başlangıç”tır ve Sıbyân okullarındaki geleneksel öğretim metotları dışında yeniden düzenlenecek olan mekteplerde, özellikle Elifbâ'nın okunması hususunda yeni bir usûlün uygulandığı mekteplere verilmiş bir isimdir. 1876'dan sonra “İlkokul” karşılığı olarak “İbtidâî mektebi” adı kullanılmıştır.)⁵⁴

Nisan 1870'te okullarda okutulacak kitapların yazım ve tercümeleriyle ilgili yayımlanan 13 maddelik nizâmnâme ile de;

- Kitapların genel nitelikleri (Burada, kitapların olabildiğince açık ve sade bir dille yazılması, öğrencileri özendirici olması, kitaplardaki olayların objektif ve yorumsuz aktarılması, çocuklara ülke sevgisinin verilmesi gerektiği belirtiliyordu.)
- Sıbyân okulları için öngörülen ders kitapları (Elifbâ, Ahlâk Risâlesi, Fezâil-i Fa'âliyye, Kavâid-i Türkî, Coğrafya, Osmânî Târîhi, Şu-u ez İmlâ, Ma'lûmât-ı Nâfiâ, Meşk Mecmûası) belirlenmiştir.⁵⁵

Mayıs 1870'te kurulan “Meclis-i Kebîr-i Maârif'in İlmiyye Islah-ı Mekâtib Komisyonu”, Sıbyân okullarında uygulanacak öğretim metotlarıyla ilgili olan ve komisyon üyelerinden Selîm Sâbit Efendi'nin hazırladığı bir programı Maârif Nezâreti'ne sunmuştur ve bu program daha sonra “*Rehniümâ-yı Muallimîn*” adıyla ilk

⁵⁰ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *a.g.e.* s. 67

⁵¹ İbrahim Ethem Başaran, (1996): *Türkiye Eğitim Sistemi*, Yargıcı Matbaası, (Bu kitabın yayınlandığı şehrin adı belirtilmemiş. Kitabı isteme adresinde “Ankara” adı geçiyor.), s. 14

⁵² Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 202

⁵³ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 441

⁵⁴ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 64

⁵⁵ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 203

pedagogik kitap olarak yayımlanmıştır.⁵⁶ İlk eğitimcilerimizden olan ve ilkokullar için Alfabe, Tarih, Coğrafya, Matematik dersi kitapları da yazmış bulunan Selim Sâbit Efendi'nin⁵⁷ Rehnümâ-yı Muallimîn adlı 48 sayfalık çok "özlü bir kitap" niteliğindeki⁵⁸ bu eseri, Maârif Nezâreti tarafından kabul edilmiştir ve Sıbyân okullarında, eserdeki yeni yönteme uygun olarak ("sınıf" ve "sınıf öğretmenliği" metoduyla) öğretim yapılabilmesi için Takvîm-i Vakayi'de "Ulûm-i Terbiye-i Etfâl" yayımlanmıştır.⁵⁹

Türkiye'nin «ilk İbtidâî mektebi» sayılan ve 1872'de Nuruosmaniye'de açılan «Numûne Mektebi», Sıbyân okullarında uygulanması düşünülen yeni yöntem ve tekniklerin yürürlüğe girdiği "ilk" okuldur ve bu okuldan başka Tanzîmât Dönemi'nde İstanbul'da Simkeşhane'de, Bayezit ve Saraçhane'de de İbtidâî mektebi açılabilmiştir.⁶⁰

Nisan 1875'te «Dersâdet ve Bilâd-ı Selâse'deki Mekâtib-i Sıbyâniyye'nin İdâresi İçin Teşkil Olunacak Meclis-i Tedrîsiyye ve Şu'belerinin Sûret-i Teşkilî ve Vazîfelerine Dâir» 34 maddelik bir ta'limâtname yayımlanmıştır.⁶¹

b. Rüşdiyye Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde, ilköğretimle yükseköğretim arasındaki boşluğu doldurmak için açılması planlanan «Rüşdiyye» mekteplerinin ilklerinden olan, 1838'de Sultan Ahmet Camii içinde «Mekteb-i Maârif-i Adliyye» ve Süleymaniye'de «Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye», hedeflenen öğretim ihtiyacını yeterince karşılayamamıştır.⁶²

1841 yılında Sıbyân ve Rüşdiyye okullarının «Usûl-i Dîniyye dâiresinde» toplumdaki herkes için öğrenilmesi zarurî olan ilim ve fenlere mektep olacak bir tarzda ve zamanın ihtiyacına uygun bir biçimde şekillendirilmesini ve iyileştirilmesini sağlamak maksadıyla bir Meclis-i Maârif-i Umûmiyye kurulmuştur.⁶³ Bu meclisin çalışma yeri olarak Meclis-i Vâlâ dâiresinde bir oda tahsis edilmişti. Meclis-i Maârif-i

⁵⁶ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 204

⁵⁷ Cavit Binbaşoğlu, (2005): *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, s. 543

⁵⁸ Cavit Binbaşoğlu, *a.g.e.* s. 156

⁵⁹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 219-220

⁶⁰ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 220

⁶¹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 221

⁶² Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 223-224

⁶³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 440

Umûmiyye, Meclis-i Vâlâ Reîsi ve Hâriciyye Nâzırı'nın müşterek nezâretleri altında bulunuyordu.⁶⁴ 1847 yılında da Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti yerine Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti kurulmuş ve bu tarihten itibaren İstanbul'da «Rüşdiyye» denilen okulların temeli kesin olarak atılmaya başlamıştır.⁶⁵

Önceleri 4 sınıflı olan Rüşdiyye mekteplerine 1868'de - önce İstanbul'daki Rüşdiyyeler için - 5 sınıf dersleri eklenmiştir fakat bir süre sonra bu mektepler tekrar 4 sınıflı hâle dönüştürülmüştür. Arapça Gramer, Yazı, Türkçe Okuma-Yazma, Farsça, Kur'ân-ı Kerîm Okuma, Osmânî Târîhi, İslâm Târîhi, Dünya Târîhi, Aritmetik ve Coğrafya gibi derslerin okutulduğu dönemdeki Rüşdiyyelerin programı Davut Paşa'da kurulan ilk Rüşdiyyenin programına göre hayli «gelişmiş»tir. 1867'de Osmânî Grameri ve Geometri dersleri de eklenerek program daha da genişletilmiştir.⁶⁶

Rüşdiyyelerde okutulacak ders kitaplarını temin etmek isteyen Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, «Fransızca veya Fransızca'dan tercüme edilmiş 20 kitaptan 75.000 adet» basılarak bu okullara gönderilmesi için çalışmıştır. 1839-1869 yılları arasındaki dönemde Rüşdiyyelerde,

- Kemâl Efendi'nin «Ta'îm-i Fârisî»;
- Cevdet Paşa'nın «Ta'îm-i Fârisî»;
- Cevdet Efendi'nin «Lisân-ı Türkî»;
- Cevdet ve Fuâd Efendilerin birlikte yazdığı «Medhâl-i Kavâid»;
- Mehmed Sâdık Rif'at Paşa'nın «Risâle-i Ahlâk»;
- Selîm Sâbit Efendi'nin «Kavâid», «Târîh», «Coğrafya»;
- Hayrullâh Efendi'nin «Mesâil-i Hikmet»;
- Osmân Sâib, Ahmed Hamdî, Ahmed Muhtâr ve Sâmîpaşazâde Abdülkâdir isimli zâtların «Coğrafya» adlı kitapları da okutulmaktaydı. Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti 1865 yılında bastırıldığı 190 bin adet civarında kitap ve risâleyi de taşra Rüşdiyyelerine göndermiştir.⁶⁷

⁶⁴ Ali Akyıldız, (1993): *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul, s. 231

⁶⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 441

⁶⁶ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 229-230

⁶⁷ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 230-231

Rüşdiyye öğretmenlerinin çoğunluğu medreseli; bazıları ise Dârü'l-Muallimîn mezunu idi. Fen derslerinin bazılarında subaylar girmektedir. Rüşdiyyelere atanan öğretmenler «muallimîn-i sâni» rütbesiyle göreve başlar; daha sonra «muallimîn-i evvel»liğe terfî ederdi. Bütün Rüşdiyyelerde sınav ayları “Receb, Şa’bân ve Ramazân”dı. Öğrenciler, öğretmenleri tarafından öğretim yılı sonunda da sınav yapılırdı. İstanbul Rüşdiyyelerinde okuyan öğrencilerin sınavları okullarda yapıldığı gibi bazen Meclis-i Maârif’te de yapılır; sınavlara bazen Padişah da katılırdı. Taşra Rüşdiyyelerinde okuyan öğrencilerin sınavları ise, okulun bulunduğu kentin ileri gelenlerinin oluşturduğu bir kurul önünde yapılırdı. Bu yöntem, öğretmen ve öğrencileri başarılı olmaya odaklandırıyordu. Maârif Nezâreti, müfettiş konumundaki «muâvin»lerle Rüşdiyyelerin eğitim ve öğretimini denetliyordu. Rüşdiyyelerin masrafları halkın yaptığı yardımlar dışında hazineden karşılanırdı fakat bazen devlet, bu masrafları karşılama hususunda yeterli parasal kaynağı bulabilmek için «Rüşdiyye öğretmenlerine yönen gelirinden ve vergilere eklenen miktarlardan para verilmesi» gibi kararlar da almıştır.⁶⁸

1869 Nizâm-nâmesi ile eğitimin her kademesinde olduğu gibi Rüşdiyyeler için de bazı yenilikler getirilmiştir.⁶⁹ Bu nizâm-nâmede, (kız öğrenciler için ayrı olan) «Kız Rüşdiyye okullarının hocaları kadın olacak.» şeklinde yer alan madde ile söz konusu okullarda sadece kadın hocaların ders okutacağı ifade edilmiştir.⁷⁰

Osmanlı Devleti’ndeki Rüşdiyye sayısı, 1869 Nizâm-nâmesi’nin yayınlanmasından sonra hızla artmaya başlamıştır. 1876’da (Gayr-i Müslim okulları hariç) toplamı 425’i bulan Rüşdiyyelerin 36’sı İstanbul’da, 161’i Anadolu’da, 163’ü Rumeli’de, 39’u Arap Vilâyetlerinde, 4’ü Afrika’da, 2’si Adalar’da idi.⁷¹

1869’dan sonra Rüşdiyyelerde ayrıca;

- Çocukların sağlığı için aşı yapılması hususunda bir irâde-i seniyye yayınlanmıştır..

⁶⁸ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 231-232

⁶⁹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 232

⁷⁰ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 444

⁷¹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 234

- Bütün okullara devam çizelgeleri konularak öğretmenlerin öğrenci yoklamalarını bu çizelgelere işlemesi istenmiştir.
- Öğrencilerin derse giriş çıkışlarının «disiplinli» ve okula gidiş gelişlerinin de «terbiyeye uygun» olması istenmiştir.⁷²

1875 yılında Paris'te kurulmuş olan «Mekteb-i Osmânî» istenen faydayı sağlayamadığı için lağvedilerek yerine dokuz «Askerî Rüşdiyye» açılmış ve bundan sonra bir genel Rüşdiyye mektebi olan Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye de lüzum kalmadığından dolayı lağvedilmiştir. Askerî Rüşdiyyeler açıldıktan sonra askerî tedrisat; Rüşdiyye (ilk), İ'dâdiyye (orta), Harbiyye (lise), Erkân-ı Harbiyye (yüksek) olmak üzere derecelenmiş ve süvari, baytar, topçu gibi şubeleri de ihtisas kısımlarını oluşturmuştur.⁷³

2. 1876-1899 Yılları Arasında İlköğretim Kurumları

a. Sıbyân Mektepleri / İbtidâîler

İlköğretimin mecburluğu, prensip olarak II. Mahmûd Hân devrinde kabul edilmiş ve sonra gelen Padişahlarca da tekit edilmiş olmasına rağmen, II. Abdülhamîd Hân devrinde de sağlanamamıştır. İlköğretim; “Sıbyân Mektepleri”, “İlkokullar (İbtidâî Mektepleri)” ve “Yüksek İlkokullar (Rüşdiyye Mektepleri)” olmak üzere üç kademe üzerine teşkilâtlanmıştır. Sıbyân mektepleri, anaokulu dediğimiz mekteplere muâdildi ve 1875 yılında İstanbul'dakilerin durumunu düzenlemek için yapılan ta'lîmât-nâmeye göre, mekteplerin idaresi, halk tarafından seçilen Öğretim Meclisleri'ne bırakılmıştı. Öğretmen maaşlarıyla okul gereçleri de mahalleler halkı tarafından sağlanacaktı.⁷⁴

Yine 1875 Ta'lîmât-nâmesi ile Öğretim (Tedrîs) Meclisleri'nde 1 reisle beraber 7; Tedrîs Meclisi Şubelerinde de 3 a'zâ bulunacağı, Tedrîs Meclisi ve şubelerinin reisleriyle a'zâlarının iki sene müddetle ve fahrî olarak Maârif Nezâretince atanacağı

⁷² Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 235-236

⁷³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 432

⁷⁴ Enver Ziya Karal, (1988): *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 8, Ankara, s. 390

kararlaştırılmış olup mekteplere Hoca atanması yetkisi ise Maârif Nezâreti tarafından Tadrîs Meclislerine bırakılmıştır.⁷⁵

İlkokullar veya İbtidâîyye mektepleri esas itibariyle Sıbyân öğretimini devam ettiren 4 yıllık bir eğitim kademesi olup zamanla Sıbyân okullarında verilen öğretimi de kapsayarak 2’şer yıllık 3 kademeli hâle gelmiştir: birinci devresi «ûlâ»; ikincisi «mutavassıta»; üçüncüsü de «âliye»dir.⁷⁶ II. Abdülhamîd Hân devrinde ilköğretim konusu Kanûn-ı Esâsî hazırlanırken dikkate alınmıştır ve 1879 yılında Maârif teşkilâtında yapılan değişiklikte Maârif Nezâreti içinde «Mekâtib-i Sıbyâniyye Dâiresi»nin kurulması Osmanlı Devleti’nin ilköğretim alanındaki ciddiyetini ortaya koymaktadır.⁷⁷ Bu devirde ilköğretim iki kısımda toplanmıştır:

1) Mekâtib-i Sıbyâniyye: Bu okullar «usûl-i atîka» denilen geleneksel yollardan eğitime devam ediyordu. Hükûmet, Sıbyân okullarında, dinî eğitimi ihmâl etmeden, «usûl-i cedîde» programlarının uygulanması şeklinde uzlaştırıcı bir eğitim siyaseti benimsemiştir.

2) Mekâtib-i İbtidâîyye: Tanzîmâtçıların «eskiye dokunmadan yenisini yapmak» siyaseti çerçevesinde 1863 yılında Sıbyân okulları seviyesinde «İbtidâî» adıyla yeni okulların açılması düşünülmüştür. Bu düşünce, 1872 yılında açılan “İbtidâî Numûne Mektebi” ile uygulamaya geçmiş ve ilköğretimde bu ikili sistem oluşmuştur.⁷⁸

1881 / 82 yılında ilköğretim işlerinden sorumlu olan Mekâtib-i Sıbyâniyye dairesinin adı «Mekâtib-i İbtidâîyye İdâresi» olarak değiştirilmekle, Maârif Nezâreti artık «usûl-i cedîd» üzere eğitim ve öğretim yapan ilkokulların geliştirilmesini esas almıştır.⁷⁹

1882 yılından sonra Maârif Nezâreti ilköğretim sistemindeki ikiliğe son vermek için, ağırlığı İbtidâî okullarına vermeye başlamış ve sonra Sıbyân okullarının usûl-i cedîdeye dönüştürülmesi hızlanarak 1909 yılına kadar pek çok okul usûl-i cedîdeyi uygular duruma getirilmiştir. İlköğretim siyasetinde Müslüman halkın ilköğretim

⁷⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 895-897

⁷⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* C. 8, s. 390

⁷⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 67

⁷⁸ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 68

⁷⁹ Osman Kafadar, *a.g.e.* s. 113

ıslahâtına katılımının sağlanmasıyla da önemli bir değişiklik yaşanmıştır. II. Abdülhamîd Hân devrinde ilkokulların yaptırılması, cehâletin ortadan kaldırılması ve genel eğitim-öğretim hizmetlerinin halka sunulması hususunda önceliğin «Müslüman nüfusun çok olduğu bölgelere verilmesi» ilköğretim siyasetinin esasını oluşturur. Yine ilk defa II. Abdülhamîd Hân devrinde pek çok vilâyet merkezinde “Dârü’l-Muallimîn” ve öğretmen açığını kapatabilmek için kısa süreli kurslar açılmıştır.⁸⁰ Bu dönemde vilâyet maârif müdürlüğü görevlerinde bulunmuş olan Radovişli Mustafâ Bey⁸¹ isimli zâtı özellikle zikredebiliriz. “Selânik” ile “Cezayir-i Bahr-i Sefid” vilâyetleri Maârif Müdürü olan Radovişli Mustafâ Bey, II. Abdülhamîd Hân devrinde görev şuuru yüksek olan, Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünün kalıcılığı konusunda gayet duyarlı davranan ve Osmanlı eğitimi sahasında gayretli örnek bir yöneticidir.⁸²

a.1. İstanbul’da İlköğretim:

1872 yılında İstanbul’da Nuruosmaniye Camii içinde yeni tadrîs usûlünün uygulanması için açılan “Numûne İbtidâî” okulundan olumlu sonuçlar alınması üzerine, bu okulların yenilerinin açılmasına ve Sıbyân okullarının da tadrîcen bu usûle dönüştürülmesine karar verilmiş; bu tip İbtidâî okullarının sayısı 1876’ya kadar üçe çıkmıştır. Bu üç İbtidâî okulu, Nuruosmaniye, Simkeşhane ve Saraçhane İbtidâî okuludur.⁸³

1877 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ortaya çıkardığı sorunlar siyasî bir sonuca bağlandıktan sonra İstanbul ilkokullarının yeniden ıslahı konusu ele alınarak Maârif Nezâreti, İstanbul’daki ilkokulları idarî ve malî yönden dört grupta toplamıştır:

- 1) Öğretmen maaşlarıyla okul masrafları Maârif Nezâreti bütçesinden ödenen İbtidâîler.
- 2) Okul masrafları ve öğretmenlerin maaşları, öğrenciden alınan ücretlerle karşılanan hususî İbtidâîler.

⁸⁰ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 69

⁸¹ Selçuk Akşin Somel, (2005): “Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey’in Raporları ve Müslim ve Gayrimüslim Eğitimi: II. Abdülhamid Devri Selânik Taşrasında Maarif Meselesi (1885-1886)”, *Tarih ve Toplum*, Güz 2005, Sayı: 2, s. 116

⁸² Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.* s. 128

⁸³ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 70

- 3) Hamiyet sahiplerinin kurduğu cemiyetler tarafından idâre edilen okullar.⁸⁴
- 4) İstanbul'da 13 merkeze bağlı olarak teşkilâtlandırılan, yönetim ve denetimi bu merkezlerin öğretmenleri tarafından yapılan Sıbyân okulları.⁸⁵

1876 yılında sayıları 6 olan İbtidâîler kısa zamanda gelişmiş ve önem kazanmaya başlamıştır.⁸⁶ Devlet Sâlnâmelerine göre, İstanbul'da 1885 yılına kadar İbtidâîlerin sayısı 44'e yükselmiştir. Bunların 3'ü 1876 yılından önce; 41'i ise I. Meşrûtiyet'in ilânından itibaren dokuz yıl içinde yapılmıştır. İlköğretim meseleleri esaslı bir şekilde 1887 yılında toplanan Maârif Komisyonu'nda ele alınmış ve bu komisyonun önerdiği çözüm yollarını içeren raporda Sıbyân okullarına da yer verilmiştir.⁸⁷

1891 yılında, Mekteb-i İbtidâî olarak isimlendirilen ilkokullarımızda ilk defa ayrıntılı müfredat programı yapılmıştır.⁸⁸ Maârif Nezâreti, bir yandan okul sayılarını arttırmaya ve bir yandan da öğretim programlarını geliştirmeye çalışırken özellikle bu süreçte azınlık okullarının durumunu da inceleyerek «İslâm okullarının durumuyla daha çok ilgilenmeye» başlamış; bunun sonucunda İslâm ilkokullarının yönetim ve kontrolünü kendi eline almak istemiştir. 1891 yılında yayınlanan «Dersâdet Mekâtib-i İbtidâîyyesi İçin Ta'limât-ı Mahsûsa» ile Sıbyân-İbtidâî ayrımı kaldırılarak, bütün ilkokullara «İbtidâî» adı verilmek istendiği anlaşılmıştır. Bu ta'limâtla:⁸⁹

- Öğrenciyi dövmek, okulda “dayak” ve “falaka bulundurmak” yasaktır. Öğrencilere işlediği suçun derecesine göre, nasihat, tenbih, tekdir, ayakta tutmak, teneffüse çıkarmamak ve velisine göndermek gibi cezalar verilirdi. Öğrenciyi teşvik için, çalışanlar takdir ve taltif gibi yollarla ödüllendirilirdi.
- İlkokullar dört yıl olup çocuklar yaz-kış sabahtan akşama kadar ders görecektir. Program dışı ders gösterilemeyip dersler ezberlettirilmeyecektir.
- Dersler; Elifbâ, Kur'ân, Tecvîd, İlm-i Hâl, Ahlâk, Sarf-ı Osmânî, İmlâ, Kıraat, Kısa Osmânî Târîhi ve Coğrafyası, Hesâb ve Hüsn-i Hatt'tan

⁸⁴ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 71

⁸⁵ Hasan Ali Koçer, (1987): *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Uzman Yayınları, Ankara, s. 128

⁸⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 72

⁸⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 73-74

⁸⁸ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.* s. 128

⁸⁹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 76

ibarettir. (Hâşim Paşa'nın nâzırlığı sırasında din ve ahlâk derslerine daha fazla ağırlık verilmiştir.)⁹⁰

a.2. Vilâyetlerde İlköğretim:

II. Abdülhamîd Hân devrinde takip edilen ilköğretim siyasetinin özünde, ilköğretim hizmetlerini vilâyetlere götürerek Müslüman halkı cehâletten kurtarmak amaçlanıyordu.⁹¹ Ancak, uygulamada bütün uğraşlara rağmen, taşraya istenildiği kadar ilköğretim hizmetleri götürülemedi. Çünkü;

- O zamanki devlet bütçesinde maârife ayrılan paranın azlığı,
- Köylerin çok ve dağınık olması,
- Ulaşım şartlarının sınırlı oluşu,
- Öğretmen yetersizliği gibi olumsuzluklar bu durumda etkili olmuştur.⁹²

1900 yılında Maârif Nâzırı Ahmed Zühdi Paşa'nın verdiği rakamlardan, Osmanlı Devleti dâhilinde 29.130 ilkokulun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu devirde, okulların ıslahı ve yapımı faaliyetlerine bir örnek verecek olursak; 1877 yılında Manastır vilâyetine bağlı Debre sancağında yeni usûl üzere 30 adet okula ihtiyaç olduğuna dair Hükûmet'e yapılan müracaat olumlu karşılanmış; bu husus, görüşülmesi için Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiş ve sonuçta «ihtiyaç duyulan 30 okulun inşâ masraflarının, öğretmen ve hademe maaşlarının Maârif Nezâreti bütçesinden karşılanmasına» karar verilmiştir.⁹³

1880 yılında Sivas'ta iki ibtidâî okulunun yapılmasına başlanmış, aynı yıl Şarkî Rumeli'de bulunan Müslüman halkın varlıklarının korunması ve devam ettirilmesi için «Filibe'de bulunan Sıbyân okullarının ıslahı, bu arada beş okulun usûl-i cedîde göre eğitim yapan İbtidâîlere dönüştürülmesi ve İstanbul'dan program ile öğretmen gönderilmesi» için çalışılmıştır. Rusçuk, Şumnu, Rodos, Büyükada'da ve Suriye, Dersim, Erzurum, Bitlis gibi vilâyetlerde ibtidâîlerin açılmasına ve Sıbyân okullarının da ıslahına girişilmiştir. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ilk bir yıl içinde, Rumeli

⁹⁰ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 77

⁹¹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 77

⁹² Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 79

⁹³ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 79

ve Kafkasya'dan gelen 6.000 kişilik Türk göçmenlerinin iskân edildiği 10 köyde, Hükûmet tarafından birer İbtidâî okulu yaptırılmıştır.⁹⁴ Sadece Bulgaristan'daki Türk ilkokullarının sayısı, 1880-81 Ders Yılı'nda 730 iken 1898-99 Ders Yılı'na geldiğinde 1.334'e yükselmiştir. Yine 1898-99 Ders Yılı'nda sadece Bulgaristan'daki Türk ilkokullarında 70.617 öğrenci bulunmaktaydı.⁹⁵

İbtidâî okullarındaki muallimlerin maaşını Maârif Nezâreti değil; Evkaf Nezâreti veriyordu. 1882 yılında Evkaf Nezâreti, Evkaf-ı Münderese vâridâtını yardım olarak Maârif Nezâretine vermiştir.⁹⁶ Yine 1882 yılında vilâyet maârif müdürlerinin peyderpey atanması ve bunların başkanlığında da birer Meclis-i Maârif oluşturulmasıyla, ilköğretim ıslahâtının yürütülmesi sorumlu şahıs ve makamlara bırakılmıştır. 1883 yılından itibaren 1869 Nizâmnâmesi'ne uygun olarak, ilköğretim ıslahâtı sürdürülmüştür.⁹⁷

Sıbyân mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için İstanbul'un Bayezit semtinde (şimdiki Üniversite Kütüphanesi'nin bulunduğu yerde) 1868 yılında açılmış olan⁹⁸ Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyân'dan sonra 1885 yılında Bağdad, Adana, Beyrut, Halep, Hüdâvendigâr, Diyarbakır, Şam, Trabzon, Kastamonu, Ma'mûratü'l-Azîz, Musul ve İzmir'de de Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyân açılmıştır.⁹⁹

1887 yılında genel maârif sorunlarını görüşüp incelemek için toplanan Maârif Komisyonu, taşra ilköğretimini de ele almıştır.¹⁰⁰

Sıbyân okullarının öğretim süreci ezbere dayalı bir süreç değil; çeşitli teorik yöntemleri olan, talebeleri öğrenmeye teşvik eden, kişilik yapılanmasında okul-aile işbirliğini sağlamlaştıran, pek çok eğitici «ders dışı faaliyetler»le çocuk psikolojisine müsait, etkin bir süreç¹⁰¹ olmasına rağmen zamanla sisteminde yer yer meydana gelen

⁹⁴ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 80

⁹⁵ Hüseyin Memişoğlu, (2002): *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 307

⁹⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 905

⁹⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 80

⁹⁸ Cemil Öztürk, *a.g.e.* s. 8-9

⁹⁹ Erdal Ceyhan, (2004): *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi*, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne, s. 32

¹⁰⁰ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 80-81

¹⁰¹ Hasan Akgündüz, *a.g.e.* s. 207

eğitsel bazı zayıflıklar¹⁰² sonucunda ıslahât gerektirmiştir. Sadr-ı A‘zam Saîd Paşa’nın 1888 yılında hazırladığı Maârif Raporu’nda ilköğretimin ıslahı için Maârif Komisyonu’nun 1887 yılındaki toplantısında aldığı kararlarının hemen hemen aynı olan tedbirler değişik bir şekilde dile getirilmiştir.¹⁰³ Saîd Paşa’nın, raporunda, çözüm yolu olarak teklif ettiği bir sisteme göre de ilköğretim iki ana bölümde toplanıyordu:

- 1) «Çocuk Bahçeleri»: 4-8 yaş arasındaki çocukların çeşitli eğlence ve oyunlar eşliğinde eğitimini sağlayan yerlerdir.
- 2) «Sıbyân (İbtidâî) Okulları»: 8-14 yaş arasındaki çocukların devam edeceği yerlerdir. Fakat Saîd Paşa’nın bu düşünceleri gerçekleşmemiştir. Kendisinin de zaten, daha sonra verdiği raporda bu sistemden hiç bahsetmediği görülmektedir.¹⁰⁴

II. Abdülhamîd Hân devrinde, ilköğretimin ıslahı için Maârif Nezâreti ve diğer devlet adamları tarafından bazı tedbirler ileri sürülmüştür.¹⁰⁵ Bu tedbirlerden, II. Abdülhamîd Hân’ın dikkatini en fazla çeken konu, nahiye merkezlerinde yaptırılması düşünülen “bölge ilkokulları”dır.

Anadolu’da, özellikle Doğu Anadolu’da köylerin küçük ve dağınık olması, resmî ilkokulların yapılmasına imkân vermiyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, her köye bir ilkokul yaptırmak gibi girişimlerden çekinmiş fakat Hükûmet;

- Malî yönünün hafifliğini,
- Usûl-i cedîde öğretiminin etkili olacağını,
- Siyasî faydalarını düşünerek, 1896 yılından itibaren ortaya atılan “bölge ilkokulları” fikrini benimsemiştir.¹⁰⁶

1316 (1898) Maârif Sâlnâmesi, 1892-1893 istatistiklerine göre Osmanlı ülkesinde 18.938 usûl-i atîka ve 3.057 usûl-i cedîde olmak üzere, toplam 21.995 okul bulunmaktaydı.¹⁰⁷

¹⁰² Hasan Akgündüz, *a.g.e.* s. 209-210

¹⁰³ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 82

¹⁰⁴ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 83

¹⁰⁵ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 84

¹⁰⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 85

¹⁰⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 86

a.3. Vilâyet İlköğretim Programlarındaki Durum:

II. Abdülhamîd Hân devrinin ilk yarısında, ilkokullarda “*Rehñimâ-yı Muallimîn-i Sıbyân*”da gösterilen ders programı uygulanmıştır. Bu yıllarda ders programlarından ziyade öğretim metotları üzerinde durulmuş; Osmanlı harflerinin kolay öğrenilmesi ve imlâsının düzenlenmesi için çareler aranmış, sonuçta «usûl-i savtî» (fonetik sistem) denilen yöntem bulunmuştur. İlkokul kitaplarının yazılması ve basılması için 1880-1883 yıllarında çalışmalar yapılarak vilâyetlere çok sayıda kitap gönderilmiştir. 1301 Suriye Vilâyeti Salnâmesine göre o dönemde şehir İbtidâîlerinde;

- I. yıl «Elifbâ, Kırâat, Kitâbet-i Kur’âniyye»;
- II. yıl «Akaid, Kur’ân, İlm-i Hâl, Hesâb, İmlâ, Yazı»;
- III. yıl ise «Kur’ân, Tecvîd, Vezâife-i Etfâl, Kısâs-ı Enbiyâ, Ma’lûmât, Kısa Kavâid, Türkçe, Yazı» dersleri vardı.¹⁰⁸

1883-1884 ders yılında İbtidâîlerde uygulanan bu program, 1891 yılında İstanbul’la birlikte taşra ilkokul programlarının da incelenip yeniden düzenlenmesiyle değiştirilmiştir. Yeni programda, İstanbul ile taşra şehir ve kasaba ilkokulları arasında ayırım yapılmamış, hepsinde okutulmak üzere «Dersâdet ve Kasabât İbtidâî Mekteblerine Mahsûs Müfredât Programı» ismiyle «Elifbâ, Kur’ân, Tecvîd, İlm-i Hâl, Ahlâk, Sarf-ı Osmânî, İmlâ, Kırâat, Mülahas Târih-i Osmânî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî, Hesâb, Hüsn-i Hatt» dersleri konulmuştur. Bu program, din ve ahlâk derslerinin lehine olan küçük değişiklikler yapılarak devrin sonuna kadar korunmuştur. Bazı İbtidâî okullarına «Ma’lûmât-ı Zirâiyye» dersi de konmuştur.¹⁰⁹

a.4. Köy İlköğretim Programlarındaki Durum:

Köy ilkokullarının gayesi, köy çocuklarına okuma-yazma, namaz sûreleri ve biraz da aritmetik öğretmekti. Dolayısıyla, köy okullarına «Elifbâ, Eczâ-yı Şerîfe, Kur’ân, İlm-i Hâl, Hesâb, Kırâat, Hatt ve İmlâ» derslerini kapsayan, şehir okullarının ders programından biraz farklı bir ders programı hazırlanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 87

¹⁰⁹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 88

¹¹⁰ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 88

II. Abdülhamîd Hân devrinde, önce «*ilköğretimin genel maârif sisteminin temelini oluşturduğu, bu bakımdan maârif ıslahâtına da ilkokullardan başlanması*» görüşü ortaya çıkıp yerleşmiş ve bunun sonucunda da, I. Meşrûtiyet Devri maârifçileri ilköğretimin üzerinde önemle durmuştur.¹¹¹

b. Rüşdiyye Mektepleri

1876'dan önce, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde 423 kadar Rüşdiyye ve 20.000'e yakın talebe vardı.¹¹² Rüşdiyye okullarının sayıları 1858 yılında 3.371 öğrenci ile 43 tane iken 1867 yılında 7.830 öğrenci ile 108 taneye yükselmiş ve 1895 yılında ise 33.469 öğrenci ile 426 taneye ulaşmıştır.¹¹³

Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Tuna, Bosna, Hersek, Sofya vilâyetlerinin kısmen elden çıkmasıyla buralarda bulunan 75-80 Rüşdiyye okulu da kaybedilmiş ve böylece 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin elinde 300 civarında Rüşdiyye okulu kalmıştır. II. Abdülhamîd Hân devrinin başlarında, Rus işgali altında kalan Rumeli ve Kafkas Türklerinin büyük kitleler hâlinde İstanbul ve Anadolu'ya gelmesi sonucunda Hükûmet'in bu insanları geçici olarak Rüşdiyye binalarına yerleştirmesinden dolayı, maârifin diğer kuruluşları gibi Rüşdiyyeler de biraz ihmâle uğramış ve bu okullardaki öğrenimin düzenli bir şekilde devam ettirilmesi konusunda da yer yer güçlük çekilmeye başlanmıştır. 1879 yılında Maârif Nezâreti beş daireye ayrılmıştır. Bu dairelerden biri olan Mekâtib-i Rüşdiyye Dâiresi'nin müdürlüğüne devrin en iyi maârifçisi olan Selîm Sâbit Efendi atanmış ve bundan sonra Rüşdiyye yapımı da hızlandırılmıştır. Mekâtib-i Rüşdiyye Müdürü Selîm Sâbit Efendi, 1883 yılında «Dersâdet ve Vilâyet-i Şahâne'de hâl-i hâzırda» 460 kadar Rüşdiyye okulunun ve 25-30.000 çocuğun (etfâl-i Osmâniyye) ta'lim ve terbiye edildiğini belirtmiştir. Yine 1883 yılında, vilâyetlerde 10 Rüşdiyye öğretime açılmış ve 40-50 okulun da yapılması kararlaştırılmıştır. Selîm Sâbit Efendi'nin belirttiğine göre, 1878-1884 yılları içinde 170'e yakın Rüşdiyye açılmış ve Rüşdiyyelerin sayısı 300'lerden 470'lere çıkmış olmalıdır. 1879-1885 yılları içinde de,

¹¹¹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 89

¹¹² Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 95

¹¹³ Sina Akşin, (2000): *Siyasal Tarih (1789-1908), Türkiye Tarihi* (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, C. 3, İstanbul, s. 179

dört kez sadr-ı a'zam olan Saîd Paşa II. Abdülhamîd Hân'a sunduğu lâyhada vilâyetlerde 119, İstanbul'da 17 Rüşdiyye kurdurduğunu bildirmektedir.¹¹⁴

b.1. İstanbul Rüşdiyyeleri:

1875 yılında açılan ve bu devirde gelişip ilerleyen Askerî Rüşdiyyeler, 1293 (1877) yılı Devlet Sâlnâmesi'nde «Gülhane, Soğukçeşme, Fatih, Koca Mustafa Paşa, Kasım Paşa, Beşiktaş, Toptaşı (Üsküdar), Paşakapısı (Üsküdar) ve Hasköy Askerî Rüşdiyyesi» isimleriyle yer almıştır. Bu okullarda toplam olarak 63 muallim, 12 Dâhiliyye Zâbiti ve 1465 talebe vardı. Bu Askerî Rüşdiyyelerin müdürlüğünü Kolağası rütbesinde bir zâbit yürütür ve bu okullarda Arapça ve Farsça dışındaki derslerin Hocaları da tamamen askerlerden olurdu. Talebelerin askerî üniforma giydiği ve askerî disiplinle yetiştirildiği Askerî Rüşdiyyeler içinde sadece Kasım Paşa'dakinde İngilizce, diğerlerinde ise Fransızca okutulurdu ve Askerî Rüşdiyye talebelerinin hepsinin mektebi bitirdikten sonra Askerî İ'dâdîlere devam etmesi zorunlu değildi.¹¹⁵

1294 (1878) Devlet Sâlnâmesi'nde İstanbul'da isimleri «Dârü'l-Maârif, Mahmudiye, Bayezit, Takvimhane, Şehzade, Zeyrek, Fatih, Sultan Selim, Galata, Mirgûn, Beşiktaş, Feyziye, Sütlüce, Davut Paşa, Eyüp, Atik Valide (Üsküdar), Atlamataşı (Üsküdar), Beylerbeyi, Kanlıca, Odabaşı (Çapa) ve Tophanelioğlu» olmak üzere 21 Mülkiyye Rüşdiyyesi ve bu okullarda 1795 talebe ile (muallim-i evvelerle birlikte) 167 muallim vardı. Yine bu Rüşdiyye okullarından altısının - ki bu altı i'dâdî de «Dârü'l-Maârif, Feyziye, Beşiktaş, Fatih, Davut Paşa ve İbrahim Ağa Çayırı» isimli i'dâdîlerdir - Rüşdiyyelere talebe hazırlayan ihtiyat sınıfları anlamında i'dâdîleri vardı.¹¹⁶

II. Abdülhamîd Hân devrinin ortalarına doğru Rüşdiyyelere olan rağbetin artmasından dolayı hükümet, büyük ve intizâmlı binalar yaparak eski Rüşdiyyeleri buralara taşımıştır. Bu devirde yapılan ve hazırlık sınıflarını da içeren 10 adet Merkez Rüşdiyyesi «Unkapanı Merkez Rüşdiyyesi, Bayezit Merkez Rüşdiyyesi, Mahmudiye Merkez Rüşdiyyesi, Fatih Merkez Rüşdiyyesi, Davut Paşa Merkez Rüşdiyyesi,

¹¹⁴ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 96-97

¹¹⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 915

¹¹⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 907-908

Ayasofya Merkez Rüşdiyyesi, Üsküdar Merkez Rüşdiyyesi, Beşiktaş Merkez Rüşdiyyesi, Topkapı Merkez Rüşdiyyesi ve Hamidiye Merkez Rüşdiyyesi»dir.¹¹⁷

Hazırlık sınıfı olmayan ve sadece Rüşdiyye sınıflarını içeren okulların da çoğu bu devirde onarılmış ve genişletilmiştir. Bu devirde yeniden yapılp öğretime açılan Rüşdiyyeler «Altunizade Rüşdiyyesi, Beykoz Rüşdiyyesi, Eğrikapı Rüşdiyyesi, Hamidiye Rüşdiyyesi ve Numûne-i Şükrân-ı Hamidî Rüşdiyyesi»dir.¹¹⁸

b.2. Vilâyet Rüşdiyyeleri:

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ndeki Rüşdiyyelerin sayısı 400'lerden 316'ya düşmüş ve Berlin Antlaşması sonunda ise Maârif Nezâreti 39 Rüşdiyye okulunu daha kaybetmiş ve geriye 277 Rüşdiyye kalmıştır. 1878 yılından itibaren mevcut Rüşdiyyelerin yenilenmesine ve yeni Rüşdiyye okullarının açılmasına başlanmıştır; kısa sürede bu okullarda - sayı bakımından - eski gelişim hızı yakalanmıştır. Ama 1880 yılından sonra İ'dâdîlerin önem kazanmasıyla Rüşdiyyeler ikinci plânda kalmış ve 1889 tarihli bir irâde ile «İ'dâdî bulunan yerlerdeki Rüşdiyyelerin kapatılması» kararlaştırılmıştır. Yine 1889 yılında, 22 Rüşdiyye kaldırılmış ve bu okulların öğretmenleriyle diğer görevlileri İ'dâdî okullarına aktarılmıştır. Bunun sonucunda boş kalan Rüşdiyye binaları da İbtidâî okullarına tahsis edilmiştir.¹¹⁹

1888 yılına kadar, hem Rüşdiyye okulu sayısında hem de bu okullara devam eden talebe sayısında önemli bir artış olmuş; 1889 yılında alınan «Rüşdiyyelerin İ'dâdîlerle birleştirilmesi» kararı üzerine Rüşdiyye sayısında azalma olmuştur. Yine de yeni Rüşdiyye okulları açılarak Rüşdiyye sayısı 446'yı bulmuştur.¹²⁰

b.3. Vilâyet Rüşdiyyelerinin Programlarındaki Durum:

1883-1884 ders yılında, Rüşdiyye programlarında yapılan değişiklik sonucu hazırlanan «Şam Rüşdiyyesi'nin ders programına» göre, Rüşdiyyelerin;

¹¹⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 97-98

¹¹⁸ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 98

¹¹⁹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 101

¹²⁰ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 102

- I. yılında «Sarf-ı Arabî, Ta‘lîm-i Farsî, A‘mâl-i Erbaa, İmlâ, İlm-i Hâl, Ahlâk, Hatt-ı Sülüs»;
- II. yılında «Arapça, Kavâid-i Farsî, Muhtasar Hesâb, Avrupa Coğrafyası, Tercüme, İnşâ ve Kırâat, Rık‘a ve Sülüs»;
- III. yılında «Gülistân, Hesâb, Coğrafya, İmlâ ve İnşâ, Fezleke, Fransızca, Hatt-ı Rık‘a»;
- IV. yılında da «Risâle-i Erbaa, Gülistân, Cebir, Coğrafya, Hendese, Usûl-i Defter, Kavâid-i Osmâniyye, İnşâ, Fransızca, Fezleke, Târih-i Osmân, Hatt-ı Rık‘a» dersleri okutulmakta idi. Bu programın, kaza ve kasabalardaki iki öğretmenli küçük Rüşdiyyelerde uygulanmadığı; ancak vilâyet ve bazı sancak merkezlerindeki büyük Rüşdiyyelerde 1892 yılına kadar uygulanabildiği sanılmaktadır. 1892 yılında, Rüşdiyyelerin İ‘dâdîlerle birleştirilmesi ve tahsil süresinin üç yıla indirilmesinden sonra, ders programları tekrar incelenerek değiştirilmiştir.¹²¹ Yenilenen bu program ile, Türkçe’nin ders saati arttırılmış; Arapça ikinci sırada yer almıştır. Bu program, küçük değişikliklerle II. Abdülhamîd Hân devrinin sonuna kadar uygulanmıştır.¹²²

B) ORTAÖĞRENİM KURUMLARININ GENEL DURUMU

1. 1850-1876 Yılları Arasında Ortaöğrenim Kurumları

a. İ‘dâdîlerin Kuruluşu

«İ‘dâdî» kelimesinin sözlük anlamı “hazırlamak” olup 1286 (1867) yılına kadar hükümet dairelerine memur; yüksek tahsil, meslek ve ihtisas okullarına talebe hazırlayan kuruluşlar «Mekteb-i Maârif-i Adliyye, Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye, Dârü’l-Maârif ve Mahrec-i Aklâm» isimli dört okuldan ibaretti. İ‘dâdî olarak isimlendirilen ayrı bir okul yoktu.¹²³ «İ‘dâdî» kelimesi de, Arapça’da “hazırlama yeri” demek olduğundan, 1869 yılından önce pek çok okulun hazırlama sınıfları için kullanılmıştır.

¹²¹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 111-112

¹²² Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 113

¹²³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 495

«İ'dâdî» terimi, 1869 Nizâmnâmesi ile ilk defa «ortaöğretimin ayrı bir kademesi» anlamına sahip olmuştur.¹²⁴

23 Muharrem 1279 ve 8 Temmuz 1278 (1862) tarihinde Maârif Nâzırı Kemâl Efendi'nin teşebbüsüyle, Rüşdiyye tahsilinden üstün bilgi derecesine sahip ve hükûmet dairelerine okur-yazar (özellikle “yazar”) memur yetiştirmek için önce «Mekteb-i Aklâm» ismiyle açılan Mahrec-i Aklâm, önemle üzerinde durulan¹²⁵ ve İ'dâdî tahsili veren bir okuldu.¹²⁶ Mahrec-i Aklâm'ın ders programında;

- «Arabî, Fârisî Tatbikatı, Türkçe İmlâ ve İnşâ, Fransızca Lisân ve Hatt, Cebr-i Âdî, Coğrafya, Târih-i Umûmî, Hatt-ı Rık'a» I. Sınıf kısmında,
- «Arabî, Fârisî Tercüme Ameliyyâtı, Türkçe İnşâ, Fransızca Lisân ve İmlâ, Hendese-i Sathiyeye, Coğrafya, Târih-i Umûmî, Hatt-ı Rık'a» II. Sınıf kısmında,
- «Arabî, Fârisî Tercüme Ameliyyâtı, Türkçe İnşâ, Fransızca İnşâ ve Tercüme Ameliyyâtı, Coğrafya, Târih-i Umûmî, Hikmet-i Tabîyye, Kimyâ» ise III. Sınıf kısmında yer alan derslerdendir.¹²⁷

İ'dâdîler ancak 1289 (1872) yılında ve yalnız İstanbul'da açılmıştır.¹²⁸ 1286 (1869) Maârif Nizâmnâmesi'nin tadrîcen açılmasını gerekli gördüğü İ'dâdîler, Devlet Sâlnâmelerinde ancak 1874 yılında yer almıştır. Bu tarihte «Mülkiyye İ'dâdîsi» ismiyle bir okul açılmıştır. Bu devre ait Devlet Sâlnâmesine göre o esnada İstanbul'da şu İ'dâdîler bulunuyordu:

- Dârü'l-Maârif İ'dâdîsi,
- Feyziye İ'dâdîsi (Tophane),
- Beşiktaş İ'dâdîsi,
- İbrahim Paşa Çayırı İ'dâdîsi. Bu okulların dördünün toplamında 261 öğrenci ve 10 muallim vardı.¹²⁹ Bu listede ismi yer almayan Mahrec-i Aklâm'ın da 1875 yılında 44 talebesi vardı.¹³⁰ Değerli Tarihçimiz Bayram Kodaman, bu

¹²⁴ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 114

¹²⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 476

¹²⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 500

¹²⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 478-479

¹²⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 496

¹²⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 500

¹³⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 479

tezimizin Kaynakça'nda da adı geçen “*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*” adlı eserinin Türk Tarih Kurumu'nca Ankara'da 1999 yılında yapılan basımının 118. sayfasında ise Mahrec-i Aklâm'da edebiyat derslerinin fazla olduğunu ve devlet dâirelerine memur yetiştirildiğini; İ'dâdîlerde ise “ulûm ve fûnûn dersleri verilerek” talebenin yüksek okullara hazırlandığını ifade ederek Mahrec-i Aklâm ile İ'dâdîlerin kuruluş gayesinin ve ders programının ayrı olduğunu da belirtmektedir.

İlk “vilâyet İ'dâdîsi” de 1875 yılında Mora Yenişehir'de kurulmuş ve aynı tarihte Dârü'l-Muallimîn içinde de bir İ'dâdî şubesi oluşturulmuştur. Mekâtib-i İ'dâdîyyenin genel dersleri arasında «Kavâid-i Osmâniyye, Arabî, Fârisî, Kırâat ve Kitâbet-i Türkî, Târih-i Umûmiyye-i Osmânî, Mükemmel Hesâb, Cebr-i Âlî, Coğrafya-yı Umûmiyye-i Osmânî, Mükemmel Hendese, Müsellesât, Fransızca, Almanca ve İngilizce» bulunmaktadır.¹³¹

1868 yılında, Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi) açılmıştır.¹³² 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultânîsi'nin «Rüşdiyye ve yükseköğretim arasında» bir okul hüviyetinde ve “Osmanlılık” siyasetine uygun olarak açıldığı bilinmektedir.¹³³

b. Dârü's-Şafaka'nın Kuruluşu:

Bir kısım Müslüman mütefekkirlerin, Müslüman çocuklarını okutmak (özellikle Büyükçarşı'ya giden esnaf çıraklarının çarşı açılıncaya kadar geçen boş vakitlerinde okuma, yazma, hesap ve bazı ahlâkî-toplumsal kuralları öğrenmeleri) için hayırlı bir eğitim-öğretim seferberliğine teşebbüs etmesi sonucunda 1865 yılında Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye isminde bir cemiyet kurulmuş; ilk önce çarşının Örücüler kapısındaki Sıbyân Mektebi bu teşebbüs için uygun görülmüş fakat daha sonra Bayezit'te Vâlîde Emetüllâh Kadın Mektebi Evkaf tarafından tamir ettirilerek bu işe tahsis olunmuştur.¹³⁴ Tamir ve diğer hazırlık işlerinden sonra bu okul, eğitim-öğretime 28 Mart 1865 tarihinde biri Elifbâ, diğeri de Hesâb olmak üzere önce iki dersle

¹³¹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 117

¹³² Cevdet Küçük, (1988): “Abdulaziz; Osmanlı Padişahı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, s. 181

¹³³ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 135

¹³⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 487

başlamış, kısa bir müddet sonra da büyük ilgiye mazhar olmuş, sonuçta okulun binası yetersiz kalmış ve bir grup talebesi de cemiyetin yönetimine verilen Aksaray'da Ebûbekir Paşa Mektebi'ne alınmıştır. Okulda dersleri cemiyet a'zâlarının kendileri okuturdu. Cemiyetin kurucuları olan Mâliyye Nâzırı Yûsuf Ziyâ Paşa, Gazî Ahmed Muhtâr Paşa, Vidinli Müşîr Tevfik Paşa bizzât Elifbâ ve Hesâb; Meşhûr Vatan Şâiri Nâmık Kemâl de İmlâ Hocalığı yapmıştır. Vâlîde Mektebi'nde 1874 yılına kadar süren eğitim-öğretim sonrasında cemiyet a'zâsı, okulun gördüğü teveccühten ötürü sadece Müslüman çocuklarının ve yetimlerinin okuyacağı daha münasip bir bina yapılmasını istemiş, böylece de «Dârü'ş-Şafaka» fikri oluşmuştur. Yapımına 1876 yılında başlanan Dârü'ş-Şafaka binası, doğrudan doğruya okul olarak yapılan binaların ilklerindedir ve bu okulun yönetimi için de Hükûmet tarafından birçok vakıf ile îrâdlar tahsis edilmiştir.¹³⁵

2. 1876-1899 Yılları Arasında Ortaöğrenim Kurumları

a. Yeni İ'dâdîlerin Yapılandırılması:

Osmanlı ülkesinde 1876 yılına kadar taşrada bir; İstanbul'da ise dört veya beş İ'dâdî açılmıştır. İ'dâdîlerin, Tanzîmât Devri'nin sonlarına dek sayılarının istenildiği kadar arttırılamamasının en önemli sebebi, bu okulların çok miktarda parasal ve malî kaynak gerektirmesiydi. 1885 (1302) yılında «Bursa, Edirne, Yanya ve Çanakkale»de birer İ'dâdî açılmış, yine o yıllarda «İzmir, Selânik, Trabzon, Rodos, Konya, Ma'mûratü'l-Azîz (Elâzığ), Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümülcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas» şehirlerinde İ'dâdî okulu açılması kararlaştırılıp inşalarına başlanmış ve «Erzurum, Hakkâri, Diyarbekir, Zor, Burdur, Karesi, Kazâ-i Erbaa, Karahisâr-ı Sahip, Kırklareli, İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görice»de de birer İ'dâdî okulu inşa edilmesi için mahallî makamlarla bağlantı kurulmuştur. Bu İ'dâdî okullarının inşası çabuk bir şekilde bitirilmiştir.¹³⁶

¹³⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 488-489

¹³⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 118-119

1886 yılında İzmir’de açılan İ’ dâdî Mektebi’nin ardından aynı yıl içinde Manisa’da, 1891 yılında Aydın’da, daha sonraki tarihlerde Denizli ve Muğla’da da birer İ’ dâdî Mektebi kurulmuştur.¹³⁷ 1896 yılında taşra İ’ dâdîlerinin sayısı 54 iken, 1906 yılında 84’e çıkmış ve böylece Osmanlı ülkesinde İ’ dâdî okullarının toplamı 109 olmuştur.¹³⁸

b. İ’ dâdî Okullarının Programları:

1892 yılında, İ’ dâdî okullarının programlarında esaslı bir ıslahât yapmaya gerek duyulmasından dolayı bir komisyon kurulmuştur.¹³⁹ Bu komisyonun hazırladığı ders programına göre,

Beş yıllık sancak nehâfî İ’ dâdîlerin;

- «Ulûm-i Dîniyye, Arapça, Türkçe, Hesâb, Coğrafya, Hüsn-i Hatt» 1. yılına,
- «Ulûm-i Dîniyye, Arapça, Farsça, Türkçe, Hesâb, Coğrafya, Târih, Hüsn-i Hatt» 2. yılına,
- «Ulûm-i Dîniyye, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Hesâb, Hendese, Coğrafya, Târih, Hüsn-i Hatt» 3. ve 4. yılına,
- «Ulûm-i Dîniyye, Arapça, Türkçe, Fransızca, Hendese, Coğrafya, Târih, Usûl-i Defter, Ma’lûmât-ı Fenniyye Hüsn-i Hatt» ise 5. yılına konulan derslerdendir. 1896 yılından sonra ders programlarına Ahlâk ve Fıkıh dersleri eklenmiş ve bazı derslerin de müfredatında değişiklik yapılmıştır.¹⁴⁰

XX. yüzyılın başlarında kararlaştırılan bir programa göre İ’ dâdî okullarının;

- «Maatecvîd Kur’ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Türkçe, Arabî, Hisâb, Coğrafya, İlm-i Eşyâ, Hüsn-i Hatt» I. yılına,
- «Maatecvîd Kur’ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Arabî, Fârisî, Hisâb, Coğrafya, Târih, İlm-i Eşyâ, Hüsn-i Hatt» II. yılına,

¹³⁷ Sadiye Tutsak (2002), *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 148

¹³⁸ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 129

¹³⁹ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 130

¹⁴⁰ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 132

- «Maatecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Türkçe, Arabî, Fârisî, Fransızca, Hisâb, Hendese, Coğrafya, Târih, İlm-i Eşyâ, Hüsn-i Hatt» III. yılına,
- «Maatecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Türkçe, Arabî, Fârisî, Fransızca, Hisâb, Hendese, Coğrafya, Ma'lûmât-ı Zirâiyye ve Sıhhiyye, Hüsn-i Hatt» IV. yılına,
- «Maatecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Kitâbet, Arabî, Fârisî, Fransızca, Hisâb, Hendese, Coğrafya, Târih, Ma'lûmât-ı Zirâiyye ve Sıhhiyye, Hüsn-i Hatt, Elsine» V. yılına,
- «Maatecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Kitâbet, Arabî, Fransızca, Usûl-i Defterî, Cebir, Hendese, Coğrafya, Târih, Ma'lûmât-ı Zirâiyye ve Sıhhiyye, Hüsn-i Hatt, Elsine» VI. yılına,
- «Maatecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Usûl-i Tahrîr, Arabî, Fransızca, Kavânîn, Usûl-i Defterî, Cebir, Müsellesât, Hendese, Fizik, Kimyâ, Mihanik, Coğrafya, Târih, İlm-i Servet, Elsine» VII. yılına,
- «Maatecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye ve Ahlâkiyye, Usûl-i Tahrîr, Kitâbet, Fransızca, Kavânîn, Hendese, Kozmografya, Fizik, Kimyâ, Mevâlid, Mihanik, Coğrafya, Târih, İlm-i Servet, Elsine» ise VIII. yılına konulan derslerdendir.¹⁴¹

1876 yılı sonrasındaki dönemde İ'dâdîlerin ders programları, fen dersleri bakımından 1869 Nizâmnâmesi'ndeki programdan daha ileri düzeydedir. 1892 yılında kabul edilen program yürürlükte olduğu sürece İ'dâdî okullarında din, kültür ve fen derslerine eşit derecede önem verilmiştir.¹⁴²

1877 yılında II. Abdülhamîd Hân tarafından Galatasaray Sultânîsi'ne müdür olarak atanan Ali Suavi, Haziran 1877'de okulunun ıslahı için bir rapor hazırlayıp Padişah'a sunmuştur.¹⁴³ İncelediğimiz devirde Mekteb-i Sultânî'de Lâtinceyi programlardan çıkarmaktan başka esaslı bir değişiklik olmamıştır fakat Mekteb-i Sultânî daha çok Türkleşmiştir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 930-931

¹⁴² Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 133

¹⁴³ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 136

¹⁴⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 917

I. Abdülhamîd Hân devrinde yapılan intizâmlı, istikrârlı ıslahât ve şuurlu bir şekilde millîleştirme çalışmaları sonucunda Mekteb-i Sultânî, Osmanlılık kimliğine sahip çıkan bir kurum hâline dönüşmüştür. Mekteb-i Sultânî, 1899 yılına kadar yılda ortalama 27 talebeyi mezun etmiştir. Bu mezunlar, Dârü'l-Fünûn'a ve diğer yüksekokullara girebilir veya memur olabilirdi.¹⁴⁵

Mekteb-i Sultânî'nin;

- «Kırâat ve Yazı, Kırâat ve İmlâ, Muhtasar Sarf-ı Türkî, Hatt-ı Rık'a, Ulûm-i Dîniyye, Fransızca, Hesâb, Hüsn-i Hatt-ı Franseviyye» İbtidâî sınıflarında;
- «Ulûm-i Dîniyye, Sarf-ı Osmânî, Arabî, Kırâat-i Türkiyye Ezber ve İmlâ, Nahv-i Osmânî, İmlâ-Kırâat ve Ezber, Fârisî, Kavâid-i Osmâniyye, Kitâbet, Hüsn-i Hatt, Fransızca, Hesâb, Coğrafya (Coğrafi terimler, kıtalar ve Avrupa), Dürûs-i Eşyâ, Târih (Eski Çağ'ın sonuna kadar), Ulûm-i Riyâziyye, Fransızca Hüsn-i Hatt» Tâliye sınıflarında;
- «Ulûm-i Dîniyye, Kitâbet, Arabî, Fârisî, Târih-i Osmânî, İlm-i Ahlâk, Kitâbet-i Resmîyye, Belâgat-ı Osmâniyye, Ahlâk ve Mantık, Fıkh-ı Şerîf, Târih-i İslâm, Tercüme (Türkçe-Fransızca / Fransızca-Türkçe), Hüsn-i Hatt, Fransızca, Ulûm-i Riyâziyye, Hendese, Fizik ve Kimyâ, Târih-i Umûmî (Orta ve son çağlar), Coğrafya (İslâm ve Osmanlı ülkeleri) İlm-i Mevâlid, Usûl-i Defter, Hikmet-i Nazariyye, Hıfz-ı Sıhha, Tersîmât» isimli dersler de Âliye sınıflarında okutulan derslerdendi.¹⁴⁶

Sayıdığımız bazıları Türkçe bazıları da Fransızca olan bu dersleri görüp bitirenlere «Edebiyyât ve Ulûm Şahâdetnâmesi» veriliyordu.¹⁴⁷

c. Vilâyet Sultânîlerinin Kuruluşu:

1869 Nizâmnâmesi'nde öngörülmesine rağmen her vilâyet merkezinde birer Sultânî açılmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak Faik Reşit Unat, imtiyazlı bir vilâyet olan Girid'in merkezinde «Mekteb-i Kebîr» ismi verilen bir Mekteb-i Sultânî açıldığına değinmiş ve bir de Suriye Vilâyeti Sâlnâmesi'nde «Medrese-i Sultâniyye» isminde bir

¹⁴⁵ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 139-140

¹⁴⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 142

¹⁴⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 143

okul yer almıştır. Sâlnâmede belirtildiğine göre Beyrut'taki okulun Mekteb-i Sultânî seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁸

ç. Dâr'üş-Şafaka'nın Gelişimi:

Anasız, babasız çocukların alındığı ve ilk gurebâ mektebi sayılabilecek olan ve yalnız «erkek çocuklara tahsis olunan» Dârü'ş-Şafaka Okulu'nun ilk zamanlarında hocalarının 8/10'unu oluşturan asker hocalar yıllarca ücretsiz hocalık yapmış ve kitaplar tercüme edip bastırarak Dârü'ş-Şafaka'da okutmaya başlamıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir cemiyet, bir okul kurarak başarılı olmuş ve 1872 yılında tedrîsâta başlayan bu lise, 1880 yılında ülkemize ilk lise mezununu vermiştir.¹⁴⁹

Maârif Nezâreti'ne bağlanarak 22 Kanûn-ı Evvel 1319 (1903) tarihinde Hükûmet mektepleri arasına katılan¹⁵⁰ ve 8 yıllık tahsil süresine sahip olduğu belirtilen Dârü'ş-Şafaka, 1 Eylül 1325 (1909) tarihinden itibaren,¹⁵¹ 1908 yılında kendi mezunlarınca tekrar kurulan Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin idaresine bağlanmıştır.¹⁵² Son söz olarak diyebiliriz ki, ilk mezunlarını 15 Temmuz 1880'de veren Dârü'ş-Şafaka bu devirde fakir ve kimsesiz öğrencilere parasız tahsil imkânı sağlayan önemli bir okuldu.¹⁵³

¹⁴⁸ Bayram Kodaman, *a.g.e.* s. 143

¹⁴⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 490-491

¹⁵⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 920

¹⁵¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 922

¹⁵² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 920-921

¹⁵³ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 251

İKİNCİ BÖLÜM:
XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI YÜKSEKÖĞRENİM KURUMLARININ
YAPILANDIRILMASI

A) ABDÜLMECİD HÂN DEVRİ

1. Dârü'l-Fünûn-i Osmânî Mektebi (1845)

1261 (1845) yılında kurulan muvakkat bir Maârif Meclisi'nin hazırladığı bir lâyhada, ilk olarak Sıbyân Mekteplerinin, ikinci olarak Rüşdiyye Mekteplerinin «usûl-i dîniyye dâiresinde» tanzîm ve ıslahı, üçüncü olarak da yatılı olmak üzere bir Dârü'l-Funûn kurulması gerekli görülmüştü. Sonuçta 27 Receb 1262 (1845) tarihli bir resmî tebliğdeki karara dayanarak Ayasofya yanındaki eski Cephane Kışlası ile Sultan Sarayları arsalarına “Mimar Fosati” isimli şahsa üç katlı ve yüzden fazla odası bulunan bir binanın yıllarca sürecektir olan inşasına başlanmıştır.¹⁵⁴

Osman Nuri Ergin'e göre, bu mektep için kullanılan *Dârü'l-Fünûn* tabirini *Üniversite* olarak anlamak ve kabul etmek doğru olmaz. Çünkü bu tarihte *Dârü'l-Fünûn* tabiri ile ifade edilmek istenen anlam «Rüşdiyyelerden üstün bir tahsil veren ve Rüşdiyyelere nispetle birçok yeni ilimleri ve fenleri öğreten bir orta mektep» ya da “bir liseden başka bir şey değil”dir. Osman Nuri Ergin bu görüşünü «o zamanki Dârü'l-Fünûn'un, Bahriyye Meslek Mektebi'ne ve diğer yüksek okullara orta ve lise tahsilini almış talebeleri yetiştirecek olan bir kuruluş olduğunu gösteren» bir vesika ile de ispatlamaktadır.¹⁵⁵

Dârü'l-Maârif'te, diğer okullarda ve özel olarak Rüşdiyye ve orta tahsili almış olup onlardan daha üstün bilgilerle donanmak isteyen kimseleri aydınlatmak için 1279 (1862) yılının Kanûn-ı Evvel'inden itibaren geniş ve boş duran Dârü'l-Fünûn binasında açılan dersanelerde, konferans şeklinde serbest olarak ilk dersler verilmeye başlanmıştır ve aynı binada bir de kütüphane kurulmuştur. İlk açılan serbest ders fizikle

¹⁵⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 545-546

¹⁵⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 546-549

ilgiliydi ve Derviş Paşa ilk konferansı veren kişi olmuştur. Daha sonra Târih, Nebâtât, Tabîi Coğrafya ve Hey'et'le ilgili konferanslar, Hikmet-i Ameliyye ve Riyâziyyât'la ilgili derslerle eğitim-öğretime devam edilmiştir.¹⁵⁶ 1281 (1865) yılında Dârü'l-Fünûn, Ayasofya'daki binasından Çenberlitaş'taki Nuri Efendi Konağı'na taşınmış fakat bir müddet sonra da bu konakta meydana gelen yangından dolayı dersler tatil edilmiştir.¹⁵⁷

1286 (1870) yılında Saffet Paşa'nın Maârif Nâzırlığı döneminde yayınlanan Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi'nin 79. maddesinde bir «Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî ismindeki medrese-i ilmiyye»nin açılması gerekli görülmüş ve asıl üniversite sayılabilecek olan bu okulun binası, Çenberlitaş Hamamı ile Sultan Mahmûd Türbesi arasındaki arsaya yapılmaya başlanmış ve 1286 yılı içinde bu inşaat tamamlanmıştır. Dârü'l-Fünûn'un yüksek tavanlı, geniş odalı, anfi tarzında dersanelere sahip olan bu yeni binası Osmanlı Devleti'nde Maârif Nezâreti'nin bulunduğu binadır. Okulun inşası sona erince hemen muallim kadrosu tamamlanmış, beş on gün içinde müracaatta bulunan 1.000 talebenin 450'si imtihanla seçilmiş ve Ramazân dolayısıyla gece derslerinin açılması da uygun görülmüştür. Dârü'l-Fünûn, 19 Zi'l-ka'de 1286 (1870) Pazar günü Sadr-ı A'zam ve bütün nâzırların hazır olduğu bir törende Maârif Nâzırı Saffet Paşa'nın konuşmasıyla açılmıştır. Ayrıca Dâr'ül-Fünûn Müdürü Tahsîn Efendi ve diğer hatipler de birer konuşma yapmış ve Şeyh Ârif Efendi de bir dua okumuştur.¹⁵⁸

Maârif-i Umûmiyye Nizâmnâmesi'ne göre, Dârü'l-Fünûn'un «Hikmet, Edebiyyât, Hukuk ve Ulûm-i Tabîiyye ve Riyâziyye» şubelerinden oluşacağı ve bu üç şubede okutulacak dersler belirtilmiş;

- Edebiyyât Şubesi'nde birçok ilim ve fennin yanısıra Fransızca-Arapça-Farsça gibi yabancı diller, eski Yunan ve Lâtin dilleri, diğer ana dillerin karşılaştırmalı sarfı, Âsâr-ı Atîka ve Meskûkât okutulacağı,
- Ulûm-i Tabîiyye ve Riyâziyye Şubesi'nde ise en yüksek riyâziyyenin okutulacağı açıklanmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 550-551

¹⁵⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 552-553

¹⁵⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 553-555

¹⁵⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 555-556

Dârü'l-Fünûn'un ilk zamanlarındaki «ders verecek hoca ve okutulacak kitap bulma sorunu»ndan dolayı önce altı aylık basit bir program yapılarak derslere başlanmış ve daha sonra 2 Za. 1286 tarihli Tezkere-i Sâmiye'de belirtilen programa göre;

- Kitâbet ve Edebiyyât dersini Selîm Efendi,
- Fransız Lisânı dersini Pertev Efendi,
- İlm-i Hukuk dersini Sakızlı Ohanes Efendi,
- İlm-i Servet dersini Ahmed Kâmil Efendi,
- Coğrafya dersini Hâlid Bey,
- Usûl-i Defterî dersini Münîr Bey'in okutması kararlaştırılmış fakat bu programda da sebat edilememiş ve Dârü'l-Fünûn 1871 yılında kapatılmıştır.¹⁶⁰

2. Zirâat Mektebi (1847)

Osmanlı ekonomisinde tarımın önemi artınca 1846'da Zirâat Nezâreti kurulmuş ve bu nezâret, «ticaret ve tarımın birbirini tamamlayan bir bütün olduğu» düşünülerek Ticâret Nezâreti ile birleştirilmiş; Zirâat ve Ticâret Nezâreti ismini almıştır.¹⁶¹

1263 (1847) yılında İstanbul yakınında kurulması düşünülen basma fabrikasında işlenecek pamuğun yetiştirilmesi ve pamuk zirâatinin uygulamalı olarak öğretilmesi için bir okul açılması gerektiğinden Takvîm-i Vakayi'nin 6 Safer 1263 tarihli nüshasında belirtildiğine göre bu hususta ilk okul Yeşilköy yakınında Ayamama Çiftliği'nde açılmıştır. Bu okulun yönetimi, 20 Cemâziye'l-Âhire 1266 (3 Mayıs 1850) tarihli tezkere ile Nâfia Nezâreti'ne bağlanmıştır.¹⁶²

Zirâat Mektebi'nin kadrosunda Müdür Bekir Ağa, “Hoca Agaton, Hoca Kigork ve Fransızca Hocası Mösyö Karnca” isimli muallimler bulunuyordu.¹⁶³ «Hadîka» isimli gazetenin 28 Muharrem 1287 (30 Nisan 1870) tarihli sayısındaki bilgilere göre bu Zirâat Mektebi'nde «İlm-i Hesâb, Coğrafya, Usûl-i Hendese, Hikmet, Yol ve Köprücülük, Teşrih-i Hayvânât, Fenn-i Baytarî, İlm-i Nebâtât, Terkîb-i Arâzî, İlm-i

¹⁶⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 556-558

¹⁶¹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 291

¹⁶² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 564-565

¹⁶³ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 294

Zirâat, Envâ-ı Bahçivanlık, Şeker Terkîb ve İstihsâli, İpek Kurtlarına ve İspanya (Merinos) Koyunlarına Dâir Çiftçilikle İlgili Nazariyyât ve Ameliyyâtı, Avrupa'da Kullanılan Çiftçi Aletlerinin Tamamının Kullanılma Tarzı» öğretiliyordu ve 13 Z. 1267 tarihli irâdede, Zirâat Mektebi'nin açılış gayesine uygun sonuçların elde edilemeyeceğinin sebepleri belirtilerek bu okul eğitim hizmetinin süresi 4 yıl olmadan kapanmıştır.¹⁶⁴ Bu okulun 1850 yılında kapanmasının sebeplerinden biri de, verdikleri dilekçede «okulun yerinden, havasının sertliğinden, gerekli kitapların bulunmayışından ve böylece hedeflenen tahsile kavuşamadıklarından yakınan» öğrencilerin kıstan dolayı okulun tatil edilmesini istemesiydi. Sonuçta Tıbbiyye'den gelmiş olan öğrencilerin tekrar Tıbbiyye'ye gönderilmesi uygun bulunarak okul tatil edilmişti.¹⁶⁵

Zirâat Mektebi'nin ikinci kez kuruluşu, Cevdet Paşa'nın Ticâret ve Zirâat Nâzırlığı döneminde Ticâret Nezâreti'ne Zirâat Müdürü olarak getirilen Amasyan Efendi'nin önyak olması ile başlamış, okulun yeni binası Zihnî Paşa'nın nâzırlığı döneminde tamamlanmış, 1305 (1889) yılında Tıbbiyye Mülkiyyesi içinde Baytar Mektebi'ne giren 25 talebeden 19'u 1307 (1891) yılında inşaatı biten Zirâat Mektebi'ne leylî (yatılı) olarak gelmiş ve asıl Zirâat Mektebi talebesi ise bundan bir yıl sonra alınarak Zirâat Mektebi'nin açılış töreni yapılmıştır.¹⁶⁶ O zamanki ismi «Halkalı Zirâat ve Baytar Mektebi» olan bu okuldaki 1309 (1893) ve 1310 (1894) yıllarında iki baytar sınıfı şahâdetnâme almış ve sonra Baytar Mektebi'nin baytar sınıfları İstanbul'daki binaya taşınarak Halkalı sadece zirâat tahsiline ayrılmıştır. İlk mezunlarını 1312 (1896) yılında veren Halkalı Zirâat Mektebi, 1914 yılına kadar her yıl 20-30 talebe ve ayrıca Orman Mektebi'nin açılışına kadar Orman memurlarını da yetiştirmiştir. Umûmî Harp esnasında kapanan okul bir süre sonra tekrar açılıp eğitim-öğretime başlamış ve ülkemizde yeni zirâat aletlerinin kullanılıp çoğalabilmesi için de Çiftlik Makinisti Şubesi kurulmuştur. Zirâat Mektebi, Mütâreke sırasında da kapanmış ve 1930 yılında «İstanbul Zirâat Mektebi» ismiyle bir daha açılmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 566-568

¹⁶⁵ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 297

¹⁶⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 568-570

¹⁶⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 570

3. Encümen-i Dâniş (1851)

Encümen-i Dâniş'in oluşumunda temel alınan fikir, Osmanlı Devleti'nde maârifin Batılı örneklerle göre düzenlenmesi amacıyla yapılan teşebbüsler arasında, 1845 yılında teşkil edilen Maârif Meclis-i Muvakkati'nin lâyihası ile ortaya konmuştur.¹⁶⁸

“Bilim Kurulu” anlamına gelen¹⁶⁹ Encümen-i Dâniş'in kuruluşunda, «Sultan Abdülmecîd Hân (1839-1861)'ın 10 Ocak 1845 tarihinde Bâb-ı Âlî'de okuttuğu Hatt-ı Hümayûn ile eğitimde ıslahât gerçekleştirilmesini istemesi» ve bunun üzerine «11 Nisan 1845 tarihinde asker, ulemâ ve bürokratlardan seçilen toplam 8 kişi ile oluşturulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın aldığı karar» etkili olmuştur. Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın söz konusu eğitim ıslahâtı için hazırladığı projede açılması istenen Dâr'ül-Fünûn'a «bir ön hazırlık yapmak ve okutulacak kitapları hazırlamak üzere «Encümen-i Dâniş» adı ile bir bilim kurulunun kurulması»nın da kararlaştırılması¹⁷⁰ sonucunda, 26 Mayıs 1851 tarihli Padişah irâdesiyle Sudûr-ı A'zamdan Atâullâh Efendizâde Şerîf Efendi 1. Başkanlığa, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye üyelerinden Hayrullâh Efendi ise 2. başkanlığa getirilmiştir. Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'de Cevdet Efendi'nin başkanlığında bir grubun hazırladığı ve Takvîm-i Vakayi'de 1 Haziran 1851 tarihinde yayınlanan¹⁷¹ Encümen-i Dâniş Nizâm-nâmesi'nde bulunan konular şunlardır:

“ENCÜMEN-İ DANIŞ'IN ÜYELERİNİN SEÇİMİ

I. Encümen-i Dâniş'in dahili (asli) ve harici (fahri) olmak üzere iki kısım üyesi olacaktır. Dahili üyelerin sayısı 40 kişidir. Harici üyelerin sayısı ise serbest bırakılmıştır.

II. Encümenin birinci ve ikinci olmak üzere iki başkanı olacaktır. Ayrıca yazı işlerini yapacak yeterince sekreter görevlendirilecektir.

III. Encümenin dahili üyeleri ve başkanları Meclis-i Maarif tarafından belirlenmiştir. Ancak bundan sonra boşalan bir üyeliğe, gösterilen adaylardan birinin encümen genel kurulunda kabulü, Meclis-i Maarif'in oluru ve padişahın onayı ile seçim yapılacaktır.

¹⁶⁸ Abdullah Uçman, (1995): “Encümen-i Dâniş; Türkiye'de Tanzimât'tan Sonra Batı'daki Benzerleri Yolunda Kurulan Resmî İlk Akademik Müessesese.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, İstanbul, s. 176

¹⁶⁹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 326

¹⁷⁰ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 332

¹⁷¹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 333

IV. Başkanlıklardan birinin boşalması halinde, Meclis-i Maarif Encümenin dahili üyelerinden birini seçecek ve bu da yine padişah onayı ile göreve başlayacaktır.

V. Başkanlardan birinin başka bir göreve atanması halinde üye statüsü devam edecek, fakat belirtilen şekilde yerine yenisi seçilecektir.¹⁷²

ENCÜMEN-İ DANIŞ'IN ÇALIŞMALARI

I. Encümen-i Danış'ın görevi, çeşitli bilim dallarında Türkçe kitaplar yazılmasını sağlamak, bunları yaygınlaştırmak ve Türkçe'nin geliştirilmesine çalışmaktır. Bu nedenle Meclis-i Maarif veya encümen tarafından yazılması veya çeviri yapılması istenen bir kitap encümence seçilecek bir kişiye verilir. Üyelerin belirtilen günlerde veya olağanüstü toplantılara katılarak çeşitli dallarda bilimlerin geliştirilmesine ve bunların yaygınlaştırılmasına ve öğrenimlerinin kolaylaştırılmasına çalışmaları ve bunlarla ilgili Meclis-i Maarif'e öneriler götürülebilmesi encümenin asli görevleri arasındadır.

II. Bir kitap veya makalenin yazılması için encümen başkanınca bu konuda uzman olanlara görevin verilmesi ve bir ön çalışma yaptırılarak bunlardan encümende beğenilenin yazarına yazma işinin verilmesi esastır.

III. Harici üyelerin hizmetleri yazmış oldukları eserlerle encümenin çalışmalarına katılmak şeklindedir.¹⁷³

IV. Yazılan bir kitap, Meclis-i Maarif'te beğenilir ve padişahca da onaylanırsa ancak basılabilir.

V. Encümen, üye tam sayısının 1/3'ünün katılımıyla toplanır. Bütün üyelerin encümenin her türlü toplantılarına katılmaları gerekmektedir. Özürsüz olarak toplantılara katılmayanlar üyelikten çıkarılarak yerlerine yenileri seçilir.

VI. Üyelerden başka ülkelere gidenler buraların sosyal ve kültürel durumlarıyla ilgili olarak encümene bilgi vereceklerdir.

VII. Dahili üyelerin belirtilen yerde her ayın cumartesi günü kışın saat 06.00'da, yazın saat 04.00'de toplanmaları gerekmektedir. Yapılacak herhangi bir işin olduğu zamanlarda başkanın çağırısı ile daha sık toplantı yapılabilecektir.

VIII. Yazılacak kitapların sade Türkçe ile yazılmasına özen gösterilecek ve eser niteliğindeki kitaplara ödül verilecektir.¹⁷⁴

ÖDÜLLER

I. Ödül verilirken kültürel alanda yapılan çalışmalar esas alınacağından değerlendirme üç şekilde yapılacaktır:

Üçüncü Derece: Yazarı tarafından kendiliğinden yazılmış ve beğenilmiş olanlar.

İkinci Derece: Ünlü biri tarafından kendiliğinden veya encümenin isteği ile yazılmış ve beğenilmiş olanlar.

¹⁷² Cahit Yalçın Bilim, a.g.e. s. 334

¹⁷³ Cahit Yalçın Bilim, a.g.e. s. 334-335

¹⁷⁴ Cahit Yalçın Bilim, a.g.e. s. 335

Birinci Derece: Bilime ve ülke kültürüne yeni bir şeyler ekleyen eserler.

II. Üçüncü derece kitap yazmış olanlara ya kitabın satış kazancı veya telif ücreti verilecektir.

III. İkinci derece kitap yazanlara bir önceki durumdan yararlanmalarının yanında isimleri Encümen-i Daniş onur listesine yazılacaktır.

IV. Birinci derece kitap yazanlar ise önceki durumlardan yararlanmalarının yanında kendilerine madalya verilecektir.

V. Ödüllendirme, dahili ve harici tüm üyeler için geçerlidir.

VI. Ödüller, encümende seçimle belirlenecek, Meclis-i Maarif'in onayı ve padişah iradesiyle verilecektir."¹⁷⁵

Encümen-i Dâniş, nizâmnâmesi yayınlanıp üyeleri de Meclis-i Maârif tarafından belirlenerek 18 Temmuz 1851 tarihinde Dârü'l-Maârif Mektebi'nde, Padişah Abdülmecîd Hân, Sadr-ı A'zam Mustafâ Reşîd Paşa, Encümen-i Dâniş üyeleri ve devrin ileri gelenlerinin katıldığı törenle açılmıştır.¹⁷⁶ Bu törende üyelere üyelik belgeleri verilmiş, Mustafâ Reşîd Paşa ve Encümen'in İkinci Başkanı Hayrullâh Efendi bilim ve kültürün önemini belirten birer konuşma yapmış, hem Sadr-ı A'zam Müsteşârı hem Encümen-i Dâniş üyesi olan Fuâd Efendi (Paşa) ile hem Müderris hem Encümen-i Dâniş üyesi olan Ahmed Cevdet Efendi (Paşa)'nin birlikte yazdığı «Kavâid-i Osmânî» isimli eserin bir nüshası Padişah'a sunulmuş ve bu iki yazar Padişah tarafından tebrik edilmiştir.¹⁷⁷

Academie Française'in örnek alınmasıyla kurulan¹⁷⁸ Encümen-i Dâniş'in¹⁷⁹ Alman, İngiliz, Fransız ve Amerikalı üyeleri de vardı.¹⁸⁰

Encümen-i Dâniş'in oluşumunda Ahmed Cevdet Paşa'nın mühim bir yeri vardır. Eğitim ve öğretimle ilgili çalışmalarını «yeni öğretim ve kültür kurumlarının açılması», «her derecedeki okullar için yeni ders kitaplarının hazırlanması ve yayın faaliyetlerinin artırılması» ve «Türkçe'nin bilim dili hâline getirilmesi» şeklinde başlıca üç noktada yoğunlaştıran Ahmed Cevdet Paşa, Encümen-i Dâniş'in teşkilinde büyük katkılarda

¹⁷⁵ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 336

¹⁷⁶ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 336

¹⁷⁷ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 337

¹⁷⁸ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 338

¹⁷⁹ Encümen-i Dâniş'in "Dâhilî ve Hâricî Üyeleri"nin isimleri (alfabetik sıraya göre) liste hâlinde, Cahit Yalçın Bilim'in bu tezimizin Kaynakça'sında yer alan *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)* adlı eserinin 346.-356. sayfaları arasında bulunmaktadır.

¹⁸⁰ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 339

bulunmuş bir Türk âlimidir. Müdürlüğü zamanında Dârü'l-Muallimîn Yönetmeliği'nin düzenlenmesi ve Maârif Nâzırlığı sırasında 1872 yılında İstanbul'da ilk İ'dâdînin açılması da Ahmed Cevdet Paşa'nın üstün başarılarındanır.¹⁸¹

Encümen-i Dâniş'in Türk literatürüne kazandırmış olduğu önemli eserler şunlardır:

- 1) Ahmed Cevdet Paşa ile Fuâd Paşa'nın birlikte yazdığı ve Almancaya da çevrilmiş olan «Kavâid-i Osmânî» isimli gramer kitabı.
- 2) Encümen-i Dâniş üyelerinden Ahmed Cevdet Paşa'ya yazdırılmış olan on iki ciltlik, 1774-1826 yılları arasındaki Osmanlı tarihini kapsayan «Târih-i Cevdet» isimli tarih kitabı.¹⁸²
- 3) Subhî Paşa'ya Encümen-i Dâniş tarafından «İbn Haldun'un "Mukaddime" sini Türkçe'ye çevirme görevi» verilmesi üzerine Ahmed Cevdet Paşa'nın çevirisini yaptığı "Mukaddime" isimli eserin tercümesi.¹⁸³

Zamanının Eğitim Bakanlığı sayılan Meclis-i Maârif'e bağlanmış olan Encümen-i Dâniş'in resmen kapatıldığına dair bir belge bulunmamaktadır.¹⁸⁴ Fakat Encümen, 12 yıl boyunca faaliyette bulunmuş¹⁸⁵ ve Kırım Savaşı'ndan önce dağılmıştır.¹⁸⁶

4. Orman Mektebi (1857)

Osmanlı Hükûmeti, orman ve madenlerinin önemli bir servet teşkil etmesinden ve bu servetin Avrupalılar tarafından işletilmesine yönelik müracaatlardan dolayı hem büyük bir gelir elde etmek hem de Avrupalılarla bu alanda çalışırken zarara uğramamak için ilk önce Orman Mektebi'ni sonra da Ma'den Mektebi'ni açmaya teşebbüs etmiş ve

¹⁸¹ Yusuf Halaçoğlu - M. Akif Aydın, (1993): "Cevdet Paşa (1823-1895); XIX. Yüzyılın Ünlü Türk Âlimi ve Devlet Adamı.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 7, İstanbul, s. 445

¹⁸² Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 341

¹⁸³ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 342

¹⁸⁴ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 344-345

¹⁸⁵ Ali Akyıldız, *a.g.e.* s. 246

¹⁸⁶ İlber Ortaylı, (2006): *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 190

zamanla bu okullar Zirâat ve Baytar Mektepleriyle birleştirilmiştir. Söz konusu okulların ihtisaslara göre ayrılması bir müddet sonraya kalmıştır.¹⁸⁷

10 Za. 1273 (2 Temmuz 1857) tarihli Meclis-i Âlî-i Tanzîmât mazbatasında Paris Elçiliği aracılığıyla Fransa'dan “iki orman mühendisi” talep edildiği¹⁸⁸ ve aynı mazbatada «Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de olan ormanların bir usûl-i cedîde ve muntazamaya raptı için» ifadesiyle başlayan bu istihdam konusu dâhilinde «askerî mekteplerden de talebe» alınmak istendiği belirtilmiş, daha sonra 11 Za. 1274 (1859) tarihli Meclis-i Âlî-i Tanzîmât mazbatasında da on nefer orman müdürü yetiştirmek için Bâb-ı Âlî Tercüme Odası kâtiplerinden birkaç kişinin Fransız muallim ve mütehasısların yanına verilmesi gerekli görülüp kâtiplerden Osmân Râgıb Efendi, Alî Efendi, Osmân Efendi, Sa'dullâh Efendi, Behçet Efendi ile Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası memurlarından “Mösyö Markar” isimli şahıs bu ihtiyaç için belirlenmiştir.¹⁸⁹

Orman Mektebi'nin mezunlarından Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'ndan Osmân Râgıb Efendi ormanlara dair uzun bir makale yazmış; «Fransa'daki orman alanlarının işletilmesi», «ormanların ülkeye yararları» ve «Osmanlı ormanları ve ağaç çeşitleri» gibi konuları ele almıştır. Orman Mektebi'nin 1860 yılında Sadr-ı A'zam Alî Paşa ve Maârif Meclisi üyeleri huzurunda yapılan sınavları başarılı olmuş ve bu başarılarından dolayı mezun olan talebelerin kurulacak olan orman yönetimine alınmaları kararlaştırılmıştır. Abdülazîz Hân'ın Avrupa seyahati sonrasındaki isteği üzerine 1870 yılında ormanla ilgili bir nizâmnâme hazırlanmıştır ve bu nizâmnâmeye göre ormanlar «mîrî, evkaf, bataklık ve özel» olarak dört bölümden meydana geliyordu.¹⁹⁰

Orman Mektebi ile ilgili hazırlanan nizâmnâmeye göre ise; okul, aldığı talebeleri «orman elemanları» olarak eğitecekti. Orman Mektebi, Mâliyye Nezâreti içerisinde kurulan Orman İdâresi yönetiminde olduğundan dolayı, okulun burada bir dersliği, bitki örneklerinin bulunduğu bir salonu ve bir kütüphanesi olacaktı. Okulun ders programında «Türkçe, Matematik, Harita Çizimi, Cisimleri Ölçme, Fizik, Kimyâ, Doğa Târihinin Ormanlarla İlgili Kısmı, Ormanların Bakımı ve Korunması, Ağaç Kesimi ve

¹⁸⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 588

¹⁸⁸ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 300

¹⁸⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 588-590

¹⁹⁰ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 301-302

Taşınması, Orman Mülkiyeti» gibi dersler vardı. Söz konusu nizâmnâmeye göre, bu okulun kadrosunda da; «Orman Tekniği ve Doğa Tarihi okutacak bir müdür», «Türkçe, Yazı, Matematik, Fizik ve Kimyâ hocaları», «kütüphane ve örnek salonunda görevli bir sekreter» ve «bir hizmetli» bulunuyordu. İki sınıflı ve gündüzlü olan Orman Mektebi'nin öğrencileri, okulda gördükleri derslerin uygulaması için her yıl 15-20 gün ormanlarda gezi-gözlem faaliyetinde bulunacaktı. Orman Mektebi'nin müdürlük ve hocalığı ile Orman Meclisi üyeliğinde epey çalışan Cemîl Bey'in Orman Mektebi'ne büyük hizmeti olmuştur. Orman Mektebi'nin dört sınıflı hâle gelmesi, 1880 yılında Ma'den Mektebi ile birleştirilerek «Orman ve Maâdin Mektebi» ismini almasıyla olmuştur.¹⁹¹ 11 Temmuz 1880 tarihinde yürürlüğe giren nizâmnâme ile «bir nâzır ve bir müdürün yönetiminde, eğitim-öğretim süresi 2 yılı i'dâdî ve 2 yılı da ayrı ayrı dallar hâlinde bitirilen sınıflardan oluşan 4 yıllık bir okul» olarak şekillenen Orman ve Maâdin Mektebi'nin¹⁹² ilk iki sınıfında dersler ortak olup üçüncü ve dördüncü sınıflarına ise bu büyük okulu oluşturan iki okulun kendi sahalarındaki dersler konulmuştur.¹⁹³ Orman ve Maâdin Mektebi'nin ortak ders programına göre;

- I. yılda «Kavâid-i Osmâniyye, Fransızca, Coğrafya, Hesâb, Hendese, Resim, Mebâdi-i İlm-i Hikmet, Kimyâ»,
- II. yılda «Münşeât-ı Osmâniyye, Fransızca, Târih-i Tabiî, Resim, Hendese, Lûgaritma, Cebir, Müsellesât, Hikmet, Kimyâ»,
- Orman Mektebi'nin III. yılında «Müsellesât, Tahtât-i Arâzî, Resim, İlm-i Nebâtât, İlm-i Ahşâb, Münşeât-ı Osmâniyye, Fransızca»,
- Orman Mektebi'nin IV. yılında «Fenn-i Orman, İ'mâlât-ı Orman, Harita, İ'mâlât Müsveddesi, Münşeât-ı Osmâniyye, Fransızca» dersleri vardı.¹⁹⁴

İlk olarak 1858 yılında İstanbul'da Ticarethane'nin Yerebatan'daki binasında açılan Orman Mektebi, oradan Ayasofya yanındaki Dârü'l-Fünûn binasına, oradan Çemberlitaş'taki eski Maârif binasına, oradan Vefa'daki Mütercim Rüşdî Paşa Konağı'na, oradan da Bayezit'teki eski Maliye karşısındaki binaya taşınmış ve 1891 yılında Halkalı Zirâat Mektebi ile birleştirilmiştir. Sonuçta 1909 yılında «Orman

¹⁹¹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 303

¹⁹² Hasan Ali Koçer, *a.g.e.* s. 151

¹⁹³ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 304

¹⁹⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 592-593

Mekteb-i Âlîsi» hâline getirilen bu okul, hâlen İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'dir.¹⁹⁵

5. Mülkiyye Mektebi (1859)

Osmanlı Devleti'ne memur yetiştirmek için II. Mahmûd Hân devrinde açılması kabul edilen mektep, Abdülmecîd Hân devrinde, 1859 yılında «Mülkiyye» ismiyle açılmıştır.¹⁹⁶ 8 N. 1274 ve 21 R. 1275 tarihli iki kıta Meclis-i Âlî-i Tanzîmât mazbatasında ve özellikle ikinci kısmında geçen «Kaymakamlık ve müdürlük gibi umûr-ı mülkiyyede müstahdem olacak me'mûrlara mahreç olmak üzere bir Mülkiyye Mektebi teşkîli» ifadesinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı ülkesinde görev alacak kaymakamları adlî, idârî ve siyasî yönden bilgilendirip yetiştirmek için 31 Kanûn-ı Sâni 1274 (1859) tarihinde açılan Mekteb-i Mülkiyye'nin¹⁹⁷ mevcudu 50,¹⁹⁸ kadrosu ise 100 kişi¹⁹⁹ idi.

Mekteb-i Mülkiyye için önce Ayasofya'daki Dârü'l-Fünûn binasında birkaç oda daha sonra da "ticarethane"de bulunan yer uygun görülmüştür. Okulun 11 maddeli nizâm-nâmesinin 8. maddesine göre Mekteb-i Mülkiyye'de «Fenn-i Hatt, İnşâ, Hesâb, Hendese-i Ameliyye, Tevârih, Coğrafya, İstatistik, Kavânîn-i Cedîde-i Saltanât-ı Seniyye, Hukuk-ı Milel, Muâhedât-ı Devlet-i Aliyye, Ekonomi, Politik ve memleket yönetiminde gerekli olan diğer bazı şeyler» ders olarak okutulacak ve bu derslerin okutulması 2 yılda tamamlanacaktı.²⁰⁰ Bu okulun ilk müdürü bir yıl kadar Cemâl Bey; daha sonra da 1877 yılına kadar Hilmî Efendi idi²⁰¹ ve ilk muallim kadrosu ise Tevârih, Kavânîn, Nizâmât, Fıkh-ı Şerîf dersleri için Hâzîm Efendi; Usûl-i İstatistikkiye, Hukuk-ı Milel, Muâhedât-ı Devlet-i Aliyye, Ekonomi, Politik, İdâre-i Memâlik-i Mütemeddine, Usûl-i Ahkâm-ı Cezâ dersleri için Tercüme Odası'ndan Emîn Efendi; İnşâ-yı Türkî dersi için Emîn Efendi; Coğrafya ve İstatistik dersleri için Tercüme Odası'ndan Necîb Efendi; İlm-i Hesâb, Mesâha, Kozmografya dersleri için

¹⁹⁵ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 304

¹⁹⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* C. 8, s. 395

¹⁹⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 594-596

¹⁹⁸ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 312

¹⁹⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 598

²⁰⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 598

²⁰¹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 313

Mustafâ Efendi; Kavânîn-i Ticâret ve Bazı Ma'lûmât-ı Ticâriyye dersleri için Gavril Efendi'den oluşuyordu.²⁰² Mekteb-i Mülkiyye'de, 1861 yılında «Fetvâ, Uluslar arası Anlaşmalar, Ticâret, Târih, Okuma, Coğrafya ve Aritmetik» derslerinden Sadr-ı A'zam Fuâd Paşa, Şeyhülislâm Sa'deddîn Mehmed Efendi ve Vükelâ huzurunda yapılan sınavlar sonucunda 33 talebe mezun olmuştur.²⁰³ 1279, 1288, 1289 yıllarının Sâlnâmelerine atfen Mekteb-i Mülkiyye'nin ders programının;

- I. sınıfında «Fıkıh, Târih, Kanûnlar, Tanzîmât-ı Hayriyye Usûlü, Coğrafya, İstatistik, Türkçe İnşâ, Hesâb, Mesâha (Hendese olacak), Ticâret Kanûnları, Senet ve Defter Tutmak Usûlü»,
- II. sınıfında da «Hukuk-ı Düvel, Devlet-i Aliyye Muâhedeleri, Usûl-i İdâre ve Siyâset-i Medeniyye, Usûl-i Cezâ, Kavâid ve Usûl-i Muhâkemât, Ekonomi Politik yani İstihsâl-i Servet ve Yesârî-i Mülk ve Tebaa, Kozmografya yani İlm-i Münâsebât-ı Arz ve Semâ, Esâs-ı Hikmet (Fizik Mukaddemâtı yahut Felsefe olacak), Tevârih-i Tabîiyye, İnşâ-yı Türkî, Târih-i Arz ve Semâ» dersleri vardı. Mekteb-i Mülkiyye, 1280 (1863) yılında Ticarethane'den Çenberlitaş'ta Sedefçilerde Nûrî Efendi Konağı'na, 1282 (1864) yılında da Vefa'da bir binaya taşınmıştır.²⁰⁴ Bu arada Abdülmecîd Hân'ın da onayıyla, okulun ders programına «Ulusal Hukuk, Uluslar arası Anlaşmalar, Türkçe Okuma, Defter Usûlü ve Fransızca» dersleri de ilâve edilmiştir.²⁰⁵

Mekteb-i Mülkiyye'nin tahsil süresi, 6 Cemâziye'l-Âhir 1284-24 Ağustos 1283 tarihli bir Meclis-i Maârif kararı²⁰⁶ ve 2 Receb 1284 (30 Ekim 1867) tarihli irâde²⁰⁷ ile 2 yıldan 4 yıla çıkarılmıştır.

1293 tarihli mektep nizâmnâmesine göre, Mekteb-i Mülkiyye'den mezun olan öğrenciler, «kaza kaymakamlıkları, İstanbul'da hükûmet merkezi daireleri ve vilâyet merkezindeki kalem reislikleri ve bu derecedeki diğer memurluklar, Devlet Şûrası A'zâ Mülâzımlığı, Sefâret Kâtiplikleri, Şehbenderlikler» gibi önemli memuriyetlere

²⁰² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 599

²⁰³ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 314

²⁰⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 599-600

²⁰⁵ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 315

²⁰⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 601

²⁰⁷ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 316

alınacaktı.²⁰⁸ Mekteb-i Mülkiyye'den 1861 yılında 33, 1871 yılında 19, 1875 yılında da 13 öğrenci mezun olmuştur.²⁰⁹ II. Abdülhamîd Hân, Mekteb-i Mülkiyye'yi «kuruluş amacına daha uygun bir hâle getirmek için» yüksekokula dönüştürerek geliştirmiştir.²¹⁰ I. Meşrûtiyet'in ilâmı sonrasında II. Abdülhamîd Hân'ın Mekteb-i Mülkiyye'nin ıslahı ve bina-yönetim-program bakımından genişletilmesine bizzât önayak olduğu, Bâb-ı Âlî'ye re'sen tebliğ edilen 18 Muharrem 1294 tarihli bir irâdeden anlaşılmaktadır.²¹¹ II. Abdülhamîd Hân'ın bu önemli ilk adımının sonucunda “ilk sivil yüksek mektebimiz” olan Mekteb-i Mülkiyye yeniden açılmış ve okulun özellikle yüksek sınıflarında «Tercüme ve Fransızca, Münşeât, Memâlik-i Osmâniyye'nin Mükemmel Coğrafyası, Etnografya, İstatistik, İlm-i Servet, Devâir-i Mâliye'nin Teşkilâtı ve Usûl-i Muhâsebât-ı Resmîyye, Usûl-i İdâre-i Umûmiyye ve İdâreye Mûteallik Mevâdd, Hukuk-ı Ticâret ve Muâhedât-ı Ticâret, Hukuk-ı Düvel ve Muâhedât-ı Devlet-i Osmâniyye, Uhûd-ı Umûmiyye-i Düveliyye, Vâridât ve Tekâlif, Devlet-i Osmâniyye'nin Kanûn-ı Esâsîsi, San'at ve Ticâret Coğrafyası, Hukuk-ı Medeniyye ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye» derslerinin okutulması teklif ve kabul olunmuş, bu şekilde kurulan okulun başına Alî Nizâmî Paşa getirilerek eğitim-öğretime başlanmıştır.²¹²

8 Safer 94 ve 10 Şubat 92 (22 Şubat 1877) tarihli “**Mülkiyye Mektebi'nin Nizâm-nâme-i Esâsîsi**”ne²¹³ göre, Mekteb-i Mülkiyye'nin müddet-i tahsîliyyesi beş sene²¹⁴ olarak kararlaştırılmış ve “talebesi birinci sene elli nefer olub her sene ellişer nefer ilâvesiyle beşinci sene mevcûdu iki yüz elliye bâliğ olacaktır”²¹⁵ ifadesiyle de öğrenci mevcûdu hakkında kararlaştırılan rakam bildirilmiştir. Bu nizâm-nâmede;

*“Mekteb-i Mülkiyye'nin hey'et-i idâresi bir nâzır ve bir nâzır muâvini ve bir muhâsebeci ile birer nefer dâhiliyye ve ders ve sandık me'mûrlarından mürekkeb olub mektebin îcâbı mikdâr mubassır ve hademesi bulunacaktır”*²¹⁶

²⁰⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 619

²⁰⁹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 317

²¹⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* C. 8, s. 395

²¹¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 602

²¹² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 604

²¹³ “Mülkiyye Mektebi'nin Nizâm-nâme-i Esâsîsi”, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 439-442

²¹⁴ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 439, Madde: 3

²¹⁵ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 439, Madde: 4

²¹⁶ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 439, Madde: 5

şeklinde yer alan maddede Mekteb-i Mülkiyye'nin yönetiminde görevli âmir ve memurlar sayılmış ve ayrıca;

*“Mekteb-i Mülkiyye’de Fransızca tahsîl mecbûrî olduğu gibi tadrîsi mukarrer olan derslerden Târih-i Umûmî ve Coğrafya-yi Umûmî ve İlm-i Hukûk-ı Mîlel ve Riyâziyyât ve Fenn-i Tedbîr-i Memleket ve İlm-i Âsâr-i Atîka ve Mebâdî-i Ulûm-i Tabîiyye ve sâir dersler Lisân-ı Osmânî üzre tadrîs olunacaktır.”*²¹⁷

denilerek Mekteb-i Mülkiyye derslerinin tahsil lisânı açıklanmıştır. Yine bu nizâmnâmenin 11. maddesinde Mekteb-i Mülkiyye’den yetişecek öğrencilere mahreç olacak memuriyetlerin; ilk olarak “Kazâ kaimmakamları”, ikinci olarak “Devâir-i merkeziyye-i hükûmet ile vilâyât merkezleri aklâmının riyâsetleri ve kalem riyâsetine muâdil sâir me’mûriyetler ve Şûrâ-yı Devlet mülâzımlıkları” ve üçüncü olarak da “Maârif kitâbetleri ve şebenderlikleri” olduğu²¹⁸ belirtilmiştir.

25 Rebû’l- Evvel 294 ve 29 Mart 293 (9 Nisan 1877) tarihli “**Cedîd Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Nizâmnâme-i Dâhiliyyesi**”nin²¹⁹ birinci maddesinde;

*“Mekteb-i Mülkiyye zât-ı şevket simât hazret-i pâdişâhînin bi’l-hassa himâye-i seniyyeleri tahtında olub bir nâzır ve bir nâzır muâvini ve bir umûr-i hesâbiyye me’mûriyle bir sandık me’mûri ve icâbî mikdâr dâhiliyye me’mûrları ve hademesi olacaktır.”*²²⁰

şeklindeki ifadeyle, Mekteb-i Mülkiyye’nin bizzât Padişah’ın himayesinde bir okul olduğu ve bu okulun bünyesinde bulunması kararlaştırılan kadrodaki unvanlar belirtilmiştir. Aynı nizâmnâme-i dâhiliyyede «Mekteb-i Mülkiyye’nin terakki ve nizâmı, muallim ve talebelerinin devamı» gibi okulun sistemi ve işleyişine dair her türlü işin güzel bir şekilde yapılması okulun nâzırına bırakılmıştır²²¹ ve Mekteb-i Mülkiyye’de «derslere devamsızlık yapan, okulun nizâmına aykırı hareket eden, okulun dışında da hoş olmayan tavırlarda bulunan» talebelere uygulanacak mücâzâtın²²² iki çeşit olduğu beyân edilmiştir. Bu cezâlar; mektebin nâzır ve muallimi tarafından vâki’

²¹⁷ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 440, Madde: 9

²¹⁸ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 441, Madde: 11

²¹⁹ “Cedîd Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442-444

²²⁰ CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442, Madde: 1

²²¹ CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442, Madde: 2

²²² CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442, Madde: 3

olacak tenbîh ve tekdîrlerden başka, «Tekdîr-i alenî» ve «mektepten tard» diye ifade edilen iki cezâdır.²²³

a) Tekdîr-i alenîyi gerektiren durumlar şunlardır:

- İlk olarak, «bir ay zarfında üç kez şer'î özürlü olmaksızın derslerde bulunmamak»,
- İkinci olarak, «nâzır ve muallimlere itâatsizlik ve hürmetsizlik etmek»,
- Üçüncü olarak, «arkadaşları hakkında sövme ve dövme muâmelelerine cüret etmek»,
- Dördüncü olarak, «mektebin dışında münâsîp olmayan yerlerde bulunmak ve sarhoş olmak» gibi ahvâl ve harekât.²²⁴

b) Mektepten tardı gerektiren durumlar ise şunlardır:

- İlk olarak, «iki senede sınıfını yükseltememek»,
- İkinci olarak, «bir sene zarfında hakkında dört kez tekdîr-i alenî cezâsı icrâ olunmak»,
- Üçüncü olarak, «mektebin nizâmâtını bozmak; nâzır ve muallimlere serkeşlik eylemek ve bu hâle diğerlerini de teşvik etmek»,
- Dördüncü olarak, «nâzır ve muallimlere sövmek ve şiddet göstermek gibi muâmelâta kalkışmak»,
- Beşinci olarak, «mektebin içinde namusa ve genel âdâba aykırı ve cünha ve cinâyet derecesinde cezâyı davet eden harekette bulunmak».²²⁵

Mekteb-i Mülkiyye ilk açılışında yatılı değildi ve sadece birinci ve dördüncü sınıfları vardı. Okulun dördüncü sınıfına da sadece Galatasaray ve Dârü'ş-Şafaka liselerinden; birinci sınıfına ise Rüşdiyye mektebinden çıkan 25 talebe alınıyordu. Okulun bütün sınıfları 1297-1298 (1879) yılında tam olarak açılabilmiş ve bu yıldaki ilk mezunlarına da «Ulûm-i Siyâsiyye Şahâdetnâmesi» ve «Mülâzemet Ruûsu» verilmiştir.²²⁶ Mekteb-i Mülkiyye, iki defa Maârif Nâzırlığında bulunmuş olan Abdurrahmân Şeref Bey'in müdürlüğü esnasında,²²⁷ verdiği eğitim-öğretim ve terbiyenin daha intizâmlı hâle getirilmesi için 1302 (1885) yılında gece yatısına

²²³ CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442, Madde: 3

²²⁴ CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442, Madde: 3

²²⁵ CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 443, Madde: 3

²²⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 617

²²⁷ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.* s. 136

çevrilmiş olup, beş sınıfa ayrılmış bu okulda o tarihte Müslim ve Gayr-i Müslim 295 evci ve 100 mektepçi talebe bulunuyordu. 1307 (1891) yılında Mekteb-i Mülkiyye'nin İ'dâdî ve yüksek kısımlarına birer sınıf eklenmiş ve bu yıldan itibaren okulun programına Arapça, Rumca ve Ermenice dersleri de konmuştur. 1312 (1896) yılında da Mekteb-i Mülkiyye'ye aşâir ve meşâyih çocuklarına mahsus ve tahsil süresi bir yıldan ibaret bir sınıf daha eklenmiştir. 1396 (1900) yılında ise Mekteb-i Mülkiyye'nin i'dâdî sınıfları ayrılmış ve okul 3 yıllık yükseköğrenim kurumu hâlini almıştır.²²⁸ 1902-1903 ders yılında Mekteb-i Mülkiyye'de yatılılığa son verilmiştir.²²⁹ 1325 (1909) yılında Çenberlitaş'tan Dârü'l-Fünûn'la birlikte Zeyneb Hanım Konağı'na taşınan Mekteb-i Mülkiyye'de, 1329 (1913) yılında da ilk iki senesi ortak ve üçüncü seneden itibaren «Siyâsî, İdârî, Mâlî» olmak üzere üç şube açılmıştır. Sonuçta bu okul, 1331 (1915) yılında lağvedilerek Dârü'l-Fünûn'a katılmış, 1334 (1918) yılında Dâhiliyye Nezâreti'ne; 1336 (1920) yılında Maârif Nezâreti'ne verilmiş ve 1936 yılında da Ankara'da Cebeci'deki binasına taşınmıştır.²³⁰

6. Telgraf Mektebi (1860)

Telgraf, Osmanlı ülkesinde 1270 (1854) yılında, Osmanlı-Rus Muhârebesi sırasında müttefik sıfatıyla bu muhârebeye katılan İngilizler ve Fransızlar tarafından hat çekilmesi ile kullanılmaya başlanmış, Bâb-ı Âlî Tercüme Odası kâtiplerinden Feyzî Bey Telgrafhâne'ye geçerek «ilk Türk muhâbere memuru» olmuş, Bâb-ı Âlî Tercüme Odası kâtiplerinden Mustafâ Efendi de telgraf alfabesinin Türkçe harflere dönüştürülerek haberleşmenin Türkçe yapılabileceğini anlayıp Feyzî Bey ile Zemçi Bey'e Türkçe haberleşme usûlünü öğretmiş ve daha sonra Edirne Telgrafhânesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Sonuçta Osmanlı Hükûmeti, telgrafla haberleşmeyi Türkçeleştirmek ve bu tarzdaki haberleşme işini Türk haberleşme memurları ile yapabilmek için 1277 (1861) yılında çıkarttığı bir nizâmnâmeye göre Soğukçeşme'de bir binada, tahsil süresi 2 yıl olan Telgraf Me'mûr Mülâzimi Mektebi açmıştır. Bu okulda talebeye 250'şer kuruş aylık veriliyor;

- Öğleden önce «Telgraf Fenninin Târihi, Elektrik Nazariyyeleri, Pillerin Yapılışı ve Kullanılışı Tarzları, Cereyân-ı Elektrikî Mıknatısıyyet Bâhisleri,

²²⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 617-618

²²⁹ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.* s. 137

²³⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 618-619

Telgraf Aletleri ve Kullanılış Sûretleri, Postaların Tanzîmi ve Şebekeye Âid Bilgiler»,

- Öğleden sonra ise «Muhâsebe Usûlü, Telgraf Muhâberesi, Telgraf İşletmesi ve Nizâmı» gibi dersler öğretiliyordu.²³¹ Bu okulun eğitim-öğretime başlaması, «Osmanlı Devleti'nde ilk telgraf hattının Kırım Savaşı sırasında, 9 Eylül 1855 tarihinde İstanbul-Edirne-Varna-Kırım arasında kurulmasından²³² sonra» Telgrafçılık sahasında atılan ilk önemli adımlardan ve elde edilen ilk büyük başarılarıdır. (Telgraf Me'mûr Mülâzimi Mektebi, Soğukçeşme Askerî Rüşdiyyesi bitişiğindeki ahşap yapıda öğretime başladıysa da 1882-1909 yılları arasında telgraf memurları sadece Dârü'ş-Şafaka mezunları arasından seçilmişti.²³³)

27 Rebû'l-Evvel 1276 (24 Ekim 1859) tarihli²³⁴ “**Telgrafhâne Muhâberâtını Öğrenmek İçin Telgrafhâneye Alınacak Şâkirdân Hakkında Olan Nizâmname**”ye²³⁵ göre, şâkirdânın yaşı 18'den 30'a kadar olacak,²³⁶ bir telgraf şâkirdi okuyup yazmaya ve oldukça bir şey kaleme almaya gücü yetmedikçe ve hesâb ilmini bilmedikçe alınmayacak,²³⁷ her bir şâkird iffetli ve doğru olduğunu, töhmet altında bulunmadığını iki muteber kişinin şahitliğiyle açıklayacak,²³⁸ şâkirdlerin sayısı Dersâdet Telgrafhânbesi'nde 12'yi ve taşra telgrafhânelerinde de ikişer neferi geçmeyecek,²³⁹ şâkirdler, yazışmaların sırlarını gizleyeceğine ve telgrafın kanun ve nizâmına uyacağına Dersâdet'te Telgraf Meclisi'nde ve taşralarda Memleket Meclislerinde yemin edecek,²⁴⁰ Fransızca haberleşme yapmak için alınacak şâkird, yalnız Dersâdet Telgrafhânesi'ne mahsus olacak ve bunların sayısı 6 neferi geçmeyecek ve Devlet-i Aliyye tebaasından olmayan kimseler şâkirdliğe kabul

²³¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 620-621

²³² T. Yılmaz Öztuna, (1967): *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları, Hayat Yayınları A.Ş., Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi, C. 12, (Bu kitabın yayımlandığı şehrin adı belirtilmemiş.), s. 18

²³³ Mustafa Açar, (1995): “Osmanlı Telgraf İşletmesi”, *Çağını Yakalayan Osmanlı!*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İlim Tarihi Kaynakları ve Araştırmaları Serisi; no. 6, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, s. 113

²³⁴ “Telgrafhâne Muhâberâtını Öğrenmek İçin Telgrafhâneye Alınacak Şâkirdân Hakkında Olan Nizâmname”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 362

²³⁵ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357-358

²³⁶ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 49

²³⁷ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 50

²³⁸ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 51

²³⁹ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 52

²⁴⁰ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 53

edilmeyecek,²⁴¹ şâkirdler, başmemurlarla muallimlerine uyacak ve itaat edecek,²⁴² bütün şâkirdler, Telgraf Müdürünün huzurunda muallimleri de hazır bulunduğu hâlde imtihanla maharetlerini ispat edemedikçe ve diğer istenilen şartları tamamlamadıkça muhâbere memuru olarak atanamayacak,²⁴³ şâkirdler, ders vaktinde güzel davranacak ve ders dışı vakitlerde de edebe aykırı davranışlarda bulunmayacak,²⁴⁴ şâkirdler, yaz günleri her gün sabahleyin saat 12’den akşam üzeri saat 10’a kadar ve kış günleri ise sabahleyin saat 3’ten akşam üzeri saat 11’e kadar eğitim-öğretimle meşgul olacak²⁴⁵ ve yine zikredilen bu şâkirdler kendilerine tahsis olunan muhâbere aletlerinden başkasına dokunamayacak ve resmen muhâbere memuriyetine alınmadıkça makine odasına giremeyecekti.²⁴⁶

19 Cemâdiye’l-Uhrâ 1277 (2 Ocak 1861) tarihli “**Telgraf Me’mûrlarının Vezâif-i Me’mûriyyet ve Derecât-ı Hidmetlerine Dâir Nizâmnâme Sûreti**”²⁴⁷ içinde yer alan “**Fünûn-i Telgrafiyye Mektebi Nizâmnâmesi**”ne²⁴⁸ göre, “Fünûn-i Telgrafiyye Mektebi” isimli okulun “Telgraf idâresinde me’mûrlar yetiştirmeye mahsûs olduğu”²⁴⁹ ve zikredilen bu okulda “telgraf nazariyyâtı ve ameliyyâtı ta’lîm olunacağı”²⁵⁰ belirtildikten sonra Cuma ve Pazar günlerinden başka her gün öğle vaktinden bir buçuk saat önce nazariyyât-ı telgrafiyye derslerinin öğle vaktinde son bulacak şekilde verileceği açıklanmıştır.²⁵¹ Bu nizâmnâme sûretine göre Fünûn-i Telgrafiyye Mektebi’nde verilmesi kararlaştırılan nazariyyât-ı telgrafiyye dersleri şunlardır:

- *“Telgraf Fenninin Muhtasar Târihi ile Ulûm-i Umûmiyye-i Elektrikiyenin Mukaddimâtı,*
- *Pillerin İsti’mâl ve İntihâb ve Muhâfazası,*

²⁴¹ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 54

²⁴² TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 55

²⁴³ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357, Madde: 56

²⁴⁴ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 358, Madde: 59

²⁴⁵ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 358, Madde: 60

²⁴⁶ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 358, Madde: 61

²⁴⁷ “Telgraf Me’mûrlarının Vezâif-i Me’mûriyyet ve Derecât-ı Hidmetlerine Dâir Nizâmnâme Sûreti”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 363-367

²⁴⁸ Fünûn-i Telgrafiyye Mektebi Nizâmnâmesi, “Telgraf Me’mûrlarının Vezâif-i Me’mûriyyet ve Derecât-ı Hidmetlerine Dâir Nizâmnâme Sûreti”nin içinde ve *Düstur*’un 1. Tertibinin 2. Cildinin 366. ile 367. sayfasında yer almaktadır.

²⁴⁹ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 366

²⁵⁰ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 366

²⁵¹ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 366

- *Eşkâl-i Telgrafiyye ve Kuvve-i Seyyâlenin Usûl ve Tabâyi’i ve Elektrikin Kuvve-i Mıknatısiyyesi,*
- *Başluca Teferruât ve Suver İsti’ mâli,*
- *Kullanılmakta Olan Mors Ta’bîr Olunan Makinelerin²⁵² ve Postaların Vaz’ı Usûli,*
- *Tel ve Makinelere Dâhilen ve Hâricen Ârız Olacak Karışıklığın Ta’mîr ve Islahı,*
- *Telgrafce Mevcûd Olan Edevâtın ve Âlâtın Hüsn-i İsti’ mâli,*
- *Berrî ve Bahrî Hutût-ı Telgrafiyyenin Usûl-i Vaz’ı ve İnşâsı,*
- *Umûmen Telgrafiyye ve Elektirikiyyenin Başlucalarının İcrââtı.*”²⁵³

Fünûn-i Telgrafiyye Mektebi’nde Salı ve Perşembe günleri öğle vaktinden başlayıp iki saat sürecek şekilde verilmesi kararlaştırılan ameliyyât dersleri ise şu iki derstir: “İsâl-i Muharrerât Fenni” ve “İdâre-i Telgrafiyyenin Tafsîlâtı Ta’lîmi”²⁵⁴

İlk Türk muhâbere memuru olan Feyzî Bey, 1285 (1868) yılında «Posta Nâzırı bulunduğu sırada açılmış olan Telgraf Fabrikası’nı da Telgraf Mektebi’nin laboratuvarı olarak kabul etmiş»tir.²⁵⁵ Telgraf Mektebi, iki devre talebe yetiştirdikten sonra kapatılmış ve on bir yıl sonra 1287 (1871) yılında yine açılmıştır. Bu okul da, “dört sınıf üzerine mürettep” olan ve “talebesine sınıflarına göre maaş” verilen hâliyle dokuz yıl eğitime devam ettikten sonra, yönetiminin düzensizliği ve hedeflenen faydayı sağlayamadığı gibi nedenlerden dolayı kapatılmıştır. 1297 (1880) yılında Dârü’ş-Şafaka Lisesi’nin ders programına Elektrik dersleri eklenerek muallimliğine Telgraf İdâresi’nde fen memuru olan Fransız “Emil Lakuvan” isimli şahıs, muâvinliğine de Râîf Bey getirilmiş ve telgrafla ilgili okul sorunu çözülmüştür. «Elektrik ve Telgraf dersi Dârü’ş-Şafaka Lisesi’nin son sınıfında okutulur» ve buradan çıkanların bir kısmı Telgraf Nezâreti Fen Kalemî’ne memur edilir;²⁵⁶

1908’den birkaç yıl önce Telgraf Nezâreti binası yanında tutulan evde «Dârü’ş-Şafaka’dan çıkıp da telgrafa memur edilenlere» bir yıl kadar uygulamalı telgrafçılık - “o zamana kadar **Mors**’la işleyen telgrafçılara” “**Hüg**’le telgraf vermek ve almak” usûlleri - öğretiliyordu. Daha sonra Posta ve Telgraf İdâresi, Dârü’ş-Şafaka’dan çıkanları almadığından dolayı Dârü’ş-Şafaka ders programından Telgrafçılık dersi çıkarılmış ve

²⁵² TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 366

²⁵³ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 367

²⁵⁴ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 367

²⁵⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 622

²⁵⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 622-623

böylece telgraf memurları ve mühendisleri yetiştirmek amacıyla 1325 (1909) yılında Telgraf Nezâreti binası içinde, yöneticilerinin ve muallimlerinin hepsi Dârü’ş-Şafakalılardan oluşan «Telgraf Mekteb-i Âlîsi» isminde yeni bir okul açılmıştır.²⁵⁷ Dârü’ş-Şafaka tarihçesinde, bir dönemle ilgili olmak üzere, Telgraf Mekteb-i Âlîsi’nin Dârü’ş-Şafakalı müdür ve muallim kadrosunun (idare ve tefris heyetinin) isimlerinin yanı sıra, zikredilen bu muallim kadrosundaki zâtların «Hukuk-ı Medeniyye ve İdâre, Fransızca, Telgraf ve Elektrik, Riyâziyyât, Hendese, Telgraf İşletmesi ve Nizâmâtı, Posta, Kitâbet» derslerinin muallimlerini oluşturduğu da belirtilmektedir.²⁵⁸

Telgraf Mekteb-i Âlîsi, Millî Hükûmet’in oluşumu sırasında lağvedilmiş, 1340 (1924) yılında tekrar açılıp eğitim-öğretime başlamış, 1931 yılında tasarruf amacıyla kapatılıp 1933 yılında bir kez daha açılmış, bir ara Ankara’ya taşınmış fakat Ankara’da pek gelişemediğinden İstanbul’da Mühendis Mektebi içinde bir şube olarak eğitim-öğretime devam etmiştir.²⁵⁹

B) ABDÜLAZİZ HÂN DEVRİ

1. Lisân Mektebi (1864)

Osmanlı Devleti’nde gerek Bâb-ı Âlî nezdindeki sefirlere ve murahhaslara gerek sefâretle ve murahhaslıkla yabancı illere gönderilen devlet ricâli yanında tercümanlık görevi ilk zamanlarda mühtedfler, daha sonraları da yerli Rumlar tarafından görülüyordu. 1236 (1820) İhtilâli sonunda Mora’da bir Yunan Devleti kurulması dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde tercümanlık gibi önemli işlerin mutlaka Türklere yaptırılması kararlaştırılmış, o tarihte Bâb-ı Âlî’de açılan Tercüme Odası’nda Türk gençlerine özellikle Fransızca öğretilirken Ermeni ve Yahudilerden de tercümanlık alanında istifade etme yoluna gidilmiştir. Maârif tarihimizde lisân öğretimi konusunda iki teşebbüsten ilk teşebbüs - 18 Eylül 1283 tarihli bir vesikada bahsedilen «Lisân Mektebi’nin iki yıl önce açıldığı»nın belirtilmesinden dolayı - 1864 yılında;²⁶⁰ ikinci teşebbüs ise - 24 Eylül 1299 (6 Teşrîn-i Evvel 1883) tarihli arz tezkeresinde «bir Lisân

²⁵⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 624-625

²⁵⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 625-626

²⁵⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 626

²⁶⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 638-639

Mektebi açılması lüzûmu»nun belirtilmesinden dolayı - özellikle o zamanın en çok kullanılan siyasî dili sayılan Fransızca'yı öğretmek üzere Sadr-ı A'zam Saîd Paşa tarafından 1883 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu ikinci teşebbüsün sonucunda, Cağaloğlu'nda Maârif Nezâreti'nin arsasında bir okul binası yaptırılmaya başlanmış ve Lisân Mektebi bu inşaat henüz bitirilmeden 29 Teşrîn-i Evvel 1290 (1883) tarihinde Mülkiyye Mektebi binası içinde açılarak eğitim-öğretime başlamıştır.²⁶¹

Hâriciyye Vekâleti'ne bağlı olan ve açılışının ardından büyük rağbet gören Lisân Mektebi'nin talebe mevcudu Hâriciyye Sâlnâmelerine göre 1302 yılında 539; 1303 yılında da 550 idi. Yine bu Sâlnâmelerde Lisân Mektebi'nin müdürü olarak Nebîh Efendi ve Refîk Bey isimlerinde iki zât zikredilmektedir. Lisân Mektebi'nde Usûl-i Tercüme Muallimleri «Ohannes Efendi, Behçet Bey ve Ahmed Bey»; Fransızca Muallimleri ise «Mösyö Perar, Mösyö Dübuva, Mösyö Perdin, Kostaki, Dikran, Konstantin Efendiler ve Ahmed Ata Bey» idi.²⁶²

4 Zî'l-Hicce 1300 ve 25 Eylül 1299 (6 Ekim 1883) tarihli “**Lisân Mektebi'nin Te'sîsine ve Usûl-i Tedrîsiyyesine Dâir Tezkere-i Ma'rûze Sûreti**”nde;²⁶³

“Bâb-ı Âlî Terceme Odası'nda bir müddetden berû muktedir mütercimlerin azalması cihetiyle terceme umûrî el-yevm dört beş kişiye münhasır kalub bu yüzden pek çok tehhürât vuku'a gelmekte ve Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odasının umûr-i tahrîriyyesi için vesâit-i kâfiye-i matlûbe bulunamaması dahî Fransızca inşâyâ zî-iktidâr ketebenin kezâlik killetinden neş'et eylemekte olduğundan sâye-i feyz ve vâye-i hazret-i pâdişâhîde bu noksân ve ihtiyâcın ikmâli zımında Terceme Odası ve Mektûbât-ı Hâriciyye Kalemi hulefâ-yi mevcûde-i muvazzafa ve gayr-i muvazzafasından henüz zamân-ı tahsîlleri geçmeyen ya'nî sinnleri yirmi beşden aşağı bulunanlar için devâm mecbûrî olmak ve sâir ketebe-i aklâmdan istek edenler kabûl olunmak üzere bir ders-hâne güşâdiyle çünkî kendülerine sâir tadrîsât dahî icrâ kılınsa meşgaleleri artub hic birinde meleke hâsıl idemeyecekleri cihetle bunlara beş sene müddet-i tahsîl ve beş sınıf i'tibârıyla lisân-ı Fransevînin yalnız kavâidi ile hakkıyla kitâbet ve inşâyâ iktidâr hâsıl itmelerini mücib olacak sûrette dakayık ve sahîh ve mükemmel terceme usûli tadrîs ve ta'lîm olunması ve işbu lisân mektebin tesviye-i masârifine karşılık olmak üzere hâricden ârzû idenlerin beşde dört kısmı senevî yirmi lira ücret virdikleri hâlde idhâllerinin mücâz

²⁶¹ Osman Nuri Ergin, a.g.e. C. 1-2, s. 641-642

²⁶² Osman Nuri Ergin, a.g.e. C. 1-2, s. 643

²⁶³ “Lisan Mektebi'nin Te'sîsine ve Usûl-i Tedrîsiyyesine Dâir Tezkere-i Ma'rûze Sûreti”, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 53

tutulması ve lisân ve terceme muallimlerinin maâşât-ı şehriyyesi için şehri tahmîn kılınan dokuz bin kuruşla masârif-i müteferrikanın hâriciyye bûdcesi dâhilinde tesviyesi hakkında irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ne vechle şerefsudûr buyurılır ise infâz-ı mantûk-ı münîfine ibtidâr idileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkim olundu efendim.”²⁶⁴

şeklinde yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre, bu tezkere-i ma‘rûze sûretinde zikrolunan «tahsil süresi 5 yıl olan ve 5 sınıf itibariyle yapılandırılması kararlaştırılan Lisân Mektebi», Bâb-ı Âlî Terceme Odası ile Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası’na gereken Fransızca Mütercimlerini yetiştirmek maksadıyla bir derslane tarzında kurulacak ve bu dershaneye alınması uygun görülen öğrencilerden yaşları 25’ten aşağı olanlar için zorunlu devam esası gerekecekti.

1299 yılında açılan Lisân Mektebi eğitim-öğretim konusunda gittikçe ilerleyerek talebesini çoğaltmış, - birinci Lisân Mektebi’nin programına Rumca ve Bulgarca dersleri konulduğu gibi - ikinci Lisân Mektebi’nin programına da Arapça ve Farsça dersleri konmuştur ve Arapça’yı Dârü’t-Ta‘lîm Muallimi Musullu Saîd Efendi, Farsça’yı ise Meclis-i Maârif A‘zâsından İsfahanlı Habîb Efendi gösteriyordu. Fakat bu Lisân Mektebi’nin, - 30 Ağustos 1308 (1892) tarihli bir tezkerede belirtildiğine göre - lağvedilmesi ve yerine Maârif Nezâreti’nin yönetimi altında «Mekteb-i Âlî-i Diploması»nin açılması daha uygun görülmüştür.²⁶⁵

Tezkerede ismi geçen Mekteb-i Âlî-i Diploması, Beşiktaş taraflarında açılması için hazırlıkların yapılmasına rağmen açılmamıştır. Son Sadâret Müsteşârî ve «Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye» Muharriri Alî Fuâd, Meclis-i Maârif Reîsi Hacı Râkım, Mûsikîşinâs Raûf Yektâ, Telgraf Müdürlerinden Mustafa Ünver (Doktor Süheyl Ünver’in babası), Sadâret Müsteşârî Âdil, Dâhiliyye Muhâsebeciliğinden mütekait ve «Lügatçe-i Felsefe» Muharriri İsmâil Fennî, «Kendi Kendine Fransızca Öğrenmek» kitabının müellifi Mustafâ Fâzıl isimli Bey ve Efendiler Lisân Mektebi’nden yetişen zâtlardandır.²⁶⁶

²⁶⁴ LMTUTDTMS, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 53

²⁶⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 643-645

²⁶⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 647-648

2. Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi (1866)

Osmanlı Devleti'nde tıp eğitimi, İstanbul'da kurulmuş olan «Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne» ve «Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne» isimli iki tıp mektebinde yapılıyordu ve 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı tıbbı bu iki mektebin yetiştirdiği tabipler sayesinde gelişme kaydetmiştir.²⁶⁷

Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi, 1283 (1866) yılında “sivil tabip yetiştirmek” ve “her şehir ve kasabada birer tabip bulundurarak halkın sıhhatine hizmet etmek” amacıyla açılmış ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin nizâmnâmesine göre «Rüşdiyye okullarından şâhâdetnâme ile çıkmış olanların veya o derece bilgi sahibi bulunan tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin İslâm ve Hıristiyan gençlerinden yaşları 16'dan aşağı ve 25'ten yukarı olmayanların bu okula alınacağı ve böyle talebelerin doktorluk diplomasını aldıklarında kur'adan muaf tutulacağı» belirtilmiştir. Halkın bu okula ilgi göstermesi için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de okuyacakların Askerî Tıbbiye'deki doktora imtihanlarından müstesna tutulacağı ve askerî hizmete tâbi' olmayacağı duyurulmuş ve bu okulun mezunlarına o gün için önemli tutarda bir maaşla memleket tabipliği verilmiştir.²⁶⁸

27 Şa'bân 1286 (2 Aralık 1869) tarihli “**İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Nizâmnâmesi**”ne²⁶⁹ göre, “Mekteb Fünûn-ı Tıbbiye Nezâreti'ne mülhak olmak üzere umûr-i mülkiye-i tıbbiye için Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye nâmiyle bir idâre teşkil olunmuştur.”²⁷⁰ maddesiyle kurulduğu belirtilen Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin maiyetinde “Cem'iyet-i Tıbbiye-i Mülkiye” unvâniyle bir heyet bulunacağı,²⁷¹ Cem'iyet-i Tıbbiye'nin bir reis ile sekiz a'zâdan oluşacağı, bu a'zâların altısının tıp doktoru; ikisinin de eczâcı doktoru olacağı, ayrıca Cem'iyet'e bir kâtibin de atanacağı²⁷² ve “Nezâret'in re'yiyle Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'nin dokuzuncu ve

²⁶⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, *a.g.e.* s. 35

²⁶⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 649-651

²⁶⁹ “İdâre-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 803-807

²⁷⁰ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 803, Madde: 1

²⁷¹ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 803, Madde: 2

²⁷² İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 803, Madde: 3

onuncu sınıflarından cem'iyete lüzûmî mikdâr talebe dahî idhâl" olunabileceği²⁷³ belirtilmiştir.²⁷⁴

16 Cemâdiye'l-Uhrâ 1287 (13 Eylül 1870) tarihli "**Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyye Nizâmnâmesi**"ne²⁷⁵ göre, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyye'ye alınacak şâkirdânın uyması gereken şartlar;

*"Mekâtib-i Rüşdiyyeden bâ-şahâdetnâme çıkmış olanlar yâhûd evvelderece ma'lûmât sâhibi bulunan tebaa-i Devlet-i Aliyye İslâm ve Hıristiyan gençlerinden alınub on altı yaşından aşağı ve yirmi beş yaşından yukarı olmayacak ve içlerinde taşralu bulunanlar doktorluk diplomalarını istihsâl itdiklerinde kur'adan muâf olub esnâ-yi tahsillerinde yalnız devâmsız ve tahsile kabiliyetsizliği tebeyyün idenler kur'aya idhâl olacaktır. Bulunabildiği mertebe taşralulardan olmak ve hîn-i duhûlunda tabâbet ve eczâcılıktan her kangi silke dâhil olacak olur ise evvelvechle kayd ve tahrîr olacaktır."*²⁷⁶

ifadeleriyle açıklanmış, bu mektebe devam edecek talebenin «maâşsız olarak sabâh gelip akşam hânelerine gideceği»²⁷⁷ belirtilmiştir. Bu nizâmnâmenin devamında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyye'nin idâresi ve tadrîsâtı hakkında şu kararlar yer almıştır:

- "Mekteb-i mezkûr (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyye) Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nâzırı bulunan zâtın zîr-i nezâretinde (nezâreti altında) olub şimdilik Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne dâhilinde olarak bir binbaşı müdür ile idâre olunacak ve bu müdür ile yalnız birinci sınıf hûcasi ibtidâ-yı teşkîlde (kuruluşunun başlangıcında) me'mûr olunacaktır.
- Mekteb-i mezkûrda tadrîs ve ta'lîm olunan fûnûnun(fennlerin) cümlesi mutlaka Türkçe lisân ile tadrîs olacaktır.
- Mekteb-i mezkûrda tahsîl olunacak fennlerin bir kısmı ulûm-i tıbbiyye (tıbb ilimleri) ve diğer kısmı fûnûn-ı ispençiyâriyye (eczâcılık fennleri) olacaktır.
- Talebe-i mekteb (okulun talebesi) beş sınıftan ibâret olub tahsîl-i tabâbet (tıbb tahsîli) beş sene müddetde tekmîl olacaktır (tamamlanacaktır).
(Birinci Sınıf dersleri) İlm-i Hikmet İlm-i Kimyâ
(İkinci Sınıf) İlm-i Teşrîh Fenn-i Nebâtât Fenn-i İспенçiyârî

²⁷³ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 804, Madde: 5

²⁷⁴ Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiyye ve Cem'iyet-i Tıbbiye-i Mülkiyye'nin temel görevleri hususunda geniş bilgi için bkz: Ek-6 / "Ekler" Bölümü

²⁷⁵ "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyye Nizâmnâmesi", *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 807-812

²⁷⁶ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 807

²⁷⁷ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 808

(Üçüncü Sınıf) *İlm-i Hayvânât İlm-i Ef'âl-i Tabiiyye-i İnsâniyye Müfredât-ı Tıbb*

(Dördüncü Sınıf) *İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye Serîriyyât-ı Tıbbiyye İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye Serîriyyât-ı Cerrâhiyye Tıbb-ı Kanûnî*

(Beşinci Sınıf) *Kezâ kezâ kezâ kezâ Fenn-i Kibâle*

- *İşbu beş sınıfta tedrîs olunacak cemî'-i fünûn (ders olarak gösterilecek fenlerin tümü) için sekiz hâcanın lüzûmü olacaktır. Şöyle ki İlm-i Hikmet-i Tabîî ve İlm-i Kimyâ için bir hoca İlm-i Teşrih için bir hoca İlm-i Nebâtât ve Hayvânât için bir hoca İlm-i Ef'âl-i Tabiiyye-i İnsâniyye için bir hoca Kanûn-ı Tıbb ve Fenn-i Kibâle için bir hoca Müfredât-ı Tıbb ve Fenn-i İspençiyârî için bir hoca İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye ve Serîriyyât-ı Tıbbiyye için bir hoca İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye ve Serîriyyât-ı Cerrâhiyye için bir hoca olacaktır.*
- *Birinci ve ikinci ve üçüncü sınıflar hocaları Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'de mevcûd bulunan hoca muâvinlerinden olup dördüncü ve beşinci sınıflar için müstakill iki binbaşı ile bir kolağası hocalar nasb ve ta'yîn olunacak ve bu binbaşılardan biri Serîriyyât-ı Tıbbiyye ve İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye hocalığı ile müdür-i mekteb ve biri²⁷⁸ İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye ve Serîriyyât-ı Cerrâhiyye hocası ve kolağası bulunan Fenn-i Kibâle ile Tıbb-ı Kanûnî hocası olacaktır.*
- *Talebenin müdâvemetine (devam durumuna) ve etvâr ve harekâtına (tavır ve hareketlerine) dikkat itmek üzere iki nefer sınıf başı olacaktır ve bunların birisi mektebin ibtidâ-yı teşkilinde (kuruluşunun başlangıcında) ve diğeri dahî dördüncü sınıfın ihdâsında (oluşumunda) alınacaktır.*
- *Birinci ve ikinci ve üçüncü sınıflar Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'de bulunub dördüncü ve beşinci sınıflar şâkirdânı Gurebâ Hastahânesi'nde serîriyyât (klinikler) görecek ve Ulûm-i Emrâzı ve Fenn-i Kibâle ile Tıbb-ı Kanûnî dersi tedrîs idecek ve bu sınıflar hocaları mekteb-i mezkûrun me'mûr-i müstakili (müstakil memuru) olup üç evvelki sınıflar hocalarına beşer yüz kuruş mâhiyye (aylık) tahsîs olunacaktır.*
- *(Ta'tîlât / Tatiller)
Cum'a (1) Ramazân (30) Bayrâm (10) Mevlûd (1) Leyâl-i Kanâdîl (Kandil Geceleri) (3) Cülûs-i Hümayûn (1)*
- *Her bir hoca haftada beş gün ders virüb bir günde geçmiş dersleri iâde idecektir.*
- *Her bir dersin müddeti evvel fennin vüs'at (bolluk) ve ehemmiyyetine göre bir yâ bir buçuk sâat olacaktır.*
- *Bir sene zarfında okunan dersler Receb-i Şerîf ibtidâsında (başlangıcında) tekmîl olacağından (tamamlanacağından) şehri mezkûr (zikredilen ay) zarfında derslerin tekerrürüyle (tekrarıyla) meşgul olunacaktır.*
- *Şa'bân-ı Şerîf'in ibtidâsından (başlangıcından) sınıf imtihânlarına bed'an olunub (başlanıp) on beşinde tekmîl olacaktır (tamamlanacaktır).*

²⁷⁸ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 808

- Şâkirdân beher (her) gün müdâvemem (devam) ve yedi sâat müddet mektebde ikamete mecbûr olacaktır.²⁷⁹
- Bir sene zarfında altmış kere dersinde bulunmayan talebe imtihâna kabûl olunmayacaktır.
- Hîn-i imtihânda (imtihan sırasında) ale'l-a'lâ (yükseğin üzeri) ve a'lâ (yüksek) derecede cevâb virenler mâ-fevkindeki (üstündeki) sınıfa geçebiliüb karîbi'l-a'lâ (yükseğe yakın) cevâb virenler ile ednâlar (daha aşağı derecede cevap verenler) geçemeyecektir.
- Her bir sınıfta ale'l-a'lâ cevâb virenlerden üç şâkirde yüz yüz elli iki yüz kuruşluk bir hediye virilecek işbu hediye masârif-i müteferrika (çeşitli giderler) maâşından tedârik olunacaktır.
- Hitâm-ı tahsîllerinde (öğrenimlerinin sonunda) şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm (yukarıda adı geçen, zikredilen şâkirdler) doktor imtihânlarından muâf olub hocaların huzûrunda birkaç fennden bir sâat mikdârı mübâhase-i ilmiyye idecektir (karşılıklı ilmî konuşma yapacaktır).
- Tedrîs ve tahsîl mümkün mertebe muhtasar (kısa) ve müfîd (faydalı) sûretde olacaktır.
- Her bir hoca bilâ-özr-i şer'î derslerini terk ve ta'tîl idemeyüb kâffe-i eyyâm-ı tedrîsiyyede (öğretim günlerinin tamamında) vakt-i muayyeninde (belirli vaktinde) mektebde bulunub derslerini virecektir.
- Hocalar nezâret tarafından intihâb olunan (seçilen) kitâblara bi'l-mürâcaa (müracaat ederek) tedrîs ideceği (öğreteceği) fenni Türkce'ye terciime ve Arabî ve Türkîlerini bulamadığı istilahâtın (terimlerin) Fransızcalarını aynıyle kabûl iderek talebeye tedrîs ve tefhîm ideceklerdir (öğretip anlatacaklardır).
- Tahsîl-i fenn-i ispençiyârî (eczâcılık fenlerinin öğrenimi) üç seneye münhasır (üç yıla sınırlanmış) olub tıbb dersleriyle birlikte tedrîs olunacaktır (öğretilecektir).
(Birinci Sene) İlm-i Hikmet İlm-i Kimyâ (İkinci Sene) Fenn-i Nebâtât Fenn-i İspençiyârî (Üçüncü Sene) Müfredât-ı Tıbb İlm-i Hayvânât
- Eczâcı şâkirdân hakkında gerek tahsîlce ve gerek mükâfâtca ve gerek imtihânca olacak muâmele tabâbet tahsîlinde bulunan şâkirdân misillû (gibi) olacaktır.
- Tedrîs olunacak (öğretilecek) derslerin vakt ve zamânı cedvel-i mahsûs mücibince (özel cedvel gereğince) olacaktır.
- Birinci sınıf şâkirdânı elli neferden ibâret olub bu mikdârı tecâvüz itmek (bu miktarı geçmemek)²⁸⁰ ve sene-be-sene beş sınıf dolduğu hâlde mevcûd-ı mekteb (okul mevcudu) ikiyüze bâliğ olacaktır (ulaşacaktır).
- Müdür bulunan zât kendü vazîfesi olan idâre bahsinden mâadâ (başka) terceme tashîhiyle meşgul olacaktır.²⁸¹

²⁷⁹ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 809

²⁸⁰ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 810

²⁸¹ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 811

Ayrıca bu nizâmnamenin son kısmında, mektebin açılışında birinci sınıf dersleri için alınacak me'mûrîn-i tadrîsiyye (tedrîs memurları) ve mâhiyyeleri (aylıkları) de bir tablo hâlinde yer almıştır.²⁸² Yine 16 Cemâdiye'l-Uhrâ 1287 (13 Eylül 1870) tarihli **“Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Nizâmname-i Esâsiyyesi'ne Zeyl Olan Fıkra-i Nizâmiyye”**ye²⁸³ göre, Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'de okutulması şart olan fûnûndan başka Sıhhat-i Emrâz-ı Umûmiyye ve Hıfzı's-Sıhha ve Cerrâhî-i Sagîr fennleriyle Coğrafya ve Ulûm-i Riyâziyye ve İnşâ-i Türkiyye derslerinin de okutturulacağı,²⁸⁴ Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin tahsîl süresinin yedi sene olacağı²⁸⁵ belirtilmiş ve mülkî tabiplerin “Livâ”, “Vilâyet” ve “Teftiş Sınıfı” unvanlarıyla üç sınıf;²⁸⁶ Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'de Eczâcılık okuyup Eczâcı olanların ise “Livâ” ve “Vilâyet eczâcısı” unvanıyla iki sınıf²⁸⁷ oluşturacağı açıklanmıştır.²⁸⁸

Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin tahsil süresi başlangıçta 5 yıl olarak belirlenmiş fakat beş sene sonra öğrenimini tamamlayanlar diploma alacakken, bir yıl daha okulda tutularak tabâbet ile serîriyyât derslerini de görmüş ve böylece «askerî doktorlar derecesinde» okutulmuştu. Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye, bir i'dâdî sınıfının da eklenmesiyle 7 sınıfa çıkarılmış ve sınıflarının çoğalması dolayısıyla Ahırkapı'da yaptırılan binaya taşınmıştır. Eczâcı Mektebi ile birlikte eğitim-öğretime devam eden Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin nizâmnamesine göre, bu okulda tedrisât Türkçe yapılacaktır ve okutulacak derslerin «bir kısmı Ulûm-i Tıbbiyye, diğer kısmı Fûnûn-i İspençiyâriyye»dir. Bu okulun, - Osmanlı ülkesinde artan İ'dâdîlerden talebe alması üzerine - i'dâdî sınıfları kaldırılarak eğitim-öğretim süresi 6 yıl olarak bırakılmıştır. Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'den 1290 (1873) yılından 1315 (1899) yılına kadar geçen 25 yılda 584 tabip çıkmıştır. Okulun mevcudu 1315 yılında 62'si Müslim, 62'si Hıristiyan, 18'i Yahudi olmak üzere toplam 142 talebeden oluşuyordu.²⁸⁹ 1313 (1897) yılından itibaren Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin ikinci sınıfının ders programına

²⁸² “Mektebin Güşâdında Birinci Sınıf Dersleri İçin Alınacak Me'mûrîn-i Tadrîsiyye ve Mâhiyyeleri” hususunda geniş bilgi için bkz: Ek-7 / “Ekler” Bölümü

²⁸³ “Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Nizâmname-i Esâsiyyesi'ne Zeyl Olan Fıkra-i Nizâmiyye”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 812-813

²⁸⁴ MTMNEZOFN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 812, Madde: 1

²⁸⁵ MTMNEZOFN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 812, Madde: 2

²⁸⁶ MTMNEZOFN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 813, Madde: 3

²⁸⁷ MTMNEZOFN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 813, Madde: 5

²⁸⁸ Mülkî tabipler ve müfettişleri ile livâ ve vilâyet eczâcılarının maaşları hususunda geniş bilgi için bkz: Ek-8 / “Ekler” Bölümü

²⁸⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 651-652

«Fıkıh» ve iki yıl sonra da tüm sınıflarına «Ulûm-i Dîniyye» dersi konulmuştur. 1908 yılında Ahırkapı'dan Haydar Paşa'ya taşınan Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye, orada Askerî Tıbbiyye ile birleştirilmiş, 1909-1910 Ders Yılı başında fakülteye dönüştürülüp Dâri'l-Fünûn'un bir şubesi hâline getirilmiştir.²⁹⁰

3. Eczâcî Mektebi (1866)

Osmanlı Devleti'nde inceleyeceğimiz Eczâcî Mektebi'nin oluşturulmasından birkaç yıl önceki «Eczâcılık sanatının icrasıyla ilgili» mevcut durumu anlayabilmek için 22 Receb 1277 (3 Şubat 1861) tarihli²⁹¹ “**Beledî İspençiyârlık San‘atının İcrâsına Dâir Nizâmnâme**”ye²⁹² değinmenin gerekli olduğunu düşünmekteyiz. “Beledî İspençiyârlık San‘atının İcrâsına Dâir Nizâmnâme”nin Beşinci Faslı'nı oluşturan ve “**Eczâcî Şâkirdleri Hakkındadır**”²⁹³ alt başlığıyla devam eden bölümünde; beledî ispençiyâr şâkirdi olmak isteyenlerin Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'ye gelip kaydolacağı,²⁹⁴ bir Eczâcî şâkirdinin usta olabilmesi için en az altı sene bir yâhûd birkaç me'zûn eczâcî dükkânlarında şâkirdlik edeceği, bu şâkirdliği müddeti olan altı senenin üçer sene itibâriyle iki dereceye bölünmüş olduğu, ikinci derece müddetinde yani şâkirdliğinin dördüncü senesinden başlayıp Fransızca ve İlm-i Hesâb üzerine şâyân-ı kabûl bir imtihân vereceği ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'den Eczâcılık derslerini öğreneceği,²⁹⁵ bir şâkird müddeti olan altı seneyi tamamladığında Eczâcî Ustalığı diploması almak için imtihânı kabûl olunacağı ve kabûle şâyân imtihân verdiğinde de Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'den “Eczâcî Ustalığı Diploması” alacağı²⁹⁶ belirtilmiştir.

Tıbbiyye Mektebi içinde ilk Eczâcî sınıflarının oluşumuna, Tıbbiyye Mektebi'ni ıslah etmek için Viyana'dan getirilen “Bernar” isimli muallim öncülük etmiştir. Eğitim-öğretim süresi 3 yıl olan Eczâcî sınıflarında «Hikmet, Kimyâ, Nebâtât, Fenn-i Saydelânî ve Müfredât-ı Tıbb» dersleri okutuluyor ve eczâhânedede «amelî eczâcılık» eğitimi de veriliyordu. Bu esnada Eczâcî sınıflarının düzenlenmesi ve ıslah edilmesi için Paris'ten

²⁹⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 652-653

²⁹¹ “Beledî İspençiyârlık San‘atının İcrâsına Dâir Nizâmnâme”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 823

²⁹² BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 817-823

²⁹³ BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 820-821

²⁹⁴ BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 820, Bend: 30

²⁹⁵ BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 821, Bend: 31

²⁹⁶ BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 821, Bend: 32

“Kalya” isimli bir kimyâger de getirilmiştir. Eczâcılık sınıflarını bitirenler ordularda ve Askerî Hastahânelerde eczâcılık yapardı. Bu sınıflarda öğretim ilk zamanlar Fransızca olduğu için bazı talebeler, dersleri bundan dolayı takip edemiyordu. Fransızcası yeterli seviyede olmayanlar «Eczâcı»ya ayrılmaktaydı. Sonra Tıbbiyye Mektebi’nde öğretim Türkçe’ye dönüştürülmüş fakat bu kez de Eczâcılığa rağbet gösteren azalmıştır. 1286 yılında bir «Ameliyyât-ı Tıbbiyye Mektebi» hâline getirilen Haydar Paşa Hastahânesi’ne, Tıbbiyye’den çıkan doktorlar gibi Eczâcılarının da uygulamaları görmesi amacıyla devam etmesi esas olarak kabul edilmiş fakat açıklanan sebepten dolayı Eczâcı sayısı azalınca Eczâcı yetiştirmek için bir nizâmnâme neşrolunmuştur.²⁹⁷

14 Rebû’l-Âhir 293 (9 Mayıs 1876) tarihli “**Asâkir-i Şâhânedede Eczâcılıkta İstihdâm Olunmak Üzre Ameliyyât-ı Tıbbiyye Mektebi Olan Haydar Paşa Hastahânesinde Güşâd Olunacak Eczâcı Sınıflarına Dâir Nizâmnâme**”ye²⁹⁸ göre, Haydar Paşa Hastahânesi’nde açılacak “Eczâcı Sınıfları”na Devlet-i Aliyye tebaasından yaşları 17’den küçük ve 20’den büyük olmamak şartıyla ve Türkçe bakımından yazıyla meramını anlatabilecek derecede bilgili öğrencilerin kabul edileceği,²⁹⁹ bu şekilde sınıflara kabul edilen öğrencilerin hastahânedede geceleyeceği,³⁰⁰ Eczâcı Sınıflarının 30 nefer öğrenciden ibaret olmak üzere 3 sınıf hâlinde 3 yıl süreyle³⁰¹ şu dersleri öğreneceği belirtilmiştir:

- “Eczâcı sınıflarından birinci sınıfın dersi *İlm-i Hesâb ve Muhtasar İlm-i Nebâtât-ı Tıbbî ve İlm-i Hikmetden Fenn-i İspençiyârîye Mûteallik Mesâil*;
- *İkinci sınıfın dersi Muhtasar İlm-i Kimyâ ve Fenn-i Saydelânî*;
- *Üçüncü sınıfın dersi Muhtasar Müfredât-ı Tıbb ve Usûl-i Tahlîl ve Eczâcılığa Mûteallik Defâtir Kayd ve Muhâsebe Usûli*”dir.³⁰²

Bu nizâmnâmede ayrıca şu maddeler de yer almıştır:

²⁹⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 655

²⁹⁸ “Asâkir-i Şâhânedede Eczâcılıkta İstihdâm Olunmak Üzre Ameliyyât-ı Tıbbiyye Mektebi Olan Haydar Paşa Hastahânesinde Güşâd Olunacak Eczâcı Sınıflarına Dâir Nizâmnâme”, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 542-545

²⁹⁹ AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 542, Madde: 1

³⁰⁰ AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 542, Madde: 2

³⁰¹ AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 542, Madde: 2

³⁰² AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 542, Madde: 4

- “Üç sene müddetle eczâcı olmak üzere amelîyyât mektebi olan Haydar Paşa Hastahânesi’ne devâm idecek talebe müddet-i mezkûre (zikredilen süre) zarfında dersler vaktlerinden mâadâ evkatda (başka vakitlerde) eczâhânedede ve eczâ debboyunda ve vizitelerde hidmet ve taallüm iderek (hizmet ve öğrenim yaparak) Fenn-i İspençiyârînin nazariyyâtı misillû amelîyyâtını dahî (Eczâcılık Fenninin nazarî ve amelî kısmını) bi’l-fi’l tahsîle mecbûr olacaktır (bilfiil öğrenmek zorundadır).”³⁰³
- “Sunûf-ı mezkûrede (zikredilen sınıflarda) tahsîl-i Fenn-i İspençiyârî iderek (Eczâcılık tahsil ederek) şahâdetnâme almış olanlar on beş sene müddetle hidmet-i askerîde (askerî hizmette) bulunmak mecbûriyeti altında bulunacak”tır.³⁰⁴

Aynı nizâmname, bu Eczâcılık Sınıflarından öğrenim görerek şahâdetnâme almış olanların, hizmet sürelerine göre önce “Birinci Sınıf Eczâcılığı”, ardından “İkinci Sınıf Eczâcılığı” ve daha sonra ise “Üçüncü Sınıf Eczâcılığı” unvanlarını almaya hak kazanacağı ifade edilmiştir.³⁰⁵

1283 (1866) yılında açılan Mülkiyye Tıbbiyesi’ndeki Tıbb dersleriyle birlikte 3 yılda verilen Eczâcılık dersleri, ilk yıl «İlm-i Hikmet» ve «İlm-i Kimyâ»; ikinci yıl ise «Müfredât-ı Tıbb» ve «İlm-i Hayvânât» isimli derslerdi. Bu okuldan çıkan sivil Eczâcılara, «vilâyet ile livâ eczâsı» şeklindeki iki alanda ve bir süre zorunlu hizmet yükümlülüğü de getirilerek aylık bağlanıyordu. 1308 yılında Mülkiyye Tıbbiyesi ile birlikte bu okulun birinci sınıfının ders programında «Kimyâ-yi Ma’denî, İlm-i Arz, Kitâbet, Fransızca»; ikinci sınıfının ders programında «Kimyâ-yi Uzvî, Kitâbet, Fransızca»; üçüncü sınıfının ders programında da «Hayvânât, Kitâbet, Müfredât-ı Tıbb, Fransızca» dersleri yer almış, ayrıca 1313 yılında ikinci sınıfının ders programına Fıkıh, iki yıl sonra ise her sınıfın ders programına Ulûm-i Dîniyye dersleri eklenmiştir.³⁰⁶

Eczâcılık Mektebi’nden 1290 (1873) yılından 1899 yılına kadar 422 Eczâcı çıkmıştı. 1315 yılında bu okulda 52’si Müslüman, 124’ü Hıristiyan ve 30’u da Musevî olmak üzere toplam 206 talebe vardı. XX. yüzyılın başlarında, Mülkiyye Tıbbiyesi «Askerî Tıbbiyye Mektebi ile birlikte» Haydar Paşa’ya taşınca Eczâcı sınıfları

³⁰³ AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 543, Madde: 7

³⁰⁴ AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 543, Madde: 8

³⁰⁵ Birinci, İkinci ve Üçüncü Sınıf Eczâcılığı unvanlarının kullanımı ve bu unvanları hak edenlere tahsis olunacak maaşlar hususunda geniş bilgi için bkz: Ek-9 / “Ekler” Bölümü

³⁰⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 656-657

Kadırga'daki yerinde bırakılarak yeni açılmış olan Dişçi Mektebi ile beraber yönetilmeye başlanmış ve ders programının;

- “Birinci Sınıf” kısmına «Hikmet, Nebâtât, Kimyâ-yi Gayr-i Uzvî ve Tahlîlâtı ve Mebhâs-ı Sümûm»,
- “İkinci Sınıf” kısmına «Kimyâ-yi Uzvî ve Tahlîlâtı, Bakteriyoloji, Hıfz-ı Sıhhat ve İlm-i Hayvânât»,
- “Üçüncü Sınıf” kısmına ise «Müfredât-ı Tıbb ve Mebhâs-ı Sümûm, Kimyâ-yi İspençiyârî ve Tahlîlî ve Hayâtî, Farmakognoji, Fenn-i İspençiyârî» derslerinin konması kararlaştırılmış fakat bu program 1913 yılına kadar aynen uygulanamamıştır. Eczâcılık Mektebi, Kadırga'dan Bayezit'teki binasına aktarıldıktan (özellikle 1927 yılından) sonra, okulun ders programına İdroloji ile Hayatî Kimyâ, dersleri eklenmiş, Fenn-i İspençiyârî dersleri de bütün sınıflara yayılmış ve laboratuvarları yenilenip tamamlanmıştır.³⁰⁷

4. Ma'den Mektebi (1872)

Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Avrupalıların Türkiye'den sağladığı madenler arasında “şap, bakır, gümüş ve kayatuzu”nun bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nde ise “bakırın bu arada kurşun, demir gibi madenlerle nal ve mih gibi mâmullerin” devlet tarafından korunduğu³⁰⁸ ve XV. ile XVIII. yüzyıllarda değerli madenlerin devletin denetimi altında bulunması için bazı tedbirler alındığı bilinmektedir.³⁰⁹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde, madenlerinin sağlıklı ve bilinçli bir şekilde değerlendirilebilmesi için bir Ma'den Mektebi tesis edilmiştir.

20 Teşrîn-i Sâni ve 20 Kanûn-ı Sâni 1289 (1872) tarihli iki kıta «Orman ve Maâdin İdâre-i Umûmiyyesi Müzekkeresi»nden edinilen bilgiye göre «iki sene içinde

³⁰⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 657

³⁰⁸ Zeki Arıkan, (1991): “Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 297

³⁰⁹ Zeki Arıkan, *a.g.m.* s. 298-299

maâdinin muâyenesiyle mikyâs-ı matlûbda haritasını yaptırmak ve ma'den damarlarının vaziyet ve şihen ve inhitâtını ve ma'denlerin cevherlerini ve mâhiyetlerini mümkün mertebe meydana çıkarmak ve ma'denler nizâmnâmesine göre ma'den mültezimlerinin i'mâlâtını ve şartnâmelere uygun hareket edip etmediklerini tefât etmek için ikinci sınıf ma'den mühendisliği raddesinde talebe yetiştirmek üzere» bir Ma'den Mektebi'nin kurulması öngörülmüş ve bu okula alınacak talebede «Rüşdiyye mekteplerinden şahâdetnâme ile çıkma»; dışarıdan katılmak isteyenlerde ise «bir miktar Arapça, Farsça, Hesâb, Coğrafya görmüş olan ve yazı ile merâmını anlatabilenlerden 18-20 yaş arasında bulunma» özellikleri aranarak bu talebe adaylarının imtihâna tâbi' tutulacağı belirtilmiştir.³¹⁰ İki yıllık olması plânlanan Ma'den Mektebi'nin;

- Birinci yılında «Hesâb, Lûgaritma, Cebir, Müsellesât, Hendese ve İrtisâm, Mesâha, Topoğrafya, Hikmet-i Tabîiyye, Fenn-i Maâdin, Nizâmât-ı Maâdin ve Kitâbet»,
- İkinci yılında ise «Tabakatü'l-Arz, Topoğrafya ve Ameliyyâtı, Kimyâ, Fenn-i Maâdin ve İzâbe-i Maâdin, Nizâmât-ı Maâdin ve Kitâbet» dersleri öğretilenkti. Sonuçta, Ma'den Mektebi'nin açılmasına dair irâde 15. Za. 1290 (1873) tarihinde çıkmış³¹¹ ve (1 Kanûn-ı Sâni 1289 / 1872 tarihinde Maâdin Mektebi için yayınlanmış olan nizâmnâmeden sonra) 1297 (1879) yılında bu okulu da kapsayan bir nizâmnâme hazırlanmıştır.³¹²

1297 yılındaki ortak nizâmnâme ile tahsil süresi 4 yıla çıkarılan Orman ve Maâdin Mektebi'nin ortak ders programına göre;

- I. yılda «Kavâid-i Osmâniyye, Fransızca, Coğrafya, Hesâb, Hendese, Resim, Mebâdi-i İlm-i Hikmet, Kimyâ»,
- II. yılda «Münşeât-ı Osmâniyye, Fransızca, Târih-i Tabîî, Resim, Hendese, Lûgaritma, Cebir, Müsellesât, Hikmet, Kimyâ»,
- Ma'den Mektebi'nin III. yılında «Müsellesât, Tahfât-i Arâzî, Resim, İlm-i Tabakatü'l-Arz, Kimyâ, Münşeât-ı Osmâniyye, Fransızca»,

³¹⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 590-591

³¹¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 591

³¹² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 592

- Ma'den Mektebi'nin IV. yılında «Kimyâ ve İzâbe-i Maâdin, İ'mâlât-ı Maâdin, Harita, İ'mâlât Müsveddesi, Münşeât-ı Osmâniyye, Fransızca» dersleri vardı.³¹³

5. Dârü'l-Fünûn-i Sultânî (1874)

Maârif Nâzırı Saffet Paşa, 1286 (1870) yılında açtığı Dârü'l-Fünûn'un iki yıl geçmeden kapanması üzerine Galatasaray'da Sava Efendi'yi yeni bir Dârü'l-Fünûn kurmakla görevlendirmiş ve yeni yapılandırılan bu Dârül-Fünûn'da sadece «Hukuk», «Turuk ve Maâbir» ile «Edebiyyât» Fakülteleri kurulmuştur.³¹⁴ Dârü'l-Fünûn-i Sultânî'nin;

- Hukuk Fakültesi'ndeki dersler: «Usûl-i Fıkıh, Fürû-i Fıkıh, Milel-i Kadîmede İlm-i Hukukun ne hâlde olduğuna dâir ma'lûmât-ı muhtasara, Fransa'daki kavânîn-i medeniyyeye tatbîkan Roma Hukuku, Roma Hukukunun Usûlü, Hukuk-ı Ticâriyye ve Bahriyye, Usûl-i Muhâkeme, Kavânîn-i Cezâiyye ile Usûl-i Muhâkeme-i Cezâiyye, Usûl-i İdâre-i Mülkiyye, Kavânîn-i Esâsiyye, Hukuk-ı Milel, Tedbîr-i Müdün».³¹⁵
- Turuk ve Maâbir Fakültesi'ndeki dersler: «Hendese-i Resmîyye, Tefâzulî ve Tamâmî, İlm-i Müsellesât, Cebr-i Âlâ, Topoğrafya, Kimyâ-yi Sınâî, Hikmet-i Tabîyye, Hikmet-i Sınâî, Makine-i Riyâziyye, Makine-i Tatbîkî, İlm-i Arz, Ma'deniyyât, İlm-i Mukavemet ve Metânet, İnşâât-ı Bahriyye, İlm-i Seyyâlât, Maddî Makineler, Fenn-i Mi'mârî, Tahlîl ve Taharrî-i Ma'deniyyât».
- Edebiyyât Fakültesi'ndeki dersler: «Edebiyyât-ı Arabiyye, Yunaniyye, Lâtiniyye, Felsefe, Mantık, Târih-i Umûmî ve İlm-i Esâtîr-i Evvelîn, İlm-i Âsâr-i Atîka». Bu okulun ismi Sâlnâmelerde “Edebiyyât-ı Âliye Mektebi” olarak geçmektedir. Dârü'l-Fünûn-i Sultânî'de derslerin bazıları Türkçe, bazıları Fransızca, bazıları da hem Fransızca hem Arapça okutuluyordu.³¹⁶

³¹³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 592-593

³¹⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 697-698

³¹⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 699

³¹⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 700

Bir müddet tatil edilen Galatasaray Hukuk Mektebi'nin 1878 yılında tekrar açılışıyla programında değişiklik yapılmış ve yeni programa "Mecelle" dersi de alınmıştır. Ayrıca bu yeni programda yer alan dersler şunlardır:

- Usûl-i Fıkıh ve Mecelle,
- Mecelle,
- Roma Hukuku,
- Hukuk-ı Umûmiyye ve Hukuk-ı Mülkiyye,
- Mukaddemât-ı İlm-i Hukuk ve İlm-i Servet-i Milel,
- Usûl-i Muhâkeme-i Medeniyye ve Hukuk-ı Cezâiyye,
- Hukuk-ı Ticâret-i Osmâniyye.³¹⁷

Bir şahsın hazırladığı doktora tezindeki açıklamadan, Bu Hukuk Mektebi'nin 1297 (1881) yılına kadar hizmetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.³¹⁸

19 Zi'l-ka'de 1295 / 2 Teşrîn-i Sâni 1294 (1878) tarihli bir ilânda, Turuk ve Maâbir Mektebi'nin de³¹⁹ Hukuk Mektebi gibi³²⁰ tekrar açıldığı; bu okula yeniden kayıt olunacaklar için "mükemmel diploma" ya da «derece-i sâniyye-i tahsîliyyeyi ikmâl ettiklerine dâir» şahâdetnâme istenildiği, yoksa bu talebe adaylarının imtihan kazanmaları gerekeceği bildirilmiştir.³²¹ Bu esnada bu fakültenin programlarında da bazı yenilikler yapılmıştır.³²²

6. İstanbul Dârü'l-Muallimîni (1874)

a. «Dârü'l-Muallimîn» İsmindeki Okulun Kuruluşu:

Tanzîmât'ın ilânından sonra II. Mahmûd Hân Devrinin (1808-1839) son zamanlarında açılan Rüşdiyye okullarına³²³ hoca yetiştirmek için 11 Şa'bân 1263

³¹⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 701

³¹⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 701-702

³¹⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 705

³²⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 701

³²¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 705-706

³²² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 707

³²³ Cemil Öztürk, (1993): "Dârülmualimîn; Osmanlı Devleti'nde 1848-1924 Yılları Arasında Faaliyet Gösteren Erkek Öğretmen Okullarına Verilen Ad.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, İstanbul, s. 551

(1847) tarihli bir Meclis-i Maârif-i Umûmiyye mazbatasında açılması gerektiği dile getirilip 16 Mart 1848 tarihinde İstanbul'da Fatih'te «Dârü'l-Muallimîn» ismiyle açılan³²⁴ ve ilk müdürü Ahmed Cevdet Paşa olan bu okulun talebesi, sabahları Cami dersine devam ederek bilâhare Dârü'l-Muallimîn'deki dersleri de izler ve bu talebelere muallimliği özendirmek için aylık da verilirdi. Dârü'l-Muallimîn'in, ileride özellikle Arapça konuşulan yerlerde muallimlik yapacak talebesine Arapça konuşturabilmek amacıyla hazırlıklar da yapılmıştır.³²⁵

Cevdet Paşa'nın 1 Mayıs 1851 tarihli olarak bu kurum için hazırladığı nizâmnâmeye göre, okulun süresi 3 yıl olup³²⁶ Dâr'ül-Muallimîn-i Rüşdî'de «Usûl-i İfâde ve Ta'lim, Farsça, Riyâziyyâtta Fenn-i Hesâb, Hendese, Mesâha, Heyet ve Coğrafya» dersleri okutulacaktı.³²⁷ Gerekli «ders araç ve gereçleri» Avrupa'dan satın alınarak getirilen Dârü'l-Muallimîn'in masrafları Hazine tarafından karşılanıyordu.³²⁸ Kuruluş aşamasında bu okulun kadrosu «müdür, üç öğretmen ve bir odacı ile bir bekçiden ibaret olan hizmetliler»den oluşuyordu.³²⁹ Öğretmen yetiştirmek için açılan ilk yüksekokul olan Dârü'l-Muallimîn, (Sıbyân okulu mezunlarından sınavla alınan bir grup çocuğun dışında) öğrencilerinin ve (birkaç subay dışında) öğretmenlerinin çoğunluğunu medreselilerin oluşturduğu bir yapıya sahipti. 1868 yılında «Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî» ismini alan bu okulda 22 öğrenci mevcuttu. 1869 Nizâmnâmesi'ne göre Dârü'l-Muallimîn;

- İstanbul'da kurulması plânlanan büyük Dârü'l-Muallimîn'in bir şubesi hâline getiriliyordu.
- “Edebiyat” ve “Fen” olarak iki dala ayrılıyordu ve bu iki dalda okutulması öngörülen program eski programa benziyordu.
- Gayr-i Müslimler için ayrı sınıflara sahip oluyordu ve onlara kendi dilleriyle öğretim yapma imkânı sunuyordu. Fakat bu konular 1874 yılına kadar hayata geçirilememiştir.. 1870 yılında Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî'nin binası tamir edilip ders araçları yenilenmiş ve öğretim kadrosu da tamamlanmıştır. Saffet Paşa, Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî'nin yeniden öğretime başlama törenindeki

³²⁴ Cemil Öztürk, *a.g.e.* s. 4

³²⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 571-572

³²⁶ İsa Eşme, (2003): *Yüksek Öğretmen Okulları*, Bilgi-Başarı Yayınevi, İstanbul, s. 25

³²⁷ Cemil Öztürk, *a.g.e.* s. 5

³²⁸ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 274

³²⁹ Cemil Öztürk, *a.g.e.* s. 5-6

konuşmasında, Dârü'l-Muallimîn talebesinin Maârif Nizâmnâmesi'nde belirlenen sayıya çıkarılmasının gerektiğini belirterek okula alınacak öğrencilere bitirdikleri okulların derslerinin tekrar ettirilmeyip bunların üzerine “Türkçe yazı ve kompozisyon, hesap, hendese, cebir ve coğrafya” gibi bilimlerin okutulmasını istemiştir.³³⁰

Bu yeni program, «usûl-i ta'lim» ve «usûl-i tadrîs» gibi pedagojik dersleri kapsamıyordu ve uygulanmasına rağmen istenilen yeterliliği sağlayamamıştır. 1874 yılından itibaren İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin bir bölümü olan bu okul, Tanzîmât Devri'nin sonunda 102 öğrenciye sahipti.³³¹ Yine de medrese kökenli Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî öğrencilerinin bazıları sosyal bilimler ve fen bilimleri sahasında başarılı olarak eser vermiştir. Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumların gelişmesine rehberlik eden Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî, 1864-65'te Mülkiyye Mektebi ile beraber Ticarethane'ye, 1865-66'da Sandıkçılar'daki Atik Ali Paşa Camii karşısına, 1867-68'de Çiçek Pazarı'na, 1868-69'da Şehzade Emareti karşısındaki ahşap bir binaya, 1872-73'te Bozdoğan Kemerî'ndeki Palabıyık Mehmed Bey Konağı'na ve sonuçta 1874-75'te de Dârü'l-Fünûn'a taşınmıştır.³³²

b. İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin Yapılandırılışı:

1869 Nizâmnâmesi'nde kurulması istenilen İstanbul Dârü'l-Muallimîni de Maârif Nezâreti'nden Sadâret'e yazılan bir arz tezkeresinin kabulüyle 23 Muharrem 1291 / 11 Mart 1874 tarihinde kurulmuş, Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî binasında «yalnız Rüşdiyye ve İdâdî Şubeleri» ile hizmete girmiş ve Sultânî Şubesi açılmamıştır. İdarî olarak aynı müdürlüğe bağlı olan Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyân ise ayrı binasında bırakılmış ve bu yeni kuruma dâhil edilmemiştir.³³³

«İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin bir şubesi» konumuna gelen Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî'nin sınıf sayısı ve programı değiştirilmemiş; programına «Eşyâ, Fizik ve Kimyâ» dersleri ilâve edilmiştir. İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin 3 sınıflı olan

³³⁰ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 274-275

³³¹ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 276

³³² Cemil Öztürk, *a.g.e.* s. 6-7

³³³ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 284-285

İ‘dâdî Şubesi’nde de «Osmânlı Grameri, Yazı, Târih, Mantık ve 6 tane de fen dersi»nin okutulacağı resmî tebliğde belirtilmiştir. Mezun olan talebeler, 800-1000 kuruş maaşla İ‘dâdîlere öğretmen olarak tayin edilecekti. 1876 yılında İstanbul Dârü’l-Muallimîni’nin Rüşdî Şubesi’nde 102, İdâdî Şubesi’nde 63 talebe öğrenim görüyordu.³³⁴

1294 (1877) yılında Dârü’l-Muallimîn’de açılan “Âliye Şubesi”nin sınıfları hakkında ise yeterli bilgi bulunmamaktadır. Profesör İsmâîl Hakkı Bey, «Âliye Kısmı’nın fiilî olarak 1308 (1890) yılında derse başladığını, bu kısmın iki yıllık olduğunu, Fen ve Edebiyat Şubelerinin ayrı bulunduğunu»; Muallim Rif‘at Bey de, «1310 (1892-1893) yılında Dârü’l-Muallimîn’e girdiğini, onların zamanında Dârü’l-Muallimîn’in 7 yıllık olduğunu (2 İbtidâî, 2 Rüşdî, ve 3 Âlî), bir süre Âliye’de Fen ve Edebiyat derslerinin müşterek okutturulduğunu fakat bu şeklin 4 yıldan fazla devam etmediğini» bildirmekte; Osman Nuri Ergin de, buradaki “Âliye” tabiriyle «İ‘dâdîyye»nin kastedildiğini ve Hükûmet’in Dârü’l-Muallimîn’in İ‘dâdîsi’ni bitirenlere «Mekâtib-i Âliye Me’zûnu» sıfat ve hakkını verdiğini belirtmektedir.³³⁵

Dârü’l-Muallimîn’de özellikle «Sati Bey’in Nisan 1325 (1909) ile Mart 1328 (1911) tarihine kadar süren müdürlüğü devri»nde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.³³⁶ 2 Şa‘bân 1330 / 4 Temmuz 1328 (17 Temmuz 1912) tarihli “**İstanbul Dârü’l-Muallimîni’nin <Dârü’l-Muallimîn-i Âliye> Nâmiyle Mekâtib-i Âliyeden Add Olunması Hakkında İrâde-i Seniyye**”de;³³⁷

“Tedrîsât-ı tâliye mekâtibi ile vilâyât Dârül’l-Muallimînlerine muallim yetiştirmekte olan İstanbul Dârü’l-Muallimîni’nin Dârü’l-Muallimîn-i Âliye nâmiyle mekâtib-i âliyeden add olunması tensîb idilmiştir. İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına Maârif Nezâreti me’mûrdur.”

ibâresi yer almış ve böylece İstanbul Dârü’l-Muallimîni âlî mektepler grubuna girmiştir.

³³⁴ Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.* s. 285

³³⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 582

³³⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 583

³³⁷ “İstanbul Dârü’l-Muallimîni’nin <Dârü’l-Muallimîn-i Âliye> Nâmiyle Mekâtib-i Âliyeden Add Olunması Hakkında İrâde-i Seniyye”, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 568

7. Müze Mektebi (1874)

Osmanlı Devleti'nde müzecilik çalışmalarına ilk kez XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlanmış olup eski eser toplama çalışmalarının tarihçesinin Selçuklular'a kadar gittiği de bir Fransız gezginin gravürlerinden anlaşılmaktadır.³³⁸

Osmanlı Devleti'nde müzecilik sahasında önemli bir gelişme, «1870'li yıllarda, Aya İrini'nin müzeye uygun olmaması ve çeşitli yollarla sağlanan yeni eserlere dar gelmesinden dolayı Maârif Nâzırı Cevdet Paşa'nın teklifiyle Çinili Köşk'ün müze hâline getirilmesi ve buraya taşınan Mecmâ'-i Âsâr-i Atfka Koleksiyonu ile yeni Müze-i Hümâyûn'un 3 Ağustos 1881 tarihinde törenle açılması»dır.³³⁹ Bu gelişmenin zemininin hazırlandığı dönemde, Osmanlı müzeciliğinin temellerini eğitsel olarak kuvvetlendiren adımlar şu şekilde atılmıştır:

1285 (1868) yılında «Memâlik-i Devlet-i Âliyye'de zuhûr eden âsâr-i atfkanın istikşâf ve taharrîsiyle mükemmel bir müzehâne tanzîmi... ve atfık cephânedede bulunan âsârın desteres olunacaklara ilâveten orada hıfzı...» kararlaştırılarak aynı yılda şimdiki müzelere temel oluşturan teşebbüslerde bulunulmuştur. Kurulması gerekli görülen müzenin kurulup buraya pek çok eşya biriktirildikten sonra, Müze Nizâm-nâmesi gereğince hafriyat ve incelemelerin yapılabilmesi için de bir "Müze Mektebi" açılması zorunlu hâle gelmiştir. Nitekim Maârif Nezâreti'nin 10 Şevvâl 1291 (1874) tarihinde Sadâret'e sunmuş olduğu bir tezkerede söz konusu Müze Mektebi'nin açılma gereğinin sebepleri belirtilmiş,³⁴⁰ 24 Ca. 1291 tarihinde de Müze Mektebi'nin açılmasına irâde çıkmış ve bu, maârif tarihimiz için önemli bir teşebbüs olmuştur.³⁴¹

8. Menşe-i Muallimîn Mektebi (1875)

1292 (1875) yılında, Askerî okulların asker hocalarından sivil muallim yetiştirmek için, Mekâtib-i Askeriyye ve Dârü'ş-Şafaka Ders Nâzırı Hüsni Paşa'nın teşebbüsüyle «Menşe-i Muallimîn» isminde bir okul açılmıştır. Bu okulun İ'dâdî

³³⁸ Erdem Yücel, (2006): "Müze", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, İstanbul, s. 241

³³⁹ Erdem Yücel, *a.g.m.* C. 32, s. 241-242

³⁴⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 709-711

³⁴¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 711-712

kısımının programı o günün Askerî İ‘dâdîlerinin aynısı idi ve yine bu İ‘dâdî 5 sınıf üzerine kurulmuştu.³⁴²

Menşe-i Muallimîn İ‘dâdisi’ni bitirenlerin, Menşe-i Muallimîn’in - tahsil süresi 2 ile 4 yıl arasında değişen ve 11 şubeye ayrılmış olan - yüksek kısmına girebilmesi için bir kabul imtihanını vermesi gerekiyordu.³⁴³

Menşe-i Muallimîn’in Yüksek Kısmı’nın 2 yıl tahsil süreli «topografya, edebiyat, tarih, coğrafya, riyâziyye ve çizim ile ilgili» toplam yedi şubesinden başka³⁴⁴ 3 ve 4 yıl tahsil süresi olan dört şubesi ve bu şubelerin bazı dersleri şunlardır:

- **Riyâziyye-i Âdiye Tatbîkatı Sınıfı:**

(Tahsil süresi 3 yıldır.)

Cebr-i Âdî ve Âlâ, Mükemmel Hendese, Hendese-i Halliyye, Ecnebî Lisânı, Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye, Hesâb-ı Tefâzulî ve Tamâmî, Hendese-i Resmîyye, Mufassal Makine-i Âdiye, Hesâbât ile Hey’et.

- **Riyâziyye-i Âliye Sınıfı:**

(Tahsil süresi 3 yıldır.)

Cebr-i Âdî ve Âlâ, Mükemmel Hendese, Hendese-i Halliyye, Ecnebî Lisânı, Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye, Hendese-i Resmîyye, Hesâb-ı Tefâzulî ve Tamâmî, Mufassal Hesâb-ı Müsennâ ve Hesâb-ı İhtimâlî.³⁴⁵

³⁴² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 715

³⁴³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 716

³⁴⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 716-718

³⁴⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 717

- **Riyâziyye-i Âliye Tatbîkat Sınıfı:**

(Tahsil süresi 4 yıldır.)

Cebr-i Âdî ve Âlâ, Mükemmel Hendese, Hendese-i Halliyye, Ecnebî Lisânı, Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye, Mufassal Hesâb-ı Tefâzulî, Hesâb-ı Müsennâ ve İhtimâlî, Hesâb-ı Âlî, Mufassal Fenn-i Mi'mârî-i Âlî, Fenn-i Makine, Riyâziyye-i Âliye, Taksîm-i Arâzî-i Âliye.

- **Ulûm-i Tabîiyye Sınıfı**

(Tahsil süresi 4 yıldır.)

Tabakatü'l-Arz, Kimyâ-yı Gayr-i Uzvî, Kimyâ-yı Uzvî, Mufassal Hikmet-i Tabîiyye, Hesâb-ı Tefâzulî ve Tamâmî, Hendese-i Halliyye, Tahlîlî ve Terkîbî Kimyâ, İlm-i Ma'deniyyât, İlm-i Nebâtât, İlm-i Hayvânât, Ecnebî Lisânı.³⁴⁶

Yukarıdaki ders programlarına göre, o zamanın Dârü'l-Muallimîn'inden “yüksek” ve 1316 (1900) yılında açılan Dârü'l-Fünûn'dan da “üstün” olan Menşe-i Muallimîn'den çıkanlar iki yıl «muallim muâvinliği» yapacak; yabancı dilden tercüme yapamayanlar “muallim” olamayacaktı.³⁴⁷

Muallim muâvinlerine 500 ilâ 900 kuruş; muallimlere ise - ders gruplarının önemine göre - 1200 kuruştan 3500 kuruşa kadar aylık verilecekti. Muallimlerden Hicaz, Yemen, Bağdat ve Trablusgarp gibi uzak vilâyetlere görevlendirilecek olanlar, kur'a ile belirlenip 500'er kuruş zam ile 3 yıl hizmet yapması sonrasında bir başka yere tayin isteyebilecekti.³⁴⁸

Yine Menşe-i Muallimîn'den çıkanlar, tekaüt hakkına sahip olup 15 yıl da zorunlu hizmete tâbi' idi. 15 yıl hizmetini tamamlayan birinci, ikinci ve üçüncü sınıf

³⁴⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 716-717

³⁴⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 718

³⁴⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 718

muallimler, yüksek mektepler muallimliklerine ve Meclis-i Maârif a'zâlıklarına atanabilecekti.³⁴⁹ Menşe-i Muallimîn İ'dâdîsi'nin ilk sınıfına 50 talebe kaydedilmiş, o esnada çıkan Bosna-Hersek İsyanı ve Osmanlı-Rus Harbi'nden dolayı sınıfların talebesi azalmış; sadece Mahmûd Es'ad Efendi - tek talebe olarak kaldığından dolayı - Erkân-ı Harbiyye sınıflarına devam etmiş ve «Riyâziyyât-ı Âliye Muallimliği» şâhâdetnâmesi ile mezun olmuştur.³⁵⁰

C) V. MURÂD HÂN VE II. ABDÛLHAMÎD HÂN DEVRİ

1. Şehzâdegân Mektebi

Topkapı Sarayı'nın merkez olduğu devirde yalnız o sarayda oturan hükümdarın çocukları ile torunlarının okutulduğu, Osmanlı hükümdarları Topkapı Sarayı'nı terk ettikten sonra ise Yıldız Sarayı'nda yeniden hizmet verdiği anlaşılan ve bu yeni dönemde, «hânedâna mensup diğer şehzâdelerin» ve «başka hânedânın ve halk arasındaki zâdegân çocuklarının» da öğrenim gördüğü³⁵¹ bu okulun yönetimi, Çerkez Lâlâ Hurşîd Bey'e, daha sonraları Mehmed Sâlih Bey'e verilmiştir. Şehzâdegân Mektebi'nin, nâzırı ise Kızlarağası'ydı. Şehzâde lâlâları da bu eğitim-öğretimle uğraşıyordu. Son zamanlarda Uşaklı Rif'at Paşa isminde bir zât müdür; Çerkez Bahâ Bey isminde bir zât ise mubassır olarak okulun yönetiminde yer almıştır.³⁵²

Şehzâdelerin “yaşları ne olursa olsun, birer askerî sınıfa mensup” olarak rütbesinin üniformasını taşıdığı ve diğer çocukların ise nefer elbisesi giydiği Şehzâdegân Mektebi'nde³⁵³ talebe «istediği kadar» okuyabilir ve şehzâdelerin yaş ve bilgi seviyesi denk olmadığından dolayı her şehzâde ayrı öğrenim görürdü. II. Abdülhamîd Hân'ın çocukları öğrenim çağına geldiği zaman, Şehzâdegân Mektebi'nin eğitim-öğretim tarzında değişikliğe gidilerek «şehzâdeler “münferiden kendi dairelerinde”»; zâdegân da “mektepe binasında” okumaya başlamıştır.³⁵⁴ Şehzâdeler, sabahları Harem Dâiresi'nden çıkarak Aş Kapısı dışındaki köşklerine gelir, orada

³⁴⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 718

³⁵⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 1-2, s. 719-720

³⁵¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1049

³⁵² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1050

³⁵³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* C. 8, s. 400

³⁵⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1051

öğleye kadar okuyup yazar ve yemek vaktinde de Harem Dâiresi'nde yemeğini yedikten sonra yine köşkündeki dersine devam ederdi.³⁵⁵ Şehzâdelerin maiyyetinde bulunan zâdegân ise görev olarak, Cum'a Selâmlığı'nda Pâdişâh'ın geçeceği yola dizilerek Pâdişâh'a Selâm Resmi'ni ifâ eder ve Pâdişâh'ın camiye gittiği ve namaz sonrası saraya döndüğü esnada hep beraber arabasının arkasından koşardı.³⁵⁶

Şehzâdegân Mektebi'nde son zamanlarda okuyan ve doğum tarihleri 1872-1888 yılları arasında olan sultan ve efendilerin çeşitli tarihlerde ayrı ayrı yapılmış olan imtihanlardaki öğrenim seviyelerini gösteren cetvellerden edinilen bilgilere göre, bu okulda “Kur'ân-ı Kerîm, İlm-i Hâl, Kırâat-i Osmâniyye, İmlâ-yı Osmânî, Hesâb, Hüsn-i Hatt-ı Osmânî, Ta'lîm-i Kırâat, Esmâ-yı Osmâniyye ve İmlâ, Hesâb-ı Zihnî, İdmân-ı Zihnî, Risâle-i Ahlâk, Resim, Akaid-i Dîniyye, Muhtasar Târih-i İslâm, Hesâb-ı Tedrîcî, Muhtasar Coğrafya, Fransızca, Karakalem Resim, Târih-i İslâm ve Osmânî, Coğrafya-yı Umûmî ve Osmânî, Binâ, Nasîhatü'l-Hükemâ, Hayrullâh Efendi Târihi, Hüsn-i Hatt-ı Fransevî, Ta'lîm-i Fârisî, İlm-i Akaid, Sarf-ı Arabî, Pend-i Attâr, Hesâb-ı Mükemmel, Mecmeu'l-Âdâb, Hendese, Usûl-i İnşâ, İlm-i Fıkıh, Nahv-i Arabî, Mufassal Hendese, Mufassal Coğrafya, Hendese ve Tatbîkat-ı Hesâbiyye, Felekiyyât, Ahvâl-i Nücûm ve Felekiyyât” gibi dersler okutulmuştur.³⁵⁷ XX. yüzyılın başlarında Şehzâdegân Mektebi kapatılmış ve şehzâdelerin eğitimi için bir “Hânedân Kanûnu” hazırlanarak şehzâdelerin de diğer Türk çocukları gibi Hükûmet okullarında okumaları sağlanmıştır.³⁵⁸

2. Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi (1876)

Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi hakkındaki vesîka, 29 Eylül 1293 (1876) tarihli Şûrâ-yı Devlet Mazbatası'dır. Bu mazbatada, açılması uygun görülen Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi'nin müdürlüğü ve fahrî muallimliği için iki şahsın ismi zikredilmiştir.³⁵⁹ Bu mazbatada ayrıca, derslerin Türkçe olarak okutulacağı öngörülmüştür. “Halil Etem Bey” isimli zâtın bu okulla ilgili mütâlaasında, «bu mektebin hakîkaten açılıp açılmadığı ve açıldıysa nerede bulunduğu ve ne kadar vakit devam ettiğine dâir ma'lûmâta destres olunamadığı» ifâde edilmiş ve «muhtemelen bu

³⁵⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1052

³⁵⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1052-1053

³⁵⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1062-1064

³⁵⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1079

³⁵⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1080

teşebbüsün Plevne'nin Gazî Osmân Paşa tarafından savunulduğu zamana rastlamasından dolayı Takvîm-i Vakayi'nin bu konuda bir bilgidен bahsetmediği» görüşü yer almıştır.³⁶⁰

3. Fünûn-i Mâliyye Mektebi (1878)

Fünûn-i Mâliyye Mektebi, Sadr-ı A'zam Saîd Paşa tarafından Divân-ı Muhâsebât binasında açılmış olup³⁶¹ Saîd Paşa'nın hâtırâtından edinilen bilgiye göre bu okulda, «Büyük Devletlerin Mâliyye Usûlleri, Vergileri, Vergi Kanûnları, Mâliyye Teşkilâtları, Muhâsebe-i Umûmiyye Kanûnları, Servet ve İktisâd» dersleri okutulacaktı. «Muktedir ve ma'lûmâtlı maliye memurları yetiştirmek» amacıyla açılmış olan Fünûn-i Mâliyye Mektebi tahmînen üç yıl kadar devam ettikten sonra lağvedilmiştir. Okulun kaç sınıfa ayrıldığı ve muallimleri hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte³⁶² benzer amaçla açılmış olan bir kursla ilgili olarak verilen bilgide, «Usûl-i Defterî dersini bir süre Divân Mümeyyizlerinden (Mâliyye Nâzırı) Ziyâ Paşa'nın; İlm-i Hesâb dersini ise Menemenlizâde Rif'at Bey'in okuttuğu ve muallimlerin bir kısmına müteferrikadan ufak bir ücret verildiği» belirtilmektedir.³⁶³

4. Hukuk Mektebi (1878)

Osmanlı Devleti'nde Tanzîmât Dönemi'nden beri hukuk alanında yeni uzmanlara ihtiyaç duyuluyordu.³⁶⁴ İstanbul'da bir Hukuk Mektebi'nin açılması ile ilgili ilk fikir 11 Safer 1272 tarihli bir Meclis-i Âlî-i Tanzîmât kararında yer almış,³⁶⁵ daha sonra 1868 yılında bir «Mecelle Cem'iyyeti» oluşturulmuş,³⁶⁶ 22 Safer 1287 tarihli resmî beyânnâmede «bir kısım vekâlet ve idârelerin kendi memurlarını hukukî bilgi yönünden yetiştirmek için açılması öngörülen» Adliyye Dershânesi³⁶⁷ 3 Rebû'l-Evvel 1287 tarihinde açılmış³⁶⁸ ve 1290 yılında da Galatasaray'da «Dârü'l-Fünûn-i Sultânî

³⁶⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1081

³⁶¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1082

³⁶² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1083

³⁶³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1084

³⁶⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* C. 8, s. 397

³⁶⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1085

³⁶⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1086

³⁶⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1088

³⁶⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1089

Hukuk Fakültesi» hizmete girmiştir.³⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde hukuk eğitimi vermek maksadıyla yapılan ve bu maksada ulaşmada büyük gelişmelere vesîle olan bu önemli teşebbüslerden sonra, Adliyye Nezâreti'ndeki memuriyet ve hizmetlerde bulunmak için³⁷⁰ 1292 (1875) yılında yeniden bir Hukuk Mektebi açılmasına karar verilmiştir. İlm-i Hukuk Dershânesi'nin Galatasaray'a taşınıp bir Hukuk Mektebi'ne dönüştürülmesi sonrasında 11 Zi'l-Ka'de 1295 (1878) tarihinde bir «Hukuk Mektebi Nizâm-nâmesi» çıkarılarak³⁷¹ Ahmed Cevdet Paşa'nın Adliyye Nâzırlığı döneminde, 1878 yılında müstakil Hukuk Mektebi eğitim-öğretime başlamış ve ilk dersi Cevdet Paşa vermiştir. Hukuk Mektebi için Ayasofya'da Adliyye Nezâreti bahçesinde bir bina yapılmış ve burası da 5 Haziran 1296 tarihinde açılmıştır.³⁷² Bu açılış döneminde Hukuk Mektebi'nin müdürlüğüne getirilen ve Avrupalı bir âlim olan İstînâf Mahkemesi A'zâsı Emîn Efendi, 1306 (1888) yılına kadar bu memuriyetini devam ettirmiştir.³⁷³

28 Zi'l-Hicce 292 ve 13 Kanûn-ı Sâni 291 (25 Ocak 1876) tarihli “**Hukuk Mektebi'nin Nizâmât-ı Dâhiliyyesi**”ne³⁷⁴ göre; “Mekteb-i Hukuka kayd ve kabûl olunacak talebenin Mekteb-i Sultânî ile mekâtib-i İ'dâdiyyede tahsîl-i ulûm ve fûnûn itmiş ve yedinde (elinde) şahâdetnâmesi bulunmuş takımdan olması”³⁷⁵ kararlaştırılmış ve ayrıca;

*“Avrupa mekâtibinin müddet-i tadrîsiyyeleri yedi aydan ibâret ise de memâlik-i mahrûse-i şâhânedede bu misillû ulûm ve fûnûnı tahsîl idenler muallimlerin tadrîs ve ta'lîmlerinden dahâ ziyâde müstefîd olabilmeleriçün Mekteb-i Hukuk'un sene-i tadrîsiyyesi dokuz mâh olub şühûr-ı mezkûrunun sekizi tahsîle ve birinin yirmi günü tekrâra ve on günü imtihânlara münhasır olacaktır.”*³⁷⁶

denilerek bu Hukuk Mektebi'nin tahsil süresi açıklanmıştır. Aynı nizâmât-ı dâhiliyyede yer alan ders cedveline göre Hukuk Mektebi'nde;

“Fıkıh Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Usûl-i Fıkıh Hukuk-ı Umûmiyye (ya'nî ilm-i hukukun milel-i sâlifede bulunduğu derecâtı muhtasar gözden

³⁶⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1090

³⁷⁰ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.* s. 137

³⁷¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1091

³⁷² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1093-1094

³⁷³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1096

³⁷⁴ “Hukuk Mektebi'nin Nizâmât-ı Dâhiliyyesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 439-443

³⁷⁵ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 439, Madde: 1

³⁷⁶ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 440, Madde: 12

*geçürmek) Kavânîn ve Nizâmât-ı Devlet-i Aliyye Roma Kavânîni Kanûn-ı Ticâret Usûl-i Muhâkeme Kanûn-ı Cezâ ve Usûl-i İstintak Kavânîn-i Bahriyye Hukuk-ı Düvel ve Milel Muâhedât (Ekonomi Politik) Tedbîr-i Müdüin ya'nî Servet-i Milel*³⁷⁷

dersleri okunacaktı. Bu mektebin bitirilmesi için “doktora ya'nî müntehî imtihânı”³⁷⁸ gerekli olup bu imtihan “tahrîrî ve takrîrî olacağından”³⁷⁹ imtihan sonrasında “doktor” unvânını almak isteyen talebe,

*“bir mes'ele-i ilmiyye üzerine bir risâle kaleme alub Maârif Nezâret-i Celîlesi'nin taht-ı riyâsetinde olarak müdür ve muallimînden mürekkeb akd olunacak bir meclisde risâle-i mezkûre mündericâtını tenvîr ve isbât ile arz-ı liyâkat ve ehliyyet itdikden sonra doktor unvânını”*³⁸⁰

alabilecekti. Doktora imtihanında ve bahsedilen risâlenin telif edilmesinde başarılı olamayanların mektep tarafından kazandıkları haklar tamamen ellerinden alınmayacak ve bu durumdaki talebeler hafif bir imtihanla mezuniyet unvânına kavuşacaktı.³⁸¹

Hukuk Mektebi'nde, 1286 tarihli Maârif Nizâmnâmesi'ne göre, «Fıkh-ı Şerîf'in Muâmelât Bahsi ve Usûl-i Fıkh, Romalıların Kanûnu, Fransızların Hukuk-ı Âdiye Kanûnnâmesi, Hukuk-ı Âdiyeye Müteallik Usûl-i Muhâkeme, Ticâret-i Berriyye, Bahriyye ve Cezâ Kanûnnâmesi, Usûl-i Muhâkeme-i Cinâyet ve Hukuk-ı Mülkiyye, Hukuk-ı Milel» derslerinin okutulacağı belirtilmiştir. Galatasaray'da açılan Dârü'l-Fünûn-i Sultânî Hukuk Fakültesi'nde «Fürû-i Fıkh, Usûl-i Fıkh, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Roma Hukuku, Roma Hukuku Usûlü, Hukuk-i Cezâiyye, Usûl-i Muhâkeme-i Medeniyye, Hukuk-ı Ticâret, Hukuk-ı Ticâret-i Osmâniyye, Hukuk-ı Siyâsiyye, Mukaddemât-ı İlm-i Hukuk, İlm-i Servet-i Milel, Arapça, Mantık» dersleri okutulmaktaydı. 1296 (1878) yılında açılan Hukuk Mektebi'nin üç sınıfının tamamlandığı 1300 (1884) yılındaki ders programına göre «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Cezâ Kanûnnâmesi, Ticâret-i Berriyye Kanûnnâmesi, Ticâret-i Bahriyye Kanûnnâmesi, Arâzî Kanûnnâmesi ve Tapu Nizâmnâmesi Muâmelâtı, Medhâl-i İlm-i Hukuk, Edebiyyât-ı Türkiyye, Ta'îlm-i Kitâbet, Fransızca, Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye,

³⁷⁷ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 442

³⁷⁸ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 441, Madde: 14

³⁷⁹ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 441, Madde: 14

³⁸⁰ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 441, Madde: 14

³⁸¹ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 441, Madde: 15

Usûl-i Muhâkemât-ı Ticâriyye ve Teşkilât-ı Mehâkim Nizâm-nâmesi, Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye, Hukuk-ı Düvel, Târih-i Hukuk-ı Düvel ve Muâhedât-ı Osmâniyye, Hikmet-i Hukuk, Târih-i Hikmet-i Hukuk, Belâgat-i Türkiyye, Ta'îlm-i Hitâbet, Roma Târihi, Usûl-i Defterî, Ta'îlm-i Muhâkeme-i Hukukiyye ve Ticâriyye ile Hulâsa-i Evrâk ve Tanzîm-i İ'lâm ve Müntahab Ehbâs Hakkında İmtihân ve Mubâhase, Ta'îlm-i Muhâkemât-ı Cezâiyye ile Ta'îlm-i Hulâsa-i Evrâk ve Tanzîm-i İ'lâm ve Müntahab Ehbâs Hakkında İmtihân ve Mubâhase, Hukuk-ı Siyâsiyye-i Osmâniyye-i Dâhiliyye yani Hukuk-ı Esâsiyye ve Hukuk-ı İdâre-i Mülkiyye, Vesâyâ, Ferâiz, Ahkâm-ı Evkaf, Kitâbü'd-Diyât, Murâfaa-i Şer'iyeye, Fransızca Retorik yani Maâni ve Bedî' ve Beyân ile Evrâk-ı Resmîyye Tercümesi ve Ta'îlm-i Kitâbet-i Franseviyye, Târih-i Umûmî, Târih-i İslâm» dersleri okutulabiliyordu.³⁸² Sonraki yılların ders programında ise «Mecelle ile Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyyeye Dâir Ameliyyât-ı Tatbikiyye, Müstantik ve Müdde-i Umûmîlerin Vezâifine ve Da'vâ Vekillerinin İcrâ-yi San'atine Dâir Müzâkerât, Cezâ Kanunnâmesi ile Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyyenin Ameliyyât-ı Tatbikiyyesi, Kanûn-ı Tıbb, Hukuk-ı Ticâret-i Berriyye ve Bahriyye ile Muhâkemât-ı Ticâriyyenin Ameliyyât-ı Tatbikiyyesi ve Kavânîn-i Ticâriyyenin Mukayesesi, Hulâsa-i Hukuk-ı Roma ve Kırâat-ı Kavânîn-i Fransa, İlm-i Servet ve İstatistik, Fenn-i Siyâset ve Fenn-i Diplomasi ile Şehbenderler Vezâifi ve Hukuk-ı Husûsiyye-i Düvel, İlm-i Hikmetten (Felsefe) Fenn-i Ma'rifeti'n-Nefs, İlm-i Ahlâk, Mantık ve Mikyâsât, Mukayese-i Kavânîn» derslerine rastlanmaktadır.³⁸³

Hukuk Mektebi'nde, «Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Tâhir Münîf Paşa ve Hasan Fehmî Paşa», «Kemâlpaşazâde Saîd, Ömer Hilmî, Ahmed Hamdî, Ali Haydar, Abdü's-Settâr, Tahsîn, Manastırlı İsmâil Hakkı, Mûsâ Kâzım, Mahmûd Es'ad, Recâizâde Üstâd Ekrem, Muallim Nâcî, Hacı İbrâhîm, Abdurrahmân Fehmî, Abdurrahmân Süreyyâ, Münîr, Recâî, Âkif, Vehbî isimli Bey ve Beyefendiler» ve «Batı'da hukuk tahsil etmiş bazı mütehassıslar» da ders okutmuştur.³⁸⁴

Hukuk Mektebi'nde ayrıca, «Ekonomi, Politik, Fenn-i İstatistiğin Nazâriyyât ve Ameliyyât Kısmı, Târih-i Umûmî, Roma Târihi, Târih-i Cedîd, Târih-i Muâsir, Lâtîn Lisânı, İlm-i Ahlâk, Usûl-i Defterî ve Muhâsebât» derslerinin de tamamıyla Fransızca

³⁸² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1104

³⁸³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1104-1105

³⁸⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1105-1106

okutulmak kaydıyla ihtiyârî (seçmeli) olarak öğretilmesi istenilmiş olup ilk zamanlarda bu okulun programına muallimi Sâmî Bey olarak gösterilen “Edebiyyât-ı Arabiyye” dersi de konulmuş olmalıdır.³⁸⁵ Hukuk Mektebi’nin programından anlaşıldığına göre Hukuk-ı Siyâsiyye-i Osmâniyye dersini okutmak üzere Saîd Bey’den sonra Mâcid Paşa isimli bir zât görevlendirilmiştir.³⁸⁶

İmtihanlarının yazılı ve sözlü olarak yapılması kararlaştırılan Hukuk Mektebi’nin³⁸⁷ ders programındaki - 25 Eylül 1307 tarihli Tercümân-ı Hakîkat’te yer alan bilgiye göre - ders sayısının azaltılması yönünde karar alınmış³⁸⁸ ve bundan sonra tanzim olunan en son ders programında şu dersler yer almıştır:

- Birinci yıl: «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Cezâ Kanûnu, Hukuk-ı Düvel, Hukuk-ı İdâre, Kitâbü’n-Nikâh, Mukaddime-i İlm-i Hukuk»,
- İkinci yıl: «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Vesâyâ ve Ferâiz, Hukuk-ı İdâre, Hukuk-ı Düvel, Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye»,
- Üçüncü yıl: «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, Usûl-i Fıkıh, Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye, Ahkâm-ı Evkaf, Uhûd, Cezâ Kanûnu, Ticâret-i Berriyye Kanûnu»,
- Dördüncü yıl: «Tanzîm-i İ’lâmât-ı Hukukiyye, Tanzîm-i İ’lâmât-ı Cezâiyye, Arâzî Kanûnu, Usûl-i Fıkıh, Kitâbü’d-Diyât, Ticâret-i Bahriyye Kanûnu, Mukayese-i Kavânîn.»³⁸⁹

İlk açıldığında Ayasofya karşısındaki eski Dârü’l-Fünûn bahçesinde yaptırılmış ayrı bir binada 1308 yılına kadar eğitim-öğretime devam eden Hukuk Mektebi, söz konusu yıl içinde Lisân Mektebi’nin binasına nakledilmiş ve daha sonra da Dârü’l-Fünûn’un bir şubesi hâline getirilerek Vezneciler’deki Zeyneb Hanım Konağı’na getirilmiştir.³⁹⁰

³⁸⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1106

³⁸⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1108

³⁸⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1109

³⁸⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1111

³⁸⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1111

³⁹⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1113

Hukuk Mektebi'nde dersler, öğleye kadar okutulurdu ve o dönemde Osmanlı Devleti'nin resmî tatil günü olan Cuma'dan başka Pazar günleri de ders verilmezdi.³⁹¹

1319 yılında çıkan İrâde-i Seniyye ile Hukuk Mektebi'nin mezunlarından tez imtihanına girip başarılı olanlara hukuk ilminden «doktor şahâdetnâmesi» verilmesi onaylanmıştır. Hukuk Mektebi'nde 1318-1319 Ders Yılında 612'si Müslüman ve 69'u da Gayr-i Müslim olmak üzere toplam 681 talebe bulunuyorken bu talebe sayısı, 1323-1324 (1908) senesinde 2000'in üzerine çıkmıştır.³⁹² II. Abdülhamid Han devrinin sonlarında, 1323 (1907) yılında Selânik'te, Bağdat'ta ve Konya'da; daha sonra ise 1329 (1913) yılında Beyrut'ta bir Hukuk Mektebi kurularak hizmete başlamıştır.³⁹³

5. Ticâret Mektebi (1882)

Osmanlı Devleti'nde bir Ticâret Mektebi'nin ilk olarak «Tanzîmât Devri'nin başlangıcından itibaren yeni ticaret anlaşmalarının imzalanması, yabancı sermayenin Osmanlı ülkesine girebilme imkânının doğması, yabancılara Osmanlı Devleti'nde mülk edinme hakkının verilmesi gibi sebeplerle iç ticaretimizin de tamamen yabancıların denetimine girmesini önleyebilmek amacıyla³⁹⁴ 14 Şevvâl 1277 tarihli bir ilânda Ticâret Nezâreti Dâiresi'nde»,³⁹⁵ «4 Muharrem 1297 tarihli bir arz tezkeresinden anlaşıldığına göre Yeniköy'de»,³⁹⁶ «Maârif Târihçesi'nin 1299 yılı vak'aları sırasında Galatasaray'daki eski Hukuk Mektebi dâiresinde» açılması öngörülmüş ve nihâyet 1301 yılı Rebû'l-Evvel'inin 29. günü Kapalı Fırın'da merhûm İzzet Efendi hânesinde Ticâret Nezâreti'ne bağlı olarak açılışı gerçekleşmiş olup³⁹⁷ bu okul için yayınlanmış olan 5 Teşrîn-i Sâni 1300 tarihli nizâmname;

- Okula alınacak talebenin yaşlarının 15'ten aşağı ve 25'ten yukarı olmaması;

³⁹¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1113-1114

³⁹² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1114-1115

³⁹³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1116

³⁹⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.* C. 8, s. 397

³⁹⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1135

³⁹⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1136

³⁹⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1138

- Bir ticaret ve san'at mağazasında müstahdem olan talebenin ise yaşları 25'ten yukarı da olsa istedikleri derse müstemi (dinleyici) olarak devam edebileceği kararlaştırılmıştır.³⁹⁸

Ticâret Mektebi'nde, talebe mevcudunun (% 10'unun fakir çocuklarıyla yetim talebelerden oluşan "ücretsiz" grup; kalan kısmının da ayda yarım lira ücret alınacak talebelerden oluşan "ücretli" grup olmak üzere) toplam 200 olması, Cuma ile Pazar günlerinde eğitim-öğretim yapılmayacağı, «okula dinleyici olarak gelen talebelerin ise istediği dersi aylık 30 kuruş ücret karşılığında takip etmeleri ve tahsilinin sonunda tasdîknâme alması» da kararlaştırılmıştır. Ayrıca, lisân derslerine büyük bir yer verilerek her talebe, Türkçe'den başka diğer iki dilden konuşma-yazma bakımından yeterliliğini kanıtlamakla yükümlü tutulmuştur. 1302 (1886) yılında Deba Gazetesi'nin İstanbul Muhabiri'nin Ticâret Mektebi'ni gezerek edindiği izlenimlerini gazetesine anlattığı mektubunda «Ticâret Mektebi'nde 30 muallim ve 115 nehârî talebe bulunduğunu, tahsilin 4 yıl sürdüğünü, Türkçe ve Fransızca'nın zorunlu olduğunu, hazır bulunduğu Fransızca Dersinin mahâretle verildiğini, fizik edevatı-coğrafya haritaları-kütüphane gibi okula gerekli olan unsurlar bakımından bazı noksanlara rastlandığını ve bu okuldan çıkanların devlet hizmetiyle ya da ticaretle uğraşabileceğini» belirtmiştir. Maârif Nâzırı Mehmed Tâhir Münîf Paşa gibi bazı muallim zâtlar, Ticâret Mektebi'nde kuruculuk görevi üstlenmekle kalmamış ve aynı zamanda parasız Hocalık da yapmıştır. İdaresine Grati Efendi'nin getirildiği Ticâret Mektebi henüz altı yıl geçmeden³⁹⁹ (1306 yılında) talebelerinin azlığı ve ileride ıslahı düşünülerek kapanmış olup bu okulun 9 Teşrîn-i Evvel 1309 (1893) tarihinde (bu kez Maârif Nezâreti'ne bağlı ve «3 sınıf ile 40 nefer talebeden ibâret» olmak üzere) tekrar açılması kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁰ Ticâret Mektebi'nin binasını yenilemek amacıyla, 5 Teşrîn-i Sâni 1310 (1894) tarihli Tezkere-i Sâmiye gereğince, Bayezit'te Evkâf Vâridât Müdürü Hakkı Bey'in konağı satın alınmış ve okulun ikinci kez açılışındaki ders programında;

- I. yıl «Fransızca İnşâ ve Kitâbet, Coğrafya-yı Ticârî ve Sınâî, Hesâb-i Ticârî, Usûl-i Defterî-i Basit ve Mebâdî-i Usûl-i Müzâafe, Türkçe Muhâberât-ı Ticâriyye, Târih-i Ticâret, Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevî, İlm-i Maâdin ve Tabakatü'l-Arzın ve Hikmet ve Kimyânın Ticârete ve Sanâyie Tatbîki»,

³⁹⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1140

³⁹⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1140-1141

⁴⁰⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1142

- II. yıl «Fransızca İnşâ ve Kitâbet'e devam ve Türkçe'den Fransızca'ya Tercüme, Usûl-i Defterî-i Müzâafe, Banka ve Ticâret Şirketlerine Mütcellik Usûl-i Defterî ve Ma'lûmât-ı Mütenevvia, Kavânîn-i Saltanât-ı Seniyyenin Ticârete Taallük Eden Cihetleri, Ticâret-i Berriye Kanûnu ile Senedât ve Mukavelât-ı Ticâriyye»,
- III. yıl «Fransızca Muhâberât-ı Ticâriyye, Borsa ve Sigorta Kumpanyaları, Techîzât-ı Bahriyye, Sanâyi' ve Şimendüferler Hakkında Ma'lûmât, Emtiâ-i Ticâriyye (Memâlik-i Şâhânenin İthâlât ve İhrâcâtı), Ticâret-i Bahriyye Kanûnu ile Senedât ve Mukavelât-ı Mütenevvia, İlm-i Servet, Ticâretgâh İdâresi Ameliyyâtı, Usûl-i Muhâsebe ve Tetkîkat-ı Hesâbiyye-i Ticâriyye» dersleri bulunmaktadır. İlk mezunlarını 1312 (1896) yılında veren Ticâret Mektebi'ne⁴⁰¹ talebelerin Fransızca olarak okutulacak derslerden gereken seviyede istifade edebilmesi için bir “Mahreç Sınıfı” eklenmesi ve bu Mahreç Sınıfı'nda «Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevî, Fizik ve Kimyâ» derslerinin okutulması karara bağlanmıştır. Ticâret Mektebi, bu son programla XX. yüzyılın başlarında 1908 yılı sürecine kadar eğitim-öğretime devam etmiştir.⁴⁰²

4 Muharrem 1332 / 21 Teşrîn-i Sâni 1329 (3 Aralık 1913) tarihli “**Ticâret Mektebi Nizâm-nâmesi**”nde:⁴⁰³ «Ticâret Mektebi mekteb-i âliyeden olup Memâlik-i Osmâniyye'nin terakkiyât-ı ticâriyye ve mâliyyesine hâdim erbâb-ı ma'lûmât yetiştirmek maksadiyle teessüs ettiği»⁴⁰⁴ «mektebin tahsil süresinin 3 yıl olduğu ve öğrencisinin gündüzlü olarak devam edeceği»⁴⁰⁵ belirtilmiş; yine bu nizâm-nâmede, Ticâret Mektebi'nin «İdâre ve Ta'lîm Hey'eti, Öğrenci Kabul Şartları»⁴⁰⁶ ve «İmtihânları»⁴⁰⁷ hakkında ayrıntılı esaslar yer almıştır.

1908 yılı süreci ve sonrasında Ticâret Mektebi'nin ders programına «İlm-i Mâlî, İstatistik, Almanca, İngilizce, Cebr-i Mâlî ve Sarrafî, Daktilografi ve İstenografi»

⁴⁰¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1143

⁴⁰² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1144

⁴⁰³ “Ticâret Mektebi Nizâm-nâmesi”, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 75-76

⁴⁰⁴ TMN, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 75, Madde: 1

⁴⁰⁵ TMN, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 75, Madde: 2

⁴⁰⁶ TMN, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 75

⁴⁰⁷ TMN, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 75-76

dersleri eklenmiştir. Ders programı 1915 yılında tekrar genişletilen Ticâret Mektebi,⁴⁰⁸ 1923 yılında İktisat Vekâleti'ne bağlanarak eğitim-öğretim bakımından esaslı bir kalkınma dönemine girmiştir.⁴⁰⁹

6. Hendese-i Mülkiyye Mektebi (1884)

Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nin açılışına Padişah'ın izin vermesi maksadıyla Meclis-i Vükela tarafından kaleme alınmış olan 14 Zi'l-Ka'de 1300 ve 4 Eylül 1299 tarihli mazbatada; «vilâyetlerde ve Umûr-ı Nâfia Mühendisliklerinde nâehiller ve ecnebiler istihdâm kılınmakta idüğinden ve Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânedede isthdâm kılınmak üzere Mülkiyye Mühendisleri yetiştirilmesi için mahsûsan bir mekteb tesîsi birçok masrafa muhtâc olup hendesehânedede 100 kişi istiâb eder ayrıca bir Mühendis Mektebi tesîs ve küşâdı husûl-i maksadı teshîl edeceğinden icâbının ona göre mütâleası meclis-i âcizânemiz karârıyla Tophâne-i Âmire Müşirine havâle edilmişti.» denilerek kuruluşunun ana gayesi açıklanmış olan bu okul, 1302 yılının Muharreminin 20. Çarşamba günü açılmıştır.⁴¹⁰

25 Şa'bân 1301 / 7 Haziran 1300 (20 Haziran 1884) tarihli “**Hendesehâne-i Mülkiyye Nizâmnâmesi**”nde,⁴¹¹ Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nin «Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'a bağlı» ve «geceli» olmak üzere kurulduğu,⁴¹² Hendese-i Mülkiyye Mektebi'ne kabul olunacak şâkirdânın yüz neferden ibâret ve dört sınıf üzerine müretteb olacağı ve mektebin açılış tarihinden itibaren her sene birer sınıf oluşturulacağı⁴¹³ belirtilmiştir.⁴¹⁴ Aynı nizâmnâmede Hendesehâne-i Mülkiyye Mektebi'nin tahsil süresinin dört yıl olduğu ve bu okulda aşağıdaki derslerin okunacağı da açıklanmıştır:⁴¹⁵

⁴⁰⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1146

⁴⁰⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1147

⁴¹⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1154

⁴¹¹ “Hendesehâne-i Mülkiyye Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 134-139

⁴¹² HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 134, Madde: 1

⁴¹³ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 134, Madde: 2

⁴¹⁴ Hendese-i Mülkiyye Mektebi'ne kabul edilecek öğrencilerin hangi okulları bitirmesi gerektiği ve bu okula kabul edilebilmeleri için gerekli olan diğer şartlar hususunda bkz: “Hendesehâne-i Mülkiyye Nizâmnâmesi, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 134-135, Madde: 3” Ek-14 / “Ekler” Bölümü

⁴¹⁵ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 135-136, Madde: 5

“Birinci Sene:

- *Cebr-i Âdî*
- *Hendese ve Tatbîkatı*
- *Coğrafya-yı Osmânî*
- *Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye*
- *Kitâbet-i Osmâniyye*
- *Fransız Lisânı*
- *Eşkâl-i Hendesiyye Tersîmi*
- *Resm-i Mücessem*
- *Arâzî Üzerine Hendese*

İkinci Sene:

- *Topografya*
- *Hendese-i Milliyye*
- *Hendese-i Resmîyye ile Tatbîkatı*
- *Hikmet-i Tabîiyye*
- *Cebr-i A'lâ*
- *Hesâb-ı Tefâzulî ve Tamâmî*
- *Kitâbet-i Osmâniyye*
- *Fransız Lisânı*
- *Resm-i Mücessem*
- *Topografya Ameliyyâtı*
- *Harita ve Sâire Resmleri”⁴¹⁶*

“Üçüncü Sene:

- *Cerr-i Eskal ile Umûmen Tatbîkatı*
- *Turuk-ı Âdiyye*
- *Fenn-i Taksîm-i Arâzî*
- *Muhtasar İlm-i Hey’et ve Kimyâ*
- *Kitâbet-i Osmâniyye*
- *Fransız Lisânı*
- *Resm-i Mücessem*
- *İlm-i Tabakatü'l-Arz*

Dördüncü Sene:

- *Demiryolları*
- *Ale'l-umûm Köprüler*
- *Nakl-i Miyâh*
- *Fenn-i Mi'mârî*
- *İnşâât ve Usûl-i Keşf*
- *Fransız Lisânı”⁴¹⁷*

Tahsili, «3'ü İ'dâdî; 4'ü de Yükseköğrenim olmak üzere toplam 7 yıl» olarak kararlaştırılan Hendese-i Mülkiyye Mektebi, İ'dâdî sınıflarıyla birlikte eğitim-öğretime başlamıştı ve talebe mevcudu 105 idi. Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nin «Yüksek sınıflarına Mekteb-i Mülkiyye ve Mekteb-i Sultânî ile Dârü'ş-Şafaka ve bu okulların dengi olan okullardan imtihansız; bu okullardan daha düşük derecede olan okullardan

⁴¹⁶ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 135

⁴¹⁷ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 136

ise imtihanla» talebe kabul edilecek, «İ'dâdî sınıflarına da Askerî ve Mülkî Rüşdiyyelerden çıkan talebeler imtihansız» olarak girebilecekti. Ayrıca «Riyâzî kabiliyete sahip olmak» alınacak talebelerde aranan şartlardandı. Hendese-i Mülkiyye Mektebi, 1305 (1888) yılında ilk mezunları olan 13 Türk Mühendise şahâdetnâme vermiştir. Bu mezunlardan ikisi okulda muallim olarak bırakılmış; diğer mezunlar ise Vilâyet Sermühendisliklerine, Demiryolu Komiserliklerine ve Nâfia Nezâreti Fen Memurluklarına atanmıştır. Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nin İ'dâdî sınıfları daha sonra kaldırılarak sadece Yüksek sınıfları eğitim-öğretime devam etmiştir.⁴¹⁸

1325 (1909) yılında Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nin ismi “Mühendis Mektebi”ne çevrilerek yönetimi Nâfia Nezâreti'ne bırakıldı. 28 Mayıs 1928 tarihli bir kanunla da ismi “Yüksek Mühendis Mektebi”ne dönüştürülen bu yükseköğrenim kurumunun bazı derslerini ilk açıldığı dönemde «Askerî Mekteplerden yetişen muallimler» vermiş; bazı dersleri için de “Avrupa'dan mütehasıs muallimler” getirilmiş ve okuldan yetişenler önce “Muavin”, sonra da “Muallim” olarak kendi okullarındaki eğitim-öğretimi devam ettirmişlerdir. Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nin ilk âmiri (nâzırı) Hasan Edîb Paşa olup sonra sırasıyla Necîb Paşa ve Ahmed Paşa, daha sonra da bütün «Askerî Mektepler Nâzırı ve Tophâne Müşîri Zekî Paşa» bu okulun âmirliğine getirilmiştir. Okulun ilk “Türk mühendis muallimleri” arasında Hulûsî Bey önemli bir zâttır.⁴¹⁹

Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nde⁴²⁰;

- «Mukavemet-i Ecsâm ve Köprü Hesâbâtı» derslerinin muallimi “M. Land” isimli muallim;
- «Riyâziyyât» dersinin muallimleri Aaram Margusyan Efendi, Erkân-ı Harb Alî Rızâ Bey, Erkân-ı Harb Etem Paşa, Cemâl Paşa, Hamdî Paşa, Mühendis Tayyâr Bey, Mühendis Bahaddîn Bey, Mühendis Tahsîn Bey;
- «Tersîmiyye ve Tatbîkatı» dersinin muallimleri Tevfik Bey, Sırrı Paşazâde Yûsuf Râzî Bey;
- «Taksîm-i Arâzî» dersinin muallimleri Şevkî Paşa, Mühendis Tahsîn Bey;

⁴¹⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1156

⁴¹⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1157-1158

⁴²⁰ Bu okulun yabancı muallimlerinin isimleri, Osman Nuri Ergin'in bu tezimizin Kaynakça'sında yer alan *Türk Maarif Tarihi* adlı eserinin 3-4. cildinin 1158. ve 1159. sayfasında bulunmaktadır.

- «Fizik» dersinin muallimi Sâlih Zekî Bey;
- «Kimyâ» dersinin muallimleri İhsân Bey, Mühendis Mahmûd Şükrî Bey;
- «Yol ve Demir» dersinin muallimleri Bahaddîn Bey, Mühendis Mustafâ Bey;
- «Jeoloji» dersinin muallimleri Müze Müdürü Halîl Bey, Mühendis Mahmûd Şükrî Bey'dir.⁴²¹

Hendese-i Mülkiyye Mektebi, ismi “Mühendis Mektebi”ne çevrilince Tophâne'deki binaya, birkaç yıl sonra Fındıklı'da bir binaya, Harb-i Umûmî esnasında Notre Dame de Sion'a, mütârekede Halıcıoğlu'ndaki ilk binasına, daha sonra Yıldız'da Şevket Paşa Konağı'na ve bunun ardından da Gümüşsuyu'ndaki binasına taşınmıştır.⁴²²

7. Mülkiyye Baytâr Mektebi (1887)

Osmanlı Devleti'nde baytarlık tahsili, II. Mahmûd Hân Devrinde ordunun ihtiyacını karşılamak üzere başlamıştır (1841) ve “Mareşal Moltke” isimli şahsın delâletiyle Prusyalı baytar “Godlowsky” isimli şahsı davet eden Sultân Mahmûd Hân, bu şahsı baytarlık eğitiminin teşkilâtına memur etmiş fakat bu girişim başarılı olamamıştır. Baytarlık eğitimi, daha sonra Sultân Abdülmecîd Hân zamanında, Harbiyye Mektebi'nde özel bir sınıf olarak yeniden başlamıştır.⁴²³

Mülkiyye Baytâr Mektebi, Osmanlı ülkesindeki hayvanların muayenelerinin yapılabilmesi ve sağlığının korunması amacıyla; 1304 (1888) yılında Mülkiyye Tıbbiyyesi Mektebi'nde oluşturulan bir sınıfa talebe alınmaya başlanarak açılmıştır. Baytarlığın tüm esaslarının öğretebilmek için müstakil bir Mülkiyye Baytâr Mektebi'nin kurulması da bu esnada kararlaştırılmış fakat o andaki bütçe darlığı göz önünde tutularak sonuçta «Hikmet, Kimyâ, Nebâtât ve Hayvânât gibi derslerin Tıbbiyye talebesiyle birlikte; Teşrîh, Fizyoloji gibi fenlerin ise ayrıca tahsil edilmesi ve böylece okulun ilk iki sınıfının yatsız olarak Mülkiyye Tıbbiyyesi'nde, kalan iki sınıfının da yapımı tamamlanacak olan Halkalı Zirâat Mektebi'nde açılması» uygun bulunmuştur.

⁴²¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1159

⁴²² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1160

⁴²³ Kasım Kırbıyık, (1992): “Baytarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 5, İstanbul, s. 282

Bu şekilde, Ahırkapı'daki kendi talebelerine dahi kâfi gelemeyen Tıbbiyye Mektebi'nde Mülkiyye İ'dâdîsi mezunlarından alınan Baytar talebesi de öğrenime başlamış; 1305 (1889) yılında Mülkiyye Tıbbiyyesi binası içinde Baytâr Mektebi'ne kabul edilen 25 talebenin 19'u, 1307 (1891) yılında inşaatı tamamlanmış olan Halkalı Zirâat Mektebi'ne yatılı olarak aktarılmıştır.⁴²⁴

Halkalı'dan ilk olarak 1309 (1893), ardından da 1310 (1894) yıllarında olmak üzere toplam iki baytar sınıfı şahâdetnâme almıştır. Muvakkaten (geçici) olarak Tıbbiyye Mektebi'nde yatisız öğrenim gören sınıfların da yatılıya dönüştürülmesinden «Halkalı Zirâat Mektebi'nin binasının yetersiz kalacağı sebebiyle» vazgeçilmiş ve Baytar sınıfları Kadirga'da bir binaya taşınmıştır.⁴²⁵ Böylece 1. ve 2. sınıfları Mülkiyye Tıbbiyyesi'nden; 3. ve 4. sınıfları da Halkalı Zirâat Mektebi'nden ayrılan Mülkiyye Baytâr Mektebi «4 sınıflı ve yatılı» müstakil bir okul hâline gelmiştir. Önceleri Askerî Baytâr Mektebi'nde Emrâz-ı Umûmiyye ve Hıfzı's-Sihha Muallimliği yaparken Fenn-i Baytârî Müşâviri olarak Ticâret Nezâreti'ne alınan ve daha sonra da Umûm Baytâriyye Müfettişliği'ne atanan Mehmed Alî Bey, Mülkiyye Baytâr Mektebi'nin açılmasında en çok gayreti gösteren ve bu okulun ilk müdürü olan zâttır. Mülkiyye Baytâr Mektebi, Kadirga'daki binasından Sultan Ahmed Camii yanındaki Tunuslu Mahmûd Paşa Konağı'na taşınmış, 1908 yılı itibariyle fennî ve asrî laboratuvarlarla donatılmış, eğitim-öğretim bakımından da geliştirilmiştir. Mülkiyye Baytâr Mektebi, Umûmî Harb'in başlamasıyla kapatılmış ve Millî Hükûmetin kurulduğu esnada İstanbul'da bulunan biri “askerî” ve biri de “mülkî” olan iki okul, «Baytâr Mekteb-i Âlîsi» ismi altında birleştirilmiştir.⁴²⁶

8. Dilsiz ve Amâ Mektebi (1889)

Dilsiz ve Amâ Mektebi, Ticâret Mektebi Müdürü Grati Efendi'nin verdiği bir lâyiha üzerine, 12 Eylül 1305 (1889) tarihinde Ticâret Mektebi binasında, önce dilsiz ve sağırlara; iki yıl sonra da amâlara yönelik eğitim-öğretim sunmak amacıyla ve 6 yaşından 20 yaşına kadar talebenin kabul edileceği «yatisız ve parasız» bir okul olarak

⁴²⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1173-1174

⁴²⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1175

⁴²⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1175

hizmete girmiştir.⁴²⁷ İstanbul’da bir “Dilsiz Mektebi”nin açılması konusu, Kâmil Paşa’nın sadrâzamlığı ve Münîf Paşa’nın Maârif Nâzırlığı döneminde kaleme alınmış olan 25 Şevvâl 1306 ve 11 Haziran 1305 tarihli bir Meclis-i Vükelâ Mazbatası’ndan da anlaşılmaktadır.⁴²⁸ Bu okulun ders programında;

- «Türkçe ve isteyenlerden bazılarına Fransızca okuma, yazma öğretmek,
- Kesîru’l-isti’mâl olan bazı elfâzın telâffuzu (çok kullanılan bazı kelimelerin söylenişi),
- İlm-i Hâl,
- Hüsn-i Hatt,
- İlm-i Hesâb,
- Coğrafya-yi Umûmî ve Husûsî,
- Resm-i Hattî ve Taklîdî,
- İlm-i Ahlâk,
- Jimnastik» dersleri bulunuyordu.⁴²⁹

Dilsiz ve Amâ Mektebi, birçok bina, mercî ve idare değiştirmiş, sonuçta Dârü’l-Aceze’de bulunduğu sırada ortadan kalkmıştır. Zirâat Vekâleti Hayvan Borsası Müdürlüğü yapmış zâtlardan olan Kadrî Bayman’ın bu okul hakkında verdiği bilgilere göre de, «Dilsiz ve Amâ Mektebi, Ticâret Mektebi Müdürü Avusturyalı “Mösyö Merdi Grati” isimli zâtın gayretiyle⁴³⁰ kurulmuş, Maârif Nâzırı Münîf Paşa ve “Mösyö Grati” isimli zâtın döneminde eğitim-öğretim ve yönetim-gelişim bakımından ileri bir okul durumuna gelmiş, bu okul Mösyö Grati isimli zâttan sonra müdürlük makamına getirilen Lüi Grati Efendi döneminde Bozdoğan Kemerî yakınındaki Kaptan İbrâhîm Paşa Mektebi binasına, oradan da Çiçek Pazarı Rüşdiyyesi binasına taşınmış, Lüi Grati Efendi’den sonra müdüriyete okulun muallimlerinden Sabrî Bey atanmıştır. Ardından Kadırga’daki Taş Mekteb binasına taşınan ve 1313 yılında Amâlar Sınıfının lağvedilmesiyle küçülen okul, Yerebatan’da Ayasofya Merkez Rüşdiyyesi binasına ve 1326 yılında da Koska’daki Râgıb Paşa Mektebi binasına nakledilerek eğitim-öğretime devam etmiştir. Dilsiz ve Amâ Mektebi’nin san’atlı ve leylî (yatılı) olması için verilen

⁴²⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1165

⁴²⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1166

⁴²⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1166

⁴³⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1167

uğraşlar sonuçsuz kalmış⁴³¹ ve 1328 yılında «Dilsizler Mektebi'nin ilerde terakkiyât-i asriyye ve medeniyye ile mütenâsib bir şekl-i mükemmelde te'sîr-i çâreleri teemmül etmek üzere ilgâsına» karar verilmiş ve okul bu kararın gerekçesinde belirtilen tarzda gelişmiş olarak tekrar kurulmasına kadar Dârü'l-Aceze bünyesinde “leylî ve san'atlı bir Sınıf-ı Mahsûs” şeklinde açılmıştır. Dârü'l-Aceze'deki eğitim-öğretim çerçevesinde bu okulun talebesine çorapçılık, kunduracılık, terzilik ve doğramacılık gibi sanatlar da öğretilecekti. Dilsizler Mektebi, 1330 yılında Şehremâneti'ne devredilmiştir.”⁴³²

Dilsiz Mektebi'nde talebelerin üniforması, halkın şefkat ve merhâmet bakışını üzerlerine çekecek bir şekilde “kırmızı çühadan ceketle siyah fakat kalın ve kırmızı şeritli pantolon”dan oluşuyordu. Okulda kullanılan alfabe, tüm milletlerin kabul etmiş olduğu alfabenin biraz değiştirilmiş şekliydi. Sağır talebeler, alfabe harflerini on parmağının meydana getirdiği türlü şekillerle; amâ talebeler ise kabartma harflerle ders görüyordu. Kabartma tekniği, mûsikî notaları için de uygulanıyordu. Okuldan mezun olan dilsiz talebelerin çoğunluğu “mürettib”, bazıları ise «odacı» ya da «hademe»; amâ talebeler de «çalgıcı (saz aleti kullanıcısı)» olabiliyordu.⁴³³

Dilsizler Mektebi'nin Şehremâneti'ne devredilmesinden sonraki süreçte 20 Zi'l-Ka'de 1333 / 16 Eylül 1331 (29 Eylül 1915) tarihli “**Dilsiz ve Sâğır Mektepleri Nizâmnâmesi**”nde;⁴³⁴

*“Dilsiz-Sâğır Mektepleri hem dilsiz hem sağır yâhûd yalnız sâğır olan veyâ mekteb-i ibtidâiyyede ale'l-âde tahsîl idemeyecek derecede kuvve-i sem'iyyesi nâkıs bulunan kız ve erkek çocukların ta'lîm ve terbiyesine mahsûs mekteplerdir.”*⁴³⁵

ifadesiyle “Dilsiz ve Sâğır Mektebi” adı altında tekrar yapılandırılarak «ücretli ve ücretsiz talebe kabûl olunması kararlaştırılan»⁴³⁶ bu okulların 8 yıl olarak belirlenen tahsil süresi boyunca «çocuğa tekellüm ve yazı ve bir san'at ta'lîm» olunacağı ve “mekâtib-i ibtidâiyye-i umûmiyyede tadrîs idilen ulûm ve fûnûna dâir ma'lûmât-ı

⁴³¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1168

⁴³² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1169

⁴³³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1171-1172

⁴³⁴ “Dilsiz ve Sâğır Mektepleri Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 745-748

⁴³⁵ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 745, Madde: 1

⁴³⁶ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 746, Madde: 3

esâsiye”nin verileceği”⁴³⁷ de açıklanmıştır. Bu nizâmnâmede dikkati çeken ve konumuzla asıl ilgili olan husus ise “Dilsiz-Sâğır Mekteplerine muallim yetiştirmek ve tatbîkat sınıfını hâvî olmak üzere İstanbul’da leylî bir mekteb güşâd olunacağı”nın⁴³⁸ gündeme alınmış olmasıdır.

9. Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu (1892)

Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu, «Maârif Nezâretine bağlı ve halka açık bir okul» olmayıp önceleri Osmanlı Devleti dâhilindeki Arap aşîretlerine mensup olan çocukların; daha sonra ise diğer aşîretlerin çocuklarının alınmaya başlandığı «Saraya bağlı ve özel bir eğitim kurumu» idi. Bu okulun kuruluş sebeplerinin temelinde «XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ni parçalama teşebbüsleri dâhilinde Arapların Osmanlı toplumundan kopmasının engellenmesi», «aşîret yapısına dayanan bölgelerde aşîret reisleriyle Saray arasında güçlü bir bağın kurulması»,⁴³⁹ «Halifelik makamındaki II. Abdülhamîd Hân’ın izlediği İslâm Birliği siyasetinin eğitim-öğretim alanındaki gereklerinin yerine getirilmesi», «XVIII. ve XIX. yüzyıllarda merkezî idareden kopmuş olan ve devlet kontrolünden uzaklaşmış bulunan aşîretlerin tekrar denetim altına alınarak merkezî idarenin yeniden kurulup güçlendirilmesi» gibi hedefler yer almıştır.⁴⁴⁰

Osmanlı Devleti’nde Islahât Fermânı (1272)’nin yayınlanmasından sonra Askerî ve Mülkî Mekteplere «Türk ve İslâm olmayan» unsurların da alınabilmesine imkân verilmiş, Abdülazîz Hân devrinde 1280 (1864) yılında “Şilâhşoran-i Hâssa” isminde bir bölük kurularak bu bölüğe Arap çocuklarıyla birlikte Hristiyan gençler de kabul edilmiştir. II. Abdülhamîd Hân devrinde 1306 (1890) yılına doğru «Araplar ile aşîretlerin çocuklarının Harbiyye Mektebi’nde okutulmak istendiği» ve bu isteğin yerine getirildiği;⁴⁴¹ bundan iki yıl sonra ise, «Arapların Harbiyye’de okutulmasından vazgeçilerek onlar için husûsî bir mektep açılmasının düşünüldüğü» görülmektedir. İşte bu maksatla ve II. Abdülhamîd Hân’ın İkinci Karîn Fahrî Yâver ve Ferîk Osmân Nûrî

⁴³⁷ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 746, Madde: 4

⁴³⁸ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 746, Madde: 5

⁴³⁹ Bayram Kodaman, (1991): “Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, İstanbul, s. 9

⁴⁴⁰ Bayram Kodaman, *a.g.m.* C. 4, s. 10

⁴⁴¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1180-1181

Paşa'ya verdiği emirle kurulma sürecine giren Aşîret Mektebi'nin «kuruluş amacı, okutacağı talebelerin özellikleri, işleyişi, derslerinin tertibi» gibi konular Osmân Nûrî Paşa'nın kaleme aldığı 9 Haziran 1308 (1892) tarihli lâyhada belirtilmiştir. Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu için 1308 (1892) yılında Beşiktaş'ta birkaç bina Maârif Nezâreti tarafından kiralanmak istenmiştir. Bu okulda, Arabistan'ın özellikle muteber ailelerinden alınacak olan Arap gençlerine «Türkçe, Osmânî Terbiyyesi, Memleket İdâresi Usûlleri ile Askerlik» öğretilenkti. En güzel şekilde eğitimlerini tamamlamaları sağlanan bu talebeler gerekli bilgiyle donatıldıktan sonra «Arabistan'da açılacak okullara muallim, kazalara kaymakam ve taburlara zâbit» olarak görevlendirilebilecekti. Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu Müdürü olarak «Mekteb-i Mülkiyye Müdür Muavinliği uhdesinde kalmak üzere» Recâî Efendi atanmıştır.⁴⁴²

11 Temmuz 1308 (1892) tarihinde, Kabataş'ta bulunan bir sarayın da Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu'na okul binası olarak tahsis edilmesinin gerektiği Bâb-ı Âlî'ye tebliğ edilmiştir. Talebeliğe kabul edilecek olan Arap çocuklarının bu okulda 5 yıl tahsil görmesi ve bu okula aşîret çocuklarından seçilecek olan talebelerin yaşlarının 12'den aşağı ve 16'dan yukarı olmaması kararlaştırılmıştır. Yatılı olan Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu'na ilk yıl 50 talebe alınmakla birlikte okulun mevcudunu oluşturan talebelerin sayısı 5. yılın sonunda 250'ye yükseltilmiştir.⁴⁴³

Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu'nun ilk zamanlarında tahsil imkânı yalnız Arap çocuklarına; daha sonra ise şark vilâyetlerindeki çocuklar ile göçebelerin çocuklarına da tanınmıştır. Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu'nun en önemli özelliklerinden biri de talebelerinin her iki yılda bir «büyük masraf edilerek ve memurların gözetimi altında» memleketlerine gönderilip tekrar geri getirilmesidir.⁴⁴⁴

Talebelerine aylık 30 kuruş harçlık verilen Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu'nun ders programına göre;

- «Kur'ân-ı Kerîm, Elifbâ, Ulûm-i Dîniyye, Kırâat-ı Türkiyye, İmlâ, Ta'lim»
I. yılda,

⁴⁴² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1182-1184

⁴⁴³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1185

⁴⁴⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1186

- «Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Kırâat-ı Türkiyye, Lügat, İmlâ, Hesâb, Hüsn-i Hatt, Ta'îlm» 2. yılda,
- «Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Kısâs-ı Enbiyâ, Sarf-i Türkî, Kırâat-ı Türkiyye, Lügat, İmlâ, Hüsn-i Hatt, Hesâb, Coğrafya, Fransızca, Hüsn-i Hatt-ı Fransevî, Ta'îlm»3. yılda,
- «Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Sarf-i Arabî, Nahv-i Türkî, Fârisî, Târih-i İslâm, Kitâbet-i Türkiyye, Coğrafya, Hesâb, Hüsn-i Hatt, Ma'lûmât-ı Mütenevvia, Fransızca, Hüsn-i Hatt-ı Fransevî, Ta'îlm» 4. yılda,
- «Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Nahv-i Arabî, Fârisî, Târih-i Osmânî, Kavâid-i Osmâniyye, Kitâbet-i Türkiyye maa Kırâat, Mükâleme-i Türkiyye, Coğrafya, Hesâb, Hendese, Hüsn-i Hatt, Ma'lûmât-ı Mütenevvia, Hıfzı's-Sıhha, Usûl-i Defterî, Fransızca, Hüsn-i Hatt-ı Fransevî, Ayak Ta'îlmi» 5. yılda bulunan derslerdendir.⁴⁴⁵

22 Haziran 1892 / 26 Zi'l-Ka'de 1309⁴⁴⁶ / 9 Haziran 1308'de kurulan ve yaklaşık 15 yıl eğitim-öğretim hizmeti veren Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu'ndan, 1319 / 1903 yılına kadar 18 talebe mezun olmuştur.⁴⁴⁷ Bu okuldan çıkanların Mülkiyye Mektebi'ne gönderilerek bir yıl da orada okuduktan sonra «Mülkiyye Kaymakamı» olarak Arabistan'a gönderilmesi de kararlaştırılmıştır. Maârif Sâlnâmesi'ndeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Aşîret ve Mülkiyye Mektebi'nden mezun olanlar, hemen kaymakam olmuyor; önce vilâyet maiyetlerine memur edilerek orada bir süre staj yapıyordu. Mülkiyye Mektebi'ne devam eden Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu mezunları önce Mülkiyye Mektebi'ndeki Sınıf-ı Mahsûs ismiyle Mülkiyyelilerden farklı bir ders programına tâbi olurdu. Bu Sınıf-ı Mahsûs'ta «Ulûm-i Dîniyye, Kavâid-i Osmâniyye ve Kitâbet, Mecelle, Arabî, Fârisî, İlm-i Ahlâk, Kavânîn, İlm-i Servet, Usûl-i İdâre, Hüsn-i Hatt, Rık'a ve Divânî» dersleri bulunuyordu. Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu 1323 (1907) Şubat'ının sonunda kapatılmış ve binası Kabataş İ'dâdîsi'ne devredilmiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1187

⁴⁴⁶ Mehmet Ö. Alkan, (2004): "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* (Derl. Kemal Karpat, Çev. Sönmez Taner), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 124

⁴⁴⁷ Mehmet Ö. Alkan, *a.g.m.* s. 125-126

⁴⁴⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1187-1188

10. Gümrük Dârü't-Ta'îmi (1892)

Gümrük, devletler arası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup bu geçiş sırasında alınan vergiler “gümrük resmi” olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde, İstanbul, İzmir, Antalya, Selânik, Beyrut, Trabzon, Kefe gibi merkezler sadece dış ticaret değil, deniz taşımacılığının daha ucuz ve bazen kolay oluşu sebebiyle iç ticaret için de mühim liman ve gümrük merkezlerini oluşturmaktaydı. Ayrıca, Bursa, Erzurum, Tokat, Diyarbakir, Bağdat, Şam, Halep, Edirne, Belgrad gibi büyük şehirlerden başka daha küçük yerlerde de kara gümrükleri bulunmaktaydı. 1801 yılında sayısı 100’ün üzerinde Osmanlı gümrüğü vardı. Bilhassa Tanzîmât’tan sonraki dönemde gerektiğçe yeni gümrükler kurulmakta ve yeni memurlar atanmaktaydı.⁴⁴⁹

Gümrük memurlarını yalnız tarife işlerinde ihtisas sahibi yapmak amacıyla⁴⁵⁰ açılmış olan Gümrük Dârü't-Ta'îmi'nin kurulmasını hazırlayan sebepler şöyle meydana gelmiştir: 1299 (1883) yılında Osmanlı Devleti «gümrük vergisi almak konusunda serbestçe hareket etme hakkına sahip olacağım» ilgili Avrupa devletlerine bildirmiş fakat söz konusu devletler Osmanlı Hükûmeti'nin bu konudaki serbestîsini kabul etmemiştir. İlerleyen süreçte, Osmanlı Devleti, yeni sözleşme ve tarifeler yapabilmek maksadıyla ilk önce Almanlarla müzakereye başlamış ve bu müzakereyi 1307 (1891) yılında tamamlayabilmiştir. Almanlarla yapılan sözleşme ve tarifenin uygulanması, «diğer devletlerle de aynı esaslar çerçevesinde sözleşme ve tarife yapılması» şartına bağlandığından Almanlar bu bağlamda diğer devletleri beklemek durumunda kalmıştır. Dârü't-Ta'îm, tam bu sırada «rayiç kıymet üzerinden vergi alacak memurları yetiştirmek üzere» hizmete girmiş ve mütehassis memurlar da Almanya'dan temin edilmiştir. Bu zâtlardan Bertiram Bey isimindeki mütehassisa “Balâ” rütbesi ve Gümrük Müsteşarlığı görevi verilmiş ve yine Bertiram Bey, Dârü't-Ta'îm'in de yönetimine getirilmiştir.⁴⁵¹

Mütehassis gümrük memuru yetiştirmeye yönelik bir okulun açılması gerektiği Rüsûmât Emînliği'nden Sadâret Makâmı'na yazılmış olan 6 Haziran 1308 (1892) tarihli

⁴⁴⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, (1996): “Gümrük; Osmanlılarda Gümrük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 14, İstanbul, s. 263

⁴⁵⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1189

⁴⁵¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1191

bir tezkerede yer almış ve bu okul için hazırlanan 18 maddelik ta'limâtta «gümrüklerde (müstahdem olunacak) görevlendirilecek bütün muayene memurlarının buraya devamlı şahâdetnâme almaya mecbur tutulacağı» belirtilmişti. Dârü't-Ta'lim'e «istimare (tahmin-takdir) ve muayene işlerinde görevli memurlar arasında ehliyetleri tecrübeli olanlarla, diğer gümrük memurlarının müstaitlerinden (doğuştan kabiliyetli olanlarından) ve mülâzımlar arasından uygun olanları» alınacaktı. Okulda Cumartesi ve Pazar günleri Muayene Memurları; Salı ve Perşembe günleri ise Rüsûmât Kâtipleri ve Mülâzımlar ders görüyordu. Eğitim-öğretim, belli bir süreyle sınırlanmamıştı. Ayda bir kez Müsteşarın denetimi altında sınavlar yapılacaktı. Dârü't-Ta'lim'de okuyup çıkanlar kazandıkları bilgileri uygun zamanlarında, bağlı oldukları gümrüklerde müstahdem (görevli) olup da Dârü't-Ta'lim'e devam edemeyen diğer muayene memurlarına da öğretecekti. Sınavda ehliyeti görülüp şahâdetnâme alan mülâzımlar, kur'a ile açılacak olan memuriyetlere atanacaktı. Sonuçta, Osmanlı Hükûmeti isteğini diğer hükûmetlere kabul ettiremediğinden dolayı Dârü't-Ta'lim'i kurmaktan ve memurlarını bu okulda yetiştirmekten hedeflediği faydayı yeterince sağlayamamıştır. Yine de Osmanlı Hükûmeti, gümrük konusundaki haklı taleplerinden caymamış ve 1914 yılında Harb-i Umûmî'nin çıkması üzerine kendisini serbest hissederek 2 Teşrîn-i Evvel 1331 (1915) tarihli bir kanunla kapitülasyonları bir yana bırakarak ilk kez o sırada müttefiki olan Almanlarla «kapitülasyonsuz bir ticâret muâhedesini» imzalamış ve gümrük vergisinin oranını % 15'e yükseltmiştir. Bu oran Harb-i Umûmî sonrasında % 12'ye indirilmiş; bu durum Cumhuriyet Hükûmeti kuruluncaya kadar sürmüş ve bağımsız Türk Hükûmeti gümrük vergisi konusunda serbestlik kazanmıştır.⁴⁵²

11. Aşı Me'mûrları Mektebi (1892)

Aşı Me'mûrları Mektebi, çiçek hastalığına karşı geliştirilen aşının Osmanlı Devleti'nde hazırlanması maksadıyla kurulan Telkikhâne'de söz konusu aşının yapılmaya başlanmasından sonra «halka da uygulanabilmesini sağlayacak Aşı Memurlarının yetiştirilmesi»nin düşünülmesi üzerine açılmıştır. Aşı Me'mûrları Mektebi'ne devam edenler, vilâyet ve belediyelerde hekimlerin yanında «Aşı Memuru» olarak görev yapıyordu. 1326 (1910) yılında Telkikhâne'nin İstihzar Salonu'nda, çiçek aşısı uygulaması ile birlikte hastalıklarla ilgili nazarî (teorik) bilgiler, köy muallimlerine

⁴⁵² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1192-1193

ve ebelere de bu okulun dersleri kapsamında ve 1 yıl sürecek şekilde öğretilmeye başlanmıştır. 1328 (1912) yılında Telkikhâne binasının yanında «Sıhhiye Çavuşu Mektebi» isminde açılan ve daha sonra ismi «Küçük Sıhhiye Me'mûrları Mektebi»ne dönüştürülen okul ise; nazarî derslerin okutulacağı 2 yıllık ve yatısız bir okuldu. Bu okuldan mezun olan talebeler, önceki aşı memurlarının yerine “Küçük Sıhhiye Memuru” göreviyle İstanbul ve diğer vilâyetlerde hekimlerin yanına atanır ve sağlık hizmetlerine bakardı. Bu okulun da 1336 (1920) yılında kapatılışının ardından 1340 (1924) yılında Sıhhat ve İctimâî Muâvenet Vekâleti tarafından İstanbul'da Demirkapı'daki Telkikhâne binasında (eski yerinde) “yatısız” ve Sivas'ta “yatılı” olmak üzere iki Küçük Sıhhiye Me'mûrları Mektebi açılmış; Sivas'taki okul daha sonraları Çorum'a taşınmıştır.⁴⁵³

Öğrenim süresi 2 yıl olan Küçük Sıhhiye Me'mûrları Mektebi'ne ortaöğrenimi iyi derecede bitiren talebeler alınır ve bu okulun;

- I. Sömestrinde «Teşrîh ve Fizyoloji Ma'lûmâtı, Hastabakıcılık ve Hıfzı's-Sıhha»,
- II. Sömestrinde «Küçük Cerrâhî, İlk Yardımlar ve Bulaşık Hastalıklar»,
- III. Sömestrinde «Umûmî Hastalıklar, Çocuk Bakımı, Türkçe Resmî ve Husûsî Yazı Usûlü» dersleri olup;
- IV. Sömestri ise talebelerin çeşitli sağlık kuruluşlarında mütehasıs hekimlerin yanında uygulama yapmaları için ayrılmıştı. Okulu başarıyla bitirenlere Sıhhat Vekâleti tarafından «Küçük Sıhhiye Me'mûru Şahâdetnâmesi» verilerek bu mezunlar, Hükûmet tabiplerinin yanına, dispanserlere ve çeşitli sağlık kuruluşlarına atanırdı.⁴⁵⁴

12. Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkatı Mektebi ve Serîriyyâtı (1898)

Askerî Tıbbiye Mektebi'nden çıkan doktorların staj görmesi maksadıyla kurulan bu okul, Almanya'dan getirilen Profesör Doktor Rider Paşa'nın⁴⁵⁵ teşebbüsü neticesinde,⁴⁵⁶ Gülhâne'de tamir ve tâdil edilerek 150 yataklı bir hastane hâline getirilen

⁴⁵³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1194

⁴⁵⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1195

⁴⁵⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1197

⁴⁵⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1202

binanın 1898 yılında «Gülhâne Tatbikat Mektebi ve Serfıyyât Hastanesi» olarak açılmasıyla hizmete girmiş ve söz konusu stajlar artık bu okulda yapılmaya başlanmıştır.⁴⁵⁷

Rider Paşa o esnada, Almanya’da tahsillerini bitirerek memlekete dönen beş «asker hekimi»ni de bu hastaneye alarak kendilerine Gülhâne’de Hocalık vermiştir. Gülhâne’ye alınan ilk asistanlar, öğrenim ve deneyimlerini 1316 (1900) yılında tamamlamış ve çalışmalarını Gülhâne’de sürdürmüştür. 1900 yılında seçilen beş hekim de tahsil için Almanya’ya gönderilmiştir. Rider Paşa bu hekimlere Almanya’daki tahsilleri sırasında da öncülük etmiş; bu hekim zâtlar 1903 yılında tahsillerini tamamlayıp İstanbul’a dönünce Gülhâne’de birer şubenin başına geçirilmiştir. Her yıl staj süresini ve öğrenimini bitiren asistanlardan seçilen “baş asistan”lar, birkaç yıl daha okulda tutulup bilahare polikliniklerde görevlendirilebiliyordu. Gülhâne, Rider Paşa’nın 1904 yılında Almanya’ya dönüşünden 1907 yılına kadar Dayke Paşa’nın yönetiminde devam etti. Dayke Paşa’nın da 1907 yılında Almanya’ya dönüşünden⁴⁵⁸ dolayı yerine getirilen Viting Paşa döneminde Gülhâne, askerî tabip yetiştirmeye başlamakla bir «Tabâbet-i Askeriyye Tatbikatı Mektebi» durumuna gelmiştir. 1330 (1914) yılı başlarında Viting Paşa da istifa edince onun yerine yine Almanlardan “Doktor Zelling ve Brovning” isimli şahıslar getirilmiştir. Umûmî Harp yıllarında Askerî Tıbbiye’den mezun olanların staj yapmadan orduya alınması sebebiyle talebesiz kalan Gülhâne, Askerî Hastahane olarak hizmetini sürdürmüştür; 1918 yılında kendi yetiştirdiği genç hekimler tarafından yönetilmeye başlamıştır. Gülhâne, 1918 yılı itibariyle heyetinin Gümüşsuyu Hastahanesi’ne taşınmasıyla burada da beş yıl çalışmış ve Millî Mücadelemize genç tabipler yetiştirmiştir. Sonunda Hükûmet, hazırladığı bir nizâmname ile Gülhâne Ta’lîm Heyeti’ni «Askerî Tıp Encümen-i Âlîsi» ismiyle Millî Müdafaa Vekâleti’nin Sıhhiyye Dâiresi’nin bir «müştâvere heyeti» olarak kabul etmiştir. Bir istatistikten edinilen bilgilere göre, Gülhâne müessesesi, kuruluşundan 1927 yılına kadar orduya 226 mütehassıs yetiştirmiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Nil Sarı, (1991): “Mektab-i Tıbbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 29, İstanbul, s. 4

⁴⁵⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1202-1203

⁴⁵⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1204-1205

Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkat Okulu ve Kliniği'nin dersleri, “muallimleri” tarafından okutulur; bazı derslerde muallimlere “baş asistan doktor” yardım eder ve bazı derslerin de “muallim muavini” olurdu. Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkat Okulu ve Kliniği'nde “muallimi olan” klinik dersleri ve uygulamalı zarurî dersler şunlardı:

- 1) Hazarda, Seferde Sıhî Hizmetler,
- 2) Epidemyoloji, Bakteriyoloji, İntâniyye Kliniği,
- 3) Askerî Hıfzı's-Sıhhat,
- 4) Birinci Dâhiliyye Kliniği,
- 5) İkinci Dâhiliyye Kliniği,
- 6) Asabiyye ve Akliyye Kliniği,
- 7) Cildiyye ve Efrenciyye Kliniği,
- 8) Teşrîh-i Marazî Kliniği,
- 9) Birinci Hâriciyye Kliniği (Cerrahî Tabâbet),
- 10) İkinci Hâriciyye Kliniği (Harp Cerrahîsi),
- 11) Hayatî Kimyâ (Harp Gazından Doğan Hastalıklar),
- 12) Üroloji Kliniği,
- 13) Oftalmoloji Kliniği,
- 14) Oto Rino Larengoloji Kliniği,
- 15) Röntgen,
- 16) Fizyoterapi,
- 17) Nisâiyye ve Vilâdiyye Kliniği,
- 18) Stomatoloji Kliniği.⁴⁶⁰

Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkat Okulu ve Kliniği'nde bulunan klinikler şunlardı:

- 1) Dâhiliyye Klinikleri: Tedrîsâtı (eğitim-öğretimi), Dâhiliyye Muallimleri tarafından yapılırdı.
- 2) İntâniyye Kliniği: Eğitim-öğretimi, Epidemoloji ve Bakteriyoloji Muallimi tarafından yapılırdı.
- 3) Hâriciyye Klinikleri: Eğitim-öğretimi, Hâriciyye Muallimleri tarafından yapılırdı.

⁴⁶⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1205-1206

- 4) Asabiyye ve Akliyye Kliniği: Eğitim-öğretimi, Asabiyye ve Akliyye Muallimi tarafından yapılırdı.
- 5) Cildiyye ve Efrenciyye Kliniği: Eğitim-öğretimi, Cildiyye ve Efrenciyye Muallimi tarafından yapılırdı.
- 6) Üroloji Kliniği: Eğitim-öğretimi, Üroloji Muallimi tarafından yapılırdı.
- 7) Oto Rino Larengoloji Kliniği: Eğitim-öğretimi, Kulak-Boğaz Muallimi tarafından yapılırdı.
- 8) Oftalmoloji Kliniği: Eğitim-öğretimi, Oftalmoloji Muallimi tarafından yapılırdı.
- 9) Nisâiyye ve Vilâdiyye Kliniği: Eğitim-öğretimi, Nisâiyye ve Vilâdiyye Muallimi tarafından yapılırdı.
- 10) Stomatoloji Kliniği: Eğitim-öğretimi, Stomatoloji Muallimi tarafından yapılırdı. «Hazarda ve Seferde Sıhhî Hizmetler» ile «Fizyoterapi» dersleri ise “Muallim Muavini” bulunan derslerdi.⁴⁶¹

Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkat Okulu ve Kliniği'nde derslerin işlenişi (tedrîsât) dört şekilde olurdu:

- 1) Klinikte, hastalar üzerinde görülen dersler,
- 2) Polikliniklerde, müracaat eden hastalar üzerinde görülen dersler,
- 3) Sırf uygulamalı olarak görülen dersler (ameliyathâne, laboratuvar, teşrihhâne ve dışarıda sıhhî tatbîkat ve manevralar, sağlık kuruluşlarını ziyaret, «Askerî Sıhhiyye Malzemesi İrâe ve Tatbîkatı» gibi dersler),
- 4) Dershânelerde nazarî dersler ve askerî tıbbî konferanslar şeklinde yapılan dersler.⁴⁶² Derslerin işlenişine göre «nazarî-tatbîkî dersler» ayrıca şu şekilde tasnif olunmuştur:

Dershâne de öğrenilecek “nazarî” dersler:

- a) «Hazarda ve Seferde Sıhhî Hizmetler
- b) Epidemiyoloji ve Statistlik
- c) Askerî Hıfzı's-Sıhhat

⁴⁶¹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1206-1207

⁴⁶² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1207

- d) Harp Cerrahîsi
- e) Dâhiliyye Kliniği
- f) Hâriciyye Kliniği
- g) Harpgazı Hastalıkları»

Tatbîkî ve amelî dersler:

- a) «Ders yılı esnasında sıhhî malzeme irâe ve tatbîkatı ile sıhhî askerî kuruluşların ziyaret edilmesi, arazi üzerinde sıhhiyye tatbîkatı ve manevralar,
- b) Bakteriyoloji Tatbîkatı,
- c) Askerî Hıfzı's-Sıhhat Tatbîkatı,
- d) Teşrîh-i Marazî,
- e) Hayatî Kimyâ, Kimyâ ve Tatbîkatı,
- f) Harpgazı Hastalıkları Tatbîkatı,
- g) Harp Cerrahîsi Tatbîkatı ve Ortopedik Tatbîkat» dersleri oluşturuyordu. Bu okul, 1941 yılında Ankara'ya nakledilerek Cebeci Hastahânesi'nde hizmete devam etmiş ve sonraları ismi "Askerî Doktor Mektebi ve Kliniği" olmuştur.⁴⁶³

13. Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne (1900)

Tanzîmât Döneminde ortaöğrenimin yetersizliğinden dolayı Dârü'l-Fünûn'un sürekliliği engellenirken, II. Abdülhamîd Hân Döneminde ise «Rüşdiyye ve İ'dâdîlerin sayılarında büyük bir artışın olması» ile «yurtdışında tahsil görüp siyasî, fikrî ve ahlâkî yönden farklılaşmaya başlayan öğrenciler için İstanbul'da bir Dârü'l-Fünûn açılmasının faydalı olacağı görüşünün kabul edilmesi» Dârü'l-Fünûn'un açılmasına imkân vermiştir.⁴⁶⁴

Dârü'l-Fünûn, 1 Eylül 1900 tarihinde «Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne» resmî adıyla açılarak Türkiye'de üniversite öğretiminin temeli atılmıştır. Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne,

⁴⁶³ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C. 3-4, s. 1207-1208

⁴⁶⁴ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 49

«Ulûm-i Âliye-i Dîniyye», «Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiyye» ile «Edebiyyât» Şubelerinden müteşekkil olup daha önce açılmış olan Hukuk Mektebi ile Mülkiyye Tıbb Mektebi de Dârü'l-Fünûn'un şubeleri hâline getirilmiştir. Bünyesinde bir kütüphane ve fen dersleri için laboratuvar kurulması da kararlaştırılan⁴⁶⁵ Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne, bir “Müdür” tarafından yönetilecek; Dârü'l-Fünûn Müdürü'ne yardımcı olmak maksadıyla her şube için de birer “Müdür Muavini” görevlendirilecekti. Her yıl Ulûm-i Dîniyye Şubesi'ne 30; Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiyye Şubesi ile Edebiyyât Şubesi'ne 25'er olmak üzere toplam 80 talebe alacak olan Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne kaydedeceği öğrencilerde;

- «18 yaşından büyük olmamak,
- İyi ahlâk sahibi olmak,
- Mekteb-i Sultânî, Ticâret, Dârü'ş-Şafaka ve İ'dâdî mezunu olmak ya da bu okulların mezunları derecesinde bilgili olduğunu imtihanla ıspatlamak» şartlarını arıyordu. Ayrıca medrese talebeleri de bu okulun Ulûm-i Dîniyye Şubesi'ne imtihanla kabul edilebilirdi.⁴⁶⁶

Dârü'l-Fünûn öğrencisinin mezun olabilmesi için önce son sınıf derslerini, sonra da kendi bölümünün bütün derslerini kapsayan bir sözlü imtihanda başarılı olması ve ilmî bir çalışma yapması gerekiyordu.⁴⁶⁷

Dârü'l-Fünûn'un “öğretim süresi 4 yıl olan” Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi'nde;

- «Tefsîr-i Şerîf,
- Hadîs-i Şerîf,
- Usûl-i Hadîs,
- Fıkıh,
- Usûl-i Fıkıh,
- İlm-i Kelâm,
- Târih-i Dîn-i İslâm» derslerini içeren ders programı II Meşrutiyet Dönemi'ne kadar uygulanmıştır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 50

⁴⁶⁶ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 51

⁴⁶⁷ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 52

⁴⁶⁸ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 52

Dârü'l-Fünûn'un "öğretim süresi 3 yıl olan" Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîyye Şubesi'nde, 1900 yılında;

- «İlm-i Hey'et (Riyâziyye ve Tabîyye),
- Cebr-i Âlâ,
- Hendese-i Hâliye,
- Hesâb-ı Tamâmî ve Tefâzulî,
- Hesâb-ı İhtimâlî,
- Hikmet-i Tabîyye ve İlm-i Ahvâl-i Cevviyye,
- Kimya-yı Gayr-i Uzvî ve Uzvî ve Hayâtî,
- İlm-i Hayvanât, Sûret-i Müctemelede İlm-i Teşrîh,
- İlm-i Menâfî-i A'zâ-yı Umûmî,
- Nebâtât,
- Maâdin,
- Tabakatü'l-Arz» derslerini içeren ders programı uygulanmaya başlamış, 1902 yılında bu şubenin ismi "Fünûn Şubesi" olarak değiştirilmiş; şube, «Riyâziyye» ve «Fen» olmak üzere iki kısma ayrılmış ve Riyâziyye kısmına Mihânik (Mekanik) ile Taksîm-i Arazi dersleri de eklenmişti.⁴⁶⁹

Dârü'l-Fünûn'un "öğretim süresi 3 yıl olan" Edebiyyât Şubesi'nin ders programında ise;

- «Edebiyyât-ı Osmâniyye,
- Edebiyyât-ı Arabiyye ve Farsiyye,
- Edebiyyât-ı Fransaviyye,
- Târih-i Osmânî ve Târih-i Düvel,
- Coğrafya-yı Umûmî ve Osmânî ve Umranî,
- Hikmet-i Nazariyye (İlm-i Ahvâl-i Nefs, Mantık, Ahlâk, İlm-i Bedâyi'),
- İlm-i Âsâr-ı Atfika,
- Usûl-i Terbiye ve Tedrîs,
- Etnografya» dersleri yer almıştı.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 53-54

⁴⁷⁰ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 54

Dâr'ül-Fünûn'un ismi, II. Meşrutiyet Döneminin ilk yıllarında «Dârü'l-Fünûn-i Osmânî» olarak geçiyorken, 1913 yılından itibaren ise «İstanbul Dârü'l-Fünûnu» olmuştur. Bu dönemde Mülkiye Mektebi binasında yer alan Dârü'l-Fünûn, 1909 yılında Vezneciler'deki Zeyneb Hanım Konağı'na nakledilmiş ve aynı yıl Hukuk Mektebi de «Dârü'l-Fünûn'a bağlı bir fakülte» olarak Zeyneb Hanım Konağı'na getirilmiştir.⁴⁷¹ (Vezneciler'deki Zeyneb Hanım Konağı şimdiki İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binasının bulunduğu yerde idi.⁴⁷²) 1911 yılında;

- «Ulûm-i Şer'iyye,
- Ulûm-i Hukukiyye,
- Ulûm-i Tıbbiyye,
- Fünûn,
- Ulûm-i Edebiyye» olmak üzere toplam 5 şubeye ayrılan Dârü'l-Fünûn, Balkan Savaşları nedeniyle 1912 yılında birkaç ay eğitime ara vermiş; 1913 yılı başlarında yine hizmete devam etmiştir. Eczâcılık ve Dişçilik Mektepleri Tıb Şubesi'ne; vilâyetlerdeki Tıbbiyye ve Hukuk Mektepleri de Dârü'l-Fünûn'a bağlanmıştır.⁴⁷³

Dârü'l-Fünûn'un Fünûn Şubesi'nin Kısımları:

- 1) Ulûm-i Riyâziyye,
- 2) Ulûm-i Tabîyye.

Dârü'l-Fünûn'un Ulûm-ı Edebiyye Şubesi'nin Kısımları:

- 1) Felsefe,
- 2) Târih ve Coğrafya,
- 3) Ulûm-i İctimâiyye,
- 4) Edebiyyât,
- 5) El sine.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 55

⁴⁷² Ekmeleddin İhsanoğlu, (1993): "Dârülfünun; Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda Kurulan Yüksek Öğretim Müessesesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, İstanbul, s. 524

⁴⁷³ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 56

⁴⁷⁴ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 56

**a. Dârü'l-Fünûn'un Şubelerinin
“Öğrenim Süreleri” ile “Hoca ve Talebe Sayısı”:**

Tıp Şubesi'nin öğrenim süresi 6, Hukuk ve Ulûm-i Şer'iyye Şubelerinin öğrenim süresi 4, diğer şubeler ile Eczâcî ve Dişçi Mekteplerinin öğrenim süresi ise 3 yıl olarak kararlaştırılmıştı. 1912-13 Öğretim Yılında İstanbul Dârü'l-Fünûnu'nun Şer'iyye Şubesi'nde 434 talebe ile 16 Hoca, Edebiyyât Şubesi'nde 266 talebe ile 23 Hoca, Fünûn Şubesi'nde 92 talebe ile 27 Hoca, Hukuk Fakültesi'nde 2843 talebe ve 20 Hoca, Tıp Fakültesi'nin sivil kısmında 891 ve askerî kısmında 312 talebe ile 91 Hoca, Eczâcılık Mektebi'nde 262 talebe ile 17 Hoca, Dişçilik Mektebi'nde de 89 talebe ile 5 Hoca bulunuyordu. Ayrıca, 3 Mart 1910 tarihinde Dârü'l-Fünûn'da 1009 kitaplı bir kütüphane de hizmete girmiştir.⁴⁷⁵ 1915 yılına kadar Dârü'l-Fünûn'a sadece erkek öğrencilerin devam edebildiği de bilinmektedir.⁴⁷⁶

b. Dârü'l-Fünûn'un Yönetimi:

Dârü'l-Fünûn'u Maârif Nâzırı adına Dârü'l-Fünûn Müdîr-i Umûmîsi yönetirdi. Dârü'l-Fünûn yönetim birimlerinden olan Dârü'l-Fünûn Umûmî Meclisi, Fakülte Meclislerinin aldığı kararları sonuçlandırıp uygulanmasını sağlayan meclisti. Fakülte'deki disiplini, eğitim-öğretim ve programların yürütülmesini ise fakülte'deki hocalardan oluşan “Fakülte Meclisi” sağlıyordu. Maârif Vekâleti tarafından atanan “Fakülte Müdürü” ile Fakülte Meclisi'nin reisi olan “Fakülte Reisi” fakülteyi birlikte yönetirdi.⁴⁷⁷

c. Dârü'l-Fünûn'un Şubelerinde Görülen Dersler:

Haydar Paşa'da kalması kararlaştırılan Tıp Fakültesi'nde 1912 yılında nazarî ve amelî olarak;

- «Hayvânât-ı Tıbbiyye,
- Nebâtât-ı Tıbbiyye,
- Hikmet-i Tıbbiyye ve Hayâtiyye,

⁴⁷⁵ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 56-58

⁴⁷⁶ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 68

⁴⁷⁷ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 58-59

- Kimyâ-yı Gayri Uzvî,
- Kimyâ-yı Uzvî ve Hayâtî,
- Teşrîh Tavsîfi,
- Fizyoloji,
- Ensâc ve Mebhâsü'r-Rüşeym,
- Teşrîh-i Nâhiyevî,
- Tıbb ve Fenn-i İспенçiyârî,
- Emrâz-ı Umûmiyye,
- Ameliyyât-ı Cerrâhiyye,
- Parazitoloji,
- Teşrîh-i Marazî,
- Serîriyyât ve Emrâz-ı Dâhiliyye,
- Serîriyyât-ı Akliyye ve Asabiyye,
- Serîriyyât-ı Ayniyye,
- Serîriyyât-ı Cildiyye ve Efrenciyye,
- Serîriyyât-ı Üzniyye ve Haçereviyye,
- Serîriyyât ve Emrâz-ı Hâriciyye,
- Serîriyyât-ı Velâdiyye,
- Serîriyyât-ı Nisâiyye,
- Mebhâsü's-Semûm,
- Tıbb Kanûnu,
- Serîriyyât-ı Tedâviyye ve Fenn-i Tedâvî-i Tecrûbî» dersleri yapılıyordu.⁴⁷⁸

1909 yılında resmen ve fiilen Dârü'l-Fünûn'a bağlanan Hukuk Şubesi'nde 1912 yılında okutulan;

- «Hukuk-ı Cezâ,
- İktisâd ve Mâliyye,
- Hukuk-ı Düvel,
- Hukuk-ı İdâre,
- Hukuk-ı Esâsiyye,
- Mecelle,

---

⁴⁷⁸ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 59-60

- Usûl-i Muhâkeme-i Cezâiyye,
- Kanûn-ı Cezâ,
- Vesâyâ ve Ferâiz,
- Ticâret-i Berriyye,
- Nikâh,
- Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye ve İcrâ,
- Uhûd,
- Usûl-i Fıkıh,
- Tatbîkat-ı Hukukiyye,
- Ticâret-i Bahriyye,
- Hukuk-ı Tasarrufiyye-i Erâzî ve Evkaf,
- Tatbîkat-ı Cezâiyye» derslerine 1913 yılında,
- «Felsefe-i Hukuk,
- Hukuk-ı Âmme,
- Tıbb Hukuku,
- Mukayese-i Kavânîn,
- Roma Hukuku ve Târih-i Hukuk» dersleri de eklenmiştir.⁴⁷⁹

Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiyye Şubesi'nin ismi 1911 yılında "Fünûn Şubesi"ne dönüştürülmüş olup 1912 yılında Fünûn Şubesi'nin;

- Ulûm-i Riyâziyye Kısmında,
  - Hendese-i Resmîyye,
  - Hendese-i Tahlîliyye,
  - Cebr-i Âlâ ve Müsellesât-ı Küreviyye,
  - Hikmet ve Riyâzî Hikmet,
  - Heyet-i Riyâziyye,
  - Mihanik,
  - Hesâb-i Tefâzulî ve Tamamî,
  - Hesâb-i İhtimâlî,
  - Taksîm-i Arâzî;

---

⁴⁷⁹ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 60

- Ulûm-i Tabîiyye Kısımında da,
  - Tecrûbî Hikmet,
  - Nebâtât-ı Umûmî,
  - Hayvânât-ı Umûmî,
  - İlm-i Arz ve İlm-i Maâdin,
  - Kimyâ-yı Ma'denî,
  - Kimyâ-yı Tahlîlî,
  - Kimyâ-yı Uzvî,
  - Kimyâ-yı Hayâtî,
  - Fizyoloji dersleri okutuluyordu. Yine 1912 yılında Yerebatan'da «Kimyâ Enstitüsü»; Vefa'da Feyzullâh Efendi Konağı'nda ise «Jeoloji Enstitüsü» tesis edilmiştir.⁴⁸⁰

Edebiyyât Şubesi'nin 1912 yılındaki ders programında;

- «Edebiyyât-ı Türkiyye,
- Târih-i Edebiyyât-ı Türkiyye,
- Edebiyyât-ı Arabiyye,
- Edebiyyât-ı Farsiyye,
- Felsefe ve Târih Felsefesi (Ulûm-i Şer'îyye Şubesi ile ortak),
- Târih-i Umûmî,
- Târih-i Osmânî,
- Coğrafya,
- İktisâd ve Ulûm-i İctimâî» dersleri; II. Meşrutiyet Döneminde açılan El sine (Yabancı Diller) Kısmı için ise “Fransızca, Rusça, Almanca, İngilizce” dersleri bulunuyordu.⁴⁸¹

1912 yılında Ulûm-i Şer'îyye Şubesi'nin ders programında;

- «Tefsîr-i Şerîf,
- Hadîs-i Şerîf,
- İlm-i Ahlâk-ı Şer'îyye ve Tasavvuf,
- Usûl-i Fıkıh,

⁴⁸⁰ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 60-61

⁴⁸¹ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 61-62

- İlm-i Kelâm,
- Siyer-i Nebevî,
- Târih-i Dîn-i İslâm ve Târih-i Edyân,
- Edebiyyât-ı Arabiyye,
- Hikmet-i Teşrîh,
- Târih-i İlm-i Fıkıh,
- Târih-i İlm-i Kelâm,
- Arab Felsefesi,
- Felsefe ve Târih Felsefesi,
- İlm-i Hılâf» dersleri bulunuyordu.⁴⁸²

Dârü'l-Fünûn'un Tıp Şubesi'ne bağlı bir yüksek okul hâline getirilen ve 1909 yılı sonrasında da Kadırga'daki binasında eğitim-öğretimine devam eden «Eczâcılık Mekteb-i Âlîsi»nin 1912-13 Ders Yılındaki programına göre;

- I. sınıfında Hikmet-i Tabîiyye, Kimyâ-yı Gayri Uzvî, Nebâtât,
- II. sınıfında Kimyâ-yı Uzvî, Hayvânât, Bakteriyoloji ve Hıfzı's-Sıhhat,
- III. sınıfında da Fenn-i İspençiyârî, Kimyâ-yı İspençiyârî ve Tahlîlî, Kimyâ-yı Hayâtî, Müfredât-ı Tıbb ve Mebhâsü's-Semûm dersleri yer alıyordu.⁴⁸³

1909-1910 Öğretim Yılında hizmete başlayan ve Dârü'l-Fünûn'un Tıp Şubesi'ne bağlı olarak Tıbbiyye'nin Kadırgada'ki binasında bulunan Dişçi Mektebi'nde de 1912 tarihli Dârü'l-Fünûn Ta'limâtı'na göre;

- I. sınıfında Fizik, Kimyâ-yı Gayri Uzvî, Nebâtât, Fenn-i Ensâc, Protez,
- II. sınıfında İlm-i Teşrîh-i Umûmî ve Husûsî, Emrâz-ı Umûmiyye, Ameliyyât-ı Sinniyye (nazarî), Protez, Hayvânât, Kimyâ-yı Uzvî, Serîriyyât-ı Mütenevvia-i Esnân,
- III. sınıfında da Fizyoloji-i Umûmî, Emrâz-ı Esnân ve Fem, Ameliyyât-ı Sinniyye (Amelî), Bakteriyoloji ve Hıfzı's-Sıhha-i Umûmiyye, Protez, Serîriyyât-ı Mütenevvia-i Esnân dersleri okutuluyordu.⁴⁸⁴

⁴⁸² Ali Arslan, *a.g.e.* s. 62

⁴⁸³ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 62-63

⁴⁸⁴ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 63-64

İstanbul Dârü'l-Fünûnu Ta'limât-nâmesi 1912 yılından 1919 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁴⁸⁵

ç. Dârü'l-Fünûn'un İlmî Özerkliğe Kavuşması:

1915 yılından sonraki süreçte, 1919 yılında yürürlüğe giren Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî Nizâmnâmesi ile «Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî» resmî ismini alarak⁴⁸⁶ gelişen Dârü'l-Fünûn, 1919 yılında “ilmî özerkliğe”; 1922 yılında da «şahsiyyet-i hükmiyye»ye (tüzel kişiliğe) kavuşmuştur.⁴⁸⁷

d. Dârü'l-Fünûn'un Asayişinin Sağlanması:

Dârü'l-Fünûn ve şubelerinin asayişini sağlamak için hazırlanan 4 Cemâziye'l-Ûlâ 1330 / 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912) tarihli “**Dârü'l-Fünûn ve Şubâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme**”⁴⁸⁸ ile de Dârü'l-Fünûn ve şubelerindeki öğrencilerin uyması gereken kurallar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.⁴⁸⁹

Bu nizâmnâmenin birinci maddesinde “Dârü'l-Fünûn ve şubâtı talebesi hakkında mukarrerât-ı inzibâtiyye ittihâzı Dârü'l-Fünûn'un her fakültesinde müteşekkil meclis-i muallimîne âiddir.” denilerek inzibât ile ilgili kararların yetkili mercii belirtilmiş,⁴⁹⁰ üçüncü maddesinde;

“Mecâlis-i muallimînin bu bâbdaki salâhiyyeti evvelen bir fakültede mukayyed bulunan ve kaydları terkin idilmemiş olan talebeye sâniyen ruûs imtihânlarına tâlib olub da esnâ-yı imtihânda veya imtihân vesîlesiyle muhâlif-i nizâm harekâtda bulunan namzedlere münhasırdır.”

denilerek Meclis-i Muallimîn'in bu konudaki yetki alanı açıklanmış⁴⁹¹ ve dördüncü maddesinde ise, gerekli hâllerde uygulanmak üzere «inzibât ile ilgili kararlaştırılan mücâzât»:

⁴⁸⁵ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 64

⁴⁸⁶ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 70

⁴⁸⁷ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 72

⁴⁸⁸ “Dârü'l-Fünûn ve Şubâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme”, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 460-463

⁴⁸⁹ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 460-463, Madde: 1-18

⁴⁹⁰ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 460, Madde: 1

⁴⁹¹ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 460, Madde: 3

- «İlk olarak; tekdîr;
- İkinci olarak; en çok bir seneyi geçmemek üzere kayıt yenilemekten ve imtihandan men etmek;
- Üçüncü olarak; en çok bir seneyi aşmamak üzere fakülte veya şubeden muvakkaten ihraç etmek;
- Dördüncü olarak; en çok iki seneyi aşmamak üzere Dâri'l-Fünûn'dan muvakkaten ihraç etmek;
- Beşinci olarak; Dâri'l-Fünûn'dan müebbeden ihraç etmek;
- Altıncı olarak; en çok iki sene müddet zarfında hiçbir şube ve fakülleden muayyen bir veya birkaç dersin imtihanına kabul edilmemek;
- Yedinci olarak; en çok iki seneyi geçmemek üzere umûmî ve husûsî bütün fakülteler ile yüksek mekteplere devamdan men etmek»⁴⁹² şeklinde sıralanmıştır.⁴⁹³

Yukarıda önemli kararlarına değinmiş olduğumuz 21 Nisan 1912 tarihli “Dâri'l-Fünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmname”, II. Meşrûtiyet'in ortamında, öğrencilerin siyasî faaliyetlerde yoğun bir şekilde bulunmalarını engellemek ve disiplini devam ettirmek için Emrullâh Efendi'nin çabalarıyla hazırlanmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁹² DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 460, Madde: 4

⁴⁹³ “Dâri'l-Fünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmname”nin tam metni için bkz. Ek 16 / Ekler Bölümü

⁴⁹⁴ Ali Arslan, *a.g.e.* s. 55-56

SONUÇ:

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda, Abdülmecîd Hân devrinde, ilköğrenim hususunda, Sıbyân ve Rüşdiyye okullarını «dinî usûl dairesinde, toplumdaki herkes için öğrenilmesi zarurî olan ilim ve fenlerin öğretiliceği bir tarzda ve zamanın gereklerine uygun bir biçimde» şekillendirip iyileştirmek için Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'yi ve ardından da Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti yerine Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti'ni kurarak İstanbul'da «Rüşdiyye» denilen okulları temellendirmiş; ortaöğrenim hususunda ise özellikle II. Abdülhamîd Hân devrinde 1885 yılı itibâriyle yeni İ'dâdîler kurarak ortaöğrenim teşkilâtını da yapılandırmıştır.

1850-1899 döneminde ilk ve ortaöğrenimde bir takım ıslahât yapan Osmanlı Devleti, maârif ıslahâtını (1850'ye kadar kurulmamış olan Osmanlı yükseköğrenim kurumlarını da kurmaya çalışarak) yükseköğrenim sahasında da uygulamak suretiyle siyasî, hukukî, tıbbî, eğitsel ve kültürel alanda tahsilli insan yetiştirebilmek için yükseköğrenim kurumları oluşturmuştur. Bu cümleden olmak üzere, bazıları Abdülmecîd Hân, Abdülazîz Hân, V. Murâd Hân ve II. Abdülhamîd Hân devirlerine erişip yapılandırılan ve bazıları da isimlerini zikrettiğimiz bu dört padişahın devirlerinde kurulup teşkilâtlandırılan yirmi yedi yükseköğrenim kurumunun XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılandırılışı açısından bu okulların özellikle kuruluş amaçlarını muhteva eden “mektep nizâm-nâmeleri, irâde-i seniyye, sâlnâme ve ta'lîmât-nâmeler”den edinilen bilgiler göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin temellendirmek istediği yükseköğrenimin ve yükseköğrenim mefkûresinin büyük bir çaba gerektirdiği daha iyi anlaşılmaktadır. Kullandığımız veri ve bulguların ışığında, 1850-1899 dönemindeki Osmanlı yükseköğrenimi çerçevesinde kurulan veya yapılandırılan yirmi yedi kurumla ilgili olarak vardığımız sonuçlar genel olarak şunlardır:

1. Osmanlı Yükseköğreniminin Yapılandırılış Alanları:

Bu çalışmamız boyunca, İstanbul'u merkez alarak incelemiş olduğumuz ve bazıları taşrada da (*Hukuk Mektebi vs.*) yapılandırılmış olan Osmanlı yükseköğrenimine ait yirmi yedi kurumun alanını, açılış amacını esas aldığımız tasnife göre şöyle sıralayabiliriz:

a. Öğretmen yetiştirmek için yapılandırılan yüksekokullar:

İstanbul Dârü'l-Muallimîni (1874) ve Menşe-i Muallimîn Mektebi (1875).

Bu okullarda «Sıbyân, Rüşdiyye ve İ'dâdiyye Mekteplerine muallim» ve «Askerî okulların asker hocalarından sivil muallim» yetiştirmek amacı taşınmıştır.

b. Çeşitli alanlara personel yetiştirmek için yapılandırılan yüksekokullar:

Telgraf Mektebi (1860), Lisân Mektebi (1864), Müze Mektebi (1874) ve Dilsiz ve Amâ Mektebi (1889).

Bu okullarda «Telgraf memuru, Bâb-ı Âlî Terceme Odası ile Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası'na gereken Fransızca Mütercimler» yetiştirmek, «Osmanlı ülkesindeki *âsâr-ı atîkanın* bulunup incelenmesi ve korunması» ve «dilsiz ve amâ öğrencilere meslek edindirmek» amacı taşınmıştır.

c. Yönetici eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar:

Şehzâdegân Mektebi, Mülkiyye Mektebi (1859) ve Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu (1892).

Bu okullarda «şehzâdeleri ve zâdegân çocuklarını eğitmek», «kaza kaymakamlıkları, İstanbul'da Hükûmet merkezi daireleri, vilâyet merkezindeki kalem reislikleri ile bu derecedeki diğer memurluklara ve Devlet Şûrası A'zâ Mülâzımlığı, Sefâret Kâtiplikleri, Şehbenderlikler gibi önemli memuriyetlere memurlar» ve «Arabistan'da açılacak okullara muallim, kazalara kaymakam ve taburlara zâbit olarak görevlendirilebilecek zâtlar» yetiştirmek amacı taşınmış; «Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu'na önceleri Arap aşîretlerinin sonraları ise diğer aşîretlerin de çocuklarının devamı» esas alınmıştır.

ç. Hukuk eğitimi için yapılandırılan yüksekokul:

Hukuk Mektebi (1878).

Bu okul, Tanzîmât Dönemi'nden beri hukuk alanında yeni uzmanlara ihtiyaç duyulması sebebiyle ve ayrıca Adliyye Nezâreti'ndeki memuriyet ve hizmetlerde bulunmak için 1292 (1875) yılında bir Hukuk Mektebi açılmasına karar verildikten sonra kurulmuştur.

d. Maliye-Ticaret eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar:

Fünûn-i Mâliyye Mektebi (1878), Ticâret Mektebi (1882) ve Gümrük Dârü't-Ta'limi (1892).

Bu okullarda «güçlü ve bilgili maliye memurları» ve «Osmanlı ticareti ve maliyesine hizmet edecek erbâb-ı ma'lûmât» yetiştirmek, «gümrük memurlarını yalnız tarife işlerinde ihtisas sahibi yapmak» amacı taşınmıştır.

e. Sağlık eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar:

Tıbbiyye-i Mülkiyye Mektebi (1866), Eczâcı Mektebi (1866), Mülkiyye Baytâr Mektebi (1887), Aşı Me'mûrları Mektebi (1892) ve Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkâtı Mektebi ve Serîriyyâtı (1898).

Bu okullarda «her şehir ve kasaba için tabip», «eczacı», «veteriner», «çiçek aşısını halka da uygulayabilecek aşı memurları» yetiştirmek ve «Askerî Tıbbiyye Mektebi'nden çıkan doktorların staj görmesini sağlamak» amacı taşınmıştır.

f. Mühendislik-Mimarlık eğitimi için yapılandırılan yüksekokullar:

Zirâat Mektebi (1847), Orman Mektebi (1858), Ma'den Mektebi (1872), Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi (1876) ve Hendese-i Mülkiyye Mektebi (1884).

Bu okullarda «basma fabrikasında işlenecek pamuğun yetiştirilmesi ve pamuk ziraatinin uygulamalı olarak öğretilmesi», «Osmanlı ülkesindeki ormanların yeni tarzda yapılandırılması», «orman memurları, *ikinci sınıf Ma'den Mühendisliği* raddesinde talebe ve *mülkiye mühendisleri* yetiştirilmesi» ve «mimarlık eğitiminin verilmesi» amacı taşınmıştır.

g. Dârü'l-Fünûn kurma amacını taşıyan bir bilim kurulu (*Encümen-i Dâniş / 1851*) ile yüksekokullar:

Dârü'l-Fünûn-i Osmânî Mektebi (1845), Dârü'l-Fünûn-i Sultânî (1874) ve *Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne (1900)*.

Bu okullar, önce «Rüşdiyye ve orta tahsili almış olan kimseleri daha üstün bilgilerle donatmak», daha sonra «üniversite seviyesinde kurumlar oluşturmak» için ve II. Abdülhamîd Hân devrinde ise «Rüşdiyye ve İ'dâdîlerin sayılarında büyük bir artışın olması sonucunda yurtdışında tahsil görüp siyasî, fikrî ve ahlâkî yönden farklılaşmaya başlayan öğrenciler için İstanbul'da bir Dârü'l-Fünûn açılmasının faydalı olacağı görüşünün kabul edilmesi» sebebiyle yapılandırılmıştır. Nitekim, 1850-1899 sürecinde yapılandırılan bu Osmanlı yükseköğrenim kurumlarından mezun olan öğrencilerin, okullarının alanlarına uygun görev ve meslekleri yapabileceği ifade edilmiştir.

2. Yapılandırılan Osmanlı Yükseköğreniminde Ders Programı, Bina, Bütçe, Öğretmen, Öğrenci ve Personel Temin Edilmesi:

İncelemiş olduğumuz bu okullarda açılış amaçlarına uygun derslerin okutulması kararlaştırılmış ve müstakil bir Lisân Mektebi açılıp bazı okullarda bazı lisânların (*Ticâret Mektebi*'nde “Fransızca”nın) öğretimi zorunlu tutularak genelde «lisân eğitimine»; yine bu yükseköğrenim kurumlarında da (*Mülkiye Mektebi, Eczâcı Mektebi, Dârü'l-Fünûn-i Sultânî, Aşîret Mektebi-i Hümayûnu vs.*) «dinî ilimlerin öğretilmesine» büyük önem verildiği saptanmıştır.

Hizmete başlayan okulların birçoğunda bina bulma sorunu meydana gelmiş ve açılması düşünülen okulların bazısı sarayda (*Şehzâdegân Mektebi, Topkapı Sarayı*'ndan

sonra Yıldız Sarayı'nda); bazıları özel yeni binasında (*Dârü'l-Fünûn-i Osmânî Mektebi*); bazıları çeşitli binaların tamir edilip okula dönüştürülmesiyle (*Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbikatı Mektebi ve Serîriyyâtı*) hizmet vermeye başlamıştır. Yine bu okulların bazıları (*Orman Mektebi, Hukuk Mektebi, Hendese-i Mülkiyye Mektebi, Dilsiz ve Amâ Mektebi*) çok kez yer değiştirmiş, bazıları da başka okulun bünyesinde (*Eczâcılık Mektebi, Mekteb-i Tıbbiyye'nin bünyesinde; Hendese-i Mülkiyye Mektebi* ise Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'a bağlı olarak) eğitim-öğretime başlamıştır. Söz konusu okullar içinde bütçesini, Hazine'den karşılayan da (*Dârü'l-Muallimîn*) olmuştur. Bu yükseköğrenim kurumları dönem dönem çeşitli nezâretlerin (*Zirâat Mektebi, Nâfia Nezâreti'nin; Mülkiyye Mektebi*, önce Dâhiliyye Nezâreti'nin daha sonra ise Maârif Nezâreti'nin) yönetimi altında bulunmuştur. Yeni yüksekokullara alınacak talebe-şâkird, muallim-hoca ve diğer personelin hangi vasıfları taşıması gerektiğini ve yapılandırılan her okulun tahsil süresini özellikle mektep nizâmnâmelerinde ayrıntılı bir şekilde belirten Osmanlı idârecileri bazen Osmanlı ülkesinin taşra bölgelerinden öğrenciler; bazen de Amerika ve Avrupa'dan (*Orman Mektebi'ne Fransız muallim ve mütehasıslardan; Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkâtı Mektebi ve Serîriyyâtı'na Almanya'dan*) teknik ve bilimsel yardım kabul etmek suretiyle bu yeni okullarını yapılandırmıştır. Bu kapsamda şunu da belirtebiliriz: Osman Nuri Ergin'in bu tezimizin Kaynakça'sında da adı geçen "*Türk Maarif Tarihi*" adlı eserinin 1-2. cildinin 540., 541. ve 542. sayfasında, 19. yüzyılda Mekteb-i Tıbbiyye'de haftada iki gün «Avrupa'dan gelmiş olan iki kadın ebenin, sadece kadınların bulunmasına izin verilen bir ortamda ebe kadınlara, *tatbikatında maketlerin kullanıldığı bir ebelik kursu verdiği*» de ifade edilmektedir.

3. Osmanlı Yükseköğreniminin Yapılandırılmasının Temelindeki Asıl Amaç:

Arşiv belgeleri üzerindeki tetkiklerimiz neticesinde, 1850-1899 döneminde yapılandırılan ve bu tezimizin konusunu oluşturan «Osmanlı maârif teşkilâtındaki 27 yükseköğrenim kurumu»nun yapılandırılmasıyla ilgili «maârif teşebbüslerinin ve harcanan çabaların temelindeki» asıl amacın «Osmanlı eğitim sisteminde var olan ya da tesis edilmesi düşünülen yükseköğrenim kurumlarını özellikle hem *o günün şartlarını dikkate almak* koşuluyla *o çağın insanî gereklerine* hem de *İslâm inancıyla bezenen Türk kültürüne sâdik kalıp Osmanlı maârif teşkilâtının yükseköğrenimine yeni bir*

basamak meydana getirmeye çalışmak» olduğunu tespit etmemizi sağlayan birçok emarenin bulunduğunu gördük.

4. Osmanlı Yükseköğreniminin İncelenmesinde Dikkate Alınması Gereken Hususlar:

Her gelişme, meydana geldiği ortamın toplumsal değerleri ve imkânları dikkate alınarak incelenmelidir. Bu durumda, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin «meslekî ve akademik okulları yapılandırmasındaki hedef ve sonuçlar»ın incelenmesinde de Osmanlı Devleti'ndeki «dinî kurallar», «sosyal, siyasal ve kültürel değerler» ile «ekonomik imkânlar» dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda İslâm'a ve Türk kültürüne bağlı olan «Osmanlı maârifinin ıslahâtçı zâtları», Osmanlı eğitim teşkilâtının her kademesinde «Müslüman Türk kültürünü esas alarak» ve «Osmanlı Devleti'nin mâlî imkânları dâhilinde» ıslahât yapmaya çalışmıştır.

5. Osmanlı Padişahları ve Osmanlı Yükseköğrenimi:

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında Abdülmecîd Hân, Abdülazîz Hân ve V. Murâd Hân devirlerinde birçok yüksekokul kurulmuş ve yükseköğrenimin teşkilâtlanışı bağlamında önemli tecrübeler kazanılmıştır. Fakat bu süreçte eğitim-öğretim sahasında yapılan çalışmaların çoğu, süre olarak da tezimiz boyunca incelediğimiz 50 yılın son yarısını kapsayacak kadar geniş bir yer tutan II. Abdülhamîd Hân devrinde gerçekleşmiştir.

Döneminde yaptığı maârif hizmetlerinden dolayı “Pâdişâh-ı Maârifperver” diye anılan⁴⁹⁵ ve Defter-i Masârifât-ı Hümâyûn adlı deftere göre «yetmiş milyondan fazla altın sarfıyla sayısı bin beş yüz elliyi aşan hayır ve eğitim kurumu» yaptıran⁴⁹⁶ II. Abdülhamîd Hân'ın padişahlığı boyunca ilköğrenim, ortaöğrenim ve yükseköğrenime önem verip dikkat etmesi, hem devrinde kurulan ve yapılandırılan yükseköğrenim

⁴⁹⁵ Nuri Doğan, (1994): *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 31

⁴⁹⁶ Vahit Çabuk, (2004): *Hedefteki Sultan II. Abdülhamid*, Truva Yayınları, İstanbul, s.284

kurumlarına dair arşiv belgelerinden hem de döneminde yayınlanan eserlerin gitgide “bilimsel, edebî ve teknik konulara” yönelmesinden⁴⁹⁷ kolaylıkla anlaşılabilir.

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılandırılmış olan ve bu çalışmamızın konusunu oluşturan Osmanlı yükseköğrenim kurumlarının «insanlığın hayatını *iyilik, dürüstlük, adalet, şifa ve hikmetle* devam ettirebilmesi ve ilimden lâıykıyla faydalanabilmemiz için önemli çabalar sarfedilerek yapılandırılmaya çalışıldığı» kanaatine varabiliriz.

---

⁴⁹⁷ Fatmagül Demirel, (2007): *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 153

EKLER:

EK-1

MÜLKİYYE MEKTEBİ'NİN NİZÂMNÂME-İ ESÂSİSİ

* ۴۳۹ *

* ادارهٔ امور معارف *

« ملكيه مکتبک نظامنامهٔ اساسی »

* فصل اول *

(مواد اساسیه بیانده در)

برنجی ماده خدمات ملكيه به منشأ اولوق و مكاتب عاليه دن معدود بولمق
 اوزره ملكيه مکتبی توسیع قلمشدر
 ايكنجی ماده مکتب ملكيه ذات شوكتسمات حضرت پادشاهينك بالخاصه
 حايه شاهانه لری تختنده در

اوچنجی ماده مکتب ملكيه نك مدت تحصيليه سی بش سنه در
 دردنجی ماده مکتب ملكيه نهاری اولوب فقط ایلروده لزوم کورینور ايسه
 بونك لیلی دخی اولمسی جائز اوله جقدر طلبه سی برنجی سنه الی نفر اولوب
 هر سنه الیشر نفر علاوه سیله بشنجی سنه موجودی ايکيوز الی به بالغ اوله جقدر

* فصل ثانی *

(هیئت اداره و معلمین بیانده در)

بشنجی ماده مکتب ملكيه نك هیئت اداره سی برناظر و برناظر معاوانی و بر
 محاسبه سی ایله بر نفر داخلیه و درس و صندوق مأمور لرندن مرکب اولوب
 مکتبک ایجابی مقدار مبصر و خدمه سی بولنه جقدر
 التنجی ماده مکتبک امور تدریسیه سی یولو واجنجی لزومی مقدار شهادتنامه لی
 معلمینه مفوضدر

* فصل ثالث *

(شرائط قبول بیانده در)

یدنجی ماده مکتب ملكيه به قبولك شرائطی مواد آتیه دن عبارتدر
 اولاً اون سکر یا شدن اشاعی و نهایت اوتوز بش یا شدن یوقاری اولمق
 ثانیاً مانع خدمت اوله جق امراضدن سالم بولدیغی طباً مصدق اولوق
 ثالثاً برجنایت و یا جنحه ایله محکوم و سوء احوال ایله مشتهر اولدیغی شاگردك

❖ ۴۴۰ ❖

منسوب اولدیغی دائرة بلدییه ویاخود پطریقخانه و خاخم خانه طرفندن تصدیق قلمیق

رابعاً مکتب سلطانیدن اکیال تحصیل و شهادتنامه اخذی ایله چیقیش اولتدر فقط قدیم مکتب ملکیه ایله انک قسم اعدادیسی و مخرج اقلام طلبه سندن و خارجدن مکتب سلطانینک منتهی صنفی ایچون مرتب اولان درسزجه فرانسزجه لسانندن و قنون قسندن امتحان و یرنر دخی قبول اولنه جقدر

❖ فصل رابع ❖

(اصول تدریسیه بیاننده در)

سکرنجی ماده مکتب ملکیه ده او قوتدیر یله جق درس لک انواعی و ترتیبی و ترتیبات تدریسیه نك توسیع و تعدیلی مجلس کبیر معارفه مفوضدر طقوزنجی ماده مکتب ملکیه ده فرانسزجه تحصیلی مجبوری اولدیغی کبی تدریسی مقرر اولان درس لردن تاریخ عمومی و جغرافیای عمومی و علم حقوق ملل و ریاضیات و فن تدبیر مملکت و علم آثار عتیقه و مبادی علوم طبیعییه و سائر درس لر لسان عثمانی اوزره تدریس اولنه جقدر

❖ فصل خامس ❖

(مکتب ملکیه نك مخارجی اولان مأموریتلر بیاننده در)

اوتنجی ماده اشبو نظامنامه نك اعلانی تاریخندن اعتباراً حکومت امور اداره نك هر شعبه و طبقه سنه لازم اولان مأمورلری برنسبت معینه یه تطبیقاً مکتب ملکیه دن اکیال تحصیل و شهادتنامه اخذی ایله چیقان طلبه دن یتشدر مکه قرار و یرمشدر بناء علیه بو قراری تأمیناً ملکیه و خارجیه و مالیه اقلامنک یالکر مسود و مقید و میضلق صنفلری افرادی مکتب سلطانی ایله مکاتب رشدییه دن ورشدییه معادل اولان سائر مکتبلردن باشهادتنامه چیقاجق شاگردانه مخصوص اولوب خارجدن اقلامه هیچ بر کیسه نك مأموریتی حائر اوله میه جغی کبی ذکر اولنسان صنف لک مافوقنده و ماده آیه داخلنده اولان مأموریتلر دخی مکتب ملکیه دن نشأت ایده جنک طلبه ایله امور ملکیه و قلیه دن قدم و خدمتلری مسبوق و اهلیتلری مجرب ذواته تخصیص قلمشدر بویابده قاعده نسبت شو و جهله درکه برسنه ایچنده اچیلان و یاخود مجددأ وضع و تأسیس قلنان خدمات ملکیه و قلیه نك نصفنه مکتب (ملکیه دن)

✽ ٤٤١ ✽

ملکيه دن نشأت اي دن طلبه ونصف ديکرينه سالف الذکر قدمای مأمورين
وکتبه دن تعيين اولنور

اون برنجی ماده مکتب ملکيه دن نشأت اي دن طلبه يه مخرج اوله جق مأموريتلر
آتی الذکر خدماتدن عبارتدر

اولاً قضا قائم مقاملری

ثانیاً دوائر مرکزیه حکومت ایله ولایات مرکزیه اقلامنک ریاستلری وقلم
ریاستنه معادل سائر مأموریتلر وشورای دولت ملازم ملکری

ثالثاً سفارت کتابتلری وشهبندر لکری

اون ایکنجی ماده قانون اساسینک اوتوز طقوزنجی ماده سی موجبجه
مأمورینک اصول ترقیاتی تعیین ایده جک نظامنامه احکامنه توفیقاً مکتب ملکيه دن
نشأت ایده جک طلبه نك احراز ایده جکری قضا قائم مقاملری والیلکره وسفارت
کتابتلری سفارتلره واقلام ریاستلری نظارت مستشارلقرینه وشورای دولت
ملازملغی اعضالغنه و دیوان محاسبات ونظارت مجلسلری باش کتابتلری انلرک
اعضالق ورئیس لکرینه واشبو مأموریتلرک کافه سی دخی مجلس اعیان اعضالغنه
موصول اوله جق وبویابده دخی اوننجی ماده ده محرر نسبت قاعده سنه اعتبار
قلنه جقدر

اون اونچنجی ماده اون ایکنجی ماده ده محرر نظامنامه اقتضاسنججه کافه مأمورین
ملکيه نك مراتب تحصیل ومعلوماتی ایله صنفلرینی ومدت مأموریت ودرجه سعی
ونخدمتلرینی مبین اولق اوزره مرکز حکومتده برسجل رسمی اتخاذا اولندیغندن
بوسججه داخل اولان مأمورلرک منسوب اولدقلری صنفک مافوقنده بر مأموریت
منحل اولدقده اول صنف اربابنک الکردم واهلیتلموسی منحل اولان مأموریته تعیین
اولنه جق وقدم واهلیتیده مساوی مأمورلر تعدد ایدر ایسه مصالح دولنده مساعی
مخصوصه وفوق العاده لری سبق ایدنلر حق رجحان اکتساب ایلیه جکدردر
بناء علیه مکتب ملکيه دن نشأت ایده جک ذواتک هر قنغیسی اشبو قاعده ترقیدن
استفاده یه مستحق اولوبده حق کتم اولندیغنی کورر ایسه دعوی حقوق ایده
بیله جکدر بو صورت طلبه نك اکیال تحصیل ایله مکتبدن خروجلرنده یدلرینه
ویرله جک شهادتنامه لره دخی درج اولنه جقدر

اون دردننجی ماده مکتب ملکيه شاگردانی نسق واحده البسه اکتسایده جکدردر

❖ ٤٤٢ ❖

اون بشجی ماده مکتب ملکیه نك اداره داخلیه سی نظام مخصوص ایله تعیین قلنه جقدر اشبو نظامنامه نك انفاذ احکامنه اراده سنیه حضرت پادشاهی متعلق و شرفسنوح بیورلمش اولغله دیوان همایون قلنه قید ایتدیله رك عندالایجاب اجرای ایجابنه خارجییه نظارت جلیله سی جانبندن همت بیورلمق

فی صفر ۸ سنه ۹۴ وفی ۱۰ شباط سنه ۹۲

❖ جدید مکتب ملکیه شاهانه نظامنامه داخلیسیدر ❖

برنجی ماده مکتب ملکیه ذات شوکت سمات حضرت پادشاهینك بالخاصه جایه سنیه لری تحتنده اولوب برناظر و برناظر معاونی و برامور حساییه مأموریه برصندق مأموری و ایجابی مقدار داخلیه مأمورلری و خدمه سی اوله جقدر ایکنجی ماده مکتب ترقی و انتظامی و معین و طلبه نك دوام و حسن امتزاجلری اسبابنك استحصالیله مکتبه متعلق هر درلو نظامات و اوامرك حسن اجرایی مکتبک ناظرینه محولدر

اوچنجی ماده درسره دوامسزلق و مکتبک نظامنه مغایر حرکت و مکتب خارجنده اطوار حرکات غیر مرضیه دن طولایی مکتبک ناظر و معلی طرفندن واقع اوله جق تنبیه و تکدیرلردن ماعدا مکتب ملکیه شا کردانی حقنده ایکی نوع مجازات وارد برنجیسی تکدیر علنی ایکنجیسی مکتبدن طرد جزالیدر تکدیر علنی عموم شا کردان مواجهه لرنده بو صورت علنیه ده تکدیر اولنق و وقعاتی شا کردك سبجل اخلاقنه و التنجی ماده موجبنجه هر اوج آیده برکره مکتبجه تنظیم اولنوب مرجعی اولان معارف نظارتنه کوندریله جك تقریره درج ایدلمکدن عبارتدر

اشبو تکدیر علنی اولا برای طرفنده اوج دفعه عذر شرعی اولقسزین درسلرده بولنماق ثانیاً ناظر و معلمینه اطاعتسزلك و حرمتسزلك ایتك ثالثاً ارقداشلری حقنده شتم و ضرب معامله لرینه جرأت ایتك رابعاً مکتبک خارجنده مناسب اولمیان محللرده بولنق و سرخوش اولق کبی احوال و حرکاتک جزاسیدر برشا کردك تکدیر علنی ایله مجازات ایدلمسی ناظر و معلمیندن مرکب هیئتمده قرارلشدیرلمق لازمدر مکتبدن (طرد)

EK-1**MÜLKİYYE MEKTEBİ'NİN NİZÂMNÂME-İ ESÂSÎSİ**

(Fasl-ı Evvel)

(Mevâdd-ı Esâsiyye Beyânındadır)

Birinci Madde: Hidemât-ı mülkiyyeye menşe' olmak ve mekâtib-i âliyeden ma'dûd bulunmak üzere Mülkiyye Mektebi tevsi' kılınmıştır.

İkinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye zât-ı şevket simât Hazret-i Pâdişâhîn bi'l-hassa himâye-i şâhâneleri tahtındadır.

Üçüncü Madde: Mekteb-i Mülkiyye'nin müddet-i tahsîliyyesi beş senedir.

Dördüncü Madde: Mekteb-i Mülkiyye nehârî olub fakat ilerde lâzım görünür ise bunun leylî dahî olması câiz olacaktır. Talebesi birinci sene elli nefer olub her sene ellişer nefer ilâvesiyle beşinci sene mevcûdu iki yüz elliye bâliğ olacaktır.

(Fasl-ı Sâni)

(Hey'et-i İdâre ve Muallimîn Beyânındadır)

Beşinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye'nin hey'et-i idâresi bir nâzır ve bir nâzır muâvini ve bir muhâsebeci ile birer nefer dâhiliyye ve ders ve sandık me'mûrlarından mürekkeb olub mektebin icâbî mikdâr mubassır ve hademesi bulunacaktır.

Altıncı Madde: Mektebin umûr-i tadrîsiyyesi yerlû ve ecnebî lüzûmı mikdâr şahâdetnâmeli muallimîne müfevvezdir.

(Fasl-ı Sâlis)

(Şerâit-i Kabûl Beyânındadır)

Yedinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye'ye kabûlün şerâiti mevâdd-ı âtiyeden ibâretidir:

Evvelen on sekiz yaşından aşağı ve nihâyet otuz beş yaşından yukarı olmamak

Sâniyen mâni'-i hizmet olacak emrâzdan sâlim bulunduğu tıbben musaddak olmak

Sâlisen bir cinâyet veyâ cünha ile mahkûm ve sû-i ahvâl ile müştehir olmadığı şâkirdin⁴⁹⁸ mensûb olduğu dâire-i belediyye veyâhûd patrikhâne ve hâhâmhâne tarafından tasdîk kılınmak

Râbian Mekteb-i Sultâniyye'den ikmâl-i tahsîl ve şahâdetnâme ahzi ile çıkmış olmaktır fakat kadîm Mekteb-i Mülkiyye ile anın kısm-ı idâfisi ve Mahrec-i Aklâm talebesinden ve hâricden Mekteb-i Sultâniyye'nin müntehî sınıfı için müretteb olan derslerle Fransızca lisânından ve fûnûn kısmından imtihân virenler dahî kabûl olunacaktır.

⁴⁹⁸ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 439

(Fasl-ı Râbi‘)

(Usûl-i Tedrîsiyye Beyânındadır)

Sekizinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye’de okutdılacak derslerin envâi ve tertîbi ve tertîbât-ı tedrîsiyyenin tevsî‘ ve ta‘dîli Meclis-i Kebîr-i Maârif’e müfevvezdir.

Dokuzuncu Madde: Mekteb-i Mülkiyye’de Fransızca tahsîl mecbûrî olduğu gibi tedrîsi mukarrer olan derslerden Târih-i Umûmî ve Coğrafya-yi Umûmî ve İlm-i Hukûk-ı Mîlel ve Riyâziyyât ve Fenn-i Tedbîr-i Memleket ve İlm-i Âsâr-i Atîka ve Mebâdî-i Ulûm-i Tabîiyye ve sâir dersler Lisân-ı Osmânî üzere tedrîs olunacaktır.

(Fasl-ı Hâmis)

(Mekteb-i Mülkiyye’nin Mahârici Olan Me’mûrînler Beyânındadır)

Onuncu Madde: İşbu nizâmnamenin i‘lânı târihinden i‘tibâren Hükûmet umûr-i idârenin her şu‘be ve tabakasına lâzım olan me’mûrları bir nisbet-i muayyeneye tatbîkan Mekteb-i Mülkiyye’den ikmâl-i tahsîl ve şahâdetnâme ahzi ile çıkan talebeden yetiştirmeye karâr vermişdir. Binâen aleyh bu karârı te’mînen Mülkiyye ve Hâriciyye ve Mâliyye aklâmının yalnız müsevvid mukayyid mübeyyizlik sınıfları efrâdı Mekteb-i Sultânî ile Mekâtib-i Rüşdiyyeden ve Rüşdiyyeye muâdil olan sâir mekteplerden bâ-şahâdetnâme çıkacak şâkirdâna mahsûs olub hâricden aklâma hiçbir kimsenin me’mûriyyeti hâiz olamayacağı gibi zikr olunan sınıfların mâ-fevkinde ve madde-i âtiye dâhilinde olan me’mûriyyetler dahî Mekteb-i Mülkiyye’den neş’et idecek talebe ile umûr-i mülkiyye ve kalemiyyeden kıdem ve hizmetleri mesbûk ve ehliyyetleri mücerreb zevâta tahsîs kılınmıştır. Bu bâbda kaide-i nisbet şu vechledir ki bir sene içinde açılan veyâhûd müceddeden vaz‘ ve te’sîs kılınan hidemât-ı mülkiyye ve kalemiyyenin nisfına Mekteb⁴⁹⁹-i Mülkiyye’den neş’et iden talebe ve nisf-ı diğeri sâlifü’z-zikr kudemâ-yı me’mûrîn ve mektebden ta’yîn olunur.

On birinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye’den neş’et iden talebeyi mahrec olacak me’mûriyyetler âtfü’z-zikr hidemâtından ibâretdir:

Evvelen	Kazâ kaimmakamları
Sâniyen	Devâir-i merkeziyye-i hükûmet ile vilâyât merkezleri aklâmının riyâsetleri ve kalem riyâsetine muâdil sâir me’mûriyyetler ve Şûrâ-yı Devlet mülâzımlıkları
Sâlisen	Maârif kitâbetleri ve şehbenderlikleri

On ikinci Madde: Kanûn-ı Esâsiyye’nin otuz dokuzuncu maddesi mücibince me’mûrînin usûl-i terakkiyâtını ta’yîn edecek nizâmname ahkâmına tevfiikan Mekteb-i Mülkiyye’den neş’et idecek talebenin ihrâz idecekleri kazâ kaimmakamlıkları vâfiliklere ve sefâret kitâbetleri sefâretlere ve aklâm riyâsetleri nezâret müsteşârlıklarına ve Şûrâ-yı Devlet mülâzımlığı a‘zâlığna ve dîvân-ı muhâsebât ve nezâret meclisleri başkitâbetleri anların a‘zâlık ve

⁴⁹⁹ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 440

reîsliklerine ve işbu me'mûriyyetlerin kâffesi dahî Meclis-i A'yân a'zâlığına mûsil olacak ve bu bâbda dahî onuncu maddede muharrer nisbet kaidesine i'tibâr kılınacaktır.

On üçüncü Madde: On ikinci maddede muharrer nizâmnâme iktizâsınca kâffe-i me'mûrîn-i mülkiyyenin merâtib-i tahsîl ve ma'lûmâtı ile sınıflarını ve müddet-i me'mûriyyet ve derece-i sa'y ve hizmetlerini mübeyyin olmak üzere merkez-i hükûmetde bir sicill-i resmî ittihâz olduğundan bu sicile dâhil olan me'mûrların mensûb oldukları sınıfın mâ-fevkinde bir me'mûriyyet münhall oldukda evvel sınıf erbâbının en kıdem ve ehliyyetlüsü münhall olan me'mûriyyete ta'yîn olunacak ve kıdem ve ehliyyetde müsâvî me'mûrlar taaddüd ider ise mesâlih-i devletde mesâ-i mahsûsa ve fevka'l-âdeleri sebk idenler hakk-ı rüchân iktisâb eyleyeceklerdir. Binâen aleyh Mekteb-i Mülkiyye'den neş'et idecek zevâtın her kangisi işbu kaide-i terakkiden istifâdeye müstahakk olub da hakkı ketm olduğunı görür ise da'vâ-yi hukuk idebilecektir. Bu sûret talebenin ikmâl-i tahsîl ile mektebden hurûclarında yedlerine verilecek şahâdetnâmelere dahî derc olunacaktır.

On dördüncü Madde: Mekteb-i Mülkiyye şâkirdânı nesak-ı vâhidde elbise iktisâ ideceklerdir.⁵⁰⁰

On beşinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye'nin idâre-i dâhiliyyesi nizâm-ı mahsûs ile ta'yîn kılınacaktır. İşbu nizâmnâmenin infâz-ı ahkâmına irâde-i seniyye-i hazret-i Pâdişâhî müteallik ve şerefsünûh buyurulmuş olmağla Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne kayd itdilerek inde'l-îcâb icrâ-yı îcâbına Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi cânibinden himmet buyurulmak

Fî Safer 8 Sene 94 ve fî 10 Şubat Sene 92⁵⁰¹

⁵⁰⁰ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 441

⁵⁰¹ MMNE, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442

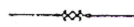
EK-2

CEDÎD MEKTEB-İ MÜLKİYYE-İ ŞÂHÂNE NİZÂMNÂME-İ DÂHİLİYYESİ

* ٤٤٢ *

اون بشجی ماده مکتب ملکیه نك اداره داخلیه سی نظام مخصوص ایله تعیین
قلنه جقدر اشبو نظامنامه نك انفاذ احکامنه اراده سنیه حضرت پادشاهی متعلق
وشرفسنوح بیورلمش اولمغله دیوان همایون قلنه قید ایتدیلهر نك عندالایجاب اجرای
ایجابنه خارجیه نظارت جلیله سی جانندن همت بیورلمق

فی صفر ۸ سنه ۹۴ فی ۱۰ شباط سنه ۹۲

* جدید مکتب ملکیه شاهانه نظامنامه داخلیه سیدر *

برنجی ماده مکتب ملکیه ذات شوکت سمات حضرت پادشاهینک بانخاصه
جایده سنیه لری تحنده اولوب برناظر و برناظر معاونی و برامور حسابیه مأموریه
برصندق مأموری و ایجابی مقدار داخلیه مأمور لری و خدمه سی اوله جقدر
ایکنجی ماده مکتب ترقی و انتظامی و معین و طلبه نك دوام و حسن امتزاج لری
اسبابنك استحصالیله مکتبه متعلق هر درلو نظامات و اوامرنك حسن اجرایی
مکتبک ناظرینه محولدر

اوچنجی ماده درسلره دوامسزلق و مکتبک نظامنه مغایر حرکت و مکتب
خارجنده اطوار حرکات غیر مرضیه دن طولایی مکتبک ناظر و معنی طرفندن واقع
اوله جق تنبیه و تکدیر لردن ماعدا مکتب ملکیه شا کردانی حقتنده ایکی نوع
مجازات وارد برنجیسی تکدیر علنی ایکنجیسی مکتبکدن طرد جزالیدر
تکدیر علنی عموم شا کردان مواجهه لرنده بو صورت علنیده تکدیر اولنلق
ووقوعاتی شا کردنك سجل اخلاقنه و التنجی ماده موجبجه هر اوج آیده برکره
مکتبجه تنظیم اولنوب مرجعی اولان معارف نظارتنه کوندریله جک تقریره درج
ایدلمکدن عبارتدر

اشبو تکدیر علنی اولا برآی ظرفنده اوج دفعه عذر شرعی اولتسزین درسلرده
بولنماق ثانیاً ناظر و معلمینه اطاعتسزلك و حرمتسزلك ایتك ثالثاً ارقداش لری حقتنده
شتم وضرب معامله لرینه جرأت ایتك رابعاً مکتبک خار جنده مناسب اولمیان محفلرده
بولنلق و سرخوش اوللق کبی احوال و حرکاتك جزاسیدر برشا کردنك تکدیر علنی
ایله مجازات ایدلسی ناظر و معلمیدن مرکب هیئنده قرارلشدیرلق لازمدر مکتبکدن
(طرد)

۴۴۳

طرده جزاسی اولا ایکی سنهده صنفنی ترفیع ایده میان ثانیاً برسند ظرفنده حقتنده درت دفعه تکدیر علنی جزاسی اجرا اولنان ثالثاً مکتبک نظاماتی اخلال و ناظر مو معلمینه سرکشاک ایلین و بوجاله دیکر لرینی تشویق ایدن رابعاً ناظر و معلمه شتم و ابراز شدت کبی معاملاتہ قانعشان و خامساً مکتبک داخلنده ناموسه و آداب عمومیه مغایر و جنحه و جنایت درجه سنده مجازاتی داعی حرکتده بولنان شاگردان حقتنده اجرا اولنور برشا کرد حقتنده طرده جزاسی اجرایی ناظر و معلمیندن مرکب هیئت حضورنده بلا استیذان صرف و ایفایه مآذوندر

در دنجی ماده ناظر معلمردن برینک قصورینی مشاهده و اخطارات لازمه بی اجرا ایدوب تأثیری کوریله مدیکی و یا خود اهلیتسزلکی تحقق ایلدیکی تقدیرده لزوم تبدیلی معارف نظارته بیلدیرر و لزوم کوررایسه نظارتدن جواب و رودینه قدر او معلمک درستی بشقه سنه حواله ایله کندوسنی تدریسدن منع ایدر بشنجی ماده ناظر مکتبک بودجه سی داخلنده اولان مصارفی ترتیبات مخصوصه سی دأره سنده بلا استیذان صرف و ایفایه مآذوندر

التجی ماده ناظر هر اوج آی ختامنده مکتبک معین و طلبه سنک و وظائف معینه لرینی بولیله ایفا ایدوب ایتدک لرینی و مکتبچه اولان وقوعات مهمه و اصلاحات لازمه بی حاوی بر تقریر تنظیمیه معارف نظارته اعطا ایده جکدر

یلنجی ماده ناظر معاونی ناظر بولنمدیغی زمانده وکالت ایده جک و بولنمدیغی حالده کافه امورده ناظره معاونت ایلده جکدر معاون معلمردن هر برینک دوامیله درس لرنک جدول مخصوصنده کوسترلدیکی و جهله تدریس قلوب قلمدیغنه هلی الدوام نظارت ایدوب طلبه ننگ اوقات معینه ده مکتبه کلرینه و درس ائناسنده حسن اطوار لرینه دأر داخلیه مأمور لرینک طوته جق لری دوام ژورنال لرینی کندو دفتر مخصوصنه قید ایده جک و هر آی ختامنده معلمک و طلبه ننگ احوالی ناظره مآقریر بیان ایلده جکدر

معلمک و داخلیه مأمور لرینک ایفای وظیفه لرنده قصورینی کوردکده اخطار ایده جک و تکرری حالنده ناظره بیلدیره جکدر

شکنجی ماده امور حسابیه مأموری مکتبک معاملات حسابیه سنندن مسؤل ولوب واردات و مصارفاتی مبین بر دفتر طوته جقدر معاش و مصارفک سنداتی ناظر لرفندن محاسبیه حواله اولنوب اصحابنه قوچانلی علم و خبر و یریله رک و ناظر طرفندن

❖ ۴۴۴ ❖

ويريله اشارتي اولدقجه وزنه دن كيمسه يه برآچه ويرليه جكدر وزنه دار معاش
ومصارفي بوميه دفترينه قيد ايتد كدن صكره قوچانلي سندی اخذايلاه حاوی اولديغی
اچھ يي اعطا ايليه جكدر امور حسابيه مأموری هرآی ختامنده وزنه نك موجوديتی
موازنه ايدوب آیده برکره ده وزنه نك موجوديله صرفياتنی ناطق بردفتر تنظيم ايله
ناظره ويره جكدر

طقوزنجی ماده مکتبک امور تحریریه سی امور حسابيه مأمورينه محولدر
اوننجی ماده داخلیه مأمورلری هر بردرسه شروع اولتمسزین طلبه دن نقصان
اولانلری بيلک اوزره اسامی دفترینی قرائت وموجود اوليانلری اشارت ایده جک
ودرس اثناسنده کلیانلرک ویا خود برسبب مشروعه مینی کله میانلرک اسملری خذاسنه
شرح ویريله جكدر

اون برنجی ماده طلبه دن بریمی هر نه سببه مینی اولور ایسه اولسون اکیال
مدت ایتمسزین مکتبدن چیقمق استدیکی حالده چیقمغه مأذون اولوب فقط شهادتنامه
ويرليه جكدر مکتبی ترک ایتسی اسباب مجبره يه مینی اولديغی اکلاشیلور ایسه کندور
طلبی اوزرینه مدت دوامنی وتحصیل ایتش اولديغی درسلری مشعر یدينه ترکنک
اسباب مجبره سی یانيله برتصدیقنامه ویريله جكدر وبوتصدیقنامه هیچ بروقتده
شهادتنامه حکم وقوتنده اولميه جكدر

اون ایکنجی ماده مکتب ملکيه نك ایام تعطيليه سی تموز ابتدا سندن اغستوسک
اون بشته قدردر
اون اوچنجی ماده مکتب ملکيه طلبه سنک البسه سی نسق واحداوزره اوله جكدر
وطریق علیه ده بولنانلر مستشار

فی ۲۵ ربيع الاول سنه ۲۹۴ و فی ۲۹ مارت سنه ۲۹۳

—o—o—o—

❖ حقوق مکتبی نظامنامه سی ❖

(برنجی فصل)

(مکتبک تشکیلی)

برنجی ماده قوانین عدلیه و سیاسیه دولت علیه نك و حقوقه متعلق اصول و فوائده
(تعلیم)

EK-2**CEDİD MEKTEB-İ MÜLKİYYE-İ ŞÂHÂNE NİZÂMNÂME-İ DÂHİLİYYESİ**

Birinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye zât-ı şevket simât Hazret-i Pâdişâhînin bi'l-hâssa himâye-i seniyyeleri tahtında olub bir nâzır ve bir nâzır muâvini ve bir umûr-i hesâbiyye me'mûriyle bir sandık me'mûru ve îcâbı mikdâr dâhiliyye me'mûrları ve hademesi olacaktır.

İkinci Madde: Mektebin terakki ve nizâmı ve muallimîn ve talebenin devâm ve hüsn-i imtizâcları esbâbının istihsâliyle mektebe müteallik her dürlü nizâmât ve evâmirin hüsn-i icrâsı mektebin nâzırına muhavveldir.

Üçüncü Madde: Derslere devâmsızlık ve mektebin nizâmına mugayir hareket ve mekteb hâricinde etvâr-ı harekât-ı gayr-i merziyyeden dolayı mektebin nâzırını ve muallimi tarafından vâki' olacak tenbîh ve tekdîrlerden mâadâ Mekteb-i Mülkiyye şâkirdânı hakkında iki nev' mücâzât vardır. Birincisi tekdîr-i alenî ikincisi mektebden tard cezâlarıdır.

Tekdîr-i alenî umûm şâkirdân muvâcehelerinde bu sûret-i aleniyyede tekdîr olunmak ve vukuâtı şakirdin sicill-i ahlâkına ve altıncı madde mücibince her üç ayda bir kere mektebce tanzîm olunub mercii olan Maârif Nezâreti'ne gönderilecek takrîre derc idilmekten ibârettir.

İşbu tekdîr-i alenî evvelen bir ay zarfında üç def'a özl-i şer'î olmaksızın derslerde bulunmamak sâniyen nâzır ve muallimîne itâatsizlik ve hürmetsizlik itmek sâlisen arkadaşları hakkında şetm ve darb muâmelelerine cür'et eylemek râbian mektebin hâricinde münâsib olmayan mahallerde bulunmak ve serhûş olmak gibi ahvâl ve harekâtın cezâsıdır. Bir şakirdin tekdîr-i alenî ile mücâzât idilmesi nâzır ve muallimînden mürekkeb hey'etde karârlaşdırılmak lâzımdır. Mektebde⁵⁰² tard cezâsı evvelen iki senede sınıfını terfi' idemeyen sâniyen bir sene zarfında hakkında dört def'a tekdîr-i alenî cezâsı icrâ olunan sâlisen mektebin nizâmâtını ihlâl ve nâzır ve muallimlerine serkeşlik eyleyen ve bu hâle diğerlerini teşvîk iden râbian nâzır ve muallimlere şetm ve ibrâz-ı şiddet gibi muâmelâta kalkışan ve hâmisen mektebin dâhilinde nâmûsa ve âdâb-ı umûmiyyeye mugayir ve cünha ve cinâyet derecesinde mücâzâtı dâif hareketde bulunan şâkirdân hakkında icrâ olunur. Bir şâkird hakkında tard cezâsı icrâsı nâzır ve muallimînden mürekkeb hey'et huzûrunda bi'l-isticvâb tardı mücib cürmün sübûtuna mütevakkıfdir.

Dördüncü Madde: Nâzır muallimlerden birinin kusûrunu müşâhede ve ihtârât-ı lâzimeyi icrâ idüb te'siri görülemediği veyâhûd ehliyyetsizliği tahakkuk eylediği takdîrde lüzûm-ı tebdîlini Maârif Nezâreti'ne bildirir ve lüzûm görür ise Nezâret'den cevâb vürûduna kadar o muallimin dersini başkasına havâle ile kendisini tadrîsden men' ider.

Beşinci Madde: Nâzır mektebin bûdcesi dâhilinde olan masârifi tertîbât-ı mahsûsası dâiresinde bilâistizân sarf ve îfâya me'zundur.

⁵⁰² CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 442

Altıncı Madde: Nâzır her üç ay hitâmında mektebin muallimîn ve talebesinin vezâif-i muayyenelerini yoluyla îfâ idüb itmediklerini ve mektebce olan vukuât-ı mühimme ve ıslahât-ı lâzimeyi hâvî bir takrîr tanzîmiyle Maârif Nezâreti'ne i'tâ idecektir.

Yedinci Madde: Nâzır muâvini nâzır bulunmadığı zamân vekâlet idecek ve bulunduğu hâlde kâffe-i umûrda nâzıra muâvenet eyleyecektir. Muâvin muallimlerden her birinin devâmiyle derslerin cedvel-i mahsûsunda gösterildiği vechle tadrîs kılınub kılınmadığına ale'd-devâm nezâret idüb talebenin evkat-ı muayyenede mektebe gelmelerine ve ders esnâsında hüsn-i etvârlarına dâir dâhiliyye me'mûrlarının tutacakları devâm jurnallerini kendü defter-i mahsûsuna kayd idecek ve her ay hitâmında muallimlerin ve talebenin ahvâlini nâzıra bi't-takrîr beyân eyleyecektir.

Muallimlerin ve dâhiliyye me'mûrlarının îfâ-yi vazîfelerinde kusûrunu gördükde ihtâr idecek ve tekerrüri hâlinde nâzıra bildirecektir.

Sekizinci Madde: Umûr-i hesâbiyye me'mûr mektebin muâmelât-ı hesâbiyyesinden mes'ûl olub vâridât ve masârifâtını mübeyyin bir defter tutacaktır. Maâş ve masârifin senedâtı nâzır tarafından muhâsebeye havâle olunub ashâbına koçanlı ilm ve haber virilerek ve nâzır tarafından⁵⁰³ virile işâreti olmadıkca vezneden kimseye bir akçe virilmeyecektir. Veznedâr maâş ve masârifî yevmiyye defterine kayd itdikten sonra koçanlı senedi ahz ile hâvî olduğu akçeyi i'tâ eyleyecektir. Umûr-i hesâbiyye me'mûr her ay hitâmında veznenin mevcûdunu muvâzene edüb ayda bir kere de veznenin mevcûdiyle sarfiyyâtını nâzır bir defter tanzîm ile nâzıra virecektir.

Dokuzuncu Madde: Mektebin umûr-i tahrîriyyesi umûr-i hesâbiyye me'mûrına muhavveldir.

Onuncu Madde: Dâhiliyye me'mûrları her bir derse şürû' olunmaksızın talebeden noksân olanları bilmek üzre esâmî defterini kırâat ve mevcûd olmayanları işâret idecek ve ders esnâsında gelmeyenlerin veyâhûd bir sebep-i meşrûa mebnî gelemeyenlerin isimleri hizâsına şerh virilecektir.

On birinci Madde: Talebeden birisi her ne sebebe mebnî olur ise olsun ikmâl-i müddet etmeksizin mektebden çıkmak istediği hâlde çıkmağa me'zûn olub fakat şahâdetnâme virilmeyecektir. Mektebi terk etmesi esbâb-ı mecbûreye mebnî olduğu anlaşılır ise kendü talebi üzerine müddet-i devâmını ve tahsîl itmiş olduğu dersleri meş'ar-i yedine terkinin esbâb-ı mûcibesi beyâniyle bir tasdîknâme virilecektir ve bu tasdîknâme hiçbir vaktde şahâdetnâme hükm ve kuvvetinde olmayacaktır.

On ikinci Madde: Mekteb-i Mülkiyye'nin eyyâm-i ta'tîliyyesi Temmuz ibtidâsından Ağustos'un on beşine kadardır.

⁵⁰³ CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 443

On üçüncü Madde: Mekteb-i Mülkiyye talebesinin elbisesi nesak-ı vâhid üzere olacaktır ve tarîk-ı ilmiyyede bulunanlar müstesnâdır.

Fî 25 Rebûü'l-Evvel Sene 294 ve fî 29 Mart Sene 293⁵⁰⁴

---

⁵⁰⁴ CMMŞND, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, s. 444

EK-3

TELGRAF ME'MÛRLARININ VEZÂIF-İ ME'MÛRİYYET
VE DERECÂT-I HİDMETLERİNE DÂİR NİZÂMNÂME SÛRETİ

﴿ ۳۶۳ ﴾

(تلغراف مأمورینک و طائف مأموریت و درجات خدمتارینه دائر)
(نظامنامه صورتبدر)

(تلغراف معاونتکی)

معاون مومی الیه اداره نك كافة مأمورینه نظارت ایده جك و وقوعبولان
او امرك وانخاذا اولنه جق تدابیرك حسن اجراسنده مدیرزندنه مسؤل
بولنه جق و ترکیه مر اسلات تلغرافیه حساباتك تدقیق و مقابله سنه و بوندن
بشقه مکتب شاگردانك تحصیل فنلری نظارتنه مأمور اوله جقدر
(ترکیه مخبرات قلی)

اشبو قلمك باش مخبره مأموری معاونك تحت اداره سنده اولوب اداره نك
در سعادت و طشره لرجه وقوعبوله جق مخبرات و مكاتباتی قلمه آله جق
و بونك معینده ایکی مأمور اولوب بری تبیضاته و دیگر قیوداته
باقه جقدر

(سوق مكاتب تلغرافیه قلی)

اشبو قلمك بر باش سوق مأموری اولوب تعاطی اولنه جق تحریرات
تلغرافیه لری صاحبیرینه وقت وزمانیه حسن ایصاله و بونلرده محرر
موادك كسنه یه فاش اولنماسنه و موصل محرراته نظارت ایلكه مأمور
اوله جق و بونك معینده اوچ مأمور اولوب بونلر تعاطی اولنان تحریرات
تلغرافیه بی تبیض ایدوب زهدن كلش وزیه كوندرلش و قاچ غروش
اجرت اكتمش اولدیغنی صورتلریله برابر دفتره قید ایده جقدر
(مخبرات اجنبیه مأموریتی)

مخبرات اجنبیه ایچون بر مأمور اولوب معاون مومی الیهك تحت معینده اوله رق
ممالك عثمانیه ده بونان مرکز دولت علیه نك تحت مقاوله سنده بولندیغنی
دول سائر تلغرافخانه لریله وقوعبوله جق مخبرات قلیه آله جقدر
(سوق مكاتب اجنبیه قلی)

اشبو قلمك بر باش مأموری اولوب تعاطی اولنه جق تحریرات اجنبیه
تلغرافیه لری صاحبیرینه وقت وزمانیه حسن ایصاله و بونلرده محرر
موادك كسنه یه فاش اولنماسنه و موصل محرراته نظارت ایلكه مأمور

﴿ ۳۶۴ ﴾

اوله جق و تحریرات تلغرافیه نك تعرفه لرینی تنظیم و مقاوله تختنده بولنان
دولتلك تعرفه لرینی حساب ایله جك و معیننده بر مأمور بولنه جقدر
(محاسبات ترکیه قلبی)

اشبو قلمك بر باش محاسبه مأموری اولوب تعاطی اولنه جق مخبرات
ترکیه نك محاسبه سنه و نقدر تحریرات كلوب نقدر كیش و نقدر اجرت
آلمش اولدیغنك بهر آی باشنده بر قطعه دفتر نك تحریرینه و مالیه نظارت
جليله سنه تقدیم اولنه جق حسابات دفاتر نك تنظیمه مأمور اوله جق
و معیننده اوج مأمور اولوب ایکیسی دفاتر مذکوره نك تحریری و بریسی
مقابله معیت مأمور بنده اوله جقدر

(محاسبات اجنبیه قلبی)

اشبو قلمك بر باش محاسبه مأموری اولوب در سعادت و بك اوغلی مرکز لندن
تعاطی اولنان مخبرات اجنبیه نك محاسبه سنه و نقدر تحریرات كلوب نقدر
كیش و نه مقدار اجرت آلمش اولدیغنك بهر آی باشنده بر قطعه دفتر نك
تنظیمه و حدود لندن كلان و یا خود آق دكز اطه لرینه امرار اولنان
تحریرات ایچون تنظیم اولنان دفتری مقابله و تدقیق و بعده اورویا
حصه سنی تفریق ایتمكه مأمور اوله جق و معیننده ایکی مأمور بولنه جقدر

(محررات ترکیه تحصیلات قلبی)

اشبو قلمك بر باش مأموری اولوب تلغرافخانه یه اعطا اولنان محرراتك
اجرت لرینی بعد الحساب قبض ایدوب حاصلات واقعه سنك بهر کون بر ژورنالی
تنظیم ایدرك نقدر اچمه آلمش ایسه بهر کون تلغرافخانه وزنده سنه تسلیم
ایده جقدر و معیننده بر مأمور بولنه جقدر

(اشیای تلغرافیه قلبی)

اشبو قلمك بر باش مأموری اولوب تلغراف اداره سنه كلوب مغازه سنه قونلش
اولان كافه ادوات و اشیای تلغرافیه نك بر قطعه دفترینی تنظیم ایدوب
و بولندن كرك مرکز و كرك خطوط تلغرافیه انشاسنه صرف اولنق
اوزره مغازه دن چیقاریلان اشیانك نوع و جنس و مقدارینی و صرف اولنان
محلنی مبین بشقه جه دفترینی تحریر ایله جك و تلغراف ما کینه جیلر نك
ایشلرینه نظارت ایله جك و هر آی باشنده بمقدار اشیای موجود اولوب
نقدر صرف اولدیغنی اداره یه بیلدیره جك و بو اشیانك مغازه ده بولندیغنی

﴿ نتیجه ﴾

﴿ ۳۶۵ ﴾

مدتیچه حسن محافظه سندن مسؤل اوله جقدر و بونک معینده برامور ایله
برمغازه بکچیمی بولنه جقدر

(ما کینه جلیق مأموریتی)

اشبو مأمور اداره تلغرافیه ما کینه لرینی تعمیر و تنظیمه مأمور مخصوص
اولوب بولندیغی او طه ده سائر هیچ برکسنه نك ایثنی کورمکه و یا خود
ادواتی تعمیر ایتمکه مقدر اوله مبه جقدر و معینده برکسنه بولنه جقدر

(مواصله ترکیبه قلمی)

اشبو قلمک برباش مأموری اولوب تلغرافخانه یه ویریلان تحریراتی
طوغریجه محلنه ایصاله و طشرلدن کلان محرراتی اخذ ایله در عقب
محلنه کوندرلک اوزره سوق قلمه اعطایه مأمور اوله جق و تلارک معاینه سنه
مأمور اولان در سعادت چاوشلرینه نظارت ایده جک و معینده الی افندی
اولوب بولنری کیجه و کوندوز نوبته ایصال محررات خدمتده استخدام
ایده جکدر

(مواصله اجنبیه قلمی)

اشبو قلمک کذلک برباش مأموری اولوب تلغرافخانه یه ویریلان تحریراتی
طوغریجه محلنه ایصاله و طشرلدن کلان محرراتی اخذ ایله در عقب محلنه
کوندرلک اوزره اجنبیه سوق قلمه اعطایه مأمور اوله جق و معینده الی
مواصله مأموری اولوب بولنری کیجه و کوندوز نوبته ایصال محررات
خدمتده استخدام ایده جکدر

در سعادت تلغرافخانه سنده برقیو چوقداری و مکتوب اوزری او قویه بیله جک
قدر او قومق بیلور الی نفر موصل محررات و ایکی چاوش و برقیو جی و اوج
اوطه جی استخدام اولنه جق و قیو چوقداری اداره عمومی نك نظارتلره
اولان معاملاتنی اجراییه و محررات موصللری تحریرات وارده یی ممکن
اولدیغی قدر سرعتله صاحب لرینه تسلیم ایتمکه و چاوشلرک در سعادتدن
یدی قله یه قدر موجود اولان تلاری معاینه ایلمکه و قیو جی الیه اوطه جیلر
تلغرافخانه نك حسن محافظه سیله اخشام دن صکره اوطه لری سیلوب سپوره نك
آتش بر اقامغه و اجنبیدن هیچ برکسنه یی تلغرافخانه ده آلیقومامغه مأمور
اوله جقدر

* ۳۶۶ *

(بك اوغلى مركزى)

اشبو مركز استانبول تلغرافخانهسى باش مواصله مامورينك وظائفنه
مماثل وظائفه برباش مامورى اولوب مركز مزبور حقنده اداره طرفندن
ويريله جك اوامر و تنبيهاتى حسن اجرايه دقت ايده جك ومعينده التى
مواصله مامورى اولوب بونلرى كيجه وكوندوز نوبته ايصال محررات
خدمتمده استخدام ايده جكدر

(سوق مكاتب اجنبية قلمى)

مركز مزبور باش مامورينك تحت اداره سنده اوله رق برسوق باش مامورى
اولوب وارد اولان تحريات تلغرافيه يى صاحب رينه ارسال ومركزه كلان
تحرياتك اجر تلى رينى اخذ واستحصال ايده جك وتعاطى اولنان محرراتك
قاس اولسندن مسؤل اوله جق ورفاقتنده اوچ مامور بولنه جقدر

مركز مزبوره استانبول تلغرافخانه سنده مستخدم اولنلر كي برباش چاوش
وقپوچى و براوطه جى والتى نفر موصل محررات استخدام اولنه جقدر

(اسكدار مركزى)

اشبو اسكدار مركزنده دخى استانبول تلغرافخانهسى باش مواصله مامورينك
وظائفنه مماثل وظائفه برباش مامور اوچ مواصله مامورى و برباش چاوش
اوچ موصل محررات و براوطه جى وقپوچى استخدام اولنه رق بونلرك
وظائفنك اوغلى مركزى مامورينك وظائفنى كى اوله جقدر

(فنون تلغرافيه مكاتبى نظامنامه سيدر)

تلغراف اداره سنده مامورلر يشد ير مكه مخصوص اولان اشبو مكاتب معاونك
تحت نظارتنده اوله رق مكاتب مذكوره تلغراف نظريات و عملياتى تعليم
اولنه جقدر مذكور مكاتب جمعه و بازار كونلر بدن ماعدا هر كون وقت
ظهر دن بر بچق ساعت اول نظريات تلغرافيه درسلى و يريلوب وقت
ظهر ده ختام بوله جق و بودرسلرك برنجيسى تلغراف فنك مختصر تاريخى
ايله علوم غوميه الكترى قيه نك مقدماتى و ايكنجيسى پيلرك استعمال
وانتخاب و محافظه سى و اوچنجيسى اشكال تلغرافيه وقوه سياله نك اصول
وطبايعى و الكترى قك قوه مقناطيسيه سى و دردنجيسى باشلوجه تفرعات
و صور استعمالى و بشنجيسى قوللانلقده اولان مورش تعبير اولنان ماكنه لرك

* وپوسته لرك *

﴿ ۳۶۷ ﴾

و یوسئدرك وضعی اصولی والتنجیسی تلوما کینه لره داخلا وخارجا عارض
اوله جق قار شقلنگک تعمیر واصلاحی ویدنجیسی تلغرافیه موجود اولان
ادواتک وآلاتک حسن استعمالی وسکزنجیسی بری وبخری خطوط تلغرافیه نیک
اصول وضع وانشاسی وطقوزنجیسی عموما فنون تلغرافیه والکتریقیه نیک
باشلوجه لر نیک اجرا آتی ماده لرندن عبارت اوله جقدر عملیات درسری دخی
صالی وینجشنبه کونلری وقت ظهردن بدآ ایله ایکی ساعت تمتد اوله رق
ایصال محررات فنیله اداره تلغرافیه نیک تفصیلاتی تعلیمدن عبارت
اوله جقدر بهر هفته جمعه ایرتسی ایله صالی کونلری کذلک وقت ظهردن
بدآ ایله ایکی ساعت اصول اداره تلغرافیه ایله امور حسابیه درسری تعلیم
اولتوب بونلردخی اوله اداره نیک عموما اصول حسابی واثابا اداره نیک
نظامات موجوده وآبیه سنک تعلیمی وثالکا دفاتر و قیود لازمه نیک وسائر اوراق
حسابیه نیک صورت تنظیمه سی اصولی ورابعاً خطوط تلغرافیه نیک ژونلری
وبهرینه قاچ غروش فیثات آلمق لازم کله جکی ماده لرندن عبارت اوله جقدر

فی ۱۹ جادی الاخری سنه ۱۲۷۷

EK-3**TELGRAF ME'MÛRLARININ VEZÂİF-İ ME'MÛRİYYET
VE DERECÂT-I HİDMETLERİNE DÂİR NİZÂMNÂME SÛRETİ**

(Telgraf Muâvinliği)

Muâvin-i mûmâ-ileyh idârenin kâffe-i me'mûrlarına nezâret idecek ve vuku'bulan evâmirin ve ittihâz olunacak tedâbirin hüsn-i icrâsında müdür nezdinde mes'ûl bulunacak ve Türkce mürâselât-ı telgrafiyye hesâbâtının tedkik ve mukabelesine ve bundan başka mekteb şâkirdânının tahsîl-i fennleri nezâretine me'mûr olacaktır.

(Türkce Muhâberât Kalemi)

İşbu kalemin baş muhâbere me'mûr muâvinin taht-ı idâresinde olub idârenin Dersâdet ve taşralarca vuku'bulacak muhâberât ve mükâtebâtını kaleme alacak ve bunun maiyyetinde iki me'mûr olub biri tebyîzâta ve diğeri kuyûdâta bakacaktır.

(Sevk-i Mekâtîb-i Telgrafiyye Kalemi)

İşbu kalemin bir baş sevk me'mûr olub teâtî olunacak tahrîrât-ı telgrafiyyeleri sâhiblerine vakt ve zamâniyle hüsn-i îsâle ve bunlarda muharrer mevâddın kimesneye fâş olunmamasına ve mûsil-i muharrerâta nezâret eylemeye me'mûr olacak ve bunun maiyyetinde üç me'mûr olub bunlar teâtî olunan tahrîrât-ı telgrafiyyeyi tebyîz idüb nereden gelmiş ve nereye gönderilmiş ve kaç kuruş ücret alınmış olduğunu sûretleriyle berâber deftere kayd idecektir.

(Muhâberât-ı Ecnebiyye Me'mûriyyeti)

Muhâberât-ı ecnebiyye için bir me'mûr olub muâvin-i mûmâ-ileyhin taht-ı maiyyetinde olarak memâlik-i Osmâniyyede bulunan merkezler Devlet-i Aliyye'nin taht-ı mukavelesinde bulunduğu düvel-i sâire telgrafhâneleriyle vuku'bulacak muhâberâtı kaleme alacaktır.

(Sevk-i Mekâtîb-i Ecnebiyye Kalemi)

İşbu kalemin bir baş me'mûr olub teâtî olunacak tahrîrât-ı ecnebiyye-i telgrafiyyeleri sâhiblerine vakt ve zamâniyle hüsn-i îsâle ve bunlarda muharrer mevâddın kimesneye fâş olunmamasına ve mûsil-i muharrerâta nezâret eylemeye me'mûr⁵⁰⁵ olacak ve tahrîrât-ı telgrafiyyenin ta'rifelerini tanzîm ve mukavele tahtında bulunan devletlerin ta'rifelerini hesâb idecek ve maiyyetinde bir me'mûr bulunacaktır.

(Muhâsebât-ı Türkiyye Kalemi)

İşbu kalemin bir baş muhâsebe me'mûr olub teâtî olunacak muhâberât-ı Türkiyye'nin muhâsesine ve ne kadar tahrîrât gelüb ne kadar gitmiş ve ne kadar ücret alınmış olduğunun beher ay başında bir kıt'a defterinin tahrîrine ve Mâliyye Nezâret-i Celîlesi'ne takdîm olunacak hesâbât defâtirinin tanzîmine me'mûr olacak ve maiyyetinde üç me'mûr olub ikisi defâtir-i mezkûrenin tahrîri ve birisi mukabele maiyyet me'mûriyyetinde olacaktır.

⁵⁰⁵ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 363

(Muhâsebât-ı Ecnebiyye Kalemi)

İşbu kalemin bir baş muhâsebe me'mûrı olub Dersââdet ve Beyoğlu merkezlerinden teâtî olunan muhâberât-ı ecnebiyyenin muhâsesine ve ne kadar tahrîrât gelüb ne kadar gitmiş ve ne mikdâr ücret alınmış olduğının beher ay başında bir kıt'a defterinin tanzîmine ve hudûdlardan gelen veyâhûd Akdeniz adalarına imrâr olunan tahrîrât için tanzîm olunan defterleri mukabele ve tedkik ve ba'de Avrupa hissesini tefrîk itmeye me'mûr olacak ve maiyyetinde iki me'mûr bulunacaktır.

(Muhârrerât-ı Türkiyye Tahsîlât Kalemi)

İşbu kalemin bir baş me'mûrı olub telgrafhâneye i'tâ olunan muharrerâtın ücretlerini ba'de'l-hesâb kabz idüb hâsılât vâkıasının beher gün bir jurnalini tanzîm iderek ne kadar akçe almış ise beher gün telgrafhâne veznesine teslîm idecektir ve maiyyetinde bir me'mûr bulunacaktır.

(Eşyâ-yi Telgrafiyye Kalemi)

İşbu kalemin bir baş me'mûrı olub telgraf idâresine gelüb mağazasına konulmuş olan kâffe-i edevât ve eşyâ-yi telgrafiyyenin bir kıt'a defterini tanzîm idüb ve bunlardan gerek merkezlere ve gerek hutût-ı telgrafiyye inşâsına sarf olunmak üzere mağazadan çıkarılan eşyânın nev' ve cins ve mikdârını ve sarf olunan mahallini mübeyyin başkaca defterini tahrîr idecek ve telgraf makinecilerinin işlerine nezâret eyleyecek ve her ay başında ne mikdâr eşyâ mevcûd olub ne kadar sarf olundığını idâreye bildirecek ve bu eşyânın mağazada bulunduğ⁵⁰⁶ müddetce hüsn-i muhâfazasından mes'ûl olacaktır ve bunun maiyyetinde bir me'mûr ile bir mağaza bekcisi bulunacaktır.

(Makinecilik Me'mûriyyeti)

İşbu me'mûr idâre-i telgrafiyye makinelerini ta'mîr ve tanzîme me'mûr-i mahsûs olub bulunduğ⁵⁰⁶ odada sâir hic bir kimesnenin işini görmeye veyâhûd edevâtını ta'mîr itmeye muktedir olamayacaktır ve maiyyetinde bir kimesne bulunacaktır.

(Muvâsala-i Türkiyye Kalemi)

İşbu kalemin bir baş me'mûrı olub telgrafhâneye virilen tahrîrâtı doğruca mahalline îsâle ve taşralardan gelen muharrerâtı ahz ile der-akab mahalline gönderilmek üzere sevk kalemine i'tâyâ me'mûr olacak ve tellerin muâyenesine me'mûr olan Dersââdet çavuşlarına nezâret idecek ve maiyyetinde altı efendi olub bunları gice ve gündüz nevbetle îsâl-i muharrerât hizmetinde istihdâm idecektir.

(Muvâsala-i Ecnebiyye Kalemi)

İşbu kalemin kezâlik bir baş me'mûrı olub telgrafhâneye virilen tahrîrâtı doğruca mahalline îsâle ve taşralardan gelen muharrerâtı ahz ile der-akab mahalline gönderilmek üzere

⁵⁰⁶ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 364

ecnebiyye sevk kalemine i'tâya me'mûr olacak ve maiyyetinde altı muvâsala me'mûrî olub bunları gice ve gündüz nevbetle îsâl-i muharrerât hizmetinde istihdâm idecekdir.

Dersaâdet telgrafhânesinde bir kapu çukadârı mektûb üzeri okuyabilecek kadar okumak bilür altı nefer mûsil-i muharrerât ve iki çavuş ve bir kapucı ve üç odacı istihdâm olunacak ve kapu çukadârı idâre-i umûmiyyenin nezâretlerle olan muâmelâtını icrâya ve muharrerât-ı mûsilleri tahrîrât-ı vârideye mümkün olduğu kadar sür'atle sâhiblerine teslîm itmeye ve çavuşların Dersaâdet'den yedi kalaya kadar mevcûd olan telleri muâyene eylemeye ve kapucı ile odacılar telgrafhânenin hüsn-i muhâfazasıyla ahşâmdan sonra odaları silüb süpürerek ateş bırakmamağa ve ecnebiyyeden hiçbir kimesneyi telgrafhânedeki alikomamağa me'mûr olacaktır.⁵⁰⁷

(Beyoğlu Merkezi)

İşbu merkezin İstanbul telgrafhânesi baş muvâsala me'mûrünün vezâifine mümâsil vezâifle bir baş me'mûrî olub merkez-i mezbûr hakkında idâre tarafından virilecek evâmir ve tenbîhâtı hüsn-i icrâya dikkat idecek ve maiyyetinde altı muvâsala me'mûrî olub bunları gice ve gündüz nevbetle îsâl-i muharrerât hizmetinde istihdâm idecekdir.

(Sevk-i Mekâtîb-i Ecnebiyye Kalemi)

Merkez-i mezbûr baş me'mûrünün taht-ı idâresinde olarak bir sevk baş me'mûrî olub vârid olan tahrîrât-ı telgrafîyyeyi sâhiblerine irsâl ve merkeze gelen tahrîrâtın ücretlerini ahz ve istihsâl idecek ve teâtî olunan muharrerâtın fâş olmasından mes'ûl olacak ve refâkatinde üç me'mûr bulunacaktır.

Merkez-i mezbûrda İstanbul telgrafhânesinde müstahdem olanlar gibi bir baş çavuş ve kapucı ve bir odacı ve altı nefer mûsil-i muharrerât istihdâm olunacaktır.

(Üsküdar Merkezi)

İşbu Üsküdar merkezinde dahî İstanbul telgrafhânesi baş muvâsala me'mûrünün vezâifine mümâsil vezâifle bir baş me'mûr ve üç muvâsala me'mûrî ve bir baş çavuş ve üç mûsil-i muharrerât ve bir odacı ve kapucı istihdâm olunarak bunların vezâifi Beyoğlu Merkezi me'mûrlarının vezâifi gibi olacaktır.

(Fünûn-i Telgrafîyye Mektebi Nizâm-nâmesidir)

Telgraf idâresinde me'mûrlar yetiştirmeye mahsûs olan işbu mekteb muâvinin taht-ı nezâretinde olarak mekteb-i mezkûrda telgraf nazariyyâtı ve ameliyyâtı ta'îm olunacaktır. Mezkûr mektebin Cum'a ve Bâzâr günlerinden mâadâ hergün vakt-i zuhrden bir buçuk sâat evvel nazariyyât-ı telgrafîyye dersleri virilüb vakt-i zuhrde hitâm bulacak ve bu derslerin birincisi telgraf fenninin muhtasar târihi ile ulûm-i umûmiyye-i elektrikiyyenin mukaddimâtı ve ikincisi pillerin isti'mâl ve intihâb ve muhâfazası ve üçüncüsü eşkâl-i telgrafîyye ve kuvve-i seyyâlenin usûl ve tabâyi'i ve elektrikin kuvve-i miknâsiyyesi ve dördüncüsü başluca teferruât

⁵⁰⁷ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 365

ve suver isti'mâli ve beşincisi kullanılmakda olan mors ta'bîr olunan makinelerin⁵⁰⁸ ve postaların vaz'ı usûli ve altıncısı tel ve makinelere dâhilen ve hâricen ârız olacak karışıklığın ta'mîr ve ıslahı ve yedincisi telgrafce mevcûd olan edevâtın ve âlâtın hüsn-i isti'mâli ve sekizincisi berrî ve bahrî hutût-ı telgrafiyenin usûl-i vaz'ı ve inşâsı ve dokuzuncısı umûmen fûnûn-ı telgrafiyeye ve elektirikiyenin başlucalarının icrââtı maddelerinden ibâret olacaktır. Ameliyyât dersleri dahî Sâlî ve Pencşenbih günleri vakt-i zuhrden bed'an ile iki sâat mümtedd olarak îsâl-i muharrerât fenniyle idâre-i telgrafiyenin tafsîlâtı ta'lîminden ibâret olacaktır. Beher hafta Cum'a ertesi ile Sâlî günleri kezâlik vakt-i zuhrden bed'an ile iki sâat usûl-i idâre-i telgrafiyeye ile umûr-i hesâbiyye dersleri ta'lîm olunub bunlar dahî evvelen idârenin umûmen usûl-i hesâbatı ve sâniyen idârenin nizâmât-ı mevcûde ve âtiyesinin ta'lîmi ve sâlisen defâtir ve kuyûd-ı lâzimenin ve sâir evrâk-ı hesâbiyyenin sûret-i tanzîmiyyesi usûli ve râbian hutût-ı telgrafiyenin jûnleri ve beherine kaç kuruş fiât almak lâzım geleceği maddelerinden ibâret olacaktır.

Fî 19 Cemâdiye'l-Uhrâ Sene 1277⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 366

⁵⁰⁹ TMVMDHDNS, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 367

EK-4

TELGRAFHÂNE MUHÂBERÂTINI ÖĞRENMEK İÇÜN

TELGRAFHÂNEYE ALINACAK ŞÂKİRDÂN HAKKINDA OLAN NİZÂMNÂME

۳۵۶

(طقوزنجی فصل)

(تلغرافخانه مخبراتی اوکرتک ایچون تلغرافخانه به آله جق شاکردان)

(حصنه اولان نظامنامه در)

فرق طقوزنجی ماده شاکردانک عدد اسنانی اون سکردن نهایت اونوزده
قدر اوله جقدر

النجی ماده برتلغراف شاکردی لایقوله او قویوب یازمعه و اولدجه
رشی قله آلمغه مقدر اولدجه و علم حسابی دخی بیلدجه آلمیه جقدر

الی رنجی ماده هرر شاکرد اصحاب عفت واستقامدن بولندیغنی و بر تهمله
منهم اولدیغنی متضمن ایکی معتبرذات طرفندن شهادتنامه ابراز ایده جکدر

الی ایکنجی ماده شاکردان مومی الیهکم در سعادت تلغرافخانه سنده عددی
نهایت اون ایکی وطشره تلغرافخانه لرنده ایکیشر نفری تجاوز ایتیه جکدر
و ذکر اولسان طشره تلغرافخانه لرنه آله جق شاکردانک اول امرده
بازیبی وشهادتنامه سی اول محکم تلغراف مفتشلی طرفندن تلغراف اداره سی
جانبه کوندر یله رک رخصت استحصال اولدجه آلمیه جقدر

الی اوچنجی ماده شاکردان مومی الیهم محرراتک اسرارینی کتم ایده جکلرنه
وتلغرافک قوانین ونظاماتنه اتباع ایلیه جکلرنه در سعادت تلغراف
مجلسنده وطشره لرنه مملکت مجلسارنده تحلیف اولنه جقلردر

الی دردیجی ماده فرانسزجه اوله رق اجرای مخبره ایچون آله جق شاکرد
بالکدر سعادت تلغرافخانه سنه مخصوص اوله رق بونلرک عددی دخی
نهایت التی نفری تجاوز ایتیه جک و دولت علیه تبعه سندن اولیان کسنه
شاکردلکه قبول اولنیه جقدر

الی بشنجی ماده شاکردان مومی الیهم باش مأمور لره معلرینه اتباع
واطاعت کوستره جکلردر

الی التنجی ماده کافه شاکردان تلغراف مدیرینک حضورنده معلری
حاضر بولندیغنی حالده بالامتحان مهارت لرنی اثبات ایده مدجک و سایر شروط
مطلوبه بی اکل ایتدجک مخبره مأموری تعیین اولنیه جقلردر

﴿ ۳۵۸ ﴾

اللی بدیجی ماده شاگردان مومی الیهم بروفق مطلوب اثبات مهارت
ایلیدیکی واستخداملرینه لزوم کوزندیکی حالده اولوقت تلغراف مدیرینک
شهادت وانهایسی اوزرینه نائل معاش اوله جقلردر وطشره تلغرافخانه لری
آچلدقه استحقاق وقابلیتارینه کوره مأموریتیه تعیین اولنه جقلردر
الی سکرنجی ماده شاگردان مومی الیهم اثبات مهارت ایدرک رسما
مأموریتیه آلمدجه نه کندولری ونه ده بالواسطه معاش طلبنه حقاری
اوله میه جغنی مثللو بونک ایچون هیچ برکسنه بی تصدیع ایده میه جکلردر

الی طقوزنجی ماده شاگردان مومی الیهم درس وقتنده حسن حرکت
اوزره بولنه جقلری مثللو درسک غیری وقتنده دخی معایر آداب حرکنده
بولنیمه جقلردر

التمشنجی ماده شاگردان مومی الیهم ایام صیفده هر کون صباحلین
ساعت اون ایکیدن اخشام اوزری ساعت اونیه قدر وایام شتاده صباحلین
ساعت اوچدن اخشام اوزری ساعت اون بزه قدر تعلیم وتعلمه مشغول
اوله جقلردر

التمش برنجی ماده شاگردان مومی الیهم کندولرینه تخصیص اولنسان
مخایره آلاتدن بشقه سنه طوقته میه جقلر ورسما مخایره مأموریتیه آلمدجه
ماکینه اوطنه سنه دخول ایده میه جکلردر
(اونجی فصل)

(تلغراف خطی محافظه سنه مأمور سواری وپیاده چاوشلرک وظیفه)
(ذمت ومأموریتلرینه دأردر)

التمش ایکنجی ماده چاوشلر تلغراف خطنی کوزلجه حفظ وحراسته مأمور
اوله رق باش چاوشلرک اوامری آلتده اولدقلرندن بونلر خطده بریوزقلق
وقوعنده طشره تلغراف خانه لری مدیرلری طرفندن کندولرینه وقوعبوله حق
اوامره امثال ایلیه جکلر وخطی طولاشور ایکن مقتضی اولان آلات
وزردبانی حامل بولنه جقلردر

التمش اوچنجی ماده باش چاوشلر دخی دیگر چاوشلرکچی خطده بریوزقلق
کوردیکی آنده درحال تعمیر ایتمک وظیفه مأموریتنی اولدیفنی مثللو مأمور
اولدیفنی حدودنده نقدز چاوش وار ایسه انلرک وظیفه مأموریتلرینی

﴿ ایفا ﴾

EK-4**TELGRAFHÂNE MUHÂBERÂTINI ÖĞRENMEK İÇÜN****TELGRAFHÂNEYE ALINACAK ŞÂKİRDÂN HAKKINDA OLAN NİZÂMNÂME**

Kırk dokuzuncu Madde: Şâkirdânın aded-i esnâmı on sekizden nihâyet otuza kadar olacaktır.

Ellinci Madde: Bir telgraf şâkirdi lâyıkiyle okuyub yazmağa ve oldukca bir şey kaleme almağa muktedir olmadıkca ve ilm-i hesâbı dahî bilmedikce alınmayacaktır.

Elli birinci Madde: Her bir şâkird ashâb-ı iffet ve istikametden bulunduğunu ve bir töhmetle müttehim olmadığını mutazammın iki mu'teber zât tarafından şahâdetnâme ibrâz idecektir.

Elli ikinci Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhümün Dersaâdet telgrafhânesinde adedi nihâyet on iki ve taşra telgrafhânelerinde ikişer neferi tecâvüz itmeyecektir ve zikrolunan taşra telgrafhânelerine alınacak şâkirdânın evvel-emirde yazısı ve şahâdetnâmesi evvel mahallin telgraf müfettişleri tarafından telgraf idâresi cânibine gönderilerek ruhsat istihsâl olunmadıkca alınmayacaktır.

Elli üçüncü Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm muharrerâtın esrârını ketm ideceklerine ve telgrafın kavânîn ve nizâmâtına ittibâ' eyleyeceklerine Dersaâdet'de telgraf meclisinde ve taşralarda memleket meclislerinde tahlîf olunacaklardır.

Elli dördüncü Madde: Fransızca olarak icrâ-yi muhâbere için alınacak şâkird yalnız Dersaâdet telgrafhânesine mahsûs olarak bunların adedi dahî nihâyet altı neferi tecâvüz itmeyecek ve Devlet-i Aliyye tebaasından olmayan kimesne şâkirdliğe kabûl olunmayacaktır.

Elli beşinci Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm baş me'mûrlarla muallimlerine ittibâ' ve itâat göstereceklerdir.

Elli altıncı Madde: Kâffe-i şâkirdân telgraf müdîrinin huzûrunda muallimleri hâzır bulunduğu hâlde bi'l-imtihân mahâretlerini isbât idemedikce ve sâir şurût-ı matlûbeyi ikmâl itmedikce muhâbere me'mûru ta'yîn olunamayacaklardır.⁵¹⁰

Elli yedinci Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm bir vefk-i matlûb isbât-ı mahâret eylediği ve istihdâmlarına lüzûm görüldüğü hâlde evvel-vakt telgraf müdîrinin şahâdet ve inhâsı üzerine nâil-i maâş olacaklardır ve taşra telgrafhâneleri açıldıkda istihkak ve kabiliyyetlerine göre me'mûriyete ta'yîn olunacaklardır.

Elli sekizinci Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm isbât-ı mahâret iderek resmen me'mûriyete alınmadıkca ne kendüleri ve ne de bi'l-vâsita maâş talebine hakları olamayacağı misillû bunun için hic bir kimesneyi tasdî' idemeyeceklerdir.

⁵¹⁰ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 357

Elli dokuzuncu Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm ders vaktinde hüsn-i hareket üzere bulunacakları misillû dersin gayri vaktinde dahî mugayir-i âdâb hareketde bulunmayacaklardır.

Altmışınıcı Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm eyyâm-ı sayfde her gün sabâhleyin sâat on ikiden ahşâm üzeri sâat ona kadar ve eyyâm-ı şitâda sabâhleyin sâat üçden ahşâm üzeri sâat on bire kadar ta'lîm ve taallümle meşgul olacaklardır.

Altmış birinci Madde: Şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm kendülerine tahsîs olunan muhâbere âlâtından başkasına dokunamayacaklar ve resmen muhâbere me'mûriyyetine alınmadıkca makine odasına duhûl idemeyeceklerdir.⁵¹¹

Fî 27 Rebûü'l-Evvel Sene 1276⁵¹²

---

⁵¹¹ TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 358

⁵¹² TMÖİTAŞHON, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 362

EK-5

LİSÂN MEKTEBİ'NİN TE'SİSİNE VE USÛL-İ TEDRİSİYESİNE DÂİR

TEZKERE-İ MA'RÛZE SÛRETİ

لسان مکتبک تأسیسنه و اصول تدریسینه سنه دائر ۵۳

لسان مکتبک تأسیسنه و اصول تدریسینه سنه دائر
تذکره معروضه صورتیدر

باب عالی ترجمه او طه سنده برمدتدنبرو مقتدر مترجمک ازالمسی جهتیه ترجمه اموری الیوم درت بش کشتی به منحصر قالبوب بویوزدن پک چوق تأخرات وقوعه کلکده و تحریرات اجنیهه او طه سنک امور تحریریه سی ایچون وسائط کافیه مطلوبه بولنده مامسی دخی فرانسزجه انشایه ذی اقتدار کتبه نک کذلک قلندین نشأت ایلکده اولدیغندن سایه فیض وایه حضرت پادشاهیده بو نقصان و احتیاجک اکیلی ضمنیه ترجمه او طه سی و مکتوبی خارجیه قلمی خلفای موجوده موظفه و غیرموظفه سنندن هنوز زمان تحصیلری یکمیان یعنی سنلری یکرمی بشدن اشاعی بولنانلر ایچون دوام مجبوری اولق و سائر کتبه اقلامدن استک ایدنلر قبول اولمق اوزره بردر سخانه کشادیه چونکه کندولرینه سائر تدریسات دخی اجرا قلنسه مشغله لری ارتوب هیچ برنده بلکه حاصل ایده میه جکری جهته بولره بش سنه مدت تحصیل و بش صنف اعتباریه لسان فرانسوینک یالکز قواعدی ایله حقیله کتابت و انشایه اقتدار حاصل ایتلرینی موجب اوله جق صورتده دقایق و صحیح و مکمل ترجمه اصولی تدریس و تعلیم اولنسی و اشبو لسان مکتبک تسویه مصارفه قارشولق اولق اوزره خارجدن آرزو ایدنلرک بشده درت قسمی سنوی یکرمی لیرا اجرت و بردکری حالده ادخالرینک مجاز طوتلمسی و لسان و ترجمه معلمرینک معاشات شهریه سی ایچون شهری تخمین قلنان طقوز بیک غروشله مصارف متفرقه نک خارجیه بودجه سی داخلنده تسویه سی حقنده اراده سنیه حضرت پادشاهی نهوجهله شرفصدور بیوریلور ایسه انفاذ منطوق منیفنه ایتدار ایدیه حکمی بیانیله تذکره ثناوری ترقیم اولندی افندم .

فی ۲ ذی الحجه سنه ۱۳۰۰ و فی ۲۵ ایلول سنه ۱۲۹۹

شرفصادر اولان اراده سنیه صورتیدر
رسیده دست تنظیم اولان اشبو تذکره سامیه صدارتیناهیلمری منظور عالی

EK-5**LİSÂN MEKTEBİ'NİN TE'SİSİNE VE USÛL-İ TEDRİSİYESİNE DÂİR
TEZKERE-İ MA'RÛZE SÛRETİ**

Bâb-ı Âlî Terceme Odası'nda bir müddetden berû muktedir mütercimlerin azalması cihetiyle terceme umûri el-yevm dört beş kişiye münhasır kalub bu yüzden pek çok tehhürât vuku'a gelmekte ve Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odasının umûr-i tahrîriyyesi için vesâit-i kâfiye-i matlûbe bulunamaması dahî Fransızca inşâyâ zî-iktidâr ketebenin kezâlik killetinden neş'et eylemekte olduğundan sâye-i feyz ve vâye-i hazret-i pâdişâhîde bu noksân ve ihtiyâcın ikmâli zımında Terceme Odası ve Mektûbî-i Hâriciyye Kalemi hulefâ-yi mevcûde-i muvazzafa ve gayr-i muvazzafasından henüz zamân-ı tahsîlleri geçmeyen ya'nî sınırları yirmi beşden aşağı bulunanlar için devâm mecbûrî olmak ve sâir ketebe-i aklâmdan istek idenler kabûl olunmak üzere bir dersâne güşâdiyle çünkî kendülerine sâir tadrîsât dahî icrâ kılınsa meşgaleleri artub hic birinde meleke hâsıl idemeyecekleri cihetle bunlara beş sene müddet-i tahsîl ve beş sınıf i'tibâriyle lisân-ı Fransevînin yalnız kavâidi ile hakkıyla kitâbet ve inşâyâ iktidâr hâsıl itmelerini mûcib olacak sûrette dakayîki ve sahîh ve mükemmel terceme usûli tadrîs ve ta'lîm olunması ve işbu lisân mektebin tesviye-i masârifine karşılık olmak üzere hâricden ârzû idenlerin beşde dört kısmı senevî yirmi lira ücret verdikleri hâlde idhâllerinin mücâz tutulması ve lisân ve terceme muallimlerinin maâşât-ı şehriyyesi için şehri tahmîn kılınan dokuz bin kuruşla masârif-i müteferrikanın hâriciyye bûdjesi dâhilinde tesviyesi hakkında irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ne vechle şerefsudûr buyurılır ise infâz-ı mantûk-ı münîfine ibtidâr idileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 4 Zî'l-Hicce Sene 1300 ve fî 25 Eylül Sene 1299⁵¹³

⁵¹³ LMTUTDTMS, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 53

EK-6

IDÂRE-İ TIBBİYYE-İ MÜLKİYYE'NİN NİZÂMNÂMESİ

* ۸۰۳ *

هرهفته اجراحی مقرفیه بلدیہ اجزا خانہ سنک منسوب اولدیغی محل
مجلس بلدی رئیسنه و ناحیه لرده ناحیه مدیرینه اراءه و تصدیق ایتدیر یله جکدر

یکرنجی ماده اصحاب اقتداردن اولان خسته لک رچته لری اجرته اعمال
اولنه جق و اجزا بهاسی و متفرعانی محلا لری اداره بلدیہ سنک و بلدیہ
طیب و اجزا جیسنک انضمام رأیله امور طبیه ملکیه نظارتی طرفندن
تأسیس و تعدیل ایدیلوب اداره بلدیہ دن مهور و بلدیہ اجزا خانہ سنده
معلق اولان تعرفه رسمیه احکامنه تابع اوله جتدر

اراده سنیه تاریخی فی ۳ جادی الاولی سنه ۸۸

وفی ۹ تموز سنه ۸۷

(اداره طبیه ملکیه نک نظامنامه سی)

(فصل اول)

(اداره طبیه ملکیه نک صورت تشکیلی بیانده در)

پرنجی ماده مکتب فنون طبیه نظارته ملحق اولق اوزره امور طبیه
ملکیه ایچون نظارت طبیه ملکیه نامیله بر اداره تشکیل اولمشدر

ایکنجی ماده نظارت طبیه ملکیه معینده جمعیت طبیه ملکیه عنوانیله
پرهیت بولنه جتدر

اوجنجی ماده جمعیت طبیه بررئیس ایله سکر اعضادن مرکب اولوب
اعضانک التیسی دو قنور اطبا و ایکسی دو قنور اجراحی اوله جق و جمعیتک
معینه برکانب دخی تعیین قلنه جتدر

در دنجی ماده جمعیتک رئیسنه شهریه ایکی بیسک بشیوز و کاتبه
ایکی یک غروش معاش تخصیص اولنوب ایام معینه ده اجتماع ایده جک
اعضانک بهرینه اجتماع ایتدک لری کونلرده بر عثمانلی یوزلک التونی اجرت
و یر یله جکدر

﴿ ۸۰۴ ﴾

نشيءى ماده نظارتك رأيله مكتب فنون طبيه نك طفوزنجى واونجى
صنفلزندن جمعته زومى مقدار طلبه دخى ادخال اولنه بيله جكدر

(فصل ثانى)

(نظارتك وظائفى بياننده دز)

النشىءى ماده امور طبيه ملكيه ناظرى مكتب فنون طبيه به عائد خصوصاً
مقام سرعسكرى به مربوطى باقى اولوق اوزره مصالح طبيه ملكيه نك
اجراسنده داخله نظارته مراجعت ايده جك وامور اجرائيه حقنده تحصيل
معلومات ايچون دوائر رؤسائى وولايات وولاتى اليه دخى بخاره ومكانه
ايله جكدر

يدنجى ماده مصالح طبيه ملكيه دن نظارته عائد اوله جق اجراآت اشبو
نظامنامه ده تعيين اولان مواد دن عبارت وبونلك كلياتى داخله نظارتدن
استيدانه موقوف اولوب مفرماتى دخى جمعيتك قراريله طوغريدن طوغرى به
موقع اجرايه قونبله جقدر

سكزنجى ماده جمعيت طبيه ملكيه اعضا ومأمورلر نك انتخاب ونصب
وعزللى نظارته محولدر

(فصل ثالث)

(جمعيت طبيه ملكيه نك وظائفه دائردر)

طفوزنجى ماده جمعيت طبيه ملكيه نك وظائف اساسيه سى اولو
على الاطلاق صحت عموميه به عائد مسائلك تذكر وتعيينى ثانياً بمالك سائرده
اولان جمعيات طبيه اليه بووظيفه به متعلق بخبارات مهمه ومناسبه نك اجراسى
ثالثاً نظارت طبيه ملكيه نك امرى تحتده اولوق اوزره ملكيه طبابت
واجراجيلقرينه عائد اجراآتك اصولاً تدقيقه به برابر عندالايجاب بونلره ترتيب
ايدن كافة مواد ومسائلك تميزى وطبابت بلديه وبلدى اسپنجيارلق
نظامنامه لرده طبيب واجراجيلر حقنده محرراولان اصول انتخابيه وتفتيشيه نك
اجراسى وادويه نك كشف ومعايشه سى رابعاً طبابت بلديه ايله اجراجيلوره
راجع جناياته محكمه شكته كبرك دعاوى واقعه به فنا حكم ترتيبى خامساً
حكومتك طلبى اوزرينه طب قانونى به دائر كشفياتك تفتيشيه اجاب ايدن
تعليماتك تنظيمى وزومى حالنده طب قانونى جمعيتى شكلى الهزق كفياتك

﴿ بانفعل ﴾

﴿ ۸۰۵ ﴾

بالفعل تفتيشه وكافة تحاللات ايله عوما كشفه دائر اجرا آتہ رأى اعطاسنى
ماده لرندن عبارتدر

اوننجى ماده امراض عمويه وساريه نك منع دعوت وسرايتى اسبابى
تعين وغربا خسته خانه لرينه نظارت وطبيب وقابله يه محتاج اولان عجزه
ايچون تدابير تسهيله يى ترتيب ايتك جمعيت طبيه يه عائددر

اون برنجى ماده ولاياتده امراض مخوفه وساريه ظهورنده محلى اطبانك
انخاذا ايده جكي تدابيرك بيان نامه لرى نظارت طبيه ملكيه يه و نظارت
طرفندن دخى جمعيت طبيه يه اعطا اولنه رق تدابير واقعه تدقيق وعندا لايحباب
تصحیح وتعديل ايدلد كدنصكره قلمه آتہ جق تعليماملر لاجل الاجرا
محلرینه كوندرك اوزره جمعيت جانبندن نظارته ويريله جكدز

اون ايكنجى ماده جمعيت طبيه ملكيه ولاياته تعين اولنان اطبانك صورت
حركت لرينه دائر تعليماملرى تنظيم وبونلرك حركات ومعا لاتنه تماميا
نظارت ايده جك و ولاياتده صعيه مجلسلى وياجعيلىرى تشكيل اولندجه
نظامنامه لايحه لريني قلمه آلوب اجرا آتہ دخى تفتيش وشرى ايليه جكدز

اون اوچنجى ماده دوائر بلديه نك وانلرك معيلىرىنه مأمور اطبانك تدقيقايله
ممکن الاثبات اولوب اجرالى اداره بلديه يه عائد اولان امور تنظيميه وتدابير
عادية صحيه دن ماغدا احوالده فن طبه عائد مواد دقيقه طبيه جه تعين
وحكم ايديله جكدز

اون دردنجى ماده جمعيت طبيه وظائف تفتيشيه سنى تماما اجرا ايتك ايچون
لزوم كوردجه ولاياته تفتيش مأمورلى تعيينى باب عاليه عرض ايتك
اوزره نظارته تبليغات لازمه اجرا ايليه جكدز

اون بشنجى ماده جمعيت طبيه هفتده ايكي دفعه انعقاد ايده جك و اطبان
اولان اعضاسى هراجماعده بولمغه مجبور اولوب اجزاجى دپوتالرى
اوزيش كونه بر بولنه جقلردر

اون النجى ماده جمعيتك ايحباب موسمده كوره اوقات انعقادى نظارتك انضمام
رأيله رئيس طرفندن تعين اولنور

﴿ ۸۰۶ ﴾

اون یدنجی ماده جمعیت هیئتک صورت دواملرینی مبین اولقی اوزره رئیس زنده بردفتر بولنه جق و جمعیتک وقت کشادنن یارم ساعت مرورینه قدر کلان اعضانک اسامیسی صره سیله اشود دفتره قید ایدیلرک نصف ساعت ختام بولدیغنی متعاقب یازیلان اسامینک زیرینه رئیس طرفندن برخط کشیده سیله دفتر قبانوب مواد آئیده بیان اولندیغنی و جهله مذاکرانه بدأ اولنه جقدر

اون سکرنجی ماده اعضای جمعیتدن بری معذرت وجودبه و یاخود برما موریت رسمیه سندن حاصل اولمش عوانعدن ماعدا اسباب ایله بربرینی متعاقب اوچ دفعه بولندیغنی حالده، کندوسنه مستعنی نظر یله باقیلوب یرینه درحال دیکری تعیین اولنه جقدر

اون طقوزنجی ماده جمعیتک کشادینی متعاقب اجتماع سابقک مذاکره مضبوطه سی قرائت و ضبطده نقصان و غلط کورلدیکنده اتمام و تصحیح اولندقدنصره زیری رئیس و اعضا طرفندن تصدیق و امضا ایدیلرک و اولان نظارتدن حواله لی کاندلر و جمعیه مزبوط قومیسونلر اولدیغنی حالده اولردن کلان تقریرلر و بعده سائر ایشلر مذاکره اولنه جقدر

یکرمنجی ماده رئیس جمعیت مصالحی تاریخلری ترتیبیه موقع مذاکره قویه جق و فقط بر ماده نک تقدیم مذاکره سی اعضادن بری طرفندن اخطار اولنوب بوصورت اعضای ساره طرفندن دخی قبول و تصدیق اولندیغنی حالده اول ماده نک تاریخی مؤخرادخی اولسه اک اول مذاکره ایدیلر جقدر

یکرمی برنجی ماده رئیسک غیابنده جمعیتده موجود اولان اعضا ایچلرندن برینی ریاسته انتخاب ایدر جکلردر
یکرمی ایکنجی ماده جمعیتک مذاکراتنده اکثریت آرایه اعتبار ایدیلرک و آراده مساوات وقوعنده رئیسک رأیی منضم اولان طرف مرجع اوله جقدر

یکرمی اوچنجی ماده بشنجی ماده موجبنجه مکتب فنون طبیه طلبه سندن جمعیه داخل اولنلر مذاکرات واقعه ده علی الاطلاق بیان رأیه مأمور
ایویوب بالکز سؤل اولتان شیلره بیان مطالبات ایدر بیلر جکلردر

﴿ یکرمی ﴾

(۸۰۷)

بکرمی دزدنجی ماده جمعیت اشبو نظامنامه ایله تعیین اولنان حقوق
ووظائفجه بالتجربه توسیعات و تبدیلاته لزوم کوردیکجه و فن طبه دأرتزقیات
و اصلاحاته مطلع اولدقجه لازم کلان لایحه لرینی قله آلوب نظارته اعطا
ایلیه جک و نظارت دخی بونلری مطالعات ذاتیه سنی علاوه ایله برابر باب عالی به
ارسال ایله جکدر

فی ۲۷ شعبان سنه ۱۲۸۶

(مکتب طیبیه ملکیه نظامنامه سی)

(مکتبه آله جق شاکردان)

مکاتب رشیده دن باشهادتنامه چی قش اولنلر یا خود اولدرجه معلومات
صاحبی بولنان تبعه دولت علیه اسلام و خرستیان کنج لرندن آلوب
اون التي یاشندن اشاغی و بکرمی بش یاشندن بوقاری اولیه جق و ایچ لرنده
طشره او بولنلر دو قورلق دیپلومه لرینی استحصال ایتدکلرنده قرعه دن
معاف اولوب اثنای تحصیللرنده یالکز دوامسز و تحصیله قابلیتسز لکی
تین ایدنلر قرعه به ادخال اوله جقدر بولنه بیلدیکی مرتبه طشره اولردن
اولق و حین دخولنده طبابت واجزاجیلقدن هر قنغی سلکه داخل اوله جق
اولور ایسه اولوجهله قید و محبر اوله جقدر

EK-6**İDÂRE-İ TIBBİYYE-İ MÜLKİYYE'NİN NİZÂMNÂMESİ**

(Fasl-ı Evvel)

(İdâre-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Sûret-i Teşkîli Beyânındadır)

Birinci Madde: Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye Nezâreti'ne mülhak olmak üzere umûr-i mülkiyye-i tıbbiyye için Nezâret-i Tıbbiyye-i Mülkiyye nâmiyle bir idâre teşkîl olunmuştur.

İkinci Madde: Nezâret-i Tıbbiyye-i Mülkiyye maiyyetinde Cem'iyet-i Tıbbiyye-i Mülkiyye unvânıyla bir hey'et bulunacaktır.

Üçüncü Madde: Cem'iyet-i Tıbbiyye bir reîs ile sekiz a'zâdan mürekkeb olub a'zânın altısı doktor-ı etebbâ ve ikisi doktor-ı eczâcı olacak ve cem'iyetin maiyyetine bir kâtib dahî ta'yîn kılınacaktır.

Dördüncü Madde: Cem'iyetin reîsine şehrî iki bin beş yüz ve kâtibine iki bin kuruş maâş tahsîs olunub eyyâm-i muayyenede ictimâ' edecek a'zânın beherine ictimâ' itdikleri günlerde birer Osmânî yüzlük altûnı ücret virilecektir.⁵¹⁴

Beşinci Madde: Nezâretin re'yiyle Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye'nin dokuzuncu ve onuncu sınıflarından cem'iyete lüzûmı mikdâr talebe dahî idhâl olunabilecektir.

(Fasl-ı Sâni)

(Nezâretin Vezâifi Beyânındadır)

Altıncı Madde: Umûr-i Tıbbiyye-i Mülkiyye Nâzırı Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye'ye âid husûsâtta makam-ı Ser-askerî'ye merbûtiyyeti bâkî olmak üzere mesâlih-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin icrâsında Dâhiliyye Nezâreti'ne mürâcaat edecek ve umûr-i icrâiyye hakkında tahsîl-i ma'lûmât için devâir rüesâsı ve vilâyât vülâtı ile dahî muhâbere ve mükâtebe eyleyecektir.

Yedinci Madde: Mesâlih-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'den nezârete âid olacak icrâât işbu nizâmnameye ta'yîn olunan mevâddan ibâret ve bunların külliyyâtı Dâhiliyye Nezâreti'nden istîzâne mevkuflub müteferriâtı dahî cem'iyetin karâriyle doğrudan doğruya mevki'-i icrâya konulacaktır.

Sekizinci Madde: Cem'iyet-i Tıbbiyye-i Mülkiyye a'zâ ve me'mûrlarının intihâb ve nasbı ve azlleri nezârete muhâveldir.

(Fasl-ı Sâlis)

(Cem'iyet-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Vezâifine Dâirdir)

Dokuzuncu Madde: Cem'iyet-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin vezâif-i esâsiyyesi evvelen ale'l-ıtlak sıhhat-i umûmiyyeye âid mesâilin tezekkür ve ta'yîni sâniyen memâlik-i sâirede olan cem'iyât-ı tıbbiyye ile bu vazîfeye müteallik muhâberât-ı mühimme ve münâsibenin icrâsı

⁵¹⁴ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 803

sâlisen Nezâret-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin emri tahtında olmak üzere mülkiyye tabâbet ve eczâcılıklarına âid icrââtın usûlen tedkikiyle berâber inde'l-îcâb bunlara terettüb iden kâffe-i mevâdd ve mesâilin temyîzi ve tabâbet-i belediyye ve beledî ispençiyârlık nizâmnâmelerinde tabîb ve eczâcılar hakkında muharrer olan usûl-i intihâbiyye ve teftîşiyenin icrâsı ve edviyenin keşf ve muâyenesi râbian tabâbet-i belediyye ve eczâcılara râci' cinâyâtda mahkeme şekline girerek deâvî-i vâkıya fennen hükm tertîbi hâmisen hükûmetin talebi üzerine tıbb-i kanûniye dâir keşfiyyâtın teftîşiyeye îcâb iden ta'lîmâtın tanzîmi ve lüzûmı hâlinde tıbb-i kanûni cem'iyeti şeklini alarak keşfiyyâtın⁵¹⁵ bi'l-fi'l teftîşine ve kâffe-i tahlîlât ile umûmen keşfe dâir icrâata re'y i'tâsı maddelerinden ibâretidir.

Onuncu Madde: Emrâz-ı umûmiyye ve sâriyenin men'-i da'vet ve sirâyeti esbâbını ta'yîn ve gurebâ hastahânelerine nezâret ve tabîb ve kabileyeye muhtâc olan aceze için tedâbir-i teshîliyyeyi tertîb itmek Cem'iyet-i Tıbbiyye'ye âiddir.

On birinci Madde: Vilâyâtda emrâz-ı mahûfe ve sâriyenin mahallî etubbâsının ittihâz ideceği tedâbirin beyânnâmeleri Nezâret-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'ye ve nezâret tarafından dahî Cem'iyet-i Tıbbiyye'ye i'tâ olunarak tedâbir-i vâkıa tedkik ve inde'l-îcâb tashîh ve ta'dîl idildikten sonra kaleme alınacak ta'lîmnâmeler li-ecli'l-icrâ mahallerine gönderilmek üzere cem'iyet cânibinden nezârete virilecektir.

On ikinci Madde: Cem'iyet-i Tıbbiyye-i Mülkiyye vilâyâta ta'yîn olunan etubbânın sûret-i hareketlerine dâir ta'lîmnâmeleri tanzîm ve bunların harekât ve muâmelâtına mütemâdiyen nezâret idecek ve vilâyâtda sıhhiyye meclisleri veyâ cem'iyetleri teşkîl olundukca nizâmnâme lâyhalarını kaleme alub icrââtını dahî teftîş ve taharrî eyleyecektir.

On üçüncü Madde: Devâir-i belediyyenin ve anların maiyyetlerine me'mûr etubbânın tedkikiyle mümkünü'l-îsbât olub icrâları idâre-i belediyyeye âid olan umûr-i tanzîfeye ve tedâbir-i âdiyye-i sıhhiyyeden mâadâ ahvâlde fenn-i tıbbiye âid mevâdd dakika-i tıbbiyyeye ta'yîn ve hükm idilecektir.

On dördüncü Madde: Cem'iyet-i Tıbbiyye vezâif-i teftîşiyesini tamâmen icrâ itmek için lüzûm gördükçe vilâyâta teftîş me'mûrları ta'yînini Bâb-ı Âlî'ye arz itmek üzere nezârete teblîgat-ı lâzime icrâ eyleyecektir.

On beşinci Madde: Cem'iyet-i Tıbbiyye haftada iki def'a in'ikad idecek etubbâdan olan a'zâsı her ictimâ'da bulunmağa mecbûr olub eczâcı depo-tâtları on beş günde bir bulunacaklardır.

On altıncı Madde: Cem'iyetin îcâb-ı mevâsime göre evkat-ı in'ikadı nezâretin inzimâm-ı re'yiyle reîs tarafından ta'yîn olunur.⁵¹⁶

⁵¹⁵ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 804

⁵¹⁶ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 805

On yedinci Madde: Cem'iyet Hey'etinin sûret-i devâmlarını mübeyyin olmak üzere reîs nezdinde bir defter bulunacak ve cem'iyetin vakt-i güçâdından yarım sâat mürûrına kadar gelen a'zânın esâmîsi sırasıyla işbu deftere kayd edilerek nısf sâat hitâm bulduğunu müteâkıb yazılan esâmînin zîrine reîs tarafından bir hatt keşîdesiyle defter kapanub mevâdd-ı âtiyede beyân olunduğu vechile müzâkerâta bed'an olunacaktır.

On sekizinci Madde: A'zâ-yı cem'iyetden biri ma'zeret-i vücûdiyye veyâhûd bir me'mûriyyet-i resmiyesinden hâsıl olmuş mevâni'den mâadâ esbâb ile birbirini müteâkıb üç def'a bulunmadığı hâlde kendüsine müsta'fî nazariyle bakılıb yerine derhâl diğeri ta'yîn olunacaktır.

On dokuzuncu Madde: Cem'iyetin güçâdını müteâkıb ictimâ'-ı sâbıkın müzâkere mazbatası kırâat ve zabtda noksân ve galat görüldüğünde itmâm ve tashîh olunduktan sonra zîri reîs ve a'zâ tarafından tasdîk ve imzâ' idilecek ve evvelen nezâretten havâleli kâğıdlar ve cem'iyete merbût komisyonlar olduğu hâlde anlardan gelen takrîrler ve ba'de sâir işler müzâkere olunacaktır.

Yirminci Madde: Reîs-i cem'iyet mesâlihî târihleri tertîbiyle mevki'-i müzâkereye koyacak ve fakat bir maddenin takdîm-i müzâkeresi a'zâdan biri tarafından ihtâr olunub bu sûret a'zâ-yı sâire tarafından dahî kabûl ve tasdîk kılındığı hâlde evvel maddenin târihi muahharen dahî olsa en evvel müzâkere idilecektir.

Yirmi birinci Madde: Reîsin gıyâbında cem'iyetde mevcûd olan a'zâ içlerinden birini riyâsete intihâb ideceklerdir.

Yirmi ikinci Madde: Cem'iyetin müzâkerâtında ekseriyyet-i ârâya i'tibâr idilecek ve ârâda müsâvât vuku'unda reîsin re'yi münazzım olan taraf müreccih olacaktır.

Yirmi üçüncü Madde: Beşinci madde mûcibince Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye talebesinden cem'iyete dâhil olanlar müzâkerât-ı vâkıada ale'l-ıtlak beyân-ı re'ye me'mûr olmayub yalnız suâl olunan şeylere beyân-ı mütâlaât idebileceklerdir.⁵¹⁷

Yirmi dördüncü Madde: Cem'iyet işbu nizâmname ile ta'yîn olunan hukuk ve vezâifince bi't-tecrûbe tevsîât ve tebdîlâta lüzûm gördükce ve fenn-i tıbba dâir terakkiyât ve islahâta muttali' oldukça lâzım gelen lâyihalarını kaleme alub nezârete i'tâ eyleyecek ve nezâret dahî bunları mütâlaât-ı zâtiyyesini ilâve ile berâber Bâb-ı Âlî'ye irsâl idecektir.

Fî 27 Şa'bân Sene 1286⁵¹⁸

⁵¹⁷ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 806

⁵¹⁸ İTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 807

EK-7

MEKTEB-İ TIBBİYYE-İ MÜLKİYYE NİZÂMNÂMESİ

﴿ ۸۰۷ ﴾

یگره دزدنجی ماده جمعیت اشبو نظامنامه ایله تعیین اولنان حقوق
 ووظائفجه بالتجربه توسیعات و تبدیلاته لزوم کوردیکجه و فن طبه دأترقیات
 واصلحاته مطلع اولدقجه لازم کلان لایحه لرینی قله آلوب نظارته اعطا
 ایلیه جک و نظارت دخی بونلری مطالعات ذاتیه سنی علاوه ایله برابر باب عالی به
 ارسال ایله جکدر

فی ۲۷ شعبان سنه ۱۲۸۶

(مکتب طیبه ملکیه نظامنامه سی)

(مکتبه آله جق شاکردان)

مکاتب رشديه دن باشهادتنامه چیمش اولنلر یا خود اولدرجه معلومات
 صاحبی بولنان تبعه دولت علیه اسلام وخرستیان کینچلرندن آلوب
 اون التي یاشندن اشاغی و یگره بش یاشندن بوقاری اولیه جق و ایچلرنده
 طشره او بولانلر دو قنورلق دیپاومه لرینی استحصال ایتدکلرنده قرعه دن
 معافی اولوب اثنای تحصیللرنده یالکز دوامسز و تحصیله قابلیتسزلیکی
 تبین ایدنلر قرعه یه ادخال اوله جقدر بولنه یلدیکی مرتبه طشره لوزدن
 اولق و حین دخولنده طبابت واجزاجیلقدن هر قن فی سلاکه داخل اوله جق
 اولور ایسه اولوجهله قید و محی بر اوله جقدر

﴿ ۸۰۸ ﴾

اشبو مکتبه دوام ابدہ جک طلبہ معاشسز اولہرق صباح کلؤب اخشام
خانہ لینہ کیدہ جکدرلر

مکتب مذکور مکتب طبیہ شاهانہ ناظری بولنان ذاتک زیر نظارتندہ اولوب
شمڈیلاک مکتب طبیہ شاهانہ داخلندہ اولہرق بریکباشی مدیرایله اداره
اولنہ جق وبومدیرایله بالکن برنجی صنف خواجہ سی بشتای تشکیلندہ
مأمور اولنہ جقدر

مکتب مذکورده تدریس وتعلیم اولنان فنونک جله سی مطلقا ترکیه لسان ایله
تدریس اوله جقدر

مکتب مذکورده تحصیل اولنہ جق فنونک بر قسمی علوم طبیہ و دیگر قسمی فنون
اسپنجیاریه اوله جقدر

طلبه مکتب بش صنفدن عبارت اولوب تحصیل طبابت بش سنه مدته
تکمیل اوله جقدر

(برنجی صنف درسلی) علم حکمت علم کیمیا (ایکنجی صنف)
علم تشریح فن نباتات فن اسپنجیاری (اوچنجی صنف) علم حیوانات
علم افعال طبیعیہ انسانیه مفردات طب (دردنجی صنف) علم امراض داخلیه
سریریات طبیه علم امراض خارجیه سریریات جراحیه طب قانونی
(بشنجی صنف) کذا کذا کذا کذا فن قباله

اشبو بش صنفده تدریس اولنہ جق جمیع فنون ایچون سکز خواجہ نک
لژیومی اوله جقدر شوبله که علم حکمت طبیعی و علم کیمیا ایچون برخواجہ
علم تشریح ایچون برخواجہ علم نباتات و حیوانات ایچون برخواجہ علم افعال
طبیعیہ انسانیه ایچون برخواجہ قانون طب و فن قباله ایچون برخواجہ
مفردات طب و فن اسپنجیاری ایچون برخواجہ علم امراض داخلیه
وسریریات طبیه ایچون برخواجہ علم امراض خارجیه و سریریات جراحیه
ایچون برخواجہ اوله جقدر

برنجی و ایکنجی و اوچنجی صنفلر خواجهدری مکتب طبیہ شاهانده موجود
بولنان خواجہ معاونلرندن اولوب دردنجی و بشنجی صنفلر ایچون مستقل
ایکی بیکباشی ایله بقول انامسی خواجهدلر نصب وتعیین اولنہ جق و بویکباشیلردن
بری سریریات طبیه و علم امراض داخلیه خواجہ لغی ایله مدیر مکتب وری

﴿ علم ﴾

﴿ ۱۰۹ ﴾

علم امراض خارجیة و سریریات جراحیہ خواجہ سی و قول افاسی بولنان
فن قبالہ ایلہ طب قانونی خواجہ سی اولہ جقدر
طلبہ نك مداومتہ و اطوار و حرکاتہ دقت ایتمک اوزرہ ایکی نفر صنف باشی
اولہ جقدر و بونلرک بریسی مکتبک ابتدای تشکیکندہ و دیگر دخی دردنجی
صنفک احدائندہ آلہ جقدر
برنجی و ایکنجی و اوچنجی صنفلر مکتب طبیہ شاهاتہدہ بولنوب دردنجی
و شنجی صنفلر شاگردانی غربا خستہ خانہ سندہ سریریات کورہ جک و علوم
امراضی و فن قبالہ ایلہ طب قانونی درسی تدریس ایده جک و بو صنفلر
خواجہ لری مکتب مذکورک مأمور مستقلی اولوب اوج اولکی صنفلر
خواجہ لری بنہ بشر یوز غروش ماهیہ تخصیص اولنہ جقدر
بہر سنہ شوال شریفک اوننجی کونندہ درسلرہ بدأ اولنوب رجب الفردک
ابتدا سندہ تکمیل اولہ جقدر

غیراز تعطیلات برسندہ ایام تدریسہ ایکیوز اون کوندن عبارت اولوب
ہر بر خواجہ نك ویرہ جکی درسلر خواجہ لری معرفتیلہ ایام مذکورہ بہ مناسی
وجہلہ تقسیم اولنہ رق ہر بر فن مدت مذکورہ ظرفندہ ختام بولہ جقدر

(تعطیلات)

جفہ (۱) رمضان (۳۰) بیرام (۱۰) مولود (۱) لیالی قنادیل (۳)
جلوس ہمایون (۱)

ہر بر خواجہ ہفتسندہ بش کون درس و یروب بر کوندہ کچمش درسلری
اعادہ ایده جقدر

ہر بر درسک مدتی اول فنک وسعت و اہمیتنہ کوزہ بر یابریچق ساعت
اولہ جقدر

برسنہ ظرفندن اوقنان درسلر رجب شریف ابتدا سندہ تکمیل اولہ جقدندن
شہر مذکور ظرفندہ درسلرک تکرزیلہ مشغول اولنہ جقدر

شعبان شریفک ابتدا سندن صنف امتحانلرینہ بدأ اولنوب اون بشندہ تکمیل
اولہ جقدر

شاگردان بہر کون مداومتہ ویدی ساعت مدت مکتبہدہ اقامتہ مجبور
اولہ جقدر

﴿ ۸۱۰ ﴾

ترتیباً طرفنده التمش کمره دزسنده بولنیمان طلبه امتحانه قبول اولنیه جقدر

حین امتحانده علی الاعلی و اعلی درجه ده جواب و برنلر ماغوقنده کی صنفه
یکه بیابوب قریب الاعلی جواب و برنلر ایله ادنالر کجه میه جکدر
هر بر صنفده علی الاعلی جواب و برنلردن اوج شاکرده یوز یوز الی ایکوز
غروشلق برهدیه و بریله جک اشبو هدیه مصارف متفرقه معاشندن تدارک
اولنه جقدر

ختم تحصیلارنده شاگردان مومی الیهم دو قنور امتحانلرندن معافی اولوب
خواجه لک حضورنده بر قاج قندن بر ساعت مقداری مباحثه علمییه ایده جکدر

تدریس و تحصیل ممکن مرتبه مختصر و مفید صورتده اوله جقدر

هر بر خواجه بلا عذر شرعی درس لرینی ترک و تعطیل ایده بیوب کافه ایام
تدریس سده وقت معیننده مکتبه بولنوب درس لرینی و بره جکدر

خواجه لر نظارت طرفندن انتخاب اولنان کتابلر بالمراجعه تدریس ایده جکی
فن ترکیبه ترجمه و عربی و ترکی لرینی بوله مدیغی اصطلاحاتک فرانسزجه لرینی
عینله قبول ایدرک طلبه به تدریس و تفهیم ایده جکدر
تحصیل فن اسپنجیاری اوج سنه به منحصر اولوب طب درس لرینه برلکده
تدریس اولنه جقدر

(برنجی سنه) علم حکمت علم کیمیا (ایکنجی سنه) فن نباتات
فن اسپنجیاری (اوچنجی سنه) مفردات طب علم حیوانات

اجزاجی شاگردان حقنده کرک تحصیلجه و کرک مکافاتجه و کرک امتحانجه
اوله جق معامله طبابت تحصیلنده بولنان شاگردان مثللو اوله جقدر

تدریس اولنه جق درس لک وقت و زمانی جدول مخصوص موجبجه اوله جقدر

برنجی صنف شاگردانی الی نفردن عبارت اولوب بومقداری تجاوز ایتمک

﴿ سنه ﴾

﴿ ۸۱۲ ﴾

وسنه بسنه بش صنف طولديني حالده موجود مکتب ايکبوزه بانغ اوله جقدر

مدیربولان ذات کندو وظیفه سی اولان اداره بختندن ماعدا ترجمه تصحیحیه
مشغول اوله جقدر

(مکتب کشاندنه برنجی صنف دزساری ایچون آله جق مأمورین)
(تدریسیه وماهیله لی)

	غروش
علم حکمت ایچون	۱ ۵۰۰
علم کیمیا ایچون (مدیر مکتب موقنا)	۱ ۲۲۵۰
صنف باشی	۱ ۲۰۰
مصارف متفرقه	۱۰۰۰
(ایکنجی سنه آله جق مأمورین تدریسیه وماهیله لی)	
علم تشریح ایچون	۱ ۵۰۰
فن نباتات ایچون	۱ ۵۰۰
فن اسپنجاری ایچون	۱ ۵۰۰
(اوچنجی سنه آله جق مأمورین تدریسیه وماهیله لی)	
۱ قسیولوزی ایچون (علم حیوانات ایچون نباتات خواجده سی اوله جق)	۵۰۰
مفردات طب ایچون (فن اسپنجاری خواجده سی اوله جق)	۰۰۰
(دردنجی و بشنجی سنه لی ایچون آله جق مأمورین تدریسیه وماهیله لی)	
علم امراض داخلیه و سریریات طبیه (مدیر مکتب)	۰۰۰۰
علم امراض خارجیه و سریریات جراحیه ایچون	۱ ۲۲۵۰
طب قانونی	۲ ۱۲۵۰
صنف باشی	۱ ۳۰۰
برنجی سنه ابتدا سندن نهایتنه قدر بهر ماه اعطاسی لازم کلان	۳۹۵۰
ایکنجی سنه ابتدا سندن نهایتنه قدر بهر ماه اعطاسی لازم کلان	۵۴۵۰
اوچنجی سنه ابتدا سندن نهایتنه قدر بهر ماه اعطاسی لازم کلان	۵۹۵۰
دردنجی سنه ابتدا سندن بشنجی سنه غایتنه دکن اعطاسی لازم کلان	۹۷۵۰
منوال مشروح اوزره مکتب مذکورک صنوف خسه سی کشاد	۹۷۵۰
اولندقدن صکره برسیاق اوله رق اعطاسی لازم کلان	

﴿ ۸۱۲ ﴾

برنجی سنه مکتبک بالکز برنجی صنفی موجود اوله جغندن مدیر ایله برخواجه
آله جقدر

برنجی سنه برنجی صنفه علم حکمت ایچون آلمش اولان خواجه ایکنجی سنه
عشق صنفه کیمیا درسینده برابر ویره جکدر

ایکنجی سنه ایکنجی صنف کشاد اولنه جغندن اوج خواجه دخی آله جقدر
بری علم تشریح بری فن نباتات بری دخی فن اسپنجاری ایچون اوچنجی سنه سی
اوچنجی صنف کشاد اولنه جغندن فسیولوزی ایچون برخواجه آلتوب علم
حیوانات و نباتات خواجه سنه و مفردات طبیه فن اسپنجاری خواجه سنه احاله
اولنه جقدر

دردنجی سنه کشاد اولنه جق دردنجی صنفه علم امراض داخلیه و سربریات
طبیه و علم امراض خارجیه و سربریات جراحیه و طب قانونی درسلی
ایچون اوج خواجه لازم ایسه ده انلردن بری مومی الیه مدیر اوله جغندن
سربریات جراحیه و امراض خارجیه ایچون بیکباشی و طب قانونی ایچون
برقول اغاسی خواجه آله جقدر

بشنجی سنه کشاد اولنه جق بشنجی صنفک درسلی بری دردنجی صنف خواجلری
اوقوده جقدر

اشبو بش سنه ختامنده مأمورین تدریسیه وظیفه مأموریتلرینی حقیله اجرا
ایدوب مطاوبه موافق دوقنورلر یا تشدیردکلری تبین و تحقیق ابتدیی
صورتده کندولرینه مناسی وجهله مکافات احسان اولنسی

(مکتب طبیه ملکیه نك نظامنامه اساسیسنه ذیل)

(اولان فقره نظامیه)

برنجی ماده مکتب طبیه ملکیه ده تدریسی مشروط اولان فنوندن بشقه
صحت امراض عمومیه و حفظ الصحه و جراحی صغیر فنلریله جغرافیا و علوم
زیاضیه و انشاء ترکی درسلی دخی اوقوتدیرله جقدر

ایکنجی ماده مکتب طبیه ملکیه نك مدت تحصیلیه سی یدی سنه اوله جقدر

﴿ اوچنجی ﴾

EK-7**MEKTEB-İ TIBBİYYE-İ MÜLKİYYE NİZÂMNÂMESİ**

(Mektebe Alınacak Şâkirdân)

Mekâtib-i Rüşdiyyeden bâ-şahâdetnâme çıkmış olanlar yâhûd evvelderece ma'lûmât sâhibi bulunan tebaa-i Devlet-i Aliyye İslâm ve Hıristiyân gençlerinden alınub on altı yaşından aşağı ve yirmi beş yaşından yukarı olmayacak ve içlerinde taşralu bulunanlar doktorluk diplomalarını istihâl itdiklerinde kur'adan muâf olub esnâ-yi tahsîllerinde yalnız devâmsız ve tahsîle kabiliyetsizliği tebeyyün idenler kur'aya idhâl olacaktır. Bulunabildiği mertebe taşralulardan olmak ve hîn-i duhûlunda tabâbet ve eczâcılıktan her kangî silke dâhil olacak olur ise evvelvechle kayd ve tahrîr olacaktır.⁵¹⁹

İşbu mektebe devâm idecek talebe maâşsız olarak sabâh gelüb ahşâm hânelerine gidecekdirler.

Mekteb-i mezkûr Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne nâzırı bulunan zâtın zîr-i nezâretinde olub şimdilik Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne dâhilinde olarak bir binbaşı müdür ile idâre olunacak ve bu müdür ile yalnız birinci sınıf hûcası ibtidâ-yı teşkilinde me'mûr olunacaktır.

Mekteb-i mezkûrda tadrîs ve ta'lîm olunan fûnûnun cümlesi mutlaka Türkce lisân ile tadrîs olacaktır.

Mekteb-i mezkûrda tahsîl olunacak fennlerin bir kısmı ulûm-i tıbbiyye ve diğerk kısmı fûnûn-ı ispençiyârîye olacaktır.

Talebe-i mekteb beş sınıfdan ibâret olub tahsîl-i tabâbet beş sene müddetde tekmîl olacaktır.

(Birinci Sınıf dersleri) İlm-i Hikmet İlm-i Kimyâ

(İkinci Sınıf) İlm-i Teşrîh Fenn-i Nebâtât Fenn-i İспенçiyârî

(Üçüncü Sınıf) İlm-i Hayvânât İlm-i Ef'âl-i Tabîyye-i İnsâniyye Müfredât-ı Tıbb

(Dördüncü Sınıf) İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye Serîriyyât-ı Tıbbiyye İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye Serîriyyât-ı Cerrâhiyye Tıbb-ı Kanûnî

(Beşinci Sınıf) Kezâ kezâ kezâ kezâ Fenn-i Kıbâle

İşbu beş sınıfta tadrîs olunacak cem'î-i fûnûn için sekiz hûcanın lüzûmı olacaktır. Şöyle ki İlm-i Hikmet-i Tabîî ve İlm-i Kimyâ için bir hûca İlm-i Teşrîh için bir hûca İlm-i Nebâtât ve Hayvânât için bir hûca İlm-i Ef'âl-i Tabîyye-i İnsâniyye için bir hûca Kanûn-ı Tıbb ve Fenn-i Kıbâle için bir hûca Müfredât-ı Tıbb ve Fenn-i İспенçiyârî için bir hûca İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye ve Serîriyyât-ı Tıbbiyye için bir hûca İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye ve Serîriyyât-ı Cerrâhiyye için bir hûca olacaktır.

⁵¹⁹ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 807

Birinci ve ikinci ve üçüncü sınıflar hocaları Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'de mevcûd bulunan hoca muâvinlerinden olup dördüncü ve beşinci sınıflar için müstakill iki binbaşı ile bir kolağası hocalar nasb ve ta'yîn olunacak ve bu binbaşılardan biri Serîriyyât-ı Tıbbiyye ve İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye hocalığı ile müdür-i mekteb ve biri⁵²⁰ İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye ve Serîriyyât-ı Cerrâhiyye hocası ve kolağası bulunan Fenn-i Kıbâle ile Tıbb-ı Kanûnî hocası olacaktır.

Talebenin müdâvemetine ve etvâr ve harekâtına dikkat itmek üzere iki nefer sınıf başı olacaktır ve bunların birisi mektebin ibtidâ-yi teşkilinde ve diğeri dahî dördüncü sınıfın ihdâsında alınacaktır.

Birinci ve ikinci ve üçüncü sınıflar Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'de bulunub dördüncü ve beşinci sınıflar şâkirdânı Gurebâ Hastahânesi'nde serîriyyât görecek ve Ulûm-i Emrâzı ve Fenn-i Kıbâle ile Tıbb-ı Kanûnî dersi tadrîs idecek ve bu sınıflar hocaları mekteb-i mezkûrun me'mûr-ı müstakili olup üç evvelki sınıflar hocalarına beşer yüz kuruş mâhiyye tahsîs olunacaktır.

Beher sene Şevvâl-i Şerîf'in onuncu gününde derslere bed'an olunub Recebül'l-ferdin ibtidâsında tekmi'l olacaktır.

Gayr-i az ta'tîlât bir senede eyyâm-ı tadrîsiyye iki yüz on günden ibâret olup her bir hocaların vireceği dersler hocalar ma'rifetiyle eyyâm-ı mezkûreye münâsibi vechle taksîm olunarak her bir fenn müddet-i mezkûre zarfında hitâm bulacaktır.

(Ta'tîlât)

Cum'a (1) Ramazân (30) Bayrâm (10) Mevlûd (1) Leyâl-i Kanâdîl (3) Cülûs-i Hümâyûn (1)

Her bir hoca haftada beş gün ders virüb bir günde geçmiş dersleri iâde idecektir.

Her bir dersin müddeti evvel fennin vüs'at ve ehemmiyyetine göre bir yâ bir buçuk sâat olacaktır.

Bir sene zarfında okunan dersler Receb-i Şerîf ibtidâsında tekmi'l olacağından şehr-i mezkûr zarfında derslerin tekerrüriyle meşgul olunacaktır.

Şa'bân-ı Şerîfin ibtidâsından sınıf imtihânlarına bed'an olunub on beşinde tekmi'l olacaktır.

Şâkirdân beher gün müdâvemet ve yedi sâat müddet mektebde ikamete mecbûr olacaktır.⁵²¹

Bir sene zarfında altmış kere dersinde bulunmayan talebe imtihâna kabûl olunmayacaktır.

Hîn-i imtihânda ale'l-a'lâ ve a'lâ derecede cevâb virenler mâ-fevkindeki sınıfa geçebilüb karîbi'l-a'lâ cevâb virenler ile ednâlar geçemeyecektir.

⁵²⁰ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 808

⁵²¹ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 809

Her bir sınıfta ale'l-a'lâ cevâb virenlerden üç şâkirde yüz yüz elli iki yüz kuruşluk bir hediye virilecek işbu hediye masârif-i müteferrika maâşından tedârik olunacaktır.

Hitâm-ı tahsîllerinde şâkirdân-ı mûmâ-ileyhüm doktor imtihânlarından muâf olub hocaların huzûrunda birkaç fennden bir sâat mikdârı mübâhase-i ilmiyye idecektir.

Tedrîs ve tahsîl mümkün mertebe muhtasar ve müfid sûretde olacaktır.

Her bir hoca bilâ-özü-i şer'î derslerini terk ve ta'tîl idemeyüb kâffe-i eyyâm-ı tedrîsiyyede vakt-i muayyeninde mektebde bulunub derslerini virecektir.

Hocalar nezâret tarafından intihâb olunan kitâblara bi'l-mürâcaa tedrîs ideceği fenni Türkce'ye tercüme ve Arabî ve Türkîlerini bulamadığı ıstilahâtın Fransızcalarını aynıyle kabûl iderek talebeye tedrîs ve tefhîm ideceklerdir.

Tahsîl-i fenn-i ispençiyârî üç seneye münhasır olub tıbb dersleriyle birlikte tedrîs olunacaktır.

(Birinci Sene) İlm-i Hikmet İlm-i Kimyâ (İkinci Sene) Fenn-i Nebâtât Fenn-i İspençiyârî (Üçüncü Sene) Müfredât-ı Tıbb İlm-i Hayvânât

Eczâcî şâkirdân hakkında gerek tahsîlce ve gerek mükâfâtca ve gerek imtihânca olacak muâmele tabâbet tahsîlinde bulunan şâkirdân misillü olacaktır.

Tedrîs olunacak derslerin vakt ve zamânı cedvel-i mahsûs mücibince olacaktır.

Birinci sınıf şâkirdânı elli neferden ibâret olub bu mikdârı tecâvüz itmek⁵²² ve sene-be-sene beş sınıf dolduğu hâlde mevcûd-ı mekteb iki yüze bâliğ olacaktır.

Müdir bulunan zât kendü vazîfesi olan idâre bahsinden mâadâ terceme tashîhiyle meşgul olacaktır.

(Mektebin Güşâdında Birinci Sınıf Dersleri İçün Alınacak Me'mûrîn-i)

(Tedrîsiyye ve Mâhiyyeleri)

Kuruş

500	1	İlm-i Hikmet için
2250	1	İlm-i Kimyâ için (Müdür-i mekteb-i muvakkaten)
200	1	Sıfbaşı
1000		Masârif-i müteferrika
		(İkinci Sene Alınacak Me'mûrîn-i Tedrîsiyye ve Mâhiyyeleri)
500	1	İlm-i Teşrîh için
500	1	Fenn-i Nebâtât için
500	1	Fenn-i İspençiyârî için
		(Üçüncü Sene Alınacak Me'mûrîn-i Tedrîsiyye ve Mâhiyyeleri)
500	1	Fisyoloji için (İlm-i Hayvânât için nebâtât hocası olacağı)
000		Müfredât-ı Tıbb için (Fenn-i İspençiyârî hocası olacağı)

⁵²² MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 810

(Dördüncü ve Beşinci Seneler İçün Alınacak Me'mûrîn-i Tadrîsiyye ve Mâhiyyeleri)

0000		İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye ve Serîriyyât-ı Tıbbiyye (Müdr-i mekteb)
2250	1	İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye ve Serîriyyât-ı Cerrâhiyye için
1250	2	Tıbb-ı Kanûnî
300	1	Sıfbaşı
3950		Birinci sene ibtidâsından nihâyetine kadar beher mâh i'tâsı lâzım gelen
5450		İkinci sene ibtidâsından nihâyetine kadar beher mâh i'tâsı lâzım gelen
5950		Üçüncü sene ibtidâsından nihâyetine kadar beher mâh i'tâsı lâzım gelen
9750		Dördüncü sene ibtidâsından beşinci sene gayetine değin i'tâsı lâzım gelen
9750		Minvâl-i meşrûh üzre mekteb-i mezkûrun sunûf-ı hamsesi güşâd olunduktan sonra ber-sebâk olarak i'tâsı lâzım gelen ⁵²³

Birinci sene mektebin yalnız birinci sınıfı mevcûd olacağından müdr ile bir hoca alınacaktır.

Birinci sene birinci sınıfa İlm-i Hikmet için alınmış olan hoca ikinci sene atık sınıfa Kimyâ dersini de berâber virecektir.

İkinci sene ikinci sınıf güşâd olunacağından üç hoca dahî alınacaktır. Biri İlm-i Teşrîh biri Fenn-i Nebâtât biri dahî Fenn-i İspençiyârî için üçüncü senesi üçüncü sınıf güşâd olunacağından Fisyoloji için bir hoca alınub İlm-i Hayvânât ve Nebâtât hocasına ve Müfredât-ı Tıbbiyye Fenn-i İspençiyârî hocasına ihâle olunacaktır.

Dördüncü sene güşâd olunacak dördüncü sınıfa İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye ve Serîriyyât-ı Tıbbiyye ve İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye ve Serîriyyât-ı Cerrâhiyye ve Tıbb-ı Kanûnî dersleri için üç hoca lâzım ise de anlardan biri mûmâ-ileyh müdr olacağından Serîriyyât-ı Cerrâhiyye ve Emrâz-ı Hâriciyye için binbaşı ve Tıbb-ı Kanûnî için bir kolağası hoca alınacaktır.

Beşinci sene güşâd olunacak beşinci sınıfın derslerini dördüncü sınıf hocaları okudacaktır.

İşbu beş sene hitâmında me'mûrîn-i tadrîsiyye vazîfe-i me'mûriyyetlerini hakkıyla icrâ idüb matlûbe muvâfık doktorlar yetişdirdikleri tebeyyün ve tahakkuk itdiği sûrette kendülerine münâsibi vechle mükâfât ihsân olunması⁵²⁴

Fî 16 Cemâdiye'l-Uhrâ Sene 1287⁵²⁵

⁵²³ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 811

⁵²⁴ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 812

⁵²⁵ MTMN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 813

EK-8

MEKTEB-İ TIBBİYYE-İ MÜLKİYYE'NİN NİZÂMNÂME-İ ESÂSİYYESİNE
ZEYL OLAN FIKRA-İ NİZÂMİYYE

۸۱۲

برنجی سنه مکتبک بالکنز برنجی صنفی موجود اوله جغندن مڈیر ابله برخواجه
آله جقدر

برنجی سنه برنجی صنفه علم حکمت ایچون آلمش اولان خواجه ایکنجی سنه
عشق صنفه کیمیا درسینده برابر ویره جکدر

ایکنجی سنه ایکنجی صنف کشاد اولنه جغندن اوچ خواجه دخی آله جقدر
بری علم تشریح بری فن نباتات بری دخی فن اسپنجاری ایچون اوچنجی سنه سی
اوچنجی صنف کشاد اولنه جغندن فسیولوزی ایچون برخواجه آلمش علم
حیوانات و نباتات خواجه سنه و مفردات طبیه فن اسپنجاری خواجه سنه احاله
اولنه جقدر

دردنجی سنه کشاد اولنه جق دردنجی صنفه علم امراض داخلیه و سریریات
طبییه و علم امراض خارجیه و سریریات جراحیه و طب قانونی درسلی
ایچون اوچ خواجه لازم ایسه ده انلردن بری مومی الیه مڈیر اوله جغندن
سریریات جراحیه و امراض خارجیه ایچون بیکباشی و طب قانونی ایچون
برقول اناسی خواجه آله جقدر

بشنجی سنه کشاد اولنه جق بشنجی صنفک درسلیر بی دردنجی صنف خواجلری
اوقودده جقدر

اشوبش سنه ختامنده مأمورین تدریسیه وظیفه مأموریتلرینی حقیه اجرا
ایدوب مطاوبه موافق دو قوتورل باشدیردکلیر تبین و تحقق ایتدیکی
صورنده کندولرینه مناسی وجهله مکافات احسان اولنسی

(مکتب طبیه ملکیتک نظامنامه اساسیسنه ذیل)

(اولان فقرة نظامیه)

برنجی ماده مکتب طبیه ملکیده تدریسی مشروط اولان فنوندن بشقه
صحت امراض عومیه و حفظ الصحه و جراحی صغیر فنلرله جغرافیا و علوم
زیاضیه و انشاء ترکی درسلیر دخی اوقوتدیرله جقدر

ایکنجی ماده مکتب طبیه ملکیتک مدت تحصیلیه سی یدی سنه اوله جقدر

اوچنجی

﴿ ۸۱۳ ﴾

اوجنجی ماده اطباءى ملكيه لوا و ولايت و تفتيش صنفى عنوانريله اوج صنف اعتبار اولنوب لوا طيبلىرى بيك غروش معاش ايله رتبه ثالثيه و ولايت اطباسى بيك بشيوز غروش معاش ايله رتبه ثانيه صنف نائيسنه و مفتشلىرى ايكي بيك غروش معاش ايله رتبه ثانيه صنف اول متمايزينه مستحق اوله جقدر

دردنجى ماده طيبه ملكيه ده اكالم تحصيل ايله اجازتنامه اخدايدنلر ابتدا لوا اطباسى صنفه مخصوص اولان مكافاته نائل اوله جق و بونلرك ترقى صنفى لوا طبابى صنفده اوج سنه خدمته واندنصره ولايت اطباسى صنفده حل و قوعيله برابر بين الاقران كسب قدم و اثبات رجحان ايلكه متوقف بولنه جقدر ولايت اطباسى تفتيش صنفه انتقالى دخی كذلك اوج سنه مدت خدمته واندنصره بين الاقران كسب قدم و اثبات رجحان ايلكه منوطدر و حوالى حجازيه و سائر محال بعديه كوندريله جك اطبانك صنفلىنه مخصوص معاشرينه بشر يوز غروش ضم اوله جقدر

بشنجى ماده مكتب طيبه ملكيه ده فن اسنچيلىرى تحصيل ايدوب اجزاجيلقه چيقانلر دخی لوا و ولايت اجزاجيسى عنوانيله ايكي صنف اعتبار اولنوب لوا اجزاجيلىرى بشيوز غروش معاش ايله رتبه ثالثيه و ولايت اجزاجيلىرى يدي يوز اللى غروش معاش ايله رتبه ثانيه صنف نائيسنه مستحق اوله جقدر

التبجى ماده اطبا و اجزاجيلرك معاشرى مأموزيتلىنه مخصوص اوله جقدر

فى ۱۶ جمادى الاخرى سنة ۱۲۸۷

EK-8**MEKTEB-İ TIBBİYYE-İ MÜLKİYYE’NİN NİZÂMNÂME-İ ESÂSİYYESİNE
ZEYL OLAN FIKRA-İ NİZÂMİYYE**

Birinci Madde: Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye’de tadrîsi meşrûat olan funûndan başka Sıhhat-i Emrâz-ı Umûmiyye ve Hıfzı’s-Sıhha ve Cerrâhî-i Sagîr fennleriyle Coğrafya ve Ulûm-i Riyâziyye ve İnşâ-i Türkiyye dersleri dahî okutdurılacaktır.

İkinci Madde: Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye’nin müddet-i tahsîliyyesi yedi sene olacaktır.⁵²⁶

Üçüncü Madde: Etubbâ-yı mülkiyye livâ ve vilâyet ve teftîş sınıfı unvânlarıyla üç sınıf i’tibâr olunub livâ tabîbleri bin kuruş maâş ile rütbe-i sâliseye ve vilâyet etubbâsı bin beş yüz kuruş maâş ile rütbe-i sâniye sınıf-ı sânişine ve müfettişleri iki bin kuruş maâş ile rütbe-i sâniye sınıf-ı evvel mütemâyizine müstahakk olacaktır.

Dördüncü Madde: Tıbbiyye-i Mülkiyye’de ikmâl-i tahsîl ile icâzetnâme ahz idenler ibtidâ livâ etubbâsı sınıfına mahsûs olan mükâfâta nâil olacak ve bunların terakki-i sınıfı livâ tabâbeti sınıfında üç sene hizmete ve andan sonra vilâyet etubbâsı sınıfında hall vuku’ıyla berâber beyne’l-akrân kesb-i kıdem ve isbât-ı rüchân eylemeye mütevakkıf bulunacaktır. Vilâyet etubbâsının teftîş sınıfına intikali dahî kezâlik üç sene müddet hizmete ve andan sonra beyne’l-akrân kesb-i kıdem ve isbât-ı rüchân eylemeye menûtdur ve havâlî-i Hicâziyye ve sâir mahall-i baîdeye gönderilecek etubbânın sınıflarına mahsûs maâşlarına beşer yüz kuruş zamm olunacaktır.

Beşinci Madde: Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye’de Fenn-i İspençiyârî tahsîl idüb eczâcılıkla çıkanlar dahî livâ ve vilâyet eczâcısı unvânıyla iki sınıf i’tibâr olunub livâ eczâcıları beş yüz kuruş maâş ile rütbe-i sâliseye ve vilâyet eczâcıları yedi yüz elli kuruş maâş ile rütbe-i sâniye sınıf-ı sânişine müstahakk olacaktırlar.

Altıncı Madde: Etubbâ ve eczâcıların maâşları me’mûriyyetlerine mahsûs olacaktır.

Fî 16 Cemâdiye’l-Uhrâ Sene 1287⁵²⁷

⁵²⁶ MTMNEZOFN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 812

⁵²⁷ MTMNEZOFN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 813

EK-9

(ASÂKİR-İ ŞÂHÂNEDE ECZÂCILIKDA İSTİHDÂM OLUNMAK ÜZRE
AMELİYYÂT-I TIBBİYYE) (MEKTEBİ OLAN HAYDAR PAŞA HASTAHÂNESİNDE
GÜŞÂD OLUNACAK) (ECZÂCI SINFLARINA DÂİR NİZÂMNÂME)

* ۵۴۲ *

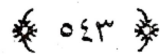
(عسا کر شاهانه اجزاجیلغنده استخدام اولتیق اوزره عملیات طبیه)
(مکتبی اولان حیدر پاشا خسته خانه سنده کشاد اولنه جق)
(اجزاجی صنفلرینه دائر نظامنامه)

برنجی ماده اجزاجیلق تحصیل ایتمک اوزره عملیات طبیه مکتبی اولان حیدر پاشا خسته خانه سنده کشاد اولنسان اجزاجی صنفلرینه تبعه دولت علیه دن اولیق شرطیله قبول اولنه جق قیلمه سنلری اون ییدن دون ویکر میدن افزون اولیه جق و بونلرک مطلقاً ترکیبده درستیجه افاده مرام ایده جک قدر یازوسی اوله جقدر و اخذ اولنه جق شا کردن میاننده مکتب طبیه شاهانه یه الندیغی مثللو ثلثی راده سنی تجاوز ایتمک اوزره تبعه غیر مسئله دخی بولنه جقدر

ایکنجی ماده برنجی ماده ده بیان اولنان شرائطه توفیقاً اخذ اولنه جقدر خسته خانه ده بیتوتت ایده جک و اوتوز نفر شا کردن عبارت اولیق اوزره اویج صنف اوله رق اویج سنه مدتله درنجی ماده ده بیان اولنسان فنلری تحصیل ایلله جک در

اویچنجی ماده اجزاجی صنفلرینه بولنه جق شا کردن جراح صنفی شا کردانی مثللو مخصوص علامت فارقلی البسه کیه جک در برنجی صنف طلبه سنه اوتوز و ایکنجی صنف طلبه سنه التشر و اویچنجی صنفک شا کردانه دخی طقسار غروش معاش و بونلرک چله سنه بر نفر اعتباری تعیینات اعطا ایلله جک و جراح صنفی شا کردانی کی البسه دخی و بریله جک در

درنجی ماده اجزاجی صنفلرندن برنجی صنفک درسی علم حساب و مختصر علم نباتات طبی و علم حکمتدن فن اسپنجیارییه متعلق مسائل و ایکنجی صنفک درسی مختصر علم کیمیا و فن صیدلانی و اویچنجی صنفک درسی مختصر مفردات طب و اصول تجلیل و اجزاجیلغنه متعلق دفارقید و محاسبه اصولی اوله جقدر اشبو صنفلرک درسلری بهر سنه بالائهمان ترقی ایتمک اوزره اویج سنه مدتله تکمیل اوله جق و معذرت شرعیه سی اولوبده سنه آخرنده امتحان و برماش اولنلرک برسنه ده بولنلری جائز اوله جقدر غباوت ذهنیه سندن و یا هواسنه اتباعندن طولانی امتحان و برماش اولنلرک برنجی سنه ده قیدلری ترقین قلنه جقدر بو اویج صنفک (تدریس)

تدریس و امتحانلری ترکیه اوله جق و فقط ایجابی حالنده فرانسزجه کتب
طبیئه اسپنجیارییه مراجعت ایده جک قدر صنوف نلته شاکردانته لسان
فرانسوی دخی تدریس قلنه جق و بهر سنه تدریس اولنان فرانسزجه
لسانک امتحانی دخی بشقه جه اجرا قلنه جقدر

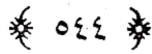
بشچی ماده دردنچی مادهه بیان اولنان درسلی تعیین اولنان اوقانده
تحصیل ایده میوبده ایکی درسدن دونمش اولنلرک قیدلری ترقین اولنه جقدر

التجی ماده اجزاجی صنفلری طلبه سنندن دردنچی ماده ده کوستریلان
فنونی تحصیل ایده جکلرک بهر سنه نهایتنده تعیین اولنه جق بمیرلر معرفتیله
ترکیه اوله رق امتحانلری بالاجرا معلومات مکتسبه لرینی حاوی فزائمش
اولدق لری نومرولر بمیرلر طرفلرندن تقدیر و تحریر ایدیله جک و اوج سنه
ختمانده ویرلمسی لازم کلان عملیات اجزاجیلغی شهادتنامه سی دخی کذلک
ترکیه بالامتخان اثبات اهلیت ایلدکلری حالده دار شورای عسکری صحیه
دأرسندن اعطا قلنه جقدر

یدنجی ماده اوج سنه مدته اجزاجی اولمق اوزره عملیات مکتبی اولان
حیدر پاشا خسته خانه سنه دوام ایده جک طلبه مدت مذکوره ظرفنده درسار
وقتلرندن ماعدا اوقانده اجزا خانه ده و اجزا دیوننده و وزیرته لرده خدمت
وتعدا ایدرک فن اسپنجیاریک نظریاتی مشا و عملیاتی دخی بانفعل تحصیله
مجبور اوله جقدر

سکرنجی ماده صنوف مذکوره ده تحصیل فن اسپنجیاری ایدرک
شهادتنامه آلمش اولنلر اون بش سنه مدته خدمت عسکریده بولمق مجبوریتی
آلتنده بولنه جق و ابتدا خدمت عسکریه یه آلدق لری زمانده اوج سنه
مدته و برنجی صنف اجزاجیلغی عنوانیله اوچر یوز غروش معاش
وایکیش نفر اعتباری تعیین و بو اوج سنه نك ختمانده یه اوج سنه مدته
وایکینجی صنف اجزاجیلغی نامیله دردر یوز غروش معاش و ایکیش
نفر اعتباری تعیین و بریم واشبو ایکینجی اوج سنه نك ختمانندن صکره
دخی درت سنه مدته و اوچینجی صنف اجزاجیلغی عنوانیله صول قول
آغالغی مخصوصاتی آله جق و بو درت سنه نك انتضاسمنده دردنچی صنف
اعتباریله صاخ قول آغالغی معاش و تعییناتی اخذ ایده جکلر و بونلر ترفیع

صنف ایتک ایچون بیان اولنان مدتله هر صنفده بولنه جق و بولنه جقلری صنفدره تعیین اولنان مدتلك ختامنده منحل بکلمکسزین دیگر صنفدره ترقی ایده جقدر و بیان اولنان مدتله بالفعل خدمت عسکریده اکال اولندقیجه ترقی صنف اصلا جائز اوله میه جقدر

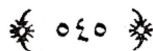
طقوزنجی ماده بالفعل خدمت نظامیده بولنان اجزاجیلر حققرنده نظامات عسکریه تمامیه اجرا اولنه جق و بونلر سکزنجی مادهده بیان اولندیغی وجهله اون بش سنه مدته خدمت عسکریده بولنق مکلفیتنده اولدقلری کبی مدت مذکوره نك انقضاسنده استك ایتدقلری حالده خدمتدن چکلمکده مختار اوله جقدر و فقط خدمتدن چکلملری اثنای حربده اولدیغی حالده استغفارینك قبولی ختام حربه تعلیق اولنه جقدر

اوننجی ماده خدمت عسکریده بولنه جق اجزاجیلر رتبه عسکریه بی جائز اولیه جقلری جهتله خدمت عسکریده بولندقلری زمانده البسه لرینه یالکز بولنه جقلری صنفدره مخصوص علامتی وضع ایده جکلدر و خدمته بولندقلری مدتجه معاشلرندن بوزده بشی قطع اولنه جقدر فقط بونلرک خدمت عسکریده بولندقلری مدتجه مکتب طیبه شاهانده بالامتحان دیپلومه آلدقلری حالده استك ایدرلر ایسه اداره طیبه عسکریه نظامنامه سنك اون سکزنجی بندی موجبیجه عهدلرینه رتبه عسکریه توجیبهی جائز اوله جقدر

اون برنجی ماده عسکرلی اجزاجیلری کرک عملیات مکتبی اولان حیدر پاشا خسته خانه سنده مدت تحصیللری اولان اوچ سنه ایچنده و کرک خدمت عسکریده بولنه جقلری اون بش سنه نك ختامندن مقدم چیتمق ایستلر ایسه مدت تحصیلرنده کندولرینه ایدیلان مصارف بالحساب تحصیل اولنه رق قیدلری ترقین قلنه جقدر و فقط انقضای مدت معینه دن یعنی اون بش سنه نك ختامندن مقدم مصرفنی تأدیه ایدرک خدمتدن چکلمک ایستیانلرک بو استدحایه قیام و تشبثلری اثنای حربه تصادف ایدر ایسه اسعاف و قبولی ختام محاربه یه تعلیق اولنه جقدر

اون ایکنجی ماده عسکرلی اجزاجیلری خدمت عسکریده بولندقلری مدت ایچنده بالایجاب آجیقده قالدقلری حالده ضابطان عسکرلی مثللو معاش و تعیین آنگه کسب استحقاق ایده جکلدر

(اون)

اون اوچنجی ماده خدمت عسکریده بولنه جق اجزاجیلره قرعه حقتده مکتب ملکیه ساگردانی مثللو معامله اولنه جغی کبی تقاعدی لازم کلنلره وفوت اولانلرک ایتام وار املنه نظامنامه مخصوص احکامنه توفیقاً ایجاب ایدن معاشرلر تخصیص قلنه جقدر

فی ۱۴ ربیع الاخر سنه ۲۹۳

(بیمارخانه لره دائر نظامنامه در)

برنجی ماده قنغی ملتدن اولور ایسه اولسون برکسنه حکومت سنیه دن رخصت رسمیه المدقجه بیمارخانه تأسیس ایده میه جقدر و رخصت رسمیه المیهرق کشاد اولتمش اولان بیمارخانه لر رخصت رسمیه استحصالنه مجبور اوله جقدر در سعادت و ممالک محروسه شاهانه نك سائر طرفلرنده بیمارخانه تأسیسی رخصت رسمیه سی مکتب طبیه نظارتی طرفندن ویریه جقدر ایکنجی ماده خانه لره بز مجنون ظهور ایدوب فاملیامی باغلامغه مجبور اولدیغی حالده باغلنوب عقیباً حکومته اخبار ایله قاعده موضوعه سنه تطبیقاً معاینه ایتدیریه جک و او مثللو خیر ویریلان مجانین بری ضابطه طرفندن و برده فاملیامی جانندن ایکی طیب تعیینیه معاینه اولنه جقدر اوچنجی ماده بیمارخانه انخاذا اولنه جق محلاک موقع و وسعتی و حفظ صحت کفایتی و مجانینک درجه لرینه کوره تقریقیه صنف صنف اقامتی و هر بر لرینه حال و احتیاجاتنه مناسب تدابیر طبیه و نافعیه ترتیب ایتدیرلمسی میری دارشغالرنده حکومته طأد اوله جق و سائر اسپتالیه لره دخی بوماده لره حکومتک نظارتی انضمام ایده جقدر

دردنجی ماده عمومی و خصوصی بیمارخانه لرک مسؤل اولان مدبرلری آتی الذکر اوراق و سندات کندولرینه ابراز و تقدیم اولندقجه مرضای جنونی قبول ایده میه جکلر و بوکا دائر وقوعه کله جک استدمارده بیمار خانه یه وضعی استدمتا اولنان کسنه ایله مستدعینک اسم و شهرت و صنعت

EK-9**(ASÂKİR-İ ŞÂHÂNEDE ECZÂCILIKDA İSTİHDÂM OLUNMAK ÜZRE AMELİYYÂT-I TIBBİYYE) (MEKTEBİ OLAN HAYDAR PAŞA HASTAHÂNESİNDE GÜŞÂD OLUNACAK) (ECZÂCI SINFLARINA DÂİR NİZÂMNÂME)**

Birinci Madde: Eczâcılık tahsîl itmek üzere Ameliyyât-ı Tıbbiyye Mektebi olan Haydar Paşa Hastahânesi'nde güşâd olunan Eczâcî sınıflarına tebaa-i Devlet-i Aliyye'den olmak şartıyla kabûl olunacakların sinnleri on yediden dûn ve yirmiden efzûn olmayacak ve bunların mutlaka Türkce'de dürüstce ifâde-i merâm idecek kadar yazusu olacaktır ve ahz olunacak şâkirdân meyânında Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'ye alındığı misillü sülûsî râddesini tecâvüz itmemek üzere tebaa-i gayr-i Müslime dahî bulunacaktır.

İkinci Madde: Birinci maddede beyân olunan şerâite tevfiikan ahz olunacaklar hastahâne beytûtet idecek ve otuz nefer şâkirden ibâret olmak üzere üç sınıf olarak üç sene müddetle dördüncü maddede beyân olunan fennleri tahsîl eyleyeceklerdir.

Üçüncü Madde: Eczâcî sınıflarında bulunacak şâkirdân cerrâh sınıfı şâkirdânı misillü mahsûs-ı alâmet-i fârikalı elbise giyeceklerdir. Birinci sınıf talebesine otuz ve ikinci sınıf talebesine altmışar ve üçüncü sınıfın şâkirdânına dahî doksanar kuruş maâş ve bunların cümlesine birer nefer i'tibârî ta'yînât i'tâ idilecek ve cerrâh sınıfı şâkirdânı gibi elbise dahî virilecektir.

Dördüncü Madde: Eczâcî sınıflarından birinci sınıfın dersi İlm-i Hesâb ve Muhtasar İlm-i Nebâtât-ı Tıbbî ve İlm-i Hikmetden Fenn-i İspençiyârîye Müteallik Mesâil ve ikinci sınıfın dersi Muhtasar İlm-i Kimyâ ve Fenn-i Saydelânî ve üçüncü sınıfın dersi Muhtasar Müfredât-ı Tıbb ve Usûl-i Tahlîl ve Eczâcılığa Müteallik Defâtir Kayd ve Muhâsebe Usûli olacaktır. İşbu sınıfların dersleri beher sene bi'l-ımtihân terakki itmek üzere üç sene müddetde tekâmül olacak ve ma'zeret-i şer'iyyesi olup da sene âhirinde imtihân virmemiş olanların bir sene dahâ bulunmaları câiz olacaktır. Gabâvet-i zihniyesinden veyâ hevâsına ittibâ'ından dolayı imtihân virememiş olanların birinci senede kaydları terkin kılınacaktır. Bu üç sınıfın⁵²⁸ tedrîs ve imtihânları Türkce olacak ve fakat îcâbî hâlinde Fransızca kütüb-i tıbbiyye-i ispençiyârîye mürâcaat idecek kadar sunûf-ı sülûse şâkirdânına lisân-ı Fransevî dahî tedrîs kılınacak ve beher sene tedrîs olunan Fransızca lisânının imtihânı dahî başkaca icrâ kılınacaktır.

Beşinci Madde: Dördüncü maddede beyân olunan dersleri ta'yîn olunan evkatda tahsîl idemeyüb de iki dersden dönmüş olanların kaydları terkin olunacaktır.

Altıncı Madde: Eczâcî sınıfları talebesinden dördüncü maddede gösterilen fûnûmı tahsîl ideceklerin beher sene nihâyetinde ta'yîn olunacak mümeyyizler ma'rifetiyle Türkce olarak imtihânları bi'l-ıcrâ ma'lûmât-ı müktesebelerini hâvî kazanmış oldukları numrolar mümeyyizler

⁵²⁸ AŞEİOÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 542

taraflarından takdîr ve tahrîr idilecek ve üç sene hitâmında virilmesi lâzım gelen amelîyyât eczâcılığı şahâdetnâmesi dahî kezâlik Türkçe bi'l-ımtihân isbât-ı ehliyyet eyledikleri hâlde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Sıhhiyye Dâiresi'nden i'tâ kılınacaktır.

Yedinci Madde: Üç sene müddetle eczâcı olmak üzere amelîyyât mektebi olan Haydar Paşa Hastahânesi'ne devâm idecek talebe müddet-i mezkûre zarfında dersler vaktlerinden mâadâ evkatda eczâhânedede ve eczâ debboyunda ve vizitelerde hizmet ve taallüm iderek Fenn-i İspençiyârînin nazariyyâtı misillû amelîyyâtını dahî bi'l-fi'l tahsîle mecbûr olacaktır.

Sekizinci Madde: Sunûf-ı mezkûrede tahsîl-i Fenn-i İspençiyârî iderek şahâdetnâme almış olanlar on beş sene müddetle hizmet-i askerîde bulunmak mecbûriyyeti altında bulunacak ve ibtidâ hizmet-i askerîyeye alındıkları zamânda üç sene müddetle ve birinci sınıf eczâcılığı unvânıyla üçer yüz kuruş maâş ve ikişer nefer i'tibârî ta'yîn ve bu üç senenin hitâmında yine üç sene müddetle ve ikinci sınıf eczâcılığı nâmiyle dörder yüz kuruş maâş ve ikişer nefer i'tibârî ta'yîn ve birer yemm ve işbu ikinci üç senenin hitâmından sonra dahî dört sene müddetle ve üçüncü sınıf eczâcılığı unvânıyla sol kol ağalığı muhassasâtı alacak ve bu dört senenin inkızâsında dördüncü sınıf i'tibârîyle sağ kol ağalığı maâş ve ta'yînâtı ahz idecektir ve bunlar terfî-i⁵²⁹ sınıf itmek için beyân olunan müddetlerle her sınıfta bulunacak ve bulunacakları sınıflarda ta'yîn olunan müddetlerin hitâmında münhall beklemeksizin diğer sınıflara terakki idecektir ve beyân olunan müddetler bi'l-fi'l hizmet-i askerîyede ikmâl olunmadıkca terakki-i sınıf aslâ câiz olamayacaktır.

Dokuzuncu Madde: Bi'l-fi'l hizmet-i nizâmiyyede bulunan eczâcılar haklarında nizâmât-ı askerîyeye tamâmiyle icrâ olunacak ve bunlar sekizinci maddede beyân olunduğu vechle on beş sene müddetle hizmet-i askerîyede bulunmak mükellefiyyetinde oldukları gibi müddet-i mezkûrenin inkızâsında istek itdikleri hâlde hizmetden çekilmekte muhtâr olacaklardır ve fakat hizmetden çekilmeleri esnâ-yı harbde olduğu hâlde isti'fâlarının kabûli hitâm-ı harbe ta'lîk olunacaktır.

Onuncu Madde: Hizmet-i askerîyede bulunacak eczâcılar rütbe-i askerîyeyi hâiz olmayacakları cihetle hizmet-i askerîyede buldukları zamânda elbiselerine yalnız bulunacakları sınıflara mahsûs alâmeti vaz' ideceklerdir ve hizmetde buldukları müddetce maâşlarından yüzde beşi kat' olunacaktır fakat bunların hizmet-i askerîyede buldukları müddetce Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'de bi'l-ımtihân diploma aldıkları hâlde istek iderler ise İdâre-i Tıbbiyye-i Askerîyeye Nizâm-nâmesi'nin on sekizinci bendi mûcibince uhdelere rütbe-i askerîyeye tevcihi câiz olacaktır.

On birinci Madde: Askerî eczâcılarını gerek amelîyyât mektebi olan Haydar Paşa Hastahânesi'nde müddet-i tahsîlleri olan üç sene içinde ve gerek hizmet-i askerîyede bulunacakları on beş senenin hitâmından mukaddem çıkmak isterler ise müddet-i tahsîllerinde

⁵²⁹ AŞEİOÛATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 543

kendülerine idilen masârif bi'l-hesâb tahsîl olunarak kaydları terkin kılınacaktır ve fakat inkızâyı müddet-i muayyeneden ya'nî on beş senenin hitâmından mukaddem masrafını te'diye iderek hizmetden çekilmek isteyenlerin bu istid'âya kıyâm ve teşebbüsleri esnâ-yı harbe tesâdüf ider ise is'âf ve kabûli hitâm-ı muhârebeye ta'lîk olunacaktır.

On ikinci Madde: Askerî eczâcılarını hizmet-i askeriyede buldukları müddet içinde bi'l-îcâb açıktâ kaldıkları hâlde zâbitân-ı askerî misillû maâş ve ta'yîn almağa kesb-i istihkak ideceklerdir.⁵³⁰

On üçüncü Madde: Hizmet-i askeriyede bulunacak eczâcılara kur'a hakkında Mekteb-i Mülkiyye şâkirdânı misillû muâmele olunacağı gibi tekaüdi lâzım gelenlere ve fevt olanların eytâm ve erâmiline nizâmnâme-i mahsûs ahkâmına tevîkan îcâb iden maâşlar tahsîs kılınacaktır.

Fî 14 Rebîü'l-Âhir Sene 293⁵³¹

⁵³⁰ AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 544

⁵³¹ AŞEİÖÜATMOHHGOESDN, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 545

EK-10

BELEDÎ İSPENÇİYÂRLIK SAN'ATININ İCRÂSINA DÂİR NİZÂMNÂME

(Fasl-ı Hâmis)

﴿ ۸۲۰ ﴾

یگرمی یشنجی بند بدلزنده اجرای صنعت اسپنجاریه ایتمکه اذنامه لری اولان اجزاجیلردن بشقه هیچ کیسه هیچ برحاله هیچ بریهانه ایله پارچه پارچه قوی التأیر ادویه صغانه میه جفی مثلوطیب و جراح و بیطر رچته سی دخی یاپوب و یره میه جکدر اشویساق بالخاصه کلیتا و اجزا صاتان اجزاء طیبیه یچارلز یله عطار و کویکچیلر حقه دخی اجرا اولنه جقدر

(فصل رابع)

(اجزاجی دکانلرینک نظارت و معاینه لری)

یگرمی التنجی بند الی آیده بردفعه نظام اوزره بلاتخلف اجزاجی دکانلری نظارت و معاینه اولنه جقتدن بشقه فوق العاده اوله رق دخی معاینه و نظارت اولنه جقدر

یگرمی یشنجی بند اجزاجی دکانلرینک معاینه و نظارت لری امور طیبیه نظارتی طرفندن مخصوصا نصب و تعیین اولنمش لا اقل اوج مأمور ایله یانلرنده جانب ضبطیه دن و معاینه اولنه جقی دکان دایره داخلنده ایسه دایره بلدییه طرفندن بره مأمور دخی بولنه جقدر

یگرمی سکرنجی بند هر اسپنجار نظارت و معاینه سنه مأمور اولان کسنده لره نظاما مطلوب لری وجهله دکانلرنده بولنان ادویه و مرکباتی و علاج طیبیح ایلدکاری مطبخ لری و اجزا حفظ ایتدکاری مغازه و انبار لری و ذرهم و ترازو و اوچیلرینی و آلات و ادواتی و دفاترینی و الحاصل صنعت اسپنجاریه اجرا سنه دایر جمیع اشیا سنی ارأه ایله جکدر

یگرمی طقوزنجی بند اسپنجار لردن هر کیم اولور ایسه اولسون اشبو نظامک خلاقی اولان موادک بریله متهم اولور و یا خود ماده تهمت یالکزظن و تخمینده قالور ایسه کیفیت معاینه یه مأمور قومیسون جاتنندن موقتا اخذ و ضبط اولوب اوج کون ظرفنده نظارت طیبیه به راپورطی و بریله جک و نظارت طرفندن دخی بعد التدقیق اجرای ایجا بنه باقیله جقدر

(فصل خامس)

(اجزاجی شاگرد لری حقه در)

اوتوزنجی بند هر کیکه بلدی اسپنجار شاگردی اولیق مراد ایدر ایسه مکتب طیبیه شاهانه یه کلوب و جریده مخصوصه قید و تحریر اولوب بلدییه یحریر اولنده یغنی عشر برقبول نامه و بریله جکدر

﴿ ارتوز ﴾

﴿ ۸۲۱ ﴾

اوتوز دزدنجی بند بر اجزاجی شاکردی اوسته اوله بیک ایچون لاقل الی سنه
بریا خود بر قاج مآذون اجزاجی دکا ندریده شاکردک ایده جکدر و بو شاکردلکی
مدتی اولان الی سنه اوچر سنه اعتبار یله ایکی درجه یه منقسم اولوب
درجه ثابیه مدتده یعنی شاکردلکنک دردنجی سنه سندن بدآ ایله
فرانسزجه و علم حساب اوزرینه شایان قبول بر امتحان ویره جک و مکتب
طبییه شاهانه اجزاجیق درس لرینی تعلیم ایده جکدر

اوتوز ایکنجی بند بر شاکرد مدتی اولان الی سنه یی اکیال ایلدکده
اجزاجی اوسته لکی دیپلومه سی آلق ایچون امتحانی قبول اولنه جقدر
وقبوله شایان امتحان وپردکده یدینه مکتب طبییه شاهانه دن اجزاجی اوسته لکی
دیپلومه سی ویر یله جکدر

اوتوز اوچنجی بند اسپنچیار شاکردلرندن هیچ بر شاکرد بردکاندن چیقاجق
اولدیغی وقتده اوسته سنه لاقل اون بش کون مقدم چیقاجغنی خبر ویرمیججه
واوسته سی یندن اذنی مشعر بر شهادت نامه آلمیججه چیقا میه جقدر و شاکردل
اوسته سنه چیقاجغنی اخبار ایلدیکنی اثبات ایچون اوسته سندن امضالو
برورقه اخذ ایتمکده محتاج اوله جغندن اوسته سی ورقه مذکوره بی یکر می درت
ساعت طرفنده ویرمدیکی ویا خود مآذونیتنی حاوی شهادت نامه یی اعطا
ایلدیکی حالده اول شاکرد کیفیت حالی امور طبییه نظارتنه عرض
واقاده ایده جک و نظارت مذکوره طرفندن دخی ایجابنه باقیله جقدر

اوتوز دزدنجی بند هیچ بر اجزاجی اوسته سی بر شاکردی قبول نامه سنی
یا خود سائر اجزاجی دکا ننده شاکردک ایتمش ایسه اول دکا نک اوسته سندن
اذنی مشعر شهادت نامه سنی کورمدیکجه قبول ایتمه جکدر
اوتوز بشتنجی بند بر اجزاجی شاکردی اوسته سی راضی اولدیججه انک
دکاندن چیقوب لاقل بیک ذراع دن یقین محالده بر آخر اجزاجی دکا ننه
کیده میه جکدر

(فصل سادس)

(مکتب طبییه شاهانه طرفندن اجزاجیلر دن)

(آله جق رسوم بیانده در)

اوتوز النجی بند مکتب طبییه شاهانه بر اجزاجی شاکردینه اجزاجی

EK-10**BELEDÎ İSPENÇİYÂRLIK SAN'ATININ İCRÂSINA DÂİR NİZÂMNÂME****(Fasl-ı Hâmis)**

(Eczâcî Şâkirdleri Hakkındadır)

Otuzuncu Bend: Her kim ki beledî ispençiyâr şâkirdi olmak murâd ider ise Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'ye gelüb ve cerîde-i mahsûsuna kayd ve tahrîr olunub yedine tahrîr olunduğınî meş'ar bir kabûlnâme virilecektir.⁵³²

Otuz birinci Bend: Bir Eczâcî şâkirdi usta olabilmek için lâ-ekall altı sene bir yâhûd birkaç me'zûn eczâcî dükkânlarında şâkirdlik idecektir ve bu şâkirdliği müddeti olan altı sene üçer sene i'tibâriyle iki dereceye münkasım olub derece-i sâniye müddetinde ya'nî şâkirdliğinin dördüncü senesinden bed'an ile Fransızca ve İlm-i Hesâb üzerine şâyân-ı kabûl bir imtihân virecek ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'den Eczâcılık derslerini taallüm idecektir.

Otuz ikinci Bend: Bir şâkird müddeti olan altı seneyi ikmâl eyledikde Eczâcî Ustalığı diploması almak için imtihânı kabûl olunacaktır ve kabûle şâyân imtihân viridikde yedine Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'den Eczâcî Ustalığı diploması virilecektir.

Otuz üçüncü Bend: İспенçiyâr şâkirdlerinden hic bir şâkird bir dükkândan çıkacak oldığı vaktde ustasına lâ-ekall on beş gün mukaddem çıkacağını haber vermeyince ve ustası yedinden üznî meş'ar bir şahâdetnâme almayınca çıkamayacaktır ve şâkirdler ustasına çıkacağını ihbâr eylediğini isbât için ustasından imzâlu bir varaka ahz itmeye muhtâc olacağından ustası varaka-i mezkûreyi yirmi dört sâat zarfında virmediği veyâhûd me'zûniyyetini hâvî şahâdetnâmeyi i'tâ eylemediği hâlde evvel şâkird keyfiyyet-i hâli Umûr-i Tıbbiyye Nezâreti'ne arz ve ifâde idecek ve nezâret-i mezkûre tarafından dahî îcâbına bakılacaktır.

Otuz dördüncü Bend: Hic bir Eczâcî ustası bir şâkirdi kabûlnâmesini yâhûd sâir eczâcî dükkânında şâkirdlik itmiş ise evvel dükkânın ustasından üznî meş'ar şahâdetnâmesini görmedikce kabûl itmeyecektir.

Otuz beşinci Bend: Bir Eczâcî şâkirdi ustası râzî olmadıkca onun dükkânından çıkub lâ-ekall bin zirâ'ından yakin mahallde bir âhir eczâcî dükkânına gidemeyecektir.⁵³³

Fî 22 Receb Sene 1277⁵³⁴

⁵³² BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 820

⁵³³ BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 821

⁵³⁴ BİSİDN, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, s. 823

EK-11

İSTANBUL DÂRÜ'L-MUALLİMÎNÎ'NİN «DÂRÜ'L-MUALLİMÎN-İ ÂLİYE»
NÂMIYLA MEKÂTİB-İ ÂLİYEDEN ADD OLUNMASI HAKKINDA
İRÂDE-İ SENİYYE

— ۵۶۸ —

نومرو ۲۱۶ — استانبول دارالمعلمینک « دارالمعلمین عالیہ » نامیہ مکاتب عالیہ دن عد اولنسی
حقنہ ارادہ سنیه

۲ شعبان ۱۳۳۰ ۴ تموز ۱۳۲۸

[تقویم وقایع ایله نشر واعلامی : ۸ محرم ۱۳۳۱ ۵ کانون اول ۱۳۲۸ - نومرو ۱۳۱۵]

تدریسات تالیہ مکاتبی ایله ولایات دارالمعلمینلرینه معلم یتشدرمکده اولان استانبول
دارالمعلمینک دارالمعلمین عالیہ نامیہ مکاتب عالیہ دن عد اولنسی تنسیب ایدلمشدر .

اشبو ارادہ سنیه نک اجراسنه معارف نظارتی مأمورددر .

۲ شعبان ۱۳۳۰ ۴ تموز ۱۳۲۸

نمده رشو

معارف عمومیہ نظاری
صدر اعظم
امراء سعید

نومرو ۲۱۷ — مأمورین ملکیہ ومالیہ نک سفیرلک اثناسنده وظائقنه متدائر ۹ شوال ۱۳۲۹
تاریخی تعلیماتک ۵ نجی ماده سنه مذیل فقره

۵ شعبان ۱۳۳۰ ۷ تموز ۱۳۲۸

[تقویم وقایع ایله نشر واعلامی : ۱۰ شعبان ۱۳۳۰ ۱۲ تموز ۱۳۲۸ - نومرو ۱۱۸۷]

مأمورین ملکیہ ومالیہ نک سفیرلک اثناسنده وظائقنی مبین ۹ شوال ۱۳۲۹ تاریخی
تعلیماتنامہ نک بشنجی ماده سنه :

« شاید ردیف طابوری مرکزنده سفردہ بووظیفه نک ایفاسنه مقدار کفایه ده طالب
ظهور ایتمز ایسه اولجه جهت ملکیه ایله ردیف طابوری آره سنده قرارلشدیریله جق مقدارده
افراد مکلفه عسکریه نک شایان اعتماد اولاندلرندن تحت سلاحه بالجلب اهالیدن حسن
رضالیله صورت موقته ده آله جق یاخود بومکن اوله مز ایسه کراسی مال صندوقدن
تسویه اولنمق اوزره استیجار ایدیله جک حیواناته بالارکاب قرایه کوندریله جکدر »
فقره سنک علاوه سی مجلس وکلا قراریله تنسیب اولنمشدر .

EK-11**İSTANBUL DÂRÜ'L-MUALLİMÎNİ'NİN ‹DÂRÜ'L-MUALLİMÎN-İ ÂLİYE›
NÂMIYLA MEKÂTİB-İ ÂLİYEDEN ADD OLUNMASI HAKKINDA
İRÂDE-İ SENİYYE**

2 Şa'bân 1330 4 Temmuz 1328

(Takvîm-i Vakâyi' ile neşr ve i'lâmı : 8 Muharrem 1331 5 Kanûn-ı Evvel 1328 - Numro 1315)

Tedrisât-ı tâliye mekâtibi ile vilâyât Dârül'l-Muallimînlerine muallim yetiştirmekte olan İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin Dârü'l-Muallimîn-i Âliye nâmiyle mekâtib-i âliyeden add olunması tensîb idilmiştir.

İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına Maârif Nezâreti me'mûrdur.

2 Şa'bân 1330 4 Temmuz 1328⁵³⁵

Mehmed Reşâd

Sadr-ı A'zâm Saîd

Maârif-i Umûmiyye Nâzırı Emrâh⁵³⁶⁵³⁵ İDDANMAAHİS, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 568⁵³⁶ İDDANMAAHİS, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 568

EK-12

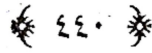
HUKUK MEKTEBİ'NİN NİZÂMÂT-I DÂHİLİYYESİ

* ۴۳۹ *

(دعاوی عبادك حسن رؤیت و تسویه سیله محافظه حقوق امرایه)
 (استكمال اولمقی ایچون معلوماتلی ذوات یتشدرمك و اكمال فنون ایله)
 (شهادتنامه الانر عدلیه نظارت جلیله سنجه مأموریت و خدمتله)
 (استخدام قلمقی اوزره مکتب سلطانی دروننده تأسیس)
 (وکشاد اولمش اولان حقوق مکتبک)
 (نظامات داخلیه سیدر)

برنجی ماده مکتب حقوقه قید و قبول اولنه جق طلبه مکتب سلطانی ایله مکاتب اعدادیده تحصیل علوم و فنون ایش و یدنده شهادتنامه سی بولمش طاقدن اوله جقدر
 ایکنجی ماده مکتب سلطانی و مکاتب اعدادیده دن ماعدا در سعادت و طشردلده بولنان مکاتب مخصوصه دن چیقوب حقوق مکتبته کیرمک آرزو ایدنلردن مکاتب مذکور شاه کردانی درجه سنده امتحان ویره بیلانلر طوغریدن طوغری به مکتب حقوقک برنجی صنفه ادخال اولنه جق و لیاقت و اقتدارلری درجه مطلوبه ده اولمیانلر اكمال نواصی ایچون مکتب سلطانیده ترتیب اولمش اولان صنف مخصوصه ملازم صفتیه دوام ایدر بیره رک برویا خود ایکی سنه صکره بالامتحان ابراز لیاقت ایلدکری حالده کذلک مکتب حقوقک برنجی صنفه الحاق قلنه جقدر
 اوچنجی ماده حقوق مکتبته قبول اولنه جق طلبه نك اسم و شهرت و درجه سن و اقامتگاه و وطن اصلیلری قوچانلی دفتره قید و املا و بونلرک صورت قبوللری مبین یدلرینه جانب اداره دن برر قطعه ورقه مخصوصه اعطا قلنه رق بونلر مکتبک طلبه منتظمه سندن عد ایدله جقدر
 درنجی ماده مکتبده او قونه جق درسله خارجدن بولمقی استیانلر دوام و امتحان ایله مکتب اولمه جق و بونلره دیلوما اعطا اولمیب معللری طرفلسن برر قطعه تصدیقنامه و یرله بیله جک و بو قسم طلبه نك اسملری دیگر بر دفتره قید و اشارت اولنه رق یدلرینه برر قطعه دخولیه ورقه سی اعطا ایدله جقدر

دشنجی ماده طلبه منتظمه بومی او قونان درسله دوام و معللری طرفندن اراهه و تکلیف اولنان اسئله به اجوبه اعطاسنه اقدام ایله سنه درت دفعه اوقات معینه ده اداره مکتبه بالمراجعه انستقرسیون تعبیر اولنان قید

پوصله لرینی الدقدن صکره سنه نهایتی امتحانی واکمال مدت تحصیلیه لرنده دوقتورا یعنی منتهی امتحانلرینی تحریراً و تقریراً ایفا ایلکه مجبور اوله جقدر التنجی ماده مکتبک بالجمله معلمری نزدلرنده طلبه نك اسامیسنی حاوی بر دفتر موجود اولوب بهر کون درسله بدأ و مباشرتدن اول طلبه نك یوقلمه سی بالاجرا ناموجود اولانلر اشارت و موجود اولانلره ایراد اولنه جق سؤالره ویره جکلری جوابلرک تقاط اصولی اوزره درجاتی درج و املا قلنه جق و طلبه دن هر قنغیسی حقنده معلملرک بر کونه مطالعه لری وار ایسه ملاحظات خانه سنه اشارت ایله درسله ختام ویرلدکن صکره دفاتر مذکورہ اداره جانبنه اعطا قلنه جقدر

یدنجی ماده مکتبک قلم مخصوصنده وجودی لازم کلان دفاتردن ماعدا التنجی ماده ده ذکر اولندیغی اوزره معلمین طرفندن جانب اداره یه یومی وریلان درس جدوللرندکی اشاراتی نقل و قید ایلک ایچون بر اساس دفتری دخی طوتیلهرق اشبو دفترده طلبه نك اسملریله بولندیغی صنفلر و او قودقلمی درسله تحریر و معلملک اشارتلی عیناً و طلبه نك اطوار و اخلاقی حقنده اداره نك تحقیقات واقعه سی اجالاً قید اولنه جقدر

سکرنجی ماده بشنجی ماده ده بیان اولندیغی وجهله وقت معیننده لازم کلان قید یوصله لرینی المق استیان طلبه نك دفتر مخصوصده محرر اسملری صره سنده کوستریلان اشارتله نظراً ایکی آی ظرفنده بر درسه بلا مانع شرعی درت دفعه حاضر بولمقدلمی و یا معلملرک سؤالرینه تمامیاً اجوبه صحیحه ویره مدکلری و یا خود بو ائساده بر کونه سؤ حال و حرکتلری تبین ایلدیکی حالده مجازاً ذکر اولنسان انسقریسیونک حق طلبسندن ساقط اوله جقدر در سنه تدریسیه ایچنده لازم کلان درت انسقریسیونی اله میانلر سنه نهایتی امتحاننه قبول اولنمیوب سبیلری دفتر مخصوصک ملاحظات خانه سنده کوستریله جک شو قدرکه طلبه حقنده بویکی جزانک تعییننه مدیر و معلملرک رأیلری منضم اوله جقدر

طقوزنجی ماده سنه تدریسیه ایچنده دوام و معلمین طرفندن ایراد اولنسان سؤالره حقیله جواب اعطا ایدوبده انسقریسیونلرینی تماماً الانلر و بوائساده بر کونه سؤ حال و حرکتده بولنمیانلر سنه آخری امتحاننه قبول اولنه جقدر

(اونجی)

* ۴۴۱ *

اوننجی ماده سنه آخری امتحانی تحریری و تقریری اولوب امتحان
زمانده مدیر و معلمین اجتماع ایدرک اول امرده تحریری اولان امتحان
اوراقنی مطالعه ایله قبوله شایان اولانله نقاط اصولنده درجه تعیین
و وضع ایدلرکدن صکره تقریری امتحانلرینه بدأ و مباشرت اولنده جقدر
تحریری امتحانلری قبول اولنمیانلر اوج ماه صکره تکرار امتحانه کیرمک
اوزره امتحان تقریریدن رد اولنده جقدر

اون برنجی ماده زیزده محرر جدولده کوسستردیگی و جهله مکتب
حقوقده او قوته جق درس لر دت سنه ظرفنده اتمام ایدیه جقدر

اون ایکنجی ماده اوروپا مکاننک مدت تدریسیه لری یدی آیدن عبارت
ایسه ده ممالک محروسه شاهانه ده بومثالو علوم و فنونی تحصیل ایدنلر معلملرک
تدریس و تعلیملرندن دهها زیاده مستفید اوله بیلرلرچون مکتب حقوقک سنه
تدریسیه سی طقوز ماه اولوب شهور مذکورهنک ساکزی تحصیله و برینک
یکرمی کونی تکراره و اون کونی امتحانله منحصر اوله جقدر

اون اوچنجی ماده دت سنه ظرفنده دوام و هر سنه دت دفعه تجدید
قیود معامله سنی اجرا ایدرک هر سنه آخرنده امتحانی ویره بیلنلر درنجی
سنه نک نهایتنده دو قوتورا یعنی منتهی امتحانه قبول اولنده جقدر

اون درنجی ماده دو قوتورا یعنی منتهی امتحانی اوننجی ماده ده کوسستریلان
شرائطه توفیقاً تحریری و تقریری اوله جغندن بعد الامتحان دو قوتور
عنواننی احراز ایتمکه خواهشکر اولان طلبه برمسئله علمیه اوزرینه
بر رساله قلمه آلوب معارف نظارت جلیله سنک تحت ریاستنده اوله رق
مدیر و معلمین مرکب عقد اولنده جق بر مجلسده رساله مذکورهنک مندرجاتنی
تنویر و اثبات ایله عرض لیاقت و اهلیت ایتدکدن صکره دو قوتور عنواننی
حائز اوله جقدر

اون بشنجی ماده کرک دو قوتورا امتحانه و کرک رساله مجوٹ عنهانک
تألیفنه موفق اوله میانلر مکتبجه اولان حقلرندن کلیا اسقاط ایدلیوب
بومقوله لر دو قوتورلر دن خفیف بر امتحان ویره رک لسانسیه یعنی مأذونیت
عنواننه نائل اوله جقدر

* ۴۴۲ *

اون التجی ماده دو قنور عنوانسه نائل اولئر محاکم و خدمات دولت علیه ده استخدامه کسب استحقاق ایلیه جکار و لسانیه رتبه سنه نائل اولانلر دخی ممالک محروسه شاهانه نک هر طرفنده دعوا و کالتنه مأذون اوله جقلر در

اون یدنجی ماده اشبو حقوق مکتبته قید و ادخال اولن ان طلبیه نک صورت تحصیلرندن و مجبور اولدق لری تجدید قیود معاملاتنی اجرا سندن و دیلوما اخندن طولایی برکونه مصرف لری اولیوب یالکز دردنجی سنه نهایتنده حل ایلدکاری مسئله علیه رساله سنی کندو ایچله لریله طبع ایتر مکه مجبور اوله جقلر در

(حقوق مکتبته تدریس اولنه جق درس لک جدولیدر)

فقه مجله احکام عدلیه اصول فقه حقوق عمومی (یعنی علم حقوق ملل سالفه ده بولندیغی درجاتی مختصر کوزدن یکور مک) قوانین و نظامات دولت علیه روما قوانینی قانون تجارت اصول محاکمه قانون جزا و اصول استنطاق قوانین بحریه حقوق دول و ملل معاهدات (اقونومی پولتیق) تدبیر مدن یعنی ثروت ملل

(طرق و معابر مکتبته نظامات داخلیه سیدر)

طرق و معابر مکتبته نظامنامه سی حقوق مکتبی نظامنامه سنک غینی اولوب یالکز مکتب مذکور دن مخرج مهندسین دو قنور عنواننی احراز ایده جک درجه ده ابراز لیاقت ایلرلر ایسه نافعنه نظارت جلیله سنجه مأموریتلر ده استخدام ایله مناصب و مراتبه نائل اوله جقلر و بو عنواننی احراز ایده میانلر دو قنور لردن خفیفجه بر امتحان ویره رک قوندو قنور عنوانسه نائل اولوب قوندو قنور لرق و بوکا ممائل مأموریتلر ده استخدام اولنه جقلر در

(طرق و معابر مکتبته درس جدولی)

مثلثات کروییه جبراعلا هندسه حلیه حساب تفاضلی حساب تمامی هندسه رسمیه نک قسم ثانیه سی و کولکه و مناظر و طاش کیمی تمامی و تفاضلی به تطبیقاً فن معماری و هیئت و تقسیم اراضی (علم)

EK-12**HUKUK MEKTEBİ'NİN NİZÂMÂT-I DÂHİLİYYESİ**

(Deâviyy-i İbâdın Hüsn-i Rü'yet ve Tesviyesiyle Muhâfaza-i Hukuk-ı Emr-i Ehemmi)
 (İstikmâl Olunmak İçün Ma'lûmâtlı Zevât Yetiştirilmek ve İkmâl-i Fünûn ile)
 (Şahâdetnâme Alanlar Adliye Nezâret-i Cefilesi'nce Me'mûriyyet ve Hizmetlerde)
 (İstihdâm Kılınmak Üzre Mekteb-i Sultânî Derûnunda Te'sîs)
 (ve Güşâd Olunmuş Olan Hukuk Mektebi'nin)
 (Nizâmât-ı Dâhiliyyesidir)

Birinci Madde: Mekteb-i Hukuk'a kayd ve kabûl olunacak talebe Mekteb-i Sultânî ile mekâtib-i İ'dâdiyyede tahsîl-i ulûm ve fûnûn itmiş ve yedinde şahâdetnâmesi bulunmuş takımdan olacaktır.

İkinci Madde: Mekteb-i Sultânî ve mekâtib-i İ'dâdiyyeden mâadâ Dersâadet ve taşralarda bulunan mekâtib-i mahsûsadan çıkub Hukuk Mektebi'ne girmek ârzû idenlerden mekâtib-i mezkûre şâkirdânı derecesinde imtihân virebilenler doğrudan doğruya Mekteb-i Hukuk'un birinci sınıfına idhâl olunacak ve liyâkat ve iktidârları derece-i matlûbede olmayanlar ikmâl-i navâsî için Mekteb-i Sultânîyye'de tertîb olunmuş olan sınıf-ı mahsûsa mülâzım sıfatıyla devâm itdirilerek bir veyâhûd iki sene sonra bi'l-imtihân ibrâz-ı liyâkat eyledikleri hâlde kezâlik Mekteb-i Hukuk'un birinci sınıfına ilhâk kılınacaklardır.

Üçüncü Madde: Hukuk Mektebi'ne kabûl olunacak talebenin ism ve şöhet ve derece-i sinni ikametgâh ve vatan-ı asliyyeleri koçanlı deftere kayd ve imlâ ve bunların sûret-i kabûllerini mübeyyin yedlerine cânib-i idâreden bir kıt'a varaka-i mahsûsa i'tâ kılınarak bunlar mektebin talebe-i muntazamasından add idilecektir.

Dördüncü Madde: Mektebde okunacak derslerde hâricden bulunmak isteyenler devâm ve imtihân ile mükellef olmayacak ve bunlara diploma i'tâ olunmayub muallimleri tarafından birer kıt'a tasdîknâme virilebilecek ve bu kısım talebenin isimleri diğere bir deftere kayd ve işâret olunarak yedlerine birer kıt'a duhûliyye varakası i'tâ idilecektir.

Beşinci Madde: Talebe-i muntazama yevmî okunan derslere devâm ve muallimleri tarafından irâe ve teklîf olunan es'ileye ecvibe i'tâsına ikdâm ile senede dört def'a evkat-ı muayyenede idâre-i mektebe bi'l-mürâcaa inskripsiyon ta'bîr olunan kayd⁵³⁷ pusulalarını aldıktan sonra sene nihâyeti imtihânını ve ikmâl-i müddet-i tahsîliyyelerinde doktora ya'nî muntehî imtihânlarını tahrîren ve takrîren îfâ eylemeye mecbûr olacaktır.

Altıncı Madde: Mektebin bi'l-cümle muallimleri nezdlerinde talebenin esâmîsini hâvî birer defter mevcûd olub beher gün derslere bed'en ve mübâşeretden evvel talebenin yoklaması

⁵³⁷ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 439

bi'l-icrâ nâmevcûd olanlar işâret ve mevcûd olanlara îrâd olunacak suâllere virecekleri cevâbların nikat usûlü üzere derecâtı derc ve imlâ kılınacak ve talebeden her kangisi hakkında muallimlerin bir gûne mütâlaaları var ise mülâhazât hânesine işâret ile derslere hitâm virildikten sonra defâtir-i mezkûre idâre cânibine i'tâ kılınacaktır.

Yedinci Madde: Mektebin kalem-i mahsûsunda vucûdı lâzım gelen defâtirden mâadâ altıncı maddede zikrolunduğı üzere muallimîn tarafından cânib-i idâreye yevmî virilen ders cedvellerindeki işârâtı nakl ve kayd eylemek için bir esâs defteri dahî tutularak işbu defterde talebenin isimleriyle bulunduğı sınıflar ve okudukları dersler tahrîr ve muallimînin işâretleri aynen ve talebenin etvârı ve ahlâkı hakkında idârenin tahkikat-ı vak'ası icmâlen kayd olunacaktır.

Sekizinci Madde: Beşinci maddede beyân olunduğı vechle vakt-i muayyeninde lâzım gelen kayd pusulalarını almak isteyen talebenin defter-i mahsûsda muharrer isimleri sırasında gösterilen işâretlere nazaran iki ay zarfında bir dersde bilâ mânî-i şer'î dört def'a hâzır bulunmadıkları veyâ muallimlerin suâllerine mütemâdiyen ecvibe-i sahîha viremedikleri veyâhûd bu esnâda bir gûne sû-i hâl ve hareketleri tebeyyün eylediğı hâlde mücâzâtı zikrolunan inskripsiyonun hakk-ı talebinden sâkıt olacaklardır ve sene-i tadrîsiyye içinde lâzım gelen dört inskripsiyonı alamayanlar sene nihâyeti imtihânına kabûl olunmayub sebepleri defter-i mahsûsun mülâhazât hânesinde gösterilecek şu kadar ki talebe hakkında bu iki cezânın ta'yînine müdür ve muallimlerin re'yları munazzım olacaktır.

Dokuzuncu Madde: Sene-i tadrîsiyye içinde devâm ve muallimîn tarafından îrâd olunan suâllere hakkıyla cevâb i'tâ idüb de inskripsiyonlarını tamâmen alanlar ve bu esnâda bir gûne sû-i hâl ve hareketde bulunmayanlar sene-i âhirî imtihânına kabûl olunacaktır.⁵³⁸

Onuncu Madde: Sene-i âhirî imtihânı tahrîrî ve takrîrî olub imtihân zamânında müdür ve muallimîn ictimâ' iderek evvel emirde tahrîrî olan imtihân evrâkını mütâlaa ile kabûle şâyân olanlara nikat usûlünde derece ta'yîn ve vaz' idildikten sonra takrîrî imtihânlarına bed'en ve mübâşeret olunacaktır. Tahrîrî imtihânları kabûl olmayanlar üç mâh sonra tekrâr imtihâna girmek üzere imtihân-ı takrîrîden redd olunacaklardır.

On birinci Madde: Zîrde muharrer cedvelde gösterildiğı vechle Mekteb-i Hukuk'da okutacak dersler dört sene zarfında itmâm edilecektir.

On ikinci Madde: Avrupa mekâtibinin müddet-i tadrîsiyyeleri yedi aydan ibâret ise de memâlik-i mahrûse-i şâhânedede bu misillü ulûm ve fûnûmı tahsîl idenler muallimlerin tadrîs ve ta'limlerinden dahâ ziyâde müstefid olabilmeleri için Mekteb-i Hukuk'un sene-i tadrîsiyyesi dokuz mâh olub şühûr-ı mezkûrenin sekizi tahsîle ve birinin yirmi günü tekrâra ve on günü imtihânlara münhasır olacaktır.

⁵³⁸ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 440

On üçüncü Madde: Dört sene zarfında devâm ve her sene dört def'a tecdîd-i kayd muâmelesini icrâ ederek her sene âhirinde imtihânını virebilenler dördüncü senenin nihâyetinde doktora ya'nî müntehî imtihânına kabûl olunacaklardır.

On dördüncü Madde: Doktora ya'nî müntehî imtihânı onuncı maddede gösterilen şerâite tevfiķan tahrîrî ve takrîrî olacağından ba'de'l-imtihân doktor unvânını ihrâz itmeye havâhişgir olan talebe bir mes'ele-i ilmiyye üzerine bir risâle kaleme alub Maârif Nezâret-i Celîlesi'nin taht-ı riyâsetinde olarak müdür ve muallimînden mürekkeb akd olunacak bir meclisde risâle-i mezkûre mündericâtını tenvîr ve isbât ile arz-ı liyâkat ve ehliyyet itdikden sonra doktor unvânını hâiz olacaklardır.

On beşinci Madde: Gerek doktora imtihânına ve gerek risâle-i mebhûsü'n-anhânın te'lîfine muvaffak olamayanlar mektebce olan haklarından külliyyen iskat idilmeyüb bu makuleler doktorlardan hafîf bir imtihân virerek lisansiyye ya'nî me'zûniyyet unvânına nâil olacaklardır.⁵³⁹

On altıncı Madde: Doktor unvânına nâil olanlar mahâkim ve hidemât-ı devlet-i aliyyede istihdâma kesb-i istihkak eyleyecekler ve lisansiyye rütbesine nâil olanlar dahî memâlik-i mahrûse-i şâhânenin her tarafında da'vâ vekâletine me'zûn olacaklardır.

On yedinci Madde: İşbu Hukuk Mektebi'ne kayd ve idhâl olunan talebenin sûret-i tahsîllerinden ve mecbûr oldukları tecdîd-i kayd muâmelâtı icrâsından ve diploma ahzinden dolayı bir gûne masrafları olmayub yalnız dördüncü sene nihâyetinde hall eyledikleri mes'ele-i ilmiyye risâlesini kendü akçeleriyle tab' itdirmeye mecbûr olacaklardır.

(Hukuk Mektebi'nde Tadrîs Olunacak Derslerin Cedvelidir)

Fıkıh Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Usûl-i Fıkıh Hukuk-ı Umûmiyye (ya'nî ilm-i hukukun milel-i sâlifede bulunduğı derecâtı muhtasar gözden geçürmek) Kavânîn ve Nizâmât-ı Devlet-i Aliyye Roma Kavânîni Kanûn-ı Ticâret Usûl-i Muhâkeme Kanûn-ı Cezâ ve Usûl-i İstintak Kavânîn-i Bahriyye Hukuk-ı Düvel ve Milel Muâhedât (Ekonomi Politik) Tedbîr-i Müdün ya'nî Servet-i Milel⁵⁴⁰

Fî 28 Zî'l-Hicce Sene 292 ve fî 13 Kanûn-ı Sâni Sene 291⁵⁴¹

⁵³⁹ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 441

⁵⁴⁰ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 442

⁵⁴¹ HMND, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, s. 443

EK-13

TİCÂRET MEKTEBİ NİZÂMNÂMESİ

— ۷۵ —

نومرو ۳۳ — تجارت مکتبی نظامنامه‌سی

۴ محرم ۱۳۳۲ ۲۱ تشرین ثانی ۱۳۲۹

[تقویم وقایع ایله نشر واعلامی : ۱۰ محرم ۱۳۳۲ ۲۷ تشرین ثانی ۱۳۲۹ - نومرو ۱۶۶۳]

ماده : ۱ تجارت مکتبی مکاتب عالیهدن اولوب ممالک عثمانیه‌نک ترقیات تجاریه و مالیه‌سنه خادم ارباب معلومات یتشدیرمک مقصدیه تأسس ایتشدیر .

ماده : ۲ مکتبک مدت تحصیلیه‌سی اوچ سنه‌در . طلبه‌سی نهاری اوله‌رق دوام ایدر .

هیئت اراره و تهلیمیه راردر

ماده : ۳ مکتبک هیئت اداره‌سی برمدیر ، برکاتب ، برسر مبصر و لزومی قدر مبصر ایله مستخدمین سائرهدن مرکبدر . کافه‌سنک وظائفی تعلیمات مخصوصه ایله تعیین اولمشدر .

ماده : ۴ مبصر لر اوصاف مطلوبه‌ینی حائر و ترجیحاً اعدادی مأذونلرندن ویکرمی بش یاشنی اکیال ایتمش ذواتدن انتخاب اولنور .

ماده : ۵ معلملر ارباب اقتدار واختصاصدن و ممکن مرتبه‌یا لکنز معلمکی کنیدینه مسلك اتخاذا ایتمش ذوات میانندن انتخاب و تعیین اولنور .

طلبه‌نک سمرانط قبولی هقمنه‌در

ماده : ۶ مکتبه کیره‌جک طلبه‌نک سنی اون یدیدن دون ویکرمی بشدن افزون اولماق مشروطدر . مکاتب عالیه مأذونلرینی قبول ایچون سن نظر اعتباره آلتماز .

ماده : ۷ مکتبه قبول ایچون مکاتب سلطانیه ایله دارالشفقه‌دن ویا درت سنه‌لک تجارت مکتبلرندن ویا بومکتبلر درجه‌سنده اولدیینی معارف نظارتجه مصدق مکاتب تالیه خصوصیه‌دن مأذون اولوق ویا مکاتب مذکوره مأذونلری درجه‌سنده امتحان ویرمک شرطدر .

امتحانلر هقمنه‌در

ماده : ۸ تشرین ثانی وشباط نهایتلرنده اون بشر کونده ختام بولوق اوزره ایکی

— ۷۶ —

دفعہ تحریری و حزیران ظرفندہ شفاهی امتحان اجرا و بواوچ امتحانده آلتان نومرولرک وسطیسی امتحان عمومی نومروسی اتخاذا قلنه جقدر . وسطی حسابده حصوله کلن کسورات نصفدن دون اولورایسه اعتبار ایدلیوب نصف ونصفدن فضاه اولور ایسه تام عد اولتور .

ماده : ۹ ایکی سنه صره ایله ترفیع صنف ایدهمیان طلبه نك قیدی ترقین ایدیلیر . بوایکی سنه ظرفنده تجدید قیدایدلمش اولسنك اشبو ماده حکمنه تأثیری یوقدر .
ماده : ۱۰ اشبو نظامنامه نك اجراسنه معارف ناظری مأموردور .

اشبو نظامنامه نك موقع مرعیتیه وضعی و نظامات دولته علاوه سنی اراده ایدرم .
۴ محرم ۱۳۳۲ ۲۱ تشرین ثانی ۱۳۲۹

محمد رشاد

داخلیه ناظری	حربییه ناظری	شیخ الاسلام	صدراعظم و خارجییه ناظری
طاعت	احمد عنبرت	اسعد	محمد سعید
نافعه ناظری	مالیه ناظری	عدلیه ناظری	شورای دولت رئیس
عثمان نظامی	رفعت	ابراهیم	خلیل
اوقاف هایون ناظری	معارف ناظری	تجارت و زراعت ناظری	
خیری	احمد شکری	سلیمان البستانی	

پوسته و تلغراف و تلفون ناظری
اوستان

EK-13**TİCÂRET MEKTEBİ NİZÂMNÂMESİ**

Madde 1: Ticâret Mektebi mekteb-i âliyeden olup Memâlik-i Osmâniyye'nin terakkiyât-ı ticâriyye ve mâliyyesine hâdim erbâb-ı ma'lûmât yetiştirmek maksadiyle teessüs itmiştir.

Madde 2: Mektebin müddet-i tahsîliyyesi üç senedir. Talebesi nehârî olarak devâm ider.

Hey'et-i İdâre ve Ta'lîmiyyeye Dâirdir

Madde 3: Mektebin hey'et-i idâresi bir müdîr, bir kâtib, sermubassır ve lüzûmı kadar mubassır ile müstahdemîn-i sâireden mürekkebdır. Kâffesinin vezâifi ta'lîmât-ı mahsûsa ile ta'yîn olunmuştur.

Madde 4: Mubassırlar evsâf-ı matlûbeyi hâiz ve tercîhan İ'dâdî me'zûnlarından ve yirmi beş yaşını ikmâl itmiş zevâtdan intihâb olunur.

Madde 5: Muallimler erbâb-ı iktidâr ve ihtisâsdan ve mümkün mertebe yalnız muallimliği kendisine meslek ittihâz itmiş zevât meyânından intihâb ve ta'yîn olunur.

Talebenin Şerâit-i Kabûlü Hakkındadır

Madde 6: Mektebe girecek talebenin senni on yediden dîn ve yirmi beşden efzûn olmamak meşrûtdur. Mekâtib-i Âliye me'zûnlarını kabûl için sinn nazar-ı i'tibâre alınmaz.

Madde 7: Mektebe kabûl için mekâtib-i Sultâniyye ile Dârü'ş-Şafaka'dan veyâ dört senelik Ticâret Mekteblerinden veyâ bu mektebler derecesinde olduğu Maârif Nezâretince musaddık mekâtib-i tâliye-i husûsiyyeden me'zûn olmak veyâ mekâtib-i mezkûre me'zûnları derecesinde imtihân vermek şartdır.

İmtihânlar Hakkındadır

Madde 8: Teşrîn-i Sâni ve Şubat nihâyetlerinde on beşer günde hitâm bulmak üzere iki⁵⁴² def'a tahrîrî ve Hazîrân zarfında şifâhî imtihân icrâ ve bu üç imtihânda alınan numroların vasatîsi imtihân-ı umûmî numrosu ittihâz kılınacaktır. Vasatî hesâbda husûle gelen kûsûrât nısfdan dîn olur ise i'tibâr idilmeyüb nısf ve nısfdan fazla olur ise tâm add olunur.

Madde 9: İki sene sıra ile terfî-i sınıf idemeyen talebenin kaydı terkin idilir. Bu iki sene zarfında tecdîd-i kayd idilmiş olmasının işbu madde hükmüne te'siri yoktur.

Madde 10: İşbu nizâmnâmenin icrâsına Maârif Nâzırı me'mûrdur.

İşbu nizâmnâmenin mevki'-i mer'iyete vaz'ını ve nizâmât-ı devlete ilâvesini irâde iderim.

4 Muharrem 1332

21 Teşrîn-i Sâni 1329⁵⁴³

⁵⁴² TMN, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 75

⁵⁴³ TMN, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 76

Mehmed Reşâd
Sadr-ı A‘zam ve Hâriciyye Nâzırı Mehmed Saîd
Şeyhü’l-İslâm Es‘ad
Harbiyye Nâzırı Ahmed İzzet
Dâhiliyye Nâzırı Tal‘at
Bahriyye Nâzırı Mahmûd
Şûrâ-yı Devlet Reîsi Halîl
Adliyye Nâzırı İbrâhîm
Mâliyye Nâzırı Rif‘at
Nâfia Nâzırı Osmân Nizâmî
Ticâret ve Zirâat Nâzırı Süleymân Elbistânî
Maârif Nâzırı Ahmed Şükrî
Evkaf-ı Hümâyûn Nâzırı Hayrî
Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı Oskan⁵⁴⁴

---

⁵⁴⁴ TMN, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, s. 76

۱۳۴

طوبخانه

النه ميهرق محلات ائمه سنی و سائرہ طرفلرندن خبرو يريلان ترکه لرك اثماني يوز
 غروشدن بيك غروشه قدر اولنلردن بش و بيك غروشدن بشييك غروشه قدر اون
 و بشييك غروشدن يكرمي بيك غروشه قدر يكرمي و يكرمي بيكدن زياده هر قاچ
 غروش اولور ايسه اولسون اللى و برقاچ سنه لر خبرو يرلماش خانه و اراضى
 و املاك سائرہ كبي متروكات مکتوماتك اخبار و ظاهره اخراجنده دخي قيمتندن
 يوزده بش غروشى ترکه آثمانك خزينه او قافه اولان قسمندن اخبار يه اوله رق
 مخبرلر يه ويريله جكدر انجق بو اخبار يه نك اعطاسى اماملر طرفندن اوچ و سائرہ
 جانبندن بش كون صكره خبرو يرملكه مشروطدر بش كوندن صكره اخبار اولنوبده
 مخبرلر متعدد اولور ايسه اخبار يه الك اول خبرو يرنلره عائددر .

فی ۱۳ رمضان سنه ۳۰۱ و فی ۲۴ حزيران سنه ۳۰۰

هندسه خانه ملكيه نظامنامه سى

برنجى ماده مهندسخانه برى هممايونه مربوط اولوق اوزره ليلي برهندسه
 ملكيه مكته تاسيس اولمشدر .

ايكنجى ماده هندسه ملكيه مكته قبول اولنه جق شاگردان يوز نفردن
 عبارت و درت صنف اوزرينه مرتب اوله جق و مكته تاريخ كشادنن اعتباراً
 هر سنه برر صنف تشكيل ايديله جكدر .

اوچنجى ماده هندسه ملكيه مكته ملكيه شاهانه ايله مكته سلطاني
 و دار الشفقه دن و تدريس ايجه بونلره معادل اولوب معارف نظارتك تحت تفتيش
 و نظارتنده بولنان مؤسسات علميدن باشهادتنامه چيقانلر بلا امتحان و مكاتب

رشدیه عسکریه و ملكیه دن و تدریس آنچه كذاك انلره معادل و معارف نظارتك
تحت تفتیش و نظارتیده بولنان مكاتیدن شهادتنامه ایله چیقانلر بعد الامتحان
النه جقدر شاگردانك سنلری اون سگز دن اشاعی و یکریمی بشدن یوقاری
اولیه جقدر .

در دنجی ماده هندسه خانه ملكيه مكاتبه دخول ایتمك آرزوسنده بولنانلر
هرسنه اجرا اولنه جق امتحانلرك ختامندن صكره طو پخانۀ عامره مشیرلكنه
عرضحال تقدیم ایده جك واشبو عرضحال مهندسخانۀ بری همایون نظارته حواله
ایدیله رك اول امرده اصحاب استدا طیب معرفتیله معاینه اولنوب جسماً شایان
قبول اولدیغی اكلاشلدق دن صكره مهندسخانۀ بری همایون معارف مجلسی
معرفیه لازم كلانلرك امتحانلری اجرا و عموم اصحاب استمدادن اهلیتلوری
تفریق و قبول ایدیه جقدر .

بشنجی ماده هندسه خانه ملكيه مكاتبك مدت تحصیلی درت سنه در بومدت
ظرفنده او قونه جق درس لر بوجه آتیدر .

طپو جرافیا
هندسه ملیه
هندسه رسمیه ایله تطبیقاتی
حکمت طبیعیه
جبر اعلا
حساب تقاضلی و تمامی
کتابت عثمانیه
فرانسزلسانی
رسم مجسم
طپو جرافیا عملیاتی
خرایطه و سائر رسملری

اینکنجی سنه

جبر عادی
هندسه و تطبیقاتی
جغرافیای عثمانی
مثلثات مستویه و کروییه
کتابت عثمانیه
فرانسزلسانی
اشکال هندسیه ترسیمی
رسم مجسم
اراضی اوزرینه هندسه

برنجی سنه

جراثقال ايله عمومًا تطبیقاتی	
تیمور یولار علی العموم کو پریر نقل میناه فن معماری انشآت و اصول کشف فرانسز لسانی	طرق عادیه فن تقسیم اراضی مختصر علم هیئت و کیمیا کتابت عثمانیه فرانسز لسانی رسم مجسم علم طبقات الارض
} درنجی سنه	} اوچنجی سنه

بالاده بیان اولنان درس لردن عملیات ارئه سنه محتاج اولنلرک عملیاتی اجرا اید یله جکدر .

التنجی ماده شاگردانک تحصیل ایده جکلری فنونه دائر ترتیب اولنان درس جدولنک ترقیات فیه یه کوره تعدیل و اصلاحنه حاجت کورندکده طوپخانه عامره مشیریتی ايله نافعہ نظارتی بینده قرارلشدیریلهرق تعدیلات لازمه باب عالیدن بالاستیدان اجرا قلنه جقدر .

یدنجی ماده بشنجی ماده ده تعیین اولنان درس لرتیب اولنان جدولی موجبجه بهر سنه تعلیم و تدریس ایتدیریله جک و شاگردانک هر سنه مهندسخانه بری همایونک موسم امتحاننده امتحانلری بعد الاجرا معین اولان نومرویی قزانلر مافوقلرنده کی صنفه کچه جکلردر و درنجی سنه نهایتنده امتحانلرینی ویرنلره شهادتنامه اعطا قلنه جقدر .

سکزنجی ماده سنه امتحاننک اجرایی عقینده شاگردانن هر صنفده برنجی و ایکنجی و اوچنجی چیقانلره مکافاة هدایای مناسبه ویریله جکدر .

طقوزنجی ماده بشنجی ماده ده محرر سنه امتحانندن ماعدا هر اوچ آیده بر شاگردانک خصوصی امتحانلری اجرا اولنه جق و قزانه جکلری نومرولری حاوی جدولر ترتیب قلنه رقی برر قطعہ سی طوپخانه عامره مشیریتیله نافعہ نظارتنه اعطا ایدیله جکدر .

اون پنجمی ماده سنه و خروج امتحانلری طوبخانه عامره مشیریتیله نافعہ نظارتی طرفندن تعیین قلنه جق میز لر حضورنده اجرا ایدیله جقدر .

اون برنجی ماده هندسه ملکيه مکتبي مملکنه امرا و ضابطان عسکرینک مقتدر لرندن خواه لر انتخاب و تعیین اولنه جق ولدی الحاجه خار جندن دخی موظف اوله رق مقتدر و متفن خواه لر تدارک اولنه یله جقدر .

اون ایکنجی ماده عارضه وجودیه دن و فوق العاده بر معذرت مشروعه دن ماعدا هر نه سببه مبنی اولور ایسه اولسون برشا کردک مدت تحصیلی اکیال ایتزدن اول مکتبدن چیقه بیلسی یوم خروجنه قدر مکتبجه کندو سیچون ایدیلان مصرفک تأدیسه سنه متوقف و اثنای تحصیلنده شا کردانک تأهلی ممنوعدر .

اون اوچنجی ماده مکتبک اداره عمومیه سی مهندسخانه بری همایون نظارتک تحت نظارتنده و شا کردانک امر تحصیلی و تربیه لریله اطاعت و انقیاد و ضبط و ربط و طهارت و نظافتلری مهندسخانه بری همایون شا کردانی مثلوه هر صنفه مخصوص تعیین اولنه جق داخلیه ضابطنک زیر اداره و نظارتلرنده بولنه جقدر .

اودردنجی ماده شا کردانک ماکولات و ملبوساتیله شهریه معاشلری زیرده کوسترلدیکی و جهله طرف دولتندن اعطا اولنه جقدر .

معاشات شهریه ماکولات یومیه ملبوسات داخلی

غروش	درهم اعشاری	عدد	سنه
۳۰ برنجی سنه	۹۶۰ نانغریز	۱	۱ فس مع پسکول
۶۰ ایکنجی سنه	۳۶۰ گوشت	۱	۱ شیاق چاکت مع پانطولون
۸۰ اوچنجی سنه	۲۵۶ ارز	۴ چنت	۱ یوک چوراب
۲۰۰ دردنجی سنه	۵۴ ساده	۱	۱ قالوش مع سرختک
	۲۵ طوز	۲	۱ کوملک
	۶۰ صوغان	۲	۱ طون
	۶۴۰ سبره	۲	۱ اوچتور

* ملبوسات خارجی *

عدد	سنه	
۱	۱	چوقه ستري مع پانطولون
۱	۲	انقويلى قاپوت
۱	۱	پوتين

اون بشنجى ماده شاكردانك هر سنه امتحانلرى اجرا اولندقدن صكره مكتبك ايام تعطيليه سى مهندسخانه برى همايونك مدت مقررہ تعطيليه سنه توفيق ايديله جك و ولايات شاهانه اهاليسندن اولوبده مدت تعطيل اثناسنده صله سنه كتمان و بيكس اولنلره مهندسخانه برى همايون نظاماتنه تطبيقاً تعيينات عاديہ و رمضان شريفده تعيينات مخصوصه و يريله جكدردر .

اون التنجى ماده مدت تحصيلنى اكالم ايله شهادتنامه اخذينه كسب استحقاق ايدن شاكردانه امتحان هيئتى طرفندن تنظيم اولنه جق مضبطه و مهندسخانه برى همايون نظارتدن ياپيله جق تقرير اوزرينه طوبخانه عامره مشيرتيله نافعہ نظارتى جانبندن مصدق و مهور شهادتنامه لر و يريله جكدردر .

اون يدنجى ماده شهادتنامه الهرق مكتبدن چيقه جق شاكردان رتبه ثالثه نائل اوله جق و او چنجى صنف مهندسلكنه مأمور ايديله جكدردر و بونلر ايكى سنه استخدام اولنوب تجارب عمليه كوردكدن صكره حل و قوعنده يدلرنده بولنان شهادتنامه لرده كى درجاتك نظر دفته التمسيله برابر ايجلرنده عملياتجه الك زياده اثبات اهليت ايدنلر ايكنجى صنف مهندسلكنه و بو صنفده دنخى ايكى سنه بعد الاستخدام حل و قوعنده ينه بوقاعديه توفيقاً برنجى صنف مهندسلكنه و لدى الجاجه باش مهندسلكه و تيور يوللر و طرق و معابر و ولايات نافعہ مديرلكرينه و قوميسرلكرينه تعيين اولنه بيله جكلردر و درسعادت و ولايات شاهانه ده بلديه مهندسلكرنججه حل و قوعنده هندسه ملكيه مكتبندن شهادتنامه ايله چيقيمش و عمليات كورمش مهندس موجود اولدجه بونلردن تعيين قلنه جقدر .

اون سكرنجى ماده صنف امتحاننى و يره ميان شاكرد صنفنده ابقا و برسنه دها

باروت نظامنامہ سنک ذیل

۱۳۹

تدریس ایتدیله جک و بولندیغی صنفک ایکی سنه امتحانی پکده میانلر مکتبدن اخراج اولنه جق و شوقدر که بونلرک یالکز قوندو کتورلق و بیکورلق و انشاآت معمدلکی کبی خدمتدرده استخدامری مجاز اوله جقدر .

اون طقوزنجی ماده هندسه ملکیه مکتبی شاگردانی تحصیلده اولدقلری و باشهادتنامه مکتبدن چیقوب نافعہ و بلدیہ خدماتنده مستخدم بولندقلری مدتیجه خدمات عسکریه دن معاف طوتیله جقدر .

یکرمنجی ماده اکمال تحصیل ایله مکتبدن چیقہ جق شاگردانک نومرولری اعتباریله مکتب بودجه سنک تحملنه کوره تسیب اولنه جق مقدارلی عملیات کورمک اوزره اوروپاچه ایجاب ایدن محالره اعزام قلنه جقدر .

یکرمی برنجی ماده طوپخانه مشیریتی و نافعہ نظارتی اشبو نظامنامہ نک اجراسنه مأموردر .

فی ۲۵ شعبان سنه ۱۳۰۱ و فی ۷ حیران سنه ۱۳۰۰

— ۲۱ کانون اول سنه ۹۱ تاریخی باروت نظامنامہ سنه —
— ذیل اولوق اوزره قلمہ النان ماده نظامیه —

دیارجنییه دن ممالک دولت علییه یه و یاخود داخل ممالک دولت علییه ده برمحلدن آخرمجله خفیاً باروت ادخال اولنور ایکن طوتیلور و یاخود ادخال و استهلاکندن صکره بالاستخبار صورت دخول و مقداری عندالمحا که ثابت اولور ایسه اشبو نظامنامہ موجبیجه او مثللو باروتلر بلا بدل ضبط واکر مستهلاک ایسه فی میریسی اوزره اثماتی استیفا اولندقدن صکره بدلنک ایکی مثلی جزای نقدی اخذایدیلور .

فی ۱۰ ذی القعدة سنه ۳۰۱ و فی ۲۰ اغستوس سنه ۳۰۰

EK-14**HENDESEHÂNE-İ MÜLKİYYE NİZÂMNÂMESİ**

Birinci Madde: Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'a merbût olmak üzere leylî bir Hendese-i Mülkiyye Mektebi te'sîs olunmuştur.

İkinci Madde: Hendese-i Mülkiyye Mektebi'ne kabûl olunacak şâkirdân yüz neferden ibâret ve dört sınıf üzerine müretteb olacak ve mektebin târih-i güşâdından i'tibâren her sene birer sınıf teşkîl idilecektir.

Üçüncü Madde: Hendese-i Mülkiyye Mektebi'ne Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne ile Mekteb-i Sultânî ve Dârü'ş-Şafaka'dan ve tadrîsâtca bunlara muâdil olub Maârif Nezâreti'nin taht-ı tefîş ve nezâretinde bulunan müessesât-ı ilmiyyeden bâ-şahâdetnâme çıkanlar bilâ-imtihân ve mekâtib-i⁵⁴⁵ Rüşdiyye-i askeriyeye ve mülkiyyeden ve tadrîsâtca kezâlik onlara muâdil ve Maârif Nezâreti'nin taht-ı tefîş ve nezâretinde bulunan mekâtibden şahâdetnâme ile çıkanlar ba'de'l-ı-ımtihân alınacaktır. Şâkirdânın sinnleri on sekizden aşağı ve yirmi beşden yukarı olmayacaktır.

Dördüncü Madde: Hendesehâne-i Mülkiyye Mektebi'ne duhûl itmek ârzüsünde bulunanlar her sene icrâ olunacak imtihânların hitâmından sonra Tophâne-i Âmire Müşîrlîği'ne arz-ı hâl takdîm idecek ve işbu arz-ı hâl Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Nezâreti'ne havâle idilerek evvel emirde eshâb-ı istid'â tabîb ma'rifetiyle muâyene olunub cismen şâyân-ı kabûl olduğu anlaşıldıktan sonra Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Maârif Meclisi ma'rifetiyle lâzım gelenlerin imtihânları icrâ ve umûm eshâb-ı istid'âdan ehliyyetleri tefrîk ve kabûl idilecektir.

Beşinci Madde: Hendesehâne-i Mülkiyye Mektebi'nin müddet-i tahsîli dört senedir. Bu müddet zarfında okunacak dersler ber-vech-i âtîdir.

Birinci Sene:

- Cebr-i Âdî
- Hendese ve Tatbîkatı
- Coğrafya-yı Osmânî
- Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye
- Kitâbet-i Osmâniyye
- Fransız Lisânı
- Eşkâl-i Hendesiyye Tersîmi
- Resm-i Mücessem
- Arâzî Üzerine Hendese

İkinci Sene:

- Topografya
- Hendese-i Milliyye

⁵⁴⁵ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 134

- Hendese-i Resmîyye ile Tatbîkatı
- Hikmet-i Tabîyye
- Cebr-i A'lâ
- Hesâb-ı Tefâzulî ve Tamâmî
- Kitâbet-i Osmâniyye
- Fransız Lisânı
- Resm-i Mücessem
- Topografya Ameliyyâtı
- Harita ve Sâire Resmleri⁵⁴⁶

Üçüncü Sene:

- Cerr-i Eskal ile Umûmen Tatbîkatı
- Turuk-ı Âdiyye
- Fenn-i Taksîm-i Arâzî
- Muhtasar İlm-i Hey'et ve Kimyâ
- Kitâbet-i Osmâniyye
- Fransız Lisânı
- Resm-i Mücessem
- İlm-i Tabakatü'l-Arz

Dördüncü Sene:

- Demiryolları
- Ale'l-umûm Köprüler
- Nakl-i Miyâh
- Fenn-i Mi'mârî
- İnşâât ve Usûl-i Keşf
- Fransız Lisânı

Bâlâda beyân olunan derslerden ameliyyât irâesine muhtâc olanların ameliyyâtı icrâ idilecektir. Altıncı Madde: Şakirdânın tahsîl idecekleri fûnûna dâir tertîb olunan ders cedvelinin terakkiyât-ı fenniyyeye göre ta'dîl ve ıslahına hâcet göründükde Tophâne-i Âmire Müşîriyyeti ile Nâfia Nezâreti beyninde kararlaştırılarak ta'dîlât-ı lâzime Bâb-ı Âlî'den bi'l-istîzân icrâ kılınacaktır. Yedinci Madde: Beşinci maddede ta'yîn olunan dersler tertîb olunan cedveli mûcibince beher sene ta'lîm ve tedrîs itdirilecek ve şâkirdânın her sene Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un mevsim-i imtihânında imtihânları ba'de'l-icrâ muayyen olan numroyı kazananlar mâ-fevklerindeki sınıfa geçeceklerdir ve dördüncü sene nihâyetinde imtihânlarını virenlere şahâdetnâme i'tâ kılınacaktır.

⁵⁴⁶ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 135

Sekizinci Madde: Sene imtihânının icrâsı akîbinde şâkirdânın her sınıfta birinci ve ikinci ve üçüncü çıkanlara mükâfâten hedâyâ-yi münâsibe virilecektir.

Dokuzuncu Madde: Beşinci maddede muharrer sene imtihânından mâadâ her üç ayda bir şâkirdânın husûsî imtihânları icrâ olunacak ve kazanacakları numroları hâvî cedveller tertîb kılınarak birer kıt'ası Tophâne-i Âmire Müşîriyyeti'yle Nâfia Nezâreti'ne i'tâ idilecektir.⁵⁴⁷

Onuncu Madde: Sene ve hurûc imtihânları Tophâne-i Âmire Müşîriyyeti'yle Nâfia Nezâreti tarafından ta'yîn kılınacak mümeyyizler huzûrunda icrâ idilecektir.

On birinci Madde: Hendese-i Mülkiyye Mektebi muallimliğine ümerâ ve zâbitân-ı askerînin muktedirlerinden hocalar intihâb ve ta'yîn olunacak ve lede'l-hâce hâricden dahî muvazzaf olarak muktedirve mütefennin hocalar tedârik olunabilecektir.

On ikinci Madde: Ârıza-i vücûdiyyeden ve fevka'l-âde bir ma'zeret-i meşrûadan mâadâ her ne sebebe mebnî olur ise olsun bir şâkirdin müddet-i tahsîli ikmâl itmezden evvel mektebden çıkabilmesi yevm-i hurûcuna kadar mektebe kendüsiyçün idilen masrafın te'diyesine mütevakkıf ve esnâ-yı tahsîlinde şâkirdânın tehhülü memnû'dur.

On üçüncü Madde: Mektebin idâre-i umûmiyyesi Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Nezâreti'nin taht-ı nezâretinde ve şâkirdânın emr-i tahsîli ve terbiyeleriyle itâat ve inkıyâd ve zabt u rabt ve tahâret ve nezâfetleri Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn şâkirdânı misillû her sınıfa mahsûs ta'yîn olunacak dâhiliyye zâbitinin zîr-i idâre ve nezâretlerinde bulunacaktır.

On dördüncü Madde: Şâkirdânın me'kûlât ve melbûsâtiyle şehriyye maâşları zîrde gösterildiği vechle taraf-ı devletden i'tâ olunacaktır:

<u>Maâşât-ı Şehriyye</u>		<u>Me'kûlât-ı Yevmiyye</u>	<u>Melbûsât-ı Dâhilî</u>	
<u>Kuruş</u>		<u>Dirhem-i A'sârî</u>	<u>Aded</u>	<u>Sene</u>
30	Birinci Sene	960 Nân-ı azîz	1	1 Fes mea püskül
60	İkinci Sene	360 Küşt	1	1 Şayâk câket mea pantolon
			<u>Çift</u>	
80	Üçüncü Sene	256 Erz	2	1 Yün çûrâb
200	Dördüncü Sene	54 Sâde	1	1 Kalûş mea serhadlik
		25 Tuz	2	1 Gömlek
		60 Soğan	2	1 Don
		640 Sebze	2	1 Uçkur ⁵⁴⁸

(Melbûsât-ı Hâricî)

<u>Adedi</u>	<u>Sene</u>	
1	1	Çuka setrî mea pantolon
1	2	Enkurlu Kaput
1	1	Putin

⁵⁴⁷ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 136

⁵⁴⁸ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 137

On beşinci Madde: Şâkirdânın her sene imtihânları icrâ olunduktan sonra mektebin eyyâm-ı ta'tîliyesi Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un müddet-i mukarrere-i ta'tîliyesine tevfiik idilecek ve vilâyât-ı şâhâne ahâlîsinden olub da müddet-i ta'tîl esnâsında sâlesine gitmeyen ve bîkes olanlara Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Nizâmâtı'na tatbîkan ta'yînât-ı âdiyye ve Ramazân-ı Şerîfde ta'yînât-ı mahsûsa virilecektir.

On altıncı madde: Müddet-i tahsîlini ikmâl ile şahâdetnâme ahzine kesb-i istihkak iden şâkirdâna imtihân hey'eti tarafından tanzîm olunacak mazbata ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Nezâreti'nden yapılacak takrîr üzerine Tophâne-i Âmire Müşîriyyeti'yle Nâfia Nezâreti cânibinden musaddak ve memhûr şahâdetnâmeler virilecektir.

On yedinci Madde: Şahâdetnâme alarak mektebden çıkacak şâkirdân rütbe-i sâlise nâil olacak ve üçüncü sınıf mühendisliğine me'mûr idilecektir ve bunlar iki sene istihdâm olunub tecârib-i ameliyye gördükden sonra hall vuku'unda yedlerinde bulunan şahâdetnâmelerdeki derecâtın nazar-ı dikkate alınmasıyla berâber içlerinde ameliyyâtca en ziyâde isbât-ı ehliyyet idenler ikinci sınıf mühendisliğine ve bu sınıfta dahî iki sene ba'de'l-istihdâm hall vuku'unda yine bu kaideye tevfiikan birinci sınıf mühendisliğine ve lede'l-hâce baş mühendisliğe ve demiryolları ve turuk ve maâbir ve vilâyât-ı nâfia müdürliklerine ve komiserliklerine ta'yîn olunabileceklerdir ve Dersâdet ve vilâyât-ı şâhânedeki belediye mühendisliklerince hall vuku'unda Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nden şahâdetnâme ile çıkmış ve ameliyyât görmüş mühendis mevcûd oldukca bunlardan ta'yîn kılınacaktır.

On sekizinci Madde: Sınıf imtihânını viremeyen şâkird sınıfında ibka ve bir sene dahâ⁵⁴⁹ tadrîs itdilecek ve bulunduğu sınıfın iki sene imtihânını geçemeyenler mektebden ihrâc olunacak ve şu kadar ki bunların yalnız kondüktörlük ve bîkörlük ve inşâât mu'temedliği gibi hizmetlerde istihdâmları mücâz olacaktır.

On dokuzuncu Madde: Hendese-i Mülkiyye Mektebi şâkirdânı tahsilde oldukları ve bâ-şahâdetnâme mektebden çıkub nâfia ve belediye hidemâtında müstahdem buldukları müddetce hidemât-ı askeriyyeden muâf tutılacaktır.

Yirminci Madde: İkmâl-i tahsîl ile mektebden çıkacak şâkirdânın numroları i'tibâriyle mekteb bûdjesinin tahammülüne göre tensîb olunacak mikdârı ameliyyât görmek üzere Avrupaca îcâb eden mahallere i'zâm kılınacaktır.

Yirmi birinci Madde: Tophâne Müşîriyyeti ve Nâfia Nezâreti işbu nizâmnamenin icrâsına me'mûrdur.

Fî 25 Şa'bân Sene 1301 ve fî 7 Haziran Sene 1300⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 138

⁵⁵⁰ HHMN, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, s. 139

EK-15

DİLSİZ VE SÂĞIR MEKTEBLERİ NİZÂMNÂMESİ

— ۷۴۰ —

عسکریه قبول اولان ارکان و امرا و ضابطان ایله بالعموم منسوبین عسکریه نك اعدادی درجه سنده مکتب موجود اولان محللره نقللری حالده اولادلری بولدقلری لیلی مکتب اعدادیه عسکریه دن سنه تدریسه نهایتده امتحانی متعاقب بالاخراج و لیلرینه تسلیم اولتور.

ماده : ۶ اشبو نظامنامه تاریخ شمردن معتبردر .

ماده : ۷ اشبو نظامنامه نك اجراسنه حربیه ناظری مأمورددر .

اشبو لایحه نظامیه نك موقع مرعیتیه وضعی و نظامات دولته علا و دسنی اراده ایلدم .
۲۰ ذی القعدة ۱۳۳۳ ۱۶ ایلول ۱۳۳۱

محمد شاه

شایخ الاسلام و اوقاف عمایون ناظری خیری	صدراعظم و خرجیه ناظری محمد سعید
داخیه ناظری و مایه ناظر و کبی طلعت	حربیه ناظری و بحریه ناظری و کبی انور
نافعه ناظری عباس	عدلیه ناظری و شورای دولت رئیس و کبی ابراهیم
تجارت و زراعت ناظری احمد نسیمی	معارف ناظری . پسته و تلفراف و تلفون ناظر و کبی احمد شکری

نومرو ۳۰۴ — دلسمز و ساغیر مکتبلری نظامنامه سی

۲۰ ذی القعدة ۱۳۳۳ ۱۶ ایلول ۱۳۳۱

(تکومیر و قایم ایید نشر و اعلان : ۲۶ ذی القعدة ۱۳۳۳ ۲۴ ایلول ۱۳۳۹ — نومرو ۲۳۹۱)

برنجی فصل

احکام عمومی

ماده : ۱ دلسمز — ساغیر مکتبلری هم دلسمز هم ساغیر یا خود یا لکنز ساغیر اولان و یا مکتب ابتداییه ده علی العاده تحصیل ایده میه جک درجه ده قوه سمعیه سی ناقص بولان قیز و ارکک چوجقلرک تعلیم و تربیه سنه مخصوص مکتبلرددر .

ماده : ۲ ولایتلر و یاغیر ملحق نوالر منفرداً و یا بالاشترک لیلی و نهاری دلسمز — ساغیر مکتبی تأسیس و کشاد ایده بیایرلر .

— ۷۴۶ —

- ماده : ۳ ديلسز - صاغير مکتبليزیه اجرتلی و اجرتسز طلبه قبول اولنور .
- ماده : ۴ ديلسز - صاغير مکتبک مدت تحصیليه سی سکز سنه در . بو مدت ظرفده چوجنه تکلم و یازی و بر صنعت تعلیم اولنور و مکاتب ابتدائية عمومیه ده تدریس ایدیلان علوم و قنونه دائر معلومات اساسیه وریلور .
- ماده : ۵ ديلسز - صاغير مکتبليزیه معلم يتشديرمک و تطبیقات صنفی حاوی اولوق اوزره استانبولده لیلی بر مکتب کشاد اولنه جقدر .

ایکنجی فصل

شرائط قبول

- ماده : ۶ ديلسز - صاغير مکتبليزیه قبول شرائطی شونلردر :
- اولاً طالبک سنی یدی ایله اون آرمسنده اولوق ،
- ثانیاً برنجی مادهده محرر شروطی حائز اولوق ،
- ثالثاً ورم و یا فرنکی کبی امراض ساریه و صرعه و امراض عقلیه و تعلیم و تربیه یی تعقیب ایده مبهجک درجهده ضعف بینه و یا سقطلقدن سالم بولمقدر .
- ماده : ۷ اون یاشنی اکال ایلیکی حالده وجودجه نشوونماسی ناقص اولدینی بلماعینه تبین ایدنلرک استثناء اون اوچ یاشنی اکال ایدنجهیه قدر قبوللری جائزدر .
- ماده : ۸ ديلسز - صاغير مکتبک قبول ایچون مراجعت ایدن چوجق نفوس تذکره سی و آشی شهادتنامه سیله مکتب اداره سندن وریله جک ورقه اوزرینه محرر طیب راپوری کوریلهرک شرائط قبولی حائز اولدینی تبین ایتدیکی حالده قبول وقید اولنه جقدر .
- ماده : ۹ مکتب طلبه سندن بر مدت مکتبده بولنوبده تربیه و تعلیمه مانع اوله جق درجهده بلاهت و تقاض عقلیه سی تبین ایدنلر ولیسنه تسلیم و اجرت تدریسیه ویرلمش ایسه مکتبده قالدینی مدته عائد مقدار بالتوقیف اوست طرفی اعاده اولنور .
- ماده : ۱۰ تبعه اجنیه دن ديلسز - صاغير اولانلرک مکتبه قبولی معارفی نظارتک مساعده مخصوصه سنه موقوفدر .
- ماده : ۱۱ طلبه دن اون بر یاشنی کال ایدنلر استعدادلرینه کوره موجود صنعتلردن برینه تفریق ایدیلرلر .

اوچنچى فصل

هيئت اداره و معلمين

ماده : ۱۲ ديلسز - صاغير مکتبى بر مدير و ايجابنده بر مدير معاونى و لزومى قدر معلم و معلم معاونى و صنايع اوسته لرى و مستخدمين سائره ايله اداره اولتور. لىلى ديلسز - صاغير مکتبلرنده بولنردن ماعدا بر حساب کاتى و بر دبوى و انبار مأمورى استخدام ايديلير .

ماده : ۱۳ مدير و مدير معاونى و معلملر و معلم معاونلرى بشنچى ماده ده محرز مکتبدين نشأت ايدنلر ايله تدریسات ابتدائيه قانوننه توفيقاً معلمك اوصافنى حائز اولانلر میانندن بو مکتبلرى اداره و طلبه يى تدریس و تعليمده صاحب اختصاص اولدقلىرى تيبين ايدنلردن انتخاب ايديلير .

ماده : ۱۴ ديلسز - صاغير مکتبلرى ايجون محللرنده اوصاف لازمه يى حائز مدير و مدير معاونى و معلم معاونلرى بولمدينى حالده معارف نظرآتجه نامزدلر اراده ايديلير .

ماده : ۱۵ هر معلم اون ايکيدن زياده طلبه ايله مشغول اوله ماز و هر معلمه بر معاون ترفيق ايديلير .

ماده : ۱۶ هر صنعت شعبه سنك بر اوسته سى بولتور . بو شعبه لره دوام ايدى جك طلبه نك عددى محدود دكلدر .

ماده : ۱۷ بو مکتبلرك معلم و مأمورين سائره سنه بروجه آنى معاش و زياده ر .

	معلم معاونى	معلم	مدير معاونى	مدير
رتبجى صنف	۶۰۰	۸۰۰	۱۰۰۰	۱۵۰۰
ايکنجى »	۵۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۱۲۰۰
اوچنچى »	۴۰۰	۶۰۰	۷۰۰	۱۰۰۰

ديگر مأمورين معاشانى دارالمعلمينده كى معادل مأمورين معاشاتنه توفيق ايديلير .

ماده : ۱۸ ديلسز - صاغير مکتبلرى مدير و مدير معاونلر ايله معلم معاونلرى هر اوج سنه ده بر ترفيع ايتمك صلاحيتنى احراز ايدلر .

ماده : ۱۹ اوسته لره تحصيللرينك درجه سنه و صنعتلرنده كى وقوف و مهارتلىنه كوره مناسب معاش و يوميه لره تخصیص اولتور .

در دنیجی فصل

احکام متفرقه

ماده : ۲۰ لیلی طلبه دن آله حق اجرت سنویه اون بش لیرا ایله بکرمی بش لیرا آره سنده و نهاری طلبه دن آله حق اجرت سنویه بر لیرا ایله بش لیرا آره سنده اولوق اوزره ولیرینک اقتدار مالینسه کوره مجالس اداره جه تقدیر و اوچ تقسیطله استینا اولنور. بوندن بشقه اجرتلی طلبه نك تدارکنه مجبور اولدقلری لوازم شونلردر : ایکی شیلته ، ایکی شیلته چارشافی ، بر بورغان ، ایکی بورغان چارشافی ، بر بطانیه ، الی طاقم ایچ چاشیری و آلتی چفت چوراب و آلتی مندیله ، ایکی قات البسه ، ایکی چفت قوندره .

ماده : ۲۱ فقر حالدری معارف اداره لر نهجه و مجالس اداره جه ثابت اولانلر مجاناً قبول ایدیلیرلر .

ماده : ۲۲ اجرتسز طلبه مکتبجه ابانه و اکسا و اعاشه ایدیلیر . و کتاب و قرطاسیه کبی لوازم درسیه سی ده مکتبجه تدارک اولنور .

ماده : ۲۳ کندی اختیار یله مکتبدن چیقان و یا طوقوزنجی ماده ده محرر احوال دن ماعدا صورتله چیقاریلان اجرتلی طلبه یه آلان تقسیطدن برشی اعاده ایدیلر .

ماده : ۲۴ اشبو نظامنامه تاریخ نشرندن اعتباراً مرعیدر و اولجه موجود نظامنامه احکامی مفسوخدر .

ماده : ۲۵ بو نظامنامه نك اجراسنه معارف عمومیه ناظری مأموردر .

اشبو لایحه نظامیه نك مرعیتنی و نظامات دولته علاوه سنی اراده ایلدم .

۲۰ ذی القعدة ۱۳۳۳ ۱۶ ایلول ۱۳۳۱

محمد رشاد

شایخ الاسلام و اوقاف هایون ناظری	صدراعظم و خارجیه ناظری
خیری	محمد سعید
هاخیه ناظری و مناییه ناظر و کبلی	حرییه ناظری و بحریه ناظری و کبلی
طعت	انور
نانمه ناظری	عدلیه ناظری و شورای دولت رئیس و کبلی
عباس	ابراهیم
تجارت و زراعت ناظری	معارف ناظری و پوسته و تنغراف و تلفون ناظر و کبلی
احمد نسیمی	احمد شکری

EK-15**DİLSİZ VE SÂĞIR MEKTEBLERİ NİZÂMNÂMESİ**

Birinci Fasl

Ahkâm-ı Umûmî

Madde 1: Dilsiz-Sâğır Mektepleri hem dilsiz hem sağır yâhûd yalnız sâğır olan veyâ mekteb-i İbtidâiyyede ale'l-âde tahsîl idemeyecek derecede kuvve-i sem'iyyesi nâkıs bulunan kız ve erkek çocukların ta'lîm ve terbiyesine mahsûs mekteplerdir.

Madde 2: Vilâyetler veyâ gayr-i mülhak livâlar münferiden veyâ bi'l-iştirâk leylî ve nehârî Dilsiz-Sâğır Mektebi te'sîs ve güşâd idebilirler.⁵⁵¹

Madde 3: Dilsiz-Sâğır Mekteplerine ücretli ve ücretsiz talebe kabûl olunur.

Madde 4: Dilsiz-Sâğır Mektebinin müddet-i tahsîliyyesi sekiz senedir. Bu müddet zarfında çocuğa tekellüm ve yazı ve bir san'at ta'lîm olunur ve mekâtib-i İbtidâiyye-i umûmiyyede tadrîs idilen ulûm ve fûnûna dâir ma'lûmât-ı esâsiyye virilir.

Madde 5: Dilsiz-Sâğır Mekteplerine muallim yetiştirmek ve tatbikat sınıfını hâvî olmak üzere İstanbul'da leylî bir mekteb güşâd olunacaktır.

İkinci Fasl

Şerâit-i Kabûl

Madde 6: Dilsiz-Sâğır Mekteplerine kabûl şerâiti şunlardır:

Evvelen tâlibin sinni yedi ile on arasında olmak,
Sâniyen birinci maddede muharrer şurûti hâiz olmak,
Sâlisen verem veyâ firengi gibi emrâz-ı sâriyye ve sar'a ve emrâz-ı akliyye ve ta'lîm ve terbiyeyi ta'kîb idemeyecek derecede za'f-ı bünye veyâ sakatlıktan sâlim bulunmaktır.

Madde 7: On yaşını ikmâl eylediği hâlde vücûdca neşv ü nemâsı nâkıs olduğu bi'l-muâyene tebeyyün idenlerin istisnâen on üç yaşını ikmâl idinceye kadar kabûlleri câizdir.

Madde 8: Dilsiz-Sâğır Mektebine kabûl için mürâcaat iden çocuk nüfûs tezkeresi ve aşı şahâdetnâmesiyle mekteb idâresinden virilecek varaka üzerine muharrer tabîb raporu görülerek şerâit-i kabûli hâiz olduğu tebeyyün itdiği hâlde kabûl ve kayd olunacaktır.

Madde 9: Mekteb talebesinden bir müddet mektebde bulunub da terbiye ve ta'lîme mâni' olacak derecede belâhet ve nekais-i akliyyesi tebeyyün idenler veliyyesine teslîm ve ücret-i tadrîsiyye virilmiş ise mektebde kaldığı müddete âid mikdâr bi't-tevkîf üst tarafı îade olunur.

Madde 10: Tebaa-i ecnebiyyeden dilsiz-sâğır olanların mektebe kabûli Maârif Nezâreti'nin müsâade-i mahsûsasına mevkuftur.

⁵⁵¹ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 745

Madde 11: Talebeden on bir yaşını ikmâl idenler isti'dâdlarına göre mevcûd sınıflardan tefrîk idilirler.⁵⁵²

Üçüncü Fasl

Hey'et-i İdâre ve Muallimîn

Madde 12: Dilsiz-Sâğır Mektebi bir müdür ve îcâbında bir müdür muâvini ve lüzûmı kadar muallim ve muallim muâvini ve sanâyi' ustaları ve müstahdemîn-i sâire ile idâre olunur. Leylî Dilsiz-Sâğır Mekteplerinde bunlardan mâadâ bir hesâb kâtibi ve bir debboy ve enbâr me'mûrî istihdâm idilir.

Madde 13: Müdür ve müdür muâvini ve muallimler ve muallim muâvinleri beşinci maddede muharrer mektebden neş'et idenler ile Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kanûnu'na tevfikân muallimlik evsâfını hâiz olanlar meyânından bu mektepleri idâre ve talebeyi tadrîs ve ta'lîmde sâhib-i ihtisâs oldukları tebeyün idenlerden intihâb idilir.

Madde 14: Dilsiz-Sâğır Mektepleri için mahallerinde evsâf-ı lâzimeyi hâiz müdür ve müdür muâvini ve muallim ve muallim muâvinleri bulunmadığı hâlde Maârif Nezâretince namzedler irâe idilir.

Madde 15: Her muallim on ikiden ziyâde talebe ile meşgul olamaz ve her muallime bir muâvin terfîk idilir.

Madde 16: Her san'at şu'besinin bir ustası bulunur. Bu şu'belerde devâm idecek talebenin adedi mahdûd değildir.

Madde 17: Bu mekteplerin muallim ve me'mûrîn-i sâiresine ber-vech-i âtî maâş virilir.

<u>Müdür</u>	<u>Müdür Muâvini</u>	<u>Muallim</u>	<u>Muallim Muâvini</u>	
1500	1000	800	600	Birinci Sınıf
1200	800	700	500	İkinci »
1000	700	600	400	Üçüncü »

Diğer me'mûrîn maâşâtı Dârü'l-Muallimîn'deki muâdil me'mûrîn maâşâtına tevfik idilir.

Madde 18: Dilsiz-Sâğır Mektepleri müdür ve müdür muâvinleriyle muallim ve muallim muâvinleri her üç senede bir terfî' itmek salâhiyyetini ihrâz iderler.

Madde 19: Ustalara tahsîllerinin derecesine ve san'atlarındaki vukuf ve mahâretlerine göre münâsib maâş ve yevmiyeler tahsîs olunur.⁵⁵³

⁵⁵² DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 746

⁵⁵³ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 747

Dördüncü Fasl

Ahkâm-ı Müteferrika

Madde 20: Leylî talebeden alınacak ücret-i seneviyye on beş lira ile yirmi beş lira arasında ve nehârî talebeden alınacak ücret-i seneviyye bir lira ile beş lira arasında olmak üzere veliyyelerinin iktidâr-ı mâlîsine göre mecâlis-i idârece ve üç taksitle istifâ olunur. Bundan başka ücretli talebenin tedârikine mecbûr oldukları levâzım şunlardır: iki şilte, iki şilte çarşâfı, bir yorgan, iki yorgan çarşâfı, bir battâniyye, altı takım iç çamaşırı ve altı çift çorab ve altı mendil, iki kat elbise, iki çift kundura.

Madde 21: Fakr hâlleri Maârif idârelerince ve mecâlis-i idârece sâbit olanlar meccânen kabûl idilirler.

Madde 22: Ücretsiz talebe mektebce ibâte ve iksâ ve iâşe idilir. Ve kitâb ve kırtâsiyye gibi levâzım-ı dersiyyesi de mektebce tedârik olunur.

Madde 23: Kendi ihtiyâriyle mektebden çıkan veyâ dokuzuncu maddede muharrer ahvâlden mâada sûretle çıkarılan ücretli talebeye alınan taksîtden bir şey iâde idilmez.

Madde 24: İşbu nizâmname târih-i neşrinden i'tibâren mer'îdir ve evvelce mevcûd nizâmname ahkâmı mefsûhdur.

Madde 25: Bu nizâmnamenin icrâsına Maârif-i Umûmiyye Nâzırı me'mûrdur. İşbu lâyiha-i nizâmiyenin mer'iyetini ve nizâmât-ı devlete ilâvesini irâde eyledim.

20 Zi'l-Ka'de 1333 16 Eylül 1331⁵⁵⁴

Mehmed Reşâd

Sadr-ı A'zam ve Hâriciyye Nâzırı Mehmed Saîd

Şeyhü'l-İslâm ve Evkaf-ı Hümâyûn Nâzırı Hayrî

Harbiyye Nâzırı ve Bahriyye Nâzırı Vekîli Enver

Dâhiliyye Nâzırı ve Mâliyye Nâzır Vekîli Tal'at

Adliyye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Reîs Vekîli İbrâhîm

Nâfia Nâzırı Abbâs

Maârif Nâzırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzır Vekîli Ahmed Şükrî

Ticâret ve Zirâat Nâzırı Ahmed Nesîmi⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 748

⁵⁵⁵ DSMN, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, s. 748

EK-16

DÂRÛ'L-FÛNÛN VE ŞUABÂTININ İNZİBÂTINA DÂİR NİZÂMNÂME

— ٤٦٠ —

نومرو ١٨٠ — دارالفنون و شعباتك انضباطنه دائر نظامنامه

٤ جادى الاولى ١٣٣٠ ٨ نيسان ١٣٢٨

[تقويم وقايع ايله نشر و اعلاى : ١٢ جادى الاولى ١٣٣٠ ١٨ نيسان ١٣٢٨ - نومرو ١١١٤]

ماده : ١ دارالفنون و شعباتى طلبه سى حقتده مقررات انضباطيه اخاذى دارالفنونك هر فا كوته سنده متشكل مجلس معلمينه عا ئددر .

ماده : ٢ مقررات انضباطيه نك محاكم جزائيه ده اقامه اولتان ده وى ايله بر كونه ارتباطى يوقدر .

ماده : ٣ مجلس معلمينك بو بابده كى صلاحيتى اولاً بر فا كوته ده مقيد بولتان و قيدرلى ترفين ايدلمه مش اولان طلبه يه تانياً رؤس امتحانلرينه طالب اولوبده شنى امتحانده ويا امتحان وسيله سيله مخالف نظام حركانده بولتان نامزدلره منحصر در .

ماده : ٤ مجازات انضباطيه شونلردر :

اولاً تكدير .

تانياً الك چوق بر سنى كچمامك اوزره تكدير قيددن و امتحانن منع ايتك .

ثالثاً الك چوق بر سنى تجاوز ايتمامك اوزره فا كوته ويا شعبه دن موقتاً

اخراج ايتك .

رابعاً الك چوق ايكي سنى تجاوز ايتمامك اوزره دارالفنونن موقتاً اخراج ايتك .

خامساً دارالفنونن مؤبداً اخراج ايتك [لزوم كوريلور ايسه بو ماده نك ٧ نجى

فقره سنده مصرح اولان فا كوته لر ايله مکتبلردن موقتاً اخراج جزاسى برابر حكم

ايديله بيلير]

سادساً الك چوق ايكي سنه مدت ظرفنده هيچ بر شعبه وفا كوته ده معين بر ويا

برقاچ درسك امتحاننه قبول ايدلامك .

سابعاً الك چوق ايكي سنى كچمامك اوزره عمومى و خصوصى بالمله فا كوته لر

بايله مكاتب عاليه ده دوامدن منع ايتك .

ماده : ٥ حقلرنده اخراج جزاسى و يريلان طلبه نك جزاء ممنوع اولدينى هيچ

— ٤٦١ —

بر فا کولته و مکتب عالی یه قیدی اجرا و تکریر ایدیله مز و بو طلبه امتحانده قبوله اولنه ماز .

ماده : ٦ فا کولته رئیسریله مدیرلری طلبه دن هربری حقنده اخطار و مؤاخذه اجراسنه صلاحیتداردر .

ماده : ٧ فا کولته رئیس و مدیرلری مواد آتیه نی تحریر آ درحال دارالفنون مدیر عمومیسنه بیلدیرمکه مجبوردر : اولاً طلبه دن برینک ذاته مخصوص اولان هویت ورقه سنی دیکره اعاره اتمسی و قیدینی ویا تکریر قیدینی شخص ثالث معرفتیه اجرا ایتدیرمسی و رؤس آلمق مقصدیه ایکی فا کولته یه بردن تکریر قید ایتدیرمسی و بردورده امتحانیه ده موفق اوله میان نامزدک ینه اودوره ده تکرار امتحانه کیرمسی ممنوع و طلبه قیدلرینی اجرا و تکریر ایتدیردکلری زمان کندینک ویا ولی ووصیسنک اقامتگاهلرینی بیلدیرمکه و اقامتگاهلرک تبدیلی حقنده برهفته ظرفنده اداره یه اخبار کیفیت ایتمکه مجبور بولندیغندن بواحکامه مخالف حرکات واقع اولدینی حالده ثانیاً مکتبک نظام و شرفی مغل افعال و حرکات وقوعنده ویا خود طلبه طرفندن فا کولته داخلنده جنحه و جنایت فعللری اجرا اولدینی تقدیرده .

ماده : ٨ مجازات انضباطیه خصوصنده مجلس معلمین حضورینه کوندرنسی تقرر ایدن طلبه مجلسه احضار ایدیلنجه یه قدر بر تدبیر اداری اولمق اوزره رئیس ویا مدیر طرفندن مکتبه دوامدن منع ایدیله بیلیر .

ماده : ٩ یدنجی ماده نك برنجی فقره سنده بیان اولسان احکام نظامیه یه مخالف حرکات حقنده مجلس معلمین دردنجی ماده نك برنجی ، ایکنجی ، اوچنجی و آلتنجی فقره لرنده محرر مجازات انضباطیه دن برینک اجراسنه قرار ویرر . احوال سائرده فعلک درجه سنه کوره ینه دردنجی ماده ده بیان اولتان جزالردن برینی تعیین ایلر .

ماده : ١٠ رئیس ویا مدیرک مساعده سی اولمدقچه دارالفنون بنالری داخلنده اعلان ورقه لری تعلیق اولنه ماز . معارف نظارتک اوامرینی و مجلس معلمین مقرراتی حاوی اولان اعلانات ایله اداره جه تعلیق اولسان اعلان ورقه لرینی قوباران ویا تغییر و تحریف ایدن و اوزر لرینه یازی یازان و رسم و شکلر یاپان و مکتبک دیوار لرینه و سائر لرینه اعلان تعلیق ایدن و یازی یازان و برشی حک و ترسیم ایدن طلبه حقنده مجلس

— ۴۶۲ —

معلمین دردنجی ماده‌نك برنجی، ایکنجی، اوچنجی و آلتنجی فقره‌لرنده محرر جزالردن برینك اجراسنه قرار ویرر.

ماده : ۱۱ دارالفنون بنازیه مشتملاتی داخلنده طلبه‌نك قلوبلر تأسیس و میتغ عقد ایتملی و نطق ایراد ایتملی و قونفرانس ویرملری ممنوعدر . بوکبی حالاته تصدی ئیدنلر منع ایدیلمور .

ماده : ۱۲ مجلس معلمینك مقررات انضباطیه سندن طولایی رئیس و فا کولته مدیرلرینك وحققرنده جزا تعیین اولتانلرک دارالفنون مجلسه و بو مجلسك تشکیله قدر مجلس معارفه مراجعتله اعتراض ایتمك صلاحیتی واردر.

ماده : ۱۳ فا کولته داخلنده نظام و انضباط مختل اولدیغی حالده مجلس معلمین رئیسك رأی آله‌رق و یا خود طوغریدن طوغری به مدیر عمومینك اشعاری اوزرینه یر درس و یا صنف معارف ناظری طرفندن تعطیل ایدیله بیلمور . بر فا کولته دارالفنون مجلسك رأیی آلدقن صکره و ایجابی تقدیرنده رأساً ناظر طرفندن موقتاً قبادیله بیلمور . بر فا کولته قبالی بولندیغی مدتجه اوفا کولته به عائدبتون معاملات معطلدر یعنی طلبه تکریر قید ایده‌مز، امتحان ایلمز و بشقه بر فا کولته به نقل معامله‌سی اجرا اولنه‌ماز .

ماده : ۱۴ حیهه قارشدرلمش و یا حیهه اجراسنه تشبث ایلمش اولان امتحانلر حقبول دکلددر . حیهه ایدرکن طوبیلان طلبه موقع امتحانن طیشاری به چیتاریلیر و بو حالده هیئت امتحانیه طرفندن حیهه وقوعی امتحان اجراسندن صکره تین ایلدیکی حالده مجلس معلمین طرفندن امتحانك شایان قبول اولدیغی اعلان اولتور . حیهه و یا حیهه به تشبث ایلدیکی حالده بونك فاعل مستقلی و یا فاعل مشترکتری حقنده دردنجی ماده‌نك آلتنجی، یدنجی فقره‌لری موجبجه فا کولته مجلسی طرفندن مجازات انضباطیه اجراسنه قرار ویریلیر .

ماده : ۱۵ امتحانك شایان قبول اولدیغنك اعلانی حیهه‌نك کشفندن اول ویرلمش اولان رؤسلرک بطلاننی ایجاب ایدر .

ماده : ۱۶ مجلس معلمین مواد انضباطیه حقنده اتخاذ ایلدیکی مقرراتك دارالفنون داخلنده اعلاتی امر ایده بیلمیر .

ماده : ۱۷ مدیر عمومی و رئیس و مدیر و معلملرک تحت امرنده ایفای وظیفه

— ٤٦٣ —

ایلك اوزره دارالفنون داخلنده لزومی قدر انضباط مأمورلری استخدام ایدیله جک
و بونلر یکنسق البسه مخصوصه اکتسا ایده جکلری کبی دارالفنونه مخصوص علامتی حامل
کوکسلینه قوردون تعلق ایلله جکلردر .

ماده : ١٨ اشبو نظامنامه نك اجراسنه معارف نظارتی مأموردر .

اشبو نظامنامه نك موقع اجرایه وضعی و نظامات دولته علاوه سنی اراده ایدرم .

٤ جمادی الاولی ١٣٣٠ ٨ نیشان ١٣٢٨

محمد رشاد

معارف ناظری	صدر اعظم
امراء	سعید

نومرو ١٨١ — ترسانه عامره ده کی حوضلره ادخال ایدیله جک سفائن تجاریه واجنبیه دن آنه جق
دخولیه ومدت اشغالیه اجوراته متدائر ١ صفر ١٣٣٠ تاریخلی تعرفه بی مصحح اراده سنیه

٦ جمادی الاولی ١٣٣٠ ١٠ نیشان ١٣٢٨

[تقویم وقایع ایله نشر و اعلامی : ٣٠ جمادی الاولی ١٣٣٠ ٣٦ نیشان ١٣٢٨ - نومرو ١١٢١]

ترسانه عامره ده کی حوضلره ادخال ایدیلان سفائن تجاریه واجنبیه دن دخولیه ومدت
اشغالیه نامدریه آلان اجوراتک مقادیر معینه سی دائره سنده تنزیلی حاوی مقدما تنظیم
و تصدیق قلنان تعرفه اوچودرت نومرولی حوضلر ایچون آیری آیری یکر میشر لیرا
وضع ایدلمسی سهودن منبعث اولدیغی و بونلرک برحوض حالنده استعمال قلندیغی آکلا شلمغله
اشبو اوچ ودرت نومرولی حوضلرک برحوض اعتباریله اجرت یومیه سنک یالکز یکر می
عثمانلی لیراسنه تصحیحاً تنزیله و مذکور حوضلره ادخال ایدیلان انکلیر باندی رده لی
یر واپورک آجته سندن تعرفه مذکوریه توفیقاً آلمش اولان اوچ یوز آلمش لیرافضله
اجرت یومیه نك ده اعاده سنه رخصت ویرلمشدر .

اشبو اراده سنیه نك اجراسنه بحریه و مالیه ناظرلری مأموردر .

٦ جمادی الاولی ١٣٣٠ ١٠ نیشان ١٣٢٨

محمد رشاد

مالیه ناظری	بحریه ناظری	صدر اعظم
نائیل	خورشید	سعید

EK-16**DÂRÜ'L-FÜNÛN VE ŞUABÂTININ İNZİBÂTINA DÂİR NİZÂMNÂME**

Madde 1: Dârü'l-Fünûn ve şubâtı talebesi hakkında mukarrerât-ı inzibâtiyye ittihâzı Dârü'l-Fünûn'un her fakültesinde müteşekkil meclis-i muallimîne âiddir.

Madde 2: Mukarrerât-ı inzibâtiyyenin mahâkim-i cezâiyyede ikame olunan deâvî ile bir gûne irtibâtı yoktur.

Madde 3: Mecâlis-i muallimînin bu bâbdaki salâhiyyeti evvelen bir fakültede mukayyed bulunan ve kaydları terkin idilmemiş olan talebeye sâniyen ruûs imtihânlarına tâlib olup da esnâ-yı imtihânda veya imtihân vesîlesiyle muhâlif-i nizâm harekâtında bulunan namzedlere münhasırdır.

Madde 4: Mücâzât-ı İnzibâtiyye şunlardır:

Evvelen	tekdîr
Sâniyen	en çok bir seneyi geçmemek üzere tekrîr-i kayddan ve imtihândan men' etmek
Sâlisen	en çok bir seneyi tecâvüz itmemek üzere fakülte veya şu'beden muvakkaten ihrâc etmek
Râbian	en çok iki seneyi tecâvüz itmemek üzere Dârü'l-Fünûn'dan muvakkaten ihrâc etmek
Hâmisen	Dârü'l-Fünûn'dan müebbeden ihrâc etmek (Lüzûm görülür ise bu maddenin 7 inci fıkrasında musarraha olan fakülteler ile mekteplerden muvakkaten ihrâc cezâsı berâber hükmedilebilir.)
Sâdisen	en çok iki sene müddet zarfında hiçbir şu'be ve fakültede muayyen bir veyâ birkaç dersin imtihânına kabul idilmemek
Sâbian	en çok iki seneyi geçmemek üzere umûmî ve husûsî bi'l-cümle fakülteler ile mekâtib-i âliyyeye devâmdan men' etmek.

Madde 5: Haklarında ihrâc cezâsı virilen talebenin cezâen memnû' olduğu hiç⁵⁵⁶ bir fakülte ve mekteb-i âliyyeye kaydı icrâ ve tekrîr idilemez ve bu talebe imtihâna da kabûl olunamaz.

Madde 6: Fakülte reîsleriyle müdürleri talebeden her biri hakkında ihtâr ve muâheze icrâsına salâhiyyetdârdır.

Madde 7: Fakülte reîsi ve müdürleri mevâdd-ı âtiyyeyi tahrîren derhâl Dârü'l-Fünûn müdür-i umûmîsine bildirmeye mecbûrdur: Evvelen talebeden birinin zâtına mahsûs olan hüviyyet varakasını diğere iâre itmesi ve kaydını veya tekrîr-i kaydını şahs-ı sâlis ma'rifetiyle

⁵⁵⁶ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 460

icrâ itdirmesi ve ruûs almak maksadıyla iki fakülteye birden tekrîr-i kayd itdirilmesi ve bir devre-i imtihâniyyede muvaffak olamayan namzedin yine o devrede tekrâr imtihâna girmesi memnû' ve talebe kaydlarını icrâ ve tekrîr etdirdikleri zamân kendinin veyâ veliyy ve vasîsinin ikametgâhlarını bildirmeğe ve ikametgâhların tebdîli hakkında bir hafta zarfında idâreye ihbâr-ı keyfiyyet itmeğe mecbûr bulunduğundan bu ahkâma muhâlif harekât vâki' olduğu hâlde sâniyen mektebin nizâm ve şerefini muhal ef'âl ve harekât vuku'unda veyâhûd talebe tarafından fakülte dâhilinde cünha ve cinâyet fi'leri icrâ olunduğu takdîrde.

Madde 8: Mücâzât-ı İnzibâtiyye husûsunda meclis-i muallimîn huzûruna gönderilmesi takarrur iden talebe meclise ihsâr idilinceye kadar bir tedbîr-i idârî olmak üzere reîs veyâ müdür tarafından mektebe devâmdan men' idilebilir.

Madde 9: Yedinci maddenin birinci fıkrasında beyân olunan ahkâm-ı nizâmiyyeye muhâlif harekât hakkında meclis-i muallimîn dördüncü maddenin birinci, ikinci, üçüncü ve altıncı fıkralarında muharrer mücâzât-ı inzibâtiyyeden birinin icrâsına karâr virir. Ahvâl-i sâirede fi'lin derecesine göre yine dördüncü maddede beyân olunan cezâlardan birini ta'yîn eyler.

Madde 10: Reîs veyâ müdürün müsâadesi olmadıkça Dârü'l-Fünûn binâları dâhilinde i'lân varakaları ta'lîk olunamaz. Maârif Nezâreti'nin evâmirini ve meclis-i muallimîn mukarrerâtını hâvî olan i'lânât ile idârece ta'lîk olunan i'lân varakalarını koparan veyâ tagyîr ve tahrîf iden ve üzerlerine yazı yazan ve resm ve şekiller yapan ve mektebin divarlarına ve sâir yerlerine i'lân ta'lîk iden ve yazı yazan ve bir şey hakk ve tersîm iden talebe hakkında meclis-i⁵⁵⁷ muallimîn dördüncü maddenin birinci, ikinci, üçüncü ve altıncı fıkralarında muharrer cezâlardan birinin icrâsına karâr virir.

Madde 11: Dârü'l-Fünûn binâlarıyla müştemilâtı dâhilinde talebenin kulübler te'sîsi ve miting akdetmeleri ve nutk îrâd eylemeleri ve konferans virmeleri memnû'dur. Bu gibi hâlâta tasaddî idenler men' idilür.

Madde 12: Meclis-i muallimînin mukarrerât-ı inzibâtiyyesinden dolayı reîs ve fakülte müdürlerinin ve haklarında cezâ ta'yîn olunanların Dârü'l-Fünûn Meclisi'ne ve bu meclisin teşkiline kadar Meclis-i Maârif'e mürâcaatle i'tirâz itmek salâhiyyeti vardır.

Madde 13: Fakülte dâhilinde nizâm ve inzibât muhtel olduğu hâlde meclis-i muallimîn reîsinin re'yi alınarak veyâhûd doğrudan doğruya müdür-i umûmînin iş'ârı üzerine bir ders veyâ sınıf Maârif Nâzırı tarafından ta'tîl idilebilir. Bir fakülte Dârü'l-Fünûn Meclisi'nin re'yini aldıktan sonra ve îcâbı takdîrinde re'sen Nâzır tarafından muvakkaten kapadılabilir. Bir fakülte kapalı bulunduğu müddetce o fakülteye âid bütün muâmelât muattaldır ya'ni talebe tekrîr-i kayd idemez, imtihân idilmez ve başka bir fakülteye nakil muâmelesi icrâ olunamaz.

⁵⁵⁷ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 461

Madde 14: Hîle karıştırılmış veyâ hîle icrâsına teşebbüs idilmiş olan imtihânlar makbûl değildir. Hîle iderken tutulan talebe mevki'-i imtihândan dışarıya çıkarılır ve bu hâlde hey'et-i imtihâniyye tarafından hîle vuku'u imtihân icrâsından sonra tebeyyün eylediği hâlde meclis-i muallimîn tarafından imtihânın şâyân-ı kabûl olmadığı i'lân olunur. Hîle veyâ hîleye teşebbüs idildiği hâlde bunun fâil-i müstakili veyâ fâil-i müşterekleri hakkında dördüncü maddenin altıncı, yedinci fıkraları mûcibince Fakülte Meclisi tarafından mücâzât-ı inzibâtiyye icrâsına karâr virilir.

Madde 15: İmtihânın şâyân-ı kabûl olmadığıнын i'lânı hîlenin keşfinden evvel virilmiş olan ruûsların butlânını îcâb ider.

Madde 16: Meclis-i muallimîn mevâdd-ı inzibâtiyye hakkında ittihâz itdiği mukarrerâtın Dârü'l-Fünûn dâhilinde i'lânını emr idebilir.

Madde 17: Müdür-i umûmî ve reîs ve müdür ve muallimlerin taht-ı emrinde îfâ-yı vazîfe⁵⁵⁸ eylemek üzere Dârü'l-Fünûn dâhilinde lüzûmı kadar inzibât me'murları istihdâm idilecek ve bunlar yeknesak elbise-i mahsûsa iktisâ idecekleri gibi Dârü'l-Fünûn'a mahsûs alâmeti hâmil göğüslerine kordon ta'lik eyleyeceklerdir.

Madde 18: İşbu nizâmnamenin icrâsına Maârif Nezâreti me'mûrdur.

İşbu nizâmnamenin mevki'-i icrâyâ vaz'ını ve nizâmât-ı devlete ilâvesini irâde iderim.

4 Cemâziye'l-Ûlâ 1330 8 Nisan 1328⁵⁵⁹

Mehmed Reşâd

Sadr-ı A'zam Saîd

Maârif Nâzırı Emrâh⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 462

⁵⁵⁹ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 463

⁵⁶⁰ DFŞİDN, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, s. 463

KAYNAKÇA

A-ARŞİV BELGELERİ

“Mülkiyye Mektebi’nin Nizâmnâme-i Esâsîsi”, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Cedîd Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 4. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Telgraf Me’mûrlarının Vezâif-i Me’mûriyyet ve Derecât-ı Hizmetlerine Dâir Nizâmnâme Sûreti”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Telgrafhâne Muhâberâtını Öğrenmek İçün Telgrafhâneye Alınacak Şâkirdân Hakkında Olan Nizâmnâme”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Lisân Mektebi’nin Te’sîsine ve Usûl-i Tedrîsiyyesine Dâir Tezkere-i Ma’rûze Sûreti”, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, BDAGM, OADB, İstanbul

“İdâre-i Tıbbiyye-i Mülkiyye’nin Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye’nin Nizâmnâme-i Esâsiyyesi’ne Zeyl Olan Fıkra-i Nizâmiyye”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Asâkir-i Şâhânedede Eczâcılıkta İstihdâm Olunmak Üzre Ameliyyât-ı Tıbbiyye Mektebi Olan Haydar Paşa Hastahânesinde Güşâd Olunacak Eczâcî Sınflarına Dâir Nizâmnâme”, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Beledî İspençiyârlık San‘atının İcrâsına Dâir Nizâmnâme”, *Düstur*, 1. Tertip, 2. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“İstanbul Dârü’l-Muallimîni’nin ‹Dârü’l-Muallimîn-i Âliye› Nâmiyle Mekâtib-i Âliyeden Add Olunması Hakkında İrâde-i Seniyye”, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Hukuk Mektebi’nin Nizâmât-ı Dâhiliyyesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 3. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Ticâret Mektebi Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 2. Tertip, 6. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Hendesehâne-i Mülkiyye Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 1. Tertip, 1. Cilt, 4. Zeyl, BDAGM, OADB, İstanbul

“Dilsiz ve Sâğır Mektepleri Nizâmnâmesi”, *Düstur*, 2. Tertip, 7. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

“Dârü'l-Fünûn ve Şuabâtının İnzibâtına Dâir Nizâmnâme”, *Düstur*, 2. Tertip, 4. Cilt, BDAGM, OADB, İstanbul

B-KİTAPLAR

AKGÜNDÜZ, Hasan, (1997): *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yayınları, İstanbul

AKŞİN, Sina, (2000): *Siyasal Tarih (1789-1908)*, *Türkiye Tarihi* (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, C. 3, İstanbul

AKYILDIZ, Ali, (1993): *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul

ARSLAN, Ali, (1995): *Darülfünundan Üniversiteye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul

BAŞARAN, İbrahim Ethem, (1996): *Türkiye Eğitim Sistemi*, Yargıcı Matbaası, (Bu kitabın yayınlandığı şehrin adı belirtilmemiş. Kitabı isteme adresinde “Ankara” adı geçiyor.)

BİLİM, Cahit Yalçın, (2002): *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No. 1348, Eskişehir

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, (2005): *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara

CEYHAN, Erdal, (2004): *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi*, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne

ÇABUK, Vahit, (2004): *Hedefteki Sultan II. Abdülhamid*, Truva Yayınları, İstanbul

DEMİREL, Fatmagül, (2007): *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul

DOĞAN, Nuri, (1994): *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul

ERASLAN, Cezmi, (1995): *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul

ERGİN, Osman Nuri, (1977): *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, Eser Matbaası, C. 1-2, İstanbul

ERGİN, Osman Nuri, (1981): *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, Haznedar Ofset, C. 3-4, İstanbul

EŞME, İsa, (2003): *Yüksek Öğretmen Okulları*, Bilgi-Başarı Yayınevi, İstanbul

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1999): *Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

KAFADAR, Osman, (1997): *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara

KARAL, Enver Ziya, (1988): *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

KOÇER, Hasan Ali, (1987): *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*, Uzman Yayınları, Ankara

KODAMAN, Bayram, (1991): *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

LEWIS, Bernard, (2004): *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, (2002): *Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

ORTAYLI, İlber, (2006): *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul

ÖZTUNA, T. Yılmaz, (1967): *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları, Hayat Yayınları A.Ş., Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi, C. 12, (Bu kitabın yayınlandığı şehrin adı belirtilmemiş.)

ÖZTÜRK, Cemil, (1996): *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

TEKELİ, İlhan, - İLKİN, Selim, (1993): *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

TUTSAK, Sadiye, (2002): *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

ZÜRCHER, Erik Jan, (1995): *Milli Mücadelede İttihatçılık* (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul

C-MAKALELER

ALKAN, Mehmet Ö., (2004): “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye* (Derl. Kemal Karpat, Çev. Sönmez Taner), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

ARIKAN, Zeki, (1991): “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul

HALAÇOĞLU, Yusuf, - AYDIN, M. Akif, (1993): “Cevdet Paşa (1823-1895); XIX. Yüzyılın Ünlü Türk Âlimi ve Devlet Adamı.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 7, İstanbul

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1993): “Dârülfünun; Osmanlı Devleti’nde XIX. Yüzyılda Kurulan Yüksek Öğretim Müessesesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, İstanbul

İPŞİRLİ, Mehmet, (2003): “Medrese, Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, Ankara

KAÇAR, Mustafa, (1995): “Osmanlı Telgraf İşletmesi”, *Çağını Yakalayan Osmanlı!*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İlim Tarihi Kaynakları ve Araştırmaları Serisi; No. 6, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul

KIRBIYIK, Kasım, (1992): “Baytarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 5, İstanbul

KODAMAN, Bayram, (1991): “Aşîret Mekteb-i Hümâyunu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, İstanbul

KURAN, Ercüment, (1991): “Tarih Yazıcılığında II. Abdülhamid”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul

KÜÇÜK, Cevdet, (1988): “Abdülaziz; Osmanlı Padişahı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul

KÜÇÜK, Cevdet, (1988): “Abdülhamid II; Osmanlı Padişahı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., (1996): “Gümrük; Osmanlılarda Gümrük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 14, İstanbul

ÖZTÜRK, Cemil, (1993): “Dârümuallimîn; Osmanlı Devleti’nde 1848-1924 Yılları Arasında Faaliyet Gösteren Erkek Öğretmen Okullarına Verilen Ad.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, İstanbul

SARI, Nil, (1991): “Mekteb-i Tıbbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 29, İstanbul

SOMEL, Selçuk Akşin, (2005): “Maarif Müdürü Radovişli Mustafa Bey’in Raporları ve Müslim ve Gayrimüslim Eğitimi: II. Abdülhamid Devri Selânik Taşrasında Maarif Meselesi (1885-1886)”, *Tarih ve Toplum*, Güz 2005, Sayı: 2

UÇMAN, Abdullah, (1995): “Encümen-i Dâniş; Türkiye’de Tanzimât’tan Sonra Batı’daki Benzerleri Yolunda Kurulan Resmî İlk Akademik Müessese.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 11, İstanbul

YÜCEL, Erdem, (2006): “Müze”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, İstanbul

DİZİN

Bu «Dizin» bölümü hazırlanırken bu çalışmamızda yer almış olan dipnot bölümleri, «kelime seçiminin kapsamı dışında» tutulmamıştır.

I

- I. Meşrûtiyet Devri maârifçileri · 25
 I. Meşrûtiyet'in ilânı · 48
 I. Murâd Hân · 2
 1869 Nizâm-nâmesi · 13, 16, 22, 29, 33, 34, 70, 71
 1875 Ta'limât-nâmesi · 17
 1877 Osmanlı-Rus Savaşı · 19, 21
 1912 tarihli Dârü'l-Fünûn Ta'limâtı · 110

2

- II. Abdülhamîd Hân · 4, 6, 11, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 34, 48, 76, 93, 113, 118, 119
 II. Bayezid Hân · 2
 II. Mahmûd Hân · 17, 46, 69, 89
 II. Murâd Hân · 2

5

- V. Murâd Hân · 4, 11, 113

A

- A'mâl-i Erbaa · 28
 Aaram Margusyan Efendi · 88
 abdesthâne · 3
 Abdurrahmân Fehmî Beyefendi · 81
 Abdurrahmân Süreyyâ Beyefendi · 81
 Abdurrahmân Şeref Bey · 50
 Abdü's-Settâr Beyefendi · 81
 Abdülazîz Hân · 4, 11, 44, 93, 113
 Abdülmecîd Hân · 4, 11, 12, 40, 42, 46, 47, 89, 113
 Adalar · 16
 Adana · 22, 31
 Âdil Bey · 57

- Adliyye Nezâreti · 79, 115
 Adududdîn el-Îcî (Üstâd) · 3
 Afrika · 16
 Ağaç Kesimi ve Taşınması · 45
 Ahırkapı · 62, 63, 90
 Ahkâm-ı Evkaf · 81, 82
 Ahlâk · 13, 20, 24, 28, 32, 34, 81, 91, 95, 104, 109
 Ahmed Ata Bey · 56
 Ahmed Bey · 56
 Ahmed Cevdet Efendi · 42
 Ahmed Cevdet Paşa · 42
 Ahmed Hamdî Efendi ("Coğrafya" kitabının müellifi) · 15
 Ahmed Hamdî Beyefendi (muallim) · 81
 Ahmed Kâmil Efendi · 38
 Ahmed Muhtâr Efendi ("Coğrafya" kitabının müellifi) · 15
 Ahmed Paşa · 88
 Ahmed Zühdi Paşa · 21
 Ahvâl-i Nücûm ve Felekiyyât · 77
 Akaid · 77
 Âkif Beyefendi · 81
 Aksaray · 12, 31
 Alî Efendi · 44
 Alî Fuâd Bey · 57
 Ali Haydar Beyefendi · 81
 Alî Nizâmî Paşa · 48
 Alî Paşa · 44
 Alî Rızâ Bey · 88
 Ali Suavi · 33
 Almanya · 96, 98
 Altunizade · 27
 Amasya · 2
 Ameliyyât-ı Cerrâhiyye · 107
 Ameliyyât-ı Siniyye · 110
 Ameliyyât-ı Tibbiyye Mektebi · 64
 Anadolu · 10, 16, 23, 25, 217

Ankara · 5, 6, 7, 9, 13, 14, 17, 20, 22, 31, 32, 51, 55, 102, 217, 218
 Arabî, · 28, 29, 30, 32, 33, 34, 77, 95
 Arabistan · 12, 94
 Arapça · 15, 26, 28, 32, 37, 51, 57, 70, 80
 Ârif Efendi · 37
 Aritmetik · 15, 47
 Asâkir-i Şâhânedede Eczâcılıkta İstihdâm Olunmak Üzre Ameliyyât-ı Tıbbiyye Mektebi Olan Haydar Paşa Hastahânesinde Güşâd Olunacak Eczâcî Sınıflarına Dâir Nizâmname · 64, 216
 Âsâr-ı Atîka ve Meskûkât · 37
 Askerî Baytâr Mektebi · 90
 Askerî Rüşdiyye · 17, 26
 askerî tedrisat · 17
 Askerî Tıb Encümen-i Âlîsi · 99
 Askerî Tıbbiyye · 58, 63, 65, 98
 Aşî Me'mûrları Mektebi · 97
 Aşîret Mekteb-i Hümâyûnu · 93, 94, 95
 Atâullâh Efendizâde Şerîf Efendi · 40
 Atik Valide · 26
 Atlamataşı · 26
 Avrupa · 8, 28, 34, 39, 44, 70, 79, 88, 93, 96, 139, 186
 Avrupa Coğrafyası · 28
 Avrupa'da Kullanılan Çiftçi Aletlerinin Tamamının Kullanılma Tarzı · 39
 Ayamama Çiftliği · 38
 Ayasofya · 2, 27, 36, 37, 45, 46, 79, 82, 91

B

Bâb-ı Âlî · 40, 44, 48, 51, 55, 56, 147, 154, 155, 199
 Bağdad · 22
 Bağdat · 75, 83, 96
 Bahaddîn Bey · 88, 89
 Bakteriyoloji · 66, 100, 102, 110
 Balkan Savaşları · 105
 Başluca Teferruât ve Suver İsti'mâli · 54
 Bayezit · 14, 26, 30, 45, 66, 84
 baytar · 8, 17, 39, 89, 90
 Baytar Mektebi · 6, 39
 Behçet Bey · 56

Behçet Efendi · 44
 Bekir Ağa · 38
 Belâgat · 3, 34, 81
 Belâgat-ı Osmâniyye · 34
 Belâgat-i Türkiyye · 81
 Beledî İspençiyârlık San'atının İcrâsına Dâir Nizâmname · 63, 216
 Belgrad · 96
 Berrî ve Bahrî Hutût-ı Telgrafiyyenin Usûl-i Vaz'ı ve İnşâsı · 54
 Beşiktaş · 12, 26, 27, 29, 57, 94
 Beyân · 81
 Beykoz · 27
 Beylerbeyi · 26
 Beyrut · 6, 22, 35, 83, 96
 Bilâd-ı Selâse · 12, 14
 Bilim Kurulu · 40
 Birgivî (Osmanlı âlimi) · 3
 Birinci Sınıf Eczâcılığı · 65
 Bitlis · 21, 31
 Borsa ve Sigorta Kumpanyaları · 85
 Bosna · 25, 76
 Bozdoğan Kemeri · 71, 91
 bölge ilkokulları · 23
 Bulgaristan · 22, 218
 Burdur · 31
 Bursa · 31, 96
 Büyükkada · 21
 Büyükçarşı · 30

C

Cağaloğlu · 56
 Cebeci Hastahânesi · 102
 Cebir · 28, 33, 45, 67, 71
 Cebr-i Âdî · 29, 74, 75, 87, 198
 Cebr-i Âlâ · 68, 104, 108
 Cebr-i Âlî · 30
 Cebr-i Mâlî ve Sarrafi · 85
 Cedîd Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Nizâmname-i Dâhiliyyesi · 49
 Cedîde-i Saltanât-ı Seniyye · 46
 Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye · 30, 35
 Cem'iyet-i Tıbbiyye-i Mülkiyye · 58
 Cemâl Bey · 46
 Cemâl Paşa · 88
 Cemâl Bey · 45

Cereyân-ı Elektrikî Mıknatısıyyet
 Bâhisleri · 51
 Cerrahî Tabâbet · 100
 Cerrâhî-i Sagîr · 62, 168
 Cerre çıkma · 4
 Cevdet Efendi · 15, 40
 Cevdet Paşa · 15, 39, 42, 43, 70, 73, 79,
 81, 219
 Cezâ Kanunnâmesi ile Usûl-i
 Muhâkemât-ı Cezâiyyenin
 Ameliyyât-ı Tatbikiyyesi · 81
 Cezayir-i Bahr-i Sefid · 19
 Cisimleri Ölçme · 44
 Coğrafya · 13, 14, 15, 24, 28, 29, 30, 32,
 33, 34, 37, 38, 45, 46, 47, 49, 62, 67,
 70, 71, 77, 84, 87, 91, 95, 104, 105,
 109, 125, 168, 198
 Coğrafya-yı Umûmî ve Osmânî · 77,
 104
 Cülûs-i Hümâyûn · 60, 163

Ç

çamaşırhâne · 3
 Çanakkale · 31
 Çankırı · 31
 Çapa · 26
 Çelebi Mehmed Hân · 2
 Çenberlitaş · 37, 47, 51
 Çengelköy · 12
 Çerkez Bahâ Bey · 76
 Çerkez Lâlâ Hurşîd Bey · 76
 Çiçek Pazarı · 71, 91
 Çiftlik Makinisti Şubesi · 39
 Çinili Köşk · 73
 Çocuk Bahçeleri · 23
 çömez · 4

D

Dâhil Medreseleri · 1
 Dâhiliyye Kliniği · 100, 102
 Dâhiliyye Zâbiti · 26
 Daktilografi · 85
 dânişmend · 3
 Dâr'ül-Fünûn Müdürü · 37
 Dâr'ül-Muallimîn-i Rüşdî · 70
 Dârü'l-Aceze · 91

Dârü'l-Fünûn · 34, 36, 37, 38, 45, 46,
 51, 63, 68, 71, 75, 78, 80, 82, 102,
 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111,
 112, 213, 214, 215, 217
 Dârü'l-Fünûn Umûmî Meclisi · 106
 Dârü'l-Fünûn ve Şuabâtının İnzibâtına
 Dâir Nizâmname · 111, 112, 217
 Dârü'l-Fünûn-i Osmânî Mektebi · 36
 Dârü'l-Fünûn-i Sultânî · 68, 116
 Dârü'l-Fünûn-i Şâhâne · 102, 116
 Dârü'l-Hadîs · 1, 2
 Dârü'l-Huffâz · 1
 Dârü'l-Kurrâ · 1
 Dârü'l-Maârif · 26, 28, 29, 36, 42
 Dârü'l-Muallimîn · 16, 19, 22, 30, 43,
 70, 71, 72, 75, 180, 207, 216
 Dârü'l-Muallimîn Yönetmeliği · 43
 Dârü'l-Muallimîn-i Rüşdî · 70, 71
 Dârü'l-Muallimîn-i Sıbyân · 22, 71
 Dârü'ş-Şafaka · 30, 31, 35, 50, 52, 54,
 73, 87, 103, 190, 198
 Dârü'ş-Şafaka Lisesi · 54
 Dârü'ş-Şafaka'nın Oluşumu · 30
 Dârü'ş-Şifâ · 1, 2
 Dârü't-Ta'lîm · 57, 96, 97
 Davut Paşa · 15, 26
 Deba Gazetesi · 84
 Defter-i Masârifât-ı Hümâyûn · 118
 Demirkapı · 98
 Denizli · 32
 Dersâdet · 14, 20, 24, 25, 52, 138, 139,
 140, 144, 185, 201
 derslane · 57
 dersâne · 3, 56, 147
 Dersim · 21
 Derviş Paşa · 37
 Devâir-i Mâliye'nin Teşkilâtı ve Usûl-i
 Muhâsebât-ı Resmîye · 48
 Devlet Sâlnâmesi · 26, 29
 Devlet Şûrası A'zâ Mülâzımlığı · 47,
 114
 Devlet-i Aliyye Muâhedeleri · 47
 Devlet-i Osmâniyye'nin Kanûn-ı
 Esâsîsi · 48
 Dilsiz ve Amâ Mektebi · 90, 91
 Dilsiz ve Sâğır Mektepleri
 Nizâmname · 92, 217
 Divân-ı Muhâsebât · 78

Divânî · 95
 Diyarbakır · 22
 Diyarbekir · 31, 96
 Doğa Tarihinin Ormanlarla İlgili Kısmı
 · 44
 Dünya Târîhi · 15
 Dürûs-i Eşyâ · 34

E

Ebelik · 60
 Ebû Hafs en-Neseî (Üstâd) · 3
 Ebu's-Suûd Efendi · 3
 Ebûbekir Paşa Mektebi · 31
 Ecnebî Lisânî · 74, 75
 Eczâcî Mektebi · 62, 63
 Eczâcî Ustalığı diploması · 63, 178
 Eczâcî Ustalığı Diploması · 63
 Eczâcılığa Müteallik Defâtir Kayd ve
 Muhâsebe Usûli · 64, 173
 Eczâcılık Mekteb-i Âlîsi · 110
 Edebiyyât · 34, 37, 38, 68, 80, 82, 103,
 104, 105, 106, 109, 110
 Edebiyyât ve Ulûm Şahâdetnâmesi · 34
 Edebiyyât-ı Âliye Mektebi · 68
 Edebiyyât-ı Arabiyye · 68, 104, 109
 Edebiyyât-ı Osmâniyye · 104
 Edirne · 2, 3, 22, 31, 51, 52, 96, 217
 Eğrikapı · 27
 Ekonomi · 46, 47, 80, 81, 187
 Elâzığ · 31
 Elektrik Nazariyyeleri · 51
 Elifbâ · 13, 20, 24, 30, 94
 Elsine · 33, 105, 109
 Emîn Efendi (Mekteb-i Mülkiyye
 muallimi) · 46
 Emîn Efendi (İstînâf Mahkemesi A'zâsı)
 · 79
 Emir Buhari · 12
 Emirgan · 12
 Emrâz-ı Umûmiyye · 90, 107, 110, 168
 Emrâz-ı Umûmiyye ve Hıfzı's-Sıhha
 Muallimliği · 90
 Emrullâh Efendi · 112
 Emtiâ-i Ticâriyye · 85
 Encümen-i Dâniş · 40, 41, 42, 43, 220
 Ensâc ve Mebhâsü'r-Rüşeym · 107
 Envâ-ı Bahçivanlık · 39
 Erkân-ı Harbiyye · 17

Ermeni · 55
 Ermenice · 51
 Erzurum · 21, 31, 96
 Es'ad Efendi · 76
 Etem Paşa · 88
 Etnografya · 48
 Etnoğrafya · 104
 Evkaf Nezâreti · 22
 Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti · 4
 Evrâk-ı Resmîyye Tercümesi · 81
 Eyüp · 12, 26
 Eyüp Medresesi · 2
 Ezber · 34

F

Faik Reşit Unat · 34
 Fakülte Meclisi · 106, 215
 Fârisî · 29, 30, 32, 33, 34, 95
 Farsça · 15, 26, 32, 37, 57, 70
 Fatih · 12, 26, 70
 Fâtih Külliyyesi · 2
 Fâtih Sultân Mehmed Hân · 2
 Felsefe · 47, 57, 68, 81, 105, 108, 109,
 110
 Fenn-i Baytarî · 38
 Fenn-i Baytarî Müşâviri · 90
 Fenn-i Diploması · 81
 Fenn-i Ensâc · 110
 Fenn-i Hatt · 46
 Fenn-i Hey'et-i Riyâziyye · 75
 Fenn-i İспенçiyârî · 59, 60, 61, 65, 66,
 107, 110, 162, 164, 165, 168, 174
 Fenn-i Orman · 45
 Fenn-i Resm ve Mi'mârî Mektebi · 77,
 115
 Fenn-i Saydelânî · 63, 64, 173
 Fenn-i Siyâset · 81
 Ferâiz · 81, 82, 108
 Fetvâ · 47
 Feyzî Bey · 51, 54
 Feyziye · 26, 29
 Feyzullâh Efendi Konağı · 109
 Fezleke · 28
 Fıkıh · 3, 32, 47, 63, 65, 68, 69, 77, 79,
 80, 82, 103, 108, 109, 187
 Fındıklı · 89
 Fizik · 33, 34, 44, 47, 71, 85, 89, 110
 Fizyoloji · 89, 98, 107, 109, 110

Fizyoterapi · 100, 101
 Fransız Lisânı · 38, 87, 198, 199
 Fransızca · 15, 26, 28, 29, 30, 32, 33,
 34, 37, 38, 45, 47, 48, 49, 52, 55, 56,
 57, 63, 64, 65, 67, 68, 77, 80, 81, 84,
 85, 91, 95, 109, 114, 124, 125, 144,
 147, 173, 178
 Fransızların Hukuk-ı Âdiye
 Kanûnnâmesi · 80
 Fuâd Efendi · 42
 Fuâd Paşa · 43, 47
 Fünûn-ı İspençiyârîyye · 62
 Fünûn-ı Mâliyye Mektebi · 78
 Fünûn-i Telgrafîyye Mektebi · 53, 54,
 140
 Fürû-i Fıkıh · 68, 80

G

Galata · 26
 Galatasaray · 9, 30, 33, 50, 68, 69, 78,
 80, 83
 Galatasaray Lisesi · 30
 Galatasaray Sultânîsi · 30, 33
 Gazî Osmân Paşa · 78
 Gazzâlî (Üstâd) · 3
 Geometri · 15
 gusûlhâne · 3
 Görice · 31
 Gülhane · 26
 Gülhâne · 98, 100, 101
 Gülhâne Askerî Tabâbet Tatbîkatı
 Mektebi ve Serîriyyâtı · 98
 Gülistân · 28
 Gümrük Dârü't-Ta'îmi · 96
 Gümrük Müsteşarlığı · 96
 Gümülçine · 31
 Gümüşsuyu · 89, 99

H

Hacı İbrâhîm Beyefendi · 81
 Hacı Râkım Bey · 57
 Hadîka · 38
 Hadîs · 1, 2, 103, 109
 Hadîs-i Şerîf · 103, 109
 Hakkâri · 31
 Hakkı Bey · 84
 Halep · 22, 31, 96

Halıcıoğlu · 89
 Hâlid Bey · 38
 Halîl Bey · 89
 Halkalı Zirâat Mektebi · 90
 Hamdî Paşa · 88
 Hamidiye · 6, 27
 Hâric Medreseleri · 1
 Hâriciyye Kliniği · 100, 102
 Hâriciyye Nâzırı · 15
 Hâriciyye Vekâleti · 56
 Harita Çizimi · 44
 Harp Cerrahîsi Tatbîkatı · 102
 Hasan Edib Paşa · 88
 Hasan Fehmî Paşa · 81
 Hasköy · 26
 Hâşim Paşa · 21
 Hâşiye-i Tecrîd Medreseleri · 1
 Hatt-ı Hümâyûn · 40
 Hatt-ı Rık'a · 28, 29, 34
 Hayatî Kimyâ · 66
 Haydar Paşa · 63, 64, 65, 106, 173, 174,
 216
 Hayrullâh Efendi · 15, 40, 42, 77
 Hayvânât · 60, 65, 89, 106, 109, 110,
 162
 Hâzım Efendi · 46
 Hendese · 28, 29, 30, 32, 33, 34, 38, 45,
 46, 47, 55, 67, 68, 70, 71, 74, 75, 77,
 86, 87, 88, 89, 95, 104, 108, 198,
 199, 200, 201
 Hendesehâne-i Mülkiyye Mektebi · 86
 Hendesehâne-i Mülkiyye Nizâm-nâmesi
 · 86, 217
 Hendese-i Halliyye · 74, 75
 Hendese-i Mülkiyye Mektebi · 86, 87,
 88, 89, 115, 117, 198, 200, 201
 Hendese-i Tahlîliyye · 108
 Hersek · 25, 76
 Hesâb · 20, 24, 28, 30, 32, 34, 38, 45,
 46, 47, 63, 64, 67, 70, 74, 75, 77, 78,
 84, 87, 91, 95, 104, 108, 173, 178,
 199
 Hesâb-ı Mükemmel · 77
 Hesâb-ı Müsennâ ve İhtimâlî · 75
 Hey'et · 3, 74, 75, 87, 104, 124, 190,
 199, 207
 Heyet · 37, 70, 108
 Hıfz-ı Sıhhat · 66
 Hıfzı's-Sıhha · 62, 90, 95, 98, 110, 168

- Hıfzı's-Sıhhat · 100, 101, 110
 Hicaz · 7, 75
 Hikmet · 3, 29, 34, 37, 38, 45, 47, 63, 66, 67, 68, 75, 81, 84, 87, 89, 104, 106, 108, 109, 110, 199
 Hikmet-i Ameliyye ve Riyâziyyât · 37
 Hikmet-i Hukuk · 81
 Hikmet-i Nazariyye · 34, 104
 Hikmet-i Tabîiyye · 29, 68, 75, 87, 104, 110, 199
 Hilmî Efendi · 46
 Hisâb · 32, 33
 Hukuk · 6, 37, 38, 46, 47, 48, 55, 68, 69, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 103, 105, 106, 107, 185, 186, 187, 216
 Hukuk Mektebi · 78, 79, 80, 82, 83, 115, 117
 Hukuk Mektebi'nin Nizâmât-ı Dâhiliyyesi · 79
 Hukuk-ı Düvel · 48, 80, 81, 82, 107, 187
 Hukuk-ı Düvel ve Milel · 80, 187
 Hukuk-ı Düvel ve Muâhedât-ı Devlet-i Osmâniyye · 48
 Hukuk-ı Husûsiyye-i Düvel · 81
 Hukuk-ı Medeniyye · 48
 Hukuk-ı Milel · 46, 68, 80
 Hukuk-ı Siyâsiyye · 80, 82
 Hukuk-ı Ticâret-i Berriyye ve Bahriyye ile Muhâkemât-ı Ticâriyyenin Ameliyyât-ı Tatbikiyyesi · 81
 Hukuk-ı Ticâriyye ve Bahriyye · 68
 Hukuk-ı Umûmiyye · 79
 Hulûsî Bey · 88
 Hüdâvendigâr · 22
 Hüsn-i Hatt · 20, 24, 32, 33, 34, 77, 84, 85, 91, 95
 Hüsn-i Hatt-ı Fransevî · 77, 95
 Hüsnî Paşa · 73
-
- I**
- Islahât Fermânı · 93
-
- İ**
- İ'dâd · 28
 İ'dâdî · 28, 190
 İ'mâlât Müsveddesi · 45, 68
 İ'mâlât-ı Orman · 45, 68
 İbrahim Ağa · 26
 İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (Osmanlı âlimi) · 3
 İbrahim Paşa · 29
 İbtidâî · 13, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 27, 34, 72
 İbtidâî Mektebi · 14
 İbtidâî mektebi · 13
 İbtidâîler · 12, 17, 19, 20
 İ'dâdî Okullarının Programları · 32
 İ'dâdî sınıfları · 62, 88
 İdâre-i Memâlik-i Mütemeddine · 46
 İdâre-i Telgrafiyenin Tafsîlâtı Ta'îlmi · 54
 İdâre-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Nizâmnamesi · 58
 İdroloji · 66
 İftâ · 1
 İhsân Bey · 89
 İkinci Sınıf Eczâcılığı · 65
 İktisâd · 78, 107, 109
 İktisat Vekâleti · 86
 İlkokullar · 17, 18, 20
 İlm-i Arz · 65, 68, 109
 İlm-i Âsâr-i Atîka · 49, 68, 125
 İlm-i Ef'âl-i Tabiiyye-i İnsâniyye · 60
 İlm-i Emrâz-ı Dâhiliyye · 60, 162, 163, 165
 İlm-i Emrâz-ı Hâriciyye · 60, 162, 163, 165
 İlm-i Esâtîr-i Evvelîn · 68
 İlm-i Hâl · 20, 24, 28, 77, 91
 İlm-i Hayvânât · 60, 61, 65, 66, 75, 162, 164, 165
 İlm-i Hılâf · 110
 İlm-i Hikmet · 45, 59, 60, 61, 65, 67, 162, 164, 165
 İlm-i Hikmetden Fenn-i İspençiyârîye Mûteallik Mesâil · 64, 173
 İlm-i Hukuk · 79, 80, 82
 İlm-i Ma'deniyyât · 75
 İlm-i Maâdin · 84, 109
 İlm-i Mevâlid · 34
 İlm-i Mukavemet ve Metânet · 68
 İlm-i Münâsebât-ı Arz ve Semâ · 47
 İlm-i Servet · 33, 38, 48, 69, 78, 80, 85, 95

İlm-i Teşrîh · 59, 60, 104, 110, 162,
164, 165
İlm-i Zirâat · 39
İlmiyye Islah-ı Mekâtib Komisyonu · 13
İmlâ · 13, 20, 24, 28, 29, 31, 34, 77, 94,
95
İngilizce · 26, 30, 85, 109
İnşâ · 28, 29, 46, 47, 62, 77, 84, 85, 168
İnşâat-ı Bahriyye · 68
İpek Kurtlarına ve İspanya (Merinos)
Koyunlarına Dâir Çiftçilikle İlgili
Nazariyyât ve Ameliyyâtı · 39
irâde-i seniyye · 16, 57, 126, 147
Îsâl-i Muharrerât Fenni · 54

İ

İsfahanlı Habîb Efendi · 57
İsmâil Fennî Bey · 57
İsmâil Hakkı Bey · 72
İstanbul · 1, 2, 5, 6, 8, 9, 12, 14, 15, 16,
17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30,
31, 38, 39, 40, 43, 45, 47, 52, 58, 66,
69, 70, 71, 72, 73, 78, 84, 89, 90, 91,
93, 95, 96, 98, 99, 102, 105, 106,
111, 113, 114, 116, 118, 119, 140,
180, 206, 216, 217, 218, 219, 220
İstanbul Dârü'l-Muallimîni · 69, 71, 72,
180, 216
İstanbul Dârü'l-Muallimîni'nin «Dârü'l-
Muallimîn-i Âliye» Nâmiyle
Mekâtib-i Âliyeden Add Olunması
Hakkında
İrâde-i Seniyye · 72
İstanbul Üniversitesi · 7, 46, 105
İstanbul Zirâat Mektebi · 39
İstanköy · 31
İstatistik · 46, 47, 48, 81, 85
İstenoğrafi · 85
İstihsâl-i Servet ve Yesârî-i Mülk ve
Tebaa · 47
İzmir · 22, 31, 32, 96, 218
İzmit · 31
İzmit Medresesi · 2

J

Jeoloji · 89, 109
Jimmastik · 91

K

Kabataş · 94, 95
Kabataş İdâdîsi · 95
Kadı Beyzâvî (Üstâd) · 3
Kadıköy · 12
Kadırga · 66, 90, 91, 110
Kafkasya · 22
Kâmil Paşa · 91
Kanlıca · 26
Kanûn-ı Cezâ ve Usûl-i İstintak · 80,
187
Kanûn-ı Esâsî · 18
Kanûn-ı Tıbb · 60, 81, 162
Karahisâr-ı Sahip · 31
Karesi · 31
Kasabât İbtidâî Mekteplerine Mahsûs
Müfredât Programı · 24
Kasım Paşa · 26
Kastamonu · 22, 31
Kavâid · 13, 15, 24, 28, 30, 34, 42, 43,
45, 47, 67, 95
Kavânîn · 33, 46, 68, 80, 81, 82, 85, 95,
108, 187
Kavânîn-i Bahriyye · 80, 187
Kavânîn-i Esâsiyye · 68
Kavânîn-i Ticâret · 47
Kaymakamlık · 46
Kayseri · 3
kaza kaymakamlıkları · 47, 114
Kazâ-i Erbaa · 31
Kefe · 96
Kelâm · 3, 103, 110
Kemâl Efendi · 15, 29
Kemâlpaşazâde Saîd Beyefendi · 81
Kevâkib-i Seb'a · 3
Kırâat · 20, 24, 28, 30, 34, 77, 81, 94,
95
Kırım · 43, 52
Kırım Savaşı · 43, 52
Kırklareli · 31
Kırşehir · 31
Kısâs-ı Enbiyâ · 24, 95
Kimyâ · 29, 33, 34, 44, 45, 59, 60, 61,
63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 75, 85, 87,
89, 100, 102, 107, 109, 110, 162,
164, 165, 173, 199
kimyâger · 64
Kimyâ-yi İspençiyârî · 66

Kimyâ-yi Ma'denî · 65
 Kimyâ-yi Uzvî · 65
 Kitâbet · 24, 30, 33, 34, 38, 55, 65, 80,
 84, 85, 87, 95, 198, 199
 Kitâbet-i Kur'âniyye · 24
 Kitâbet-i Resmîyye · 34
 Kitâbü'd-Diyât · 81, 82
 Koca Mustafa Paşa · 26
 Konya · 31, 83
 Koska · 91
 Kozmografya · 33, 46
 Kudüs · 31
 Kullanılmakta Olan Mors Ta'bîr
 Olunan Makinelerin ve Postaların
 Vaz'ı Usûli · 54
 kunduracılık · 92
 Kur'ân · 15, 20, 24, 32, 33, 77, 94, 95
 kütüphane · 36, 45, 84, 103, 106

L

laboratuvar · 103
 Lâtin dilleri · 37
 Lâtince · 9
 Lâtiniyye · 68
 lâyiha · 90, 208
 Leyâlî-i Kanâdîl · 60, 163
 Lisân · 15, 29, 49, 55, 56, 57, 82, 114,
 116, 125, 216
 Lisân Mektebi · 55, 56, 57, 114, 116
 Lisân Mektebi'nin Te'sîsine ve Usûl-i
 Tedrîsiyyesine Dâir Tezkere-i
 Ma'rûze Sûreti · 56
 Lisân-ı Osmânî · 49, 125
 Lisân-ı Türkî · 15
 lise · 17, 35, 36
 Lûgaritma · 45, 67

M

Ma'lûmât · 13, 24, 32, 33, 47, 85, 95
 Ma'mûratü'l-Azîz · 22, 31
 Maârif Komisyonu · 20, 22, 23
 Maârif Meclisi · 36, 44, 198
 Maârif Meclisi-i Muvakkati · 40
 Maârif Müdürü · 19
 Maârif Nâzırı · 21, 29, 68, 73, 84, 91,
 106, 190, 191, 208, 214, 215

Maârif Nezâreti · 13, 16, 18, 19, 20, 21,
 22, 23, 25, 27, 35, 37, 51, 56, 57, 71,
 72, 73, 84, 94, 130, 131, 180, 198,
 206, 214, 215
 Maârif Raporu · 23
 Maârif Sâlnâmesi · 23, 95
 Maârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesi · 13,
 37
 Mahmûd Es'ad Efendi · 76
 Mahmûd Es'ad Beyefendi · 81
 Mahmûd Şükrî Bey · 89
 Mahmudiye · 26
 Mahrec-i Aklâm · 28, 29, 124
 Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye · 17
 Mahrec-Sıbyân Mektebi · 1
 Mahreç Sınıfı · 85
 Makine · 68, 74, 75
 Mâliyye Nâzırı · 31, 191
 Manastr · 21
 Manastırlı İsmâîl Hakkı Beyefendi · 81
 Manisa · 31, 32
 Mantık · 3, 34, 68, 72, 80, 104
 Mantık ve Mikyâsât · 81
 Maraş · 31
 Matematik · 14, 44
 mazbata · 201
 Mebhâs-ı Sümûm · 66
 Mebhâsü's-Semûm · 107, 110
 Mecelle · 48, 69, 78, 79, 80, 82, 95, 107,
 187
 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye · 48, 79, 80,
 82, 187
 Meclis-i Kebîr-i Maârif · 13, 125
 Meclis-i Maârif · 14, 15, 16, 22, 40, 41,
 42, 43, 47, 57, 70, 76, 113, 214
 Meclis-i Maârif-i Muvakkat · 40
 Meclis-i Maârif-i Umûmiyye · 14, 15,
 40, 70, 113
 Meclis-i Vâlâ Reîsi · 15
 Meclis-i Vükelâ · 86, 91
 Mecmâ'-i Âsâr-i Atîka Koleksiyonu ·
 73
 Mecmeu'l-Âdâb · 77
 Medrese · 1, 2, 6, 34, 217, 219
 Medrese-i Sultâniyye · 34
 Mehmed Alî Bey · 90
 Mehmed Sâdık Rif'at Paşa · 15
 Mehmed Sâlih Bey · 76
 Mekanik · 104

- Mekâtib-i Âliye Me'zûnu · 72
 Mekâtib-i İbtidâiyye · 18
 Mekâtib-i İbtidâiyye İdâresi · 18
 Mekâtib-i Rüşdiyye Dâiresi · 25
 Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti · 15, 113
 Mekâtib-i Sıbyâniyye · 14, 18
 Mekâtib-i Sıbyâniyye Dâiresi · 18
 Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti · 15, 113
 Mekteb-i Aklâm · 29
 Mekteb-i Âlî-i Diploması · 57
 Mekteb-i Kebîr · 34
 Mekteb-i Maârif-i Adliyye · 14, 28
 Mekteb-i Osmânî · 17
 Mekteb-i Sultânî · 30, 34, 79, 87, 103, 125, 185, 198
 Mekteb-i Tıbbiyye · 58, 59, 60, 62, 63, 99, 162, 163, 168, 173, 174, 178, 216, 220
 Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye Nizâmnâmesi · 59
 Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin Nizâmnâme-i Esâsiyyesi'ne Zeyl Olan Fıkra-i Nizâmiyye · 62, 216
 Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne · 58
 Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye · 14, 28
 mektepten tard · 50
 Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne · 44
 Menşe-i Muallimîn Mektebi · 73
 Merkez Rüşdiyyesi · 26, 91
 Mesâha · 46, 47, 70
 Mesâil-i Hikmet · 15
 Mevlûd · 60, 163
 Midilli · 31
 Miftâh Medreseleri · 1
 Mihanik · 33, 104, 108
 Muâhedât-ı Devlet-i Aliyye · 46
 Millî Müdafaa Vekâleti · 99
 Mirgûn · 26
 Molla Fenârî (Osmanlı âlimi) · 3
 Molla Gürânî (Osmanlı âlimi) · 3
 Molla Hüsrev (Osmanlı âlimi) · 3
 Mora · 30, 55
 Muâhedât-ı Devlet-i Aliyye · 46
 muallim · 26, 29, 37, 44, 46, 49, 55, 63, 72, 73, 75, 84, 88, 93, 94, 100, 114, 180, 206, 207
 Muallim Nâcî Beyefendi · 81
 muallimîn-i evvel · 16
 muallimîn-i sâni · 16
 mubassır · 48, 76, 124, 190
 Mufassal Coğrafya · 77
 Mufassal Hendese · 77
 Muğla · 32
 Muhâberât-ı Ticâriyye · 84, 85
 Muhâsebe Usûlü · 52
 Muhtasar Müfredât-ı Tıbb · 64, 173
 Mukayese-i Kavânîn · 81
 Murâfaa-i Şer'iyeye · 81
 Mûsâ Kâzım Beyefendi · 81
 mûsikî · 92
 Mûsile-i Sahn Medreseleri · 1
 Mûsile-i Süleymâniyye Medreseleri · 1
 Mustafâ Bey (mühendis) · 89
 Mustafâ Efendi (muallim) · 47
 Mustafâ Efendi (Bâb-ı Âlî Tercüme Odası Kâtibi) · 51
 Mustafâ Fâzıl Bey · 57
 Mustafa Ünver · 57
 Musul · 22
 Musullu Saîd Efendi · 57
 Muş · 31
 Müfredât-ı Tıbb · 60, 61, 65, 66, 110, 162, 164
 Mühendis Mektebi · 55, 86, 88, 89
 Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn · 86, 198, 199, 200, 201
 Mülâzemet Ruûsu · 50
 Mülkiyye · 4, 26, 29, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 56, 58, 59, 62, 65, 69, 71, 80, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 103, 105, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 153, 154, 168, 175, 198, 200, 201, 216, 217
 Mülkiyye Baytâr Mektebi · 89, 90
 Mülkiyye İ'dâdîsi · 29, 90
 Mülkiyye Mektebi · 46, 48, 56, 58, 71, 86, 87, 88, 89, 95, 105, 124, 198, 200, 201, 216
 Mülkiyye Mektebi'nin Nizâmnâme-i Esâsi · 48
 Mülkiyye Tıbbiyyesi · 65, 89
 Münîf Paşa · 91
 Münîr Bey (Usûl-i Defterî Muallimi) · 38
 Münîr Beyefendi (Hukuk Mektebi Muallimi) · 81
 Münşeât-ı Osmâniyye · 45, 67, 68

Müsellesât · 30, 33, 45, 67, 68, 74, 75,
87, 108, 198
müstahdem · 46, 84, 97, 140, 201
Mütercim Rüşdî Paşa Konağı · 45
Müze Mektebi · 73
Müze-i Hümâyûn · 73

N

Nâfia Nezâreti · 38, 199, 200, 201
Nahv-i Arabî · 77, 95
Nahv-i Osmânî · 34
Nâmık Kemâl (Vatan Şâiri) · 31
Nasîhatü'l-Hükemâ · 77
Nebâtât · 37, 38, 45, 59, 60, 61, 63, 64,
66, 67, 75, 89, 104, 106, 109, 110,
162, 164, 165, 173
Nebîh Efendi · 56
Necîb Efendi · 46
Necîb Paşa · 88
Nezâret-i Tıbbiyye-i Mülkiyye · 58, 59,
153, 154
Nizâmât · 46, 79, 185, 187, 216
Numûne Mektebi · 14, 18
Numûne-i Şükrân-ı Hamidî Rüşdiyyesi ·
27
Nuruosmaniye · 14, 19

O

Odabaşı · 26
Oftalmoloji Kliniği · 100, 101
Orhan Gazi · 2
Orhan Gazi Medresesi · 2
Orman Fakültesi · 46
Orman Meclisi · 45
Orman Mektebi · 39, 43, 44, 45
Orman Mekteb-i Âlîsi · 46
Orman Mülkiyeti · 45
Orman Tekniği ve Doğa Tarihi · 45
Ormanların Bakımı ve Korunması · 44
Osmân Efendi · 44
Osmân Nûrî Paşa · 94
Osmân Râgıb Efendi · 44
Osmân Sâib Efendi ("Coğrafya"
kitabının müellifi) · 15
Osmanlı Devleti · 1, 2, 3, 4, 5, 14, 16,
18, 19, 21, 23, 25, 27, 35, 37, 40, 46,
52, 55, 58, 63, 69, 73, 78, 83, 89, 93,

94, 96, 97, 105, 113, 117, 118, 119,
219, 220
Osmanlı Grameri · 72
Osmânî Grameri · 15
Osmânî Târîhi · 13, 15, 20
Osmanlılar · 2
Oto Rino Larengoloji Kliniği · 100, 101

Ö

Ömer Hilmî Beyefendi · 81
Örücüler · 30

P

Pâdişâh-ı Maârifperver · 118
Palabıyık Mehmed Bey Konağı · 71
Parazitoloji · 107
Paris · 17, 44, 63
Paşakapısı · 26
Pend-i Attâr · 77
Pillerin İsti'mâl ve İntihâb ve
Muhâfazası · 53
Pillerin Yapılışı ve Kullanılışı Tazları ·
51
Plevne · 78
Politik · 46, 80, 81, 187
Posta Nâzırı · 54
Posta ve Telgraf İdâresi · 54
Postaların Tanzîmi ve Şebekeye Âid
Bilgiler · 52
Priştine · 31
Protez · 110

R

Radovişli Mustafâ Bey · 19
Raûf Efendi · 69
Raûf Yektâ Bey · 57
Râzî (Üstâd) · 3, 88
Recâif Beyefendi · 81
Recâizâde Üstâd Ekrem Beyefendi · 81
refîk · 4
Refik Bey · 56
Rehnümâ-yı Muallimîn · 13, 24
Reîsü'l-Küttâb Mustafâ Efendi · 3
Rık'a · 28, 95
Rık'a ve Sülüs · 28

Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye · 57
 risâle · 80, 187
 Risâle-i Ahlâk · 15, 77
 Risâle-i Erbaa · 28
 Riyâziyyât · 49, 55, 76, 88, 125
 Riyâziyye · 68, 74, 75, 103, 104, 108
 Rodos · 21, 31
 Roma · 68, 69, 80, 81, 108, 187
 Roma Hukuku · 68, 69, 80, 108
 Roma Hukukunun Usûlü · 68
 Romalıların Kanûnu · 80
 Röntgen · 100
 Rumca · 51, 57
 Rumeli · 16, 21, 25
 Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri · 1
 Rus · 19, 21, 25, 27, 51, 76
 Rusçuk · 21
 Rüsûmât Emînliği · 96
 Rüşdiyye Mektepleri · 14, 17, 25
 Rüşdiyye okulları · 27

S

Sa'deddîn et-Teftâzânî (Üstâd) · 3
 Sa'deddîn Mehmed Efendi · 47
 Sa'dullâh Efendi · 44
 Sabrî Bey · 91
 Sadâret · 57, 71, 73, 96
 Sadr-ı A'zam · 23, 37, 42, 44, 47, 56, 78, 191, 208, 215
 Saffet Paşa · 37, 68, 70
 Sahn-ı Semân · 1, 2
 Sahn-ı Semân Medreseleri · 1, 2
 Sahn-ı Süleymâniyye Medreseleri · 1
 Saîd Paşa · 23, 26, 56, 78
 Sâlih Zekî Bey · 89
 Sâmi Bey · 82
 Sâmi paşazâde Abdülkâdir Efendi
 ("Coğrafya" kitabının müellifi) · 15
 San'at ve Ticâret Coğrafyası · 48
 Sandıkçılar · 71
 Saraçhane · 14, 19
 Sarf · 20, 24, 28, 34, 77, 95
 sarf mollası · 4
 Sarf-ı Osmânî · 20, 24, 34
 Sati Bey · 72
 sebîl · 3
 Sefâret Kâtiplikleri · 47, 114
 Selânik · 19, 31, 83, 96, 220

Selçuklular · 73
 Selîm Efendi (muallim) · 38
 Selîm Sâbit Efendi · 13, 15, 25
 Senet ve Defter Tutmak Usûlü · 47
 Serfice · 31
 Serîriyyât-ı Nisâiyye · 107
 Serîriyyât-ı Velâdiyye · 107
 Serîriyyât ve Emrâz-ı Dâhiliyye · 107
 Serîriyyât ve Emrâz-ı Hâriciyye · 107
 Serîriyyât-ı Akliyye ve Asabiyye · 107
 Serîriyyât-ı Ayniyye · 107
 Serîriyyât-ı Cerrâhiyye · 60, 162, 163, 165
 Serîriyyât-ı Cildiyye ve Efrenciyye · 107
 Serîriyyât-ı Mütenevvia-i Esnân · 110
 Serîriyyât-ı Tıbbiyye · 60, 162, 163, 165
 Serîriyyât-ı Üzniyye ve Hançereviyye · 107
 Serîriyyât-i Tedâviyye ve Fenn-i Tedâvî-i Tecrûbî · 107
 Servet-i Milel · 80, 187
 Seyyîd Şerîf el-Cürçânî (Üstâd) · 3
 Sıbyân Mektepleri · 12, 17
 Sıbyân okulları · 12, 13, 18, 20
 Sihat ve İctimâ Muâvenet Vekâleti · 98
 Sırrı Paşazâde Yûsuf Râzî Bey · 88
 Simkeşhane · 14, 19
 Sivas · 21, 31, 98
 Sofya · 25
 Soğukçeşme · 26, 51, 52
 Stomatoloji Kliniği · 100, 101
 Subhî Paşa · 43
 Sultan Ahmet · 12, 14
 Sultan Mahmûd Türbesi · 37
 Sultan Selim · 12, 26
 Suriye · 5, 21, 24, 34, 218
 Süleymâniyye Dârü'l-Hadîs Medresesi · 1
 Süleymâniyye Dârü't-Tıbbî · 1
 Süleymâniyye Külliyyesi · 2
 Sütlüce · 26
 süvari · 17

Ş

şadırvan · 3
 Şam · 5, 22, 27, 96, 218

Şehbenderlikler · 47, 114
 Şehremâneti · 92
 Şehzade · 26, 71
 Şehzâdegân Mektebi · 76, 77
 Şeker Terkîb ve İstihsâli · 39
 Şevket Paşa Konağı · 89
 Şevkî Paşa · 88
 Şeyhülislâm · 1, 47
 Şilâhşoran-i Hâssa · 93
 Şumnu · 21
 Şûra-yı Devlet · 13
 Şûrâ-yı Devlet mülâzımlıkları · 49, 125

T

Ta'ûm-i Fârisî · 15, 77
 Ta'ûm-i Hitâbet · 81
 Ta'ûm-i Kitâbet-i Franseviyye · 81
 Tabâbet-i Askeriyye Tatbîkatı Mektebi · 99
 Tabakatü'l-Arz · 75, 87, 104, 199
 Taharrî-i Ma'deniyyât · 68
 Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası · 44, 57, 114
 Tahsîn Beyefendi · 81
 Tahsîn Bey (mühendis) · 88
 Tahsîn Efendi (Dârü'l-Fünûn Müdürü) · 37
 Tahtût-i Arâzî · 45, 67
 Taksîm-i Arâzî · 75, 87, 88, 108, 199
 Takvimhane · 26
 Takvîm-i Vakayi' · 12, 14, 38, 40, 78
 Tanzîmât Devri · 71, 83
 Tanzîmât Dönemi · 78, 115
 Tanzîmât-ı Hayriyye Usûlü · 47
 Tanzîm-i İ'lâmât-ı Cezâiyye · 82
 Tanzîm-i İ'lâmât-ı Hukukiyye · 82
 Târih · 14, 15, 24, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 43, 45, 47, 49, 67, 68, 72, 77, 81, 84, 95, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 125
 Târih Felsefesi · 109, 110
 Târih-i Cedîd · 81
 Târih-i Hikmet-i Hukuk · 81
 Târih-i İlm-i Kelâm · 110
 Târih-i İslâm · 34, 77, 81
 Târih-i Umûmî · 34, 81, 109
 tasdîknâme · 84, 131, 185
 Taş Mekteb · 91
 Taşlıca · 31

Tayyâr Bey · 88
 Techîzât-ı Bahriyye · 85
 Tecvîd, · 20, 24, 95
 Tedbîr-i Müdün · 68, 80, 187
 Tefâzulî ve Tamâmî · 68, 74, 75, 87, 199
 Tefsîr · 3, 103, 109
 Tefsîr-i Şerîf · 103, 109
 Tekdîr-i alenî · 50, 130
 Teke · 31
 Tekirdağ · 31
 Tel ve Makinelere Dâhilen ve Hâricen Ârız Olacak Karışıklığın Ta'mîr ve Islahı · 54
 Telgraf Aletleri ve Kullanılış Sûretleri · 52
 Telgraf Fabrikası · 54
 Telgraf Fenninin Muhtasar Târîhi ile Ulûm-i Umûmiyye-i Elektrikeyenin Mukaddimâtı · 53
 Telgraf Fenninin Târîhi · 51
 Telgraf İşletmesi ve Nizâmâtı · 55
 Telgraf İşletmesi ve Nizâmları · 52
 Telgraf Me'mûr Mülâzimi Mektebi · 51, 52
 Telgraf Me'mûrlarının Vezâif-i Me'mûriyyet ve Derecât-ı Hizmetlerine Dâir Nizâm-nâme Sûreti · 53, 216
 "Telgraf Me'mûrlarının Vezâif-i Me'mûriyyet ve Derecât-ı Hizmetlerine Dâir Nizâm-nâme Sûreti" içinde yer alan "Fünûn-ı Telgrafiyye Mektebi Nizâm-nâmesi · 53
 Telgraf Meclisi · 52
 Telgraf Mektebi · 51, 54
 Telgraf Mekteb-i Âlîsi · 55
 Telgraf Muhâberesi · 52
 Telgraf Nezâreti Fen Kalemi · 54
 Telgraf ve Elektrik · 55
 Telgrafce Mevcûd Olan Edevâtın ve Âlâtın Hüsn-i İsti'mâli · 54
 Telgrafçılık · 52
 Telgrafhâne Muhâberâtını Öğrenmek İçün Telgrafhâneye Alınacak Şâkirdân Hakkında Olan Nizâm-nâme · 52, 216
 Telkikhâne · 97

Telvîh Medreseleri · 1
 Tercüme · 28, 29, 34, 44, 46, 48, 51, 55, 56, 85
 Tercüme Odası · 46, 51
 Terkîb-i Arâzî · 38
 terzilik · 92
 Teşrîh · 38, 89, 98, 100, 102, 107, 110
 Teşrîh-i Hayvânât · 38
 Teşrîh-i Marazî · 100, 102, 107
 Teşrîh-i Marazî Kliniği · 100
 Tetimme Medresesi · 2
 Tevârih · 46, 47
 Tevfik Bey · 88
 Tezkere-i Sâmiye · 38, 84
 Tıp Fakültesi · 106
 Tıbb Kanûnu · 107
 Tıbb-ı Kanûnî · 60, 162, 163, 165
 Tıbbiyye Mektebi · 63, 64, 65, 90, 98, 173, 216
 Tıbbiyye-i Mülkiyye Mektebi · 58, 115
 Tıp Medresesi · 2
 Ticâret · 38, 39, 47, 48, 69, 80, 82, 83, 84, 85, 90, 91, 103, 108, 187, 190, 191, 208, 216
 Ticâret Mektebi · 83, 84, 85, 86, 90, 115, 116
 Ticâret Mektebi Nizâm-nâmesi · 85, 216
 Ticâret Nezâreti Dâiresi · 83
 Ticâret-i Bahriyye Kanûnnâmesi · 80
 Ticâret-i Berriyye Kanûnnâmesi · 80
 Tokat · 96
 topçu · 17
 Tophane · 12, 29
 Tophanelioğlu · 26
 Topkapı · 27, 76
 Topkapı Sarayı · 76
 Topografya Ameliyyâtı · 87, 199
 Topoğrafya · 68
 Toptaşı · 26
 Trablusgarp · 75
 Trabzon · 22, 31, 96
 Tuna · 25
 Tunuslu Mahmûd Paşa Konağı · 90
 Turuk ve Maâbir · 68, 69
 Turuk ve Maâbir Fakültesi · 68
 Türkçe · 15, 24, 29, 32, 33, 34, 41, 42, 44, 47, 51, 62, 64, 68, 71, 77, 84, 85, 91, 94, 98, 174

Türkiye · 1, 5, 9, 10, 13, 14, 20, 25, 30, 40, 42, 43, 52, 69, 71, 73, 89, 93, 96, 99, 102, 105, 217, 218, 219, 220

U

Uhûd-ı Umûmiyye-i Düveliyye · 48
 Ulûm-i Dîniyye · 32, 33, 34, 63, 65, 94, 95, 103
 Ulûm-i Riyâziyye · 34, 62, 103, 104, 105, 108, 168
 Ulûm-i Siyâsiyye Şahâdetnâmesi · 50
 Ulûm-i Tabîiyye ve Riyâziyye · 37
 Ulûm-i Tıbbiyye · 62, 105
 Ulusal Hukuk · 47
 Uluslar arası Anlaşmalar · 47
 Umûmen Telgrafiyeye ve Elektrikiyenin Başlucalarının İcrââtı · 54
 Unkapanı · 26
 Usûl-i Ahkâm-ı Cezâ · 46
 usûl-i atîka · 18, 23
 usûl-i cedîde · 18, 21, 23, 44
 Usûl-i Defter · 28, 32, 34
 Usûl-i Defterî · 33, 38, 81, 84, 85, 95
 Usûl-i Fıkıh · 79, 80, 103, 187
 Usûl-i İdâre ve Siyâset-i Medeniyye · 47
 Usûl-i İdâre-i Mülkiyye · 68
 Usûl-i İdâre-i Umûmiyye ve İdâreye Mûteallik Mevâdd · 48
 Usûl-i İfâde ve Ta'îlîm · 70
 Usûl-i İstatistikiyeye · 46
 Usûl-i Muhâkemât · 47, 80, 82, 108
 Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyyeye Dâir Ameliyyât-ı Tatbikiyye · 81
 Usûl-i Muhâkeme · 68, 69, 80, 108, 187
 usûl-i savtî · 24
 usûl-i ta'îlîm · 71
 Usûl-i Tahlîl · 64, 173
 Usûl-i Tahrîr · 33
 usûl-i tedrîs · 71

Ü

Üçüncü Sınıf Eczâcılığı · 65

Eşkâl-i Telgrafıyye ve Kuvve-i
 Seyyâlenin Usûl ve Tabâyi'î ve
 Elektrikin Kuvve-i Mıknatısıyyesi ·
 54
 Üroloji Kliniği · 100, 101
 Üsküdar · 12, 26, 27, 140
 Üsküp · 31

V

Vâlîde Emetüllâh Kadın Mektebi · 30
 Vâlîde Mektebi · 31
 Vâridât ve Tekâlif · 48
 Varna · 52
 Vefa · 45, 47, 109
 Vehbî Beyefendi · 81
 Vesâyâ · 81, 82, 108
 Vezâife-i Etfâl · 24
 Vezneciler · 82, 105
 Vidinli Müşîr Tevfîk Paşa · 31
 Vilâyet eczâcısı · 62
 Vilâyet Rüşdiyyeleri · 27
 Vilâyet Sultânîlerinin Kuruluşu · 34
 Vilâyetlerde İlköğretim · 21

Y

Yanya · 31
 Yazı · 15, 24, 34, 45, 71, 72, 98

Yemen · 75
 Yeniköy · 83
 Yenipazar · 31
 Yenişehir · 30
 Yerebatan · 45, 91, 109
 Yeşilköy · 38
 Yıldırım Bayezid Hân · 2
 Yıldız · 7, 76, 89
 Yıldız Sarayı · 76
 Yol ve Köprücülük · 38
 Yunan · 37, 55
 Yunaniyye · 68
 Yûsuf Ziyâ Paşa · 31
 Yüksek İlkokullar · 17

Z

Zekî Paşa · 88
 Zemahşerî (Üstâd) · 3
 Zemçi Bey · 51
 Zeyneb Hanım Konağı · 82, 105
 Zeyrek · 26
 Zeyrek Kiliseleri · 2
 Zihnî Paşa · 39
 Zirâat Mektebi · 38, 39, 45, 89, 90
 Zirâat Nezâreti · 38
 Zirâat ve Ticâret Nezâreti · 38